

T.C.
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEM'DE POLONYA VE TÜRKİYE'NİN YENİDEN
İNŞASININ KARŞILAŞTIRILMASI (1919-1939)**

Hazırlayan

Merve Çetinel

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Fehim KURULOĞLU

Tokat-2022

ETİK SÖZLEŞME

İTHAF

Sevgili Ağabeyim Emre ÇETİNEL'e...

ÖNSÖZ

Dünya, XX. yüzyılın ilk yarısında iki büyük savaşla tanıştı. Bu savaşlar neticesinde özellikle Avrupa, siyasal, sosyal ve ekonomik değişimler geçirdi. Bu değişimlerden en çok etkilenen ülkelerden biri Polonya diğeri ise Türkiye oldu.

I. Dünya Savaşı bittiğinde Polonya, 123 yıl süren bölünmenin ardından bağımsızlığını yeniden tesis etti. Bu durum Millî Mücadele sonrası tam bağımsız olan Türkiye için de geçerliydi. İki ülke de egemenlik haklarını bütünüyle eline aldıktan sonra kendini yeniden inşa etme sürecinde özellikle siyasi alanda oldukça güç mücadeleler verdi. Benzer sorunlara gebe olan Polonya ve Türkiye'nin bu sorunlara getirdiği çözümler de benzerdi; yani iki devlet de benzer süreçlerden geçti. Bu sürecin sonunda Türkiye Cumhuriyeti bağımsızlığına gölge düşmeden hayatına devam ederken Polonya Cumhuriyeti, II. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkisiyle karşı karşıya kaldı. II. Dünya Savaşı boyunca Almanya ve Sovyetler Birliği arasında kısaçta kalan Polonya, iki devlet arasında bölündü. Sovyetler Birliği'nin Polonya'daki Alman işgaline son vermesinin ardından Polonya, 1990'a dek Sovyetler Birliği'nin komünist rejimi altında varlığını devam ettirdi.

Tez araştırmam için konu düşündüğüm süreçte tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Fehim KURULOĞLU'nun İki Savaş Arası Dönem'de Polonya ve Türkiye'nin yaşadığı süreçleri göz önünde bulundurarak fark ettiği benzerlikler, iki ülke arasında karşılaştırmalı bir çalışmanın yapılabilirliği konusunda ufukumuzu açtı. Tez araştırma sürecimde Erasmus programı ile Polonya'ya gidecek olmam da bu konuyu çalışma noktasında beni olumlu yönde etkiledi. Türkçe literatürde pek fazla araştırmamanın bulunmadığı bir alanda çalışma yapmanın zorladığı noktalar olduğu gibi bana katkı sağladığı çok fazla şey oldu. Edindiğim bu tecrübe sürecinde teşekkür etmem gereken kişilerin başında Yüksek Lisans eğitimim boyunca maddi-manevi desteğini esirgemeyen, beni böyle bir alanda çalışmaya yönelten, Polonya'ya gitmem konusunda bana öncü olarak beni cesaretlendiren değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Fehim KURULOĞLU gelir. Hocama tüm süreç boyunca bana her konuda yol gösterdiği için en içten teşekkürlerimi sunarım. Hocam her zaman akademik başarısı ve geniş bakış açısı ile akademide örnek aldığım kişi olacaktır. Diğer taraftan jüri üyeliğimde bulunan Dr. Öğr. Üyesi Hakan YAŞAR ve Dr. Öğr. Üyesi Süleyman AŞIK hocalarıma katkıları ve değerli görüşleri için teşekkürlerimi sunarım.

Erasmus programı süresince 4 ay bünyesinde eğitim aldığım Białystok Üniversitesi'nin değerli akademisyenlerine de teşekkür etmek isterim. Öncelikle üniversitenin “*Ekonomik ve Tarihi Coğrafya*” alanında çalışan önemli tarihçilerinden Krzysztof BORODA hocanın tezimle ilgili kaynak bulma noktasında yardımı çok büyük. Polonya’da bulunduğum süreçte bana her konuda yardımcı olan, literatür bilgisinden çokça istifade ettiğim ve geniş dünya görüşünden feyz aldığım hocama yardımları için teşekkür ederim. Erasmus ders sürecinde aldığım derslerden biri de *Çağdaş Polonya Tarihi* idi. Tezimle iç içe olan bu dersi almak Polonya Tarihi ile ilgili kafama takılan soru işaretlerini çözmek noktasında benim için oldukça faydalıydı. Bu dersi benim için anlaşılır kılan Krystyna SZELAGOWSKA hocama teşekkür ederim. Mitoloji dersinden yeni bilgiler öğrendiğim, fakülte dekanı Tomasz MOJSIK hocama teşekkür ederim. Ayrıca Białystok Üniversite’sine Erasmus kabulü almam noktasında oldukça yardımsever davranan ve Białystok’ta kaldığım sürece iyi bir mihmandar olan fakülte Erasmus Program Koordinatörü Piotr ŁOZOWSKI’ye teşekkürlerimle.

Hayatımın her döneminde olduğu gibi tez dönemimde de yanımda olarak maddi-manevi desteğini, sevgisini her zaman üzerimde hissettiğim sevgili ağabeyim Emre ÇETİNEL’e teşekkürlerin en büyüğünü sunarım. Bugünüme gelmemde gösterdiği fedakârlıkları ve benim için verdiği emeği ömrüm boyunca hatırlayacağım. Değerli arkadaşım Ekin SARIKAYA’ya yıllar süren dostluğu ve tez sürecimde verdiği destek için teşekkürler. Son olarak araştırmamım zorlu süreci boyunca yanımda olduğu için kendimi şanslı hissettiğim sevgili Murat ÇAYLI’ya verdiği destek için ve her şeyi daha da kolaylaştırdığı için yürekten teşekkür ederim.

Merve ÇETİNEL

TOKAT/2022

ÖZET

Bu çalışmada İki Savaş Arası Dönem’de Polonya ve Türkiye’nin sınırlar, anayasa ve azınlıklar olmak üzere üç mesele üzerinden karşılaştırılması yapılmıştır. Üç bölümden oluşan çalışmanın giriş kısmında tezin amacı, yöntemi ve literatür kısmından bahsedilmiştir. Birinci bölümde iki ülkedeki sınırlar meselesi ele alınarak bir karşılaştırma yapılmıştır. İkinci bölüm olan Anayasa konusunda ve üçüncü bölümdeki azınlıklar meselesi için de tezin birinci bölümündeki yöntem kullanılmıştır.

Özellikle I. Dünya Savaşı’ndan sonra yeniden belirlenen sınırların meydana getirdiği sınırlar meselesi, Polonya’nın ve Türkiye’nin İki Savaş Arası Dönem’de en çok uğraştığı meselelerden biri olmuştur. İki ülkenin bu meselenin çözümünde izlediği yol haritaları ayrıntılı olarak incelenerek yaşadığı durumlar birinci bölümde ele alınarak bölüm sonunda karşılaştırılmıştır. İkinci bölümde ele alınan anayasa hususunda iki ülkenin anayasal gelişim süreçleri kapsamlı bir şekilde incelenerek bölüm sonunda anayasaların işleyişi, kapsamı gibi konular üzerinden karşılaştırılma yapılmıştır. Üçüncü bölümü oluşturan azınlıklar meselesi doğrudan sınırlar meselesiyle ilgilidir ve ülkelerin anayasalarında da kendine yer bulan bir sorundur. İki ülkenin bu sorunu çözmede izlediği politikalar ve uyguladığı çözümler anlatılarak bölüm sonunda sürecin karşılaştırılması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karşılaştırmalı Tarih, Polonya, Türkiye, Sınırlar, Anayasa, Azınlıklar.

ABSTRACT

In this study, a comparison of Poland and Turkey in the Interwar Period was made on three issues: Borders, Constitution, and Minorities. In the introduction part of the study, which consists of three parts, the aim, method, and literature part of the thesis are mentioned. In the first chapter, a comparison was made by considering the border issue between the two countries. The method in the first part of the thesis was used for the second part, the Constitution, and the third part, the minority issue.

In particular, the issue of borders created by the borders redefined after the First World War was one of the issues that Poland and Turkey dealt with the most in the Interwar Period. The roadmaps followed by the two countries in the solution to this issue were examined in detail and the situations they experienced were discussed in the first section and compared at the end of the section. In the second chapter, the constitutional development processes of the two countries were examined in detail, and at the end of the chapter, a comparison was made on issues such as the functioning and scope of the constitutions. The issue of minorities, which constitutes the third part, is directly related to the issue of borders and is a problem that finds its place in the constitutions of countries. The policies followed by the two countries in solving this problem and the solutions they applied were explained and the process was compared at the end of the chapter.

Key Words: Interwar Period, Poland, Turkey, Borders, Constitution, Minorities.

İÇİNDEKİLER

.....Hata! Yer işareti tanımlanmamış.	
ETİK SÖZLEŞME	i
ONAY SAYFASI.....	ii
İTHAF.....	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR	xi
A. YÖNTEM, KAPSAM ve LİTERATÜR.....	1
A.1. AMAÇ	1
A.2. KAPSAM	1
A.3. YÖNTEM.....	2
A.4. LİTERATÜR.....	5
B. POLONYA TARİHİ'NE KISA BİR BAKIŞ	9
C. İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEM	13
BİRİNCİ BÖLÜM	17
SINIRLAR MESELESİ	17
1. İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEM'DE POLONYA'DA SINIRLAR MESELESİ.....	17
1.1. Bölünmeler Dönemi ve I. Dünya Savaşı Öncesi Durum.....	17
1.1.1. İlk Bölünme	17
1.1.2. İkinci Bölünme	20
1.1.3. Üçüncü Bölünme	22
1.2. Bölünme Döneminden Bağımsızlığa Giden Süreçte Yaşananlar.....	25
1.3. 1918 (Bağımsızlık) Sonrası Sınırlar Meselesi	35
1.3.1. Paris Barış Konferansı, Versay Antlaşması ve Riga Antlaşması.....	36
2. İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEM'DE TÜRKİYE'DE SINIRLAR MESELESİ.....	53
2.1. Sınırlar Meselesinin Ortaya Çıkışı.....	53
2.2. Sınırların Belirlenmesinde Önem Taşıyan Antlaşmalar, İşgaller, Çözümler	55
2.2.1. Paris Barış Konferansı	56
2.2.2. İzmir'in İşgali.....	57
2.2.3. İşgallere Karşı Direnişler	58

2.2.4. Birinci Londra Konferansı.....	61
2.2.5. Sevr Antlaşması'na Giden Süreç- San Remo Konferansı	62
2.2.6. Sevr Antlaşması.....	67
2.2.7. Gümrü Antlaşması.....	69
2.2.8. İkinci Londra Konferansı.....	71
2.2.9. Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması (Moskova Antlaşması)	75
2.2.10. Kars Antlaşması	78
2.2.11. Ankara Antlaşması	79
2.2.12. Mudanya Ateşkes Antlaşması.....	79
2.2.13. Lozan Antlaşması.....	82
2.3. Türkiye ve Polonya'nın Sınırlar Meselesi Açısından Karşılaştırılması.....	89
İKİNCİ BÖLÜM.....	96
ANAYASA.....	96
1. İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEM'DE POLONYA ANAYASAL SÜRECİ	96
1.1. 1918 Öncesi Polonya Anayasaları.....	96
1.2. Bağımsızlık Sonrası Polonya Anayasal Gelişim Süreci	101
1.2.1. 1917 Naiplik Konseyi Anayasa Taslağı.....	101
1.3. 1919 ANAYASASI (KÜÇÜK ANAYASA)	104
1.4. 1921 Anayasası	108
1.4.1. 1926 Anayasa Değişikliği.....	115
2. 1935 Anayasası	123
2.1. 1926-1935 Sanacja Rejimi (Sanatsja).....	123
2.2. 1935 Anayasası	126
2. İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEM'DE TÜRKİYE'NİN ANAYASAL GELİŞMELERİ	132
2.1. 1921 Anayasası	139
2.1.1. Meclisin Açılması ve 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Hazırlanması	139
2.1.2. 1923 Değişiklikleri.....	150
2.2. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu.....	150
2.2.2. 1924 Anayasası'nda Yapılan Değişiklikler	161
2.3. Türkiye ve Polonya'nın Anayasal Gelişmelerinin Karşılaştırılması.....	162
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	169
AZINLIKLAR MESELESİ	169

3.1.1. Polonya'daki Azınlıklar	169
3.1.2. Yahudiler	173
3.1.3. Ukraynalılar	181
3.1.4. Belarussular	187
3.1.5. Almanlar	188
3.1.6. Tatarlar	189
3.2. TÜRKİYE'DE AZINLIKLAR MESELESİ.....	196
3.2.1. Osmanlı İmparatorluğunda Azınlıklar ve Millet Sisteminin Ortaya Çıkışı	196
3.2.3. I. Dünya Savaşı ve Sonrasında Azınlıkların Durumu	203
3.2.4. Millî Mücadele Dönemi Sonrası Azınlık Kavramı ve Lozan Antlaşması'nda Azınlıklar	204
3.3. İki Savaş Arası Dönem'de Türkiye ve Polonya'da Azınlıklar Meselesinin Karşılaştırılması.....	210
SONUÇ	218
KAYNAKÇA.....	220
EK-1	240
ÖZGEÇMİŞ	242

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri
BBWR: Hükümetle İşbirliği İçin Parti Dışı Blok
Bkz. Bakınız
COP: Merkezi Sanayi Bölgesi
çev.: Çeviren
DSAP: Alman Sosyalist İşçi Partisi
Ed.: Editör
hızl.: Hazırlayan
KKP: Kurtuluş Köylü Partisi
MC: Milletler Cemiyeti
ND: Ulusal Demokrat Parti
NKN: Yüksek Ulusal Komite
OUN: Ukrayna Milliyetçileri Örgütü
OWP: Büyük Polonya Kampı
OZON: Polonya Ulusal Birlik Kampı
PPC: Parlamento Anayasa Komisyonu
PPS: Piast Köylü Partisi
PPS: Sosyalist Parti
PSDhC: Hristiyan Demokrat Parti
PSL: Halk/Kurtuluş Partisi
ROP: Devlet Savunma Konseyi
UNDO: Ukrayna Ulusal Demokrat Birliği
UOV: Yasadışı Ukrayna Askerî Örgütü
UPR: Ukrayna Halk Cumhuriyeti
USDP: Ukrayna Sosyal Demokrat Partisi
USRP: Ukrayna Sosyalist-Radikal Partisi
WUPR: Batı Ukrayna Halk Cumhuriyeti
YIVO: Yidiş Bilim Enstitüsü

GİRİŞ

A. YÖNTEM, KAPSAM ve LİTERATÜR

A.1. AMAÇ

Altı asrı aşkın süredir devam edegelen Polonya-Türkiye ilişkileri son yıllarda artan ekonomik, sosyal ve kültürel temaslarla araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Geçmişte zaman zaman savaşlarda karşı karşıya gelen bazen de ortaklıklar kurarak ilişkilerini sürdüren iki devletin günümüzde bu ilişkileri geliştirerek ilerlediği görülür. Polonya, I. Dünya Savaşı'nda Avusturya, Almanya ve Rusya'nın bölünmesi sonucu bağımsız bir devlet olarak Avrupa siyasetinde yeniden kendine yer buldu. Türkiye'ye, savaş sonrası verdiği bağımsızlık mücadelesi neticesinde egemen bir devlet olarak yoluna devam etti. Bu anlamda iki devletin yeniden kuruluş süreci karşılaştırmalı bir şekilde incelenmeye değer niteliktedir. Çünkü 1919-1939 yılları arasını kapsayan İki Savaş Arası Dönem'de Polonya ve Türkiye yeniden yapılanma noktasında benzer süreçlerden geçmiştir. Aynı periyotta Avrupa'nın ortasında ve doğusunda ulusal egemenlik ve bağımsızlık temelinde gerçekleşen modern devlet inşa süreçlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi amaçlanmaktadır. Sözü edilen dönemde Avrupa siyasetine damgasını vuran otoriter yönetim biçimlerine karşılık bu iki ülke çoğulcu, demokratik bir rejim inşa edebilmek için mühim çabalar gösterdi. Bu araştırmada iki devletin bu dönemde yaşanan siyasal ve sosyal gelişimleri belirli parametreler çerçevesinde analiz edilerek aralarındaki benzerlikler ve farklılıkların ortaya konulması amaçlanmaktadır.

A.2. KAPSAM

Çalışmanın kapsamı tarihsel olarak "İki Savaş Arası Dönem" olarak nitelendirilen 1919-1939 yılları arasındır. Egemen bir devletin olmazsa olmazları arasında yer alan sınırlar ve anayasal özellikler temelinde tezin ampirik verileri toplanırken, ek olarak Birinci Dünya Savaşı sonrası imzalanmış olan barış anlaşmalarının sonraki döneme miras bıraktığı azınlıklarla ilgili uygulamalar ve çözüm arayışları değerlendirilmiştir. Her iki ülkenin yeniden kuruluş süreçlerinde bu üç parametrenin karşılaştırılması zamanın ruhunu kavrayabilmek için mühim bir veri sunabilecektir.

A.3. YÖNTEM

Bu tez çalışmasında *karşılaştırmalı tarih* yöntemi kullanılmıştır. İlk olarak sosyoloji alanının ilgisini çeken karşılaştırmalı yöntem¹, XIX. yüzyılda ortaya çıkan ve ele aldığı vakalarda benzerlik/farklılıkları belirleyen *tarihsel sosyoloji* kavramıyla sosyal bilimlerin dönüşüme uğradığı ve disiplinler arası çalışmaların gerekli görüldüğü XX. yüzyılda sosyoloji ve tarih disiplini arasındaki yakınlaşmanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır.² Tarihsel sosyoloji ve tarih etkileşiminin en yoğun olduğu dönem, *Annales Ekolü* temsilcilerinin disiplinler arası çalışmalara yöneldiği dönemdir. Fernand Braudel,³ Charles Tilly, Barrington Moore, Wright Mills, Reinhard Bendix, Neil Smelser, Immanuel Wallerstein,⁴ John Stuart Mill, Max Weber ve Karl Marks gibi isimle tarihsel sosyoloji bağlamında karşılaştırmalı tarih yöntemine katkı sağlayan düşünürlerdir. J. Stuart Mill'in 1843 tarihli *Bir Mantık Sistemi* çalışması yaptığı sınıflandırmalar nedeniyle karşılaştırmalı metodun gelişiminde bir başlangıç olarak görülür.⁵

Fransa'da 1929 yılında ortaya çıkan Annales ekolünün tarih yazımına sağladığı yeni bakış açılarından biri de karşılaştırmalı tarihtir. Annales Eekolü ve karşılaştırmalı tarih arasındaki bağlantı ilk olarak March Bloch ve Fernand Braudel'le olmuştur. Bloch, bu yöntemden sıkça bahsetmiş ve kullanmıştır. Karşılaştırmalı tarih yöntemiyle hazırladığı çalışmaların en erken örnekleri 1924'te hazırladığı *Les Rois Thaumatourges* ve 1928'teki "*Avrupa Topluluklarının Karşılaştırmalı Tarihi İçin*" adlı makaledir.⁶ Müellifin en bilinen eseri olan *Feodal Toplum*'da ise feodalizmi karşılaştırmalı bir yaklaşımla incelemiştir.⁷ Kitabın son kısmında yer alan *Toplumsal Tip Olarak Feodalite ve Etkisi* adlı bölümün

¹ Gülsüm Tütüncü, Neslihan Ünal, "Karşılaştırmalı Tarih: Doğuşu, Gelişimi, Metodolojisi ve Türkiye'deki Durumu", *Al-Farabi International Journal on Social Sciences*, S.3, Aralık 2019, s.80.

² Berna Fildiş, "Braudel'i Tarihsel Sosyoloji Bağlamında Okumak", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.4, Aralık 2015, s.789-790.

³ Berna Fildiş, "agm", s.789.

⁴ Tülay Kaya, "Immanuel Wallerstein Bir Tarihsel Sosyal Bilimci", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.43, Nisan 2018, s.47-56.

⁵ Gülsüm Tütüncü, Neslihan Ünal, "agm", s.80.

⁶ Peter Burke, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, Mehmet Küçük (çev.), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2002, s.47.

⁷ Ernst Breisach, *Tarihyazımı*, Hülya Kocaoluk (çev.), Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2018, s.464.

Karşılaştırmalı Tarihten Bir Kesit başlığı altında Avrupa Uygarlığının uzaktaki başka uygarlıklarla etkileşimleri, benzerlikleri ve farklılıkları üzerinde durmuştur.⁸ Braudel ise üçlemesinde (*Medeniyet ve Kapitalizm*) modern Avrupa ekonomisinin sentezini karşılaştırmalı bir temele oturtmuştur.⁹ Karşılaştırmalı tarih denildiğinde anılması gereken bir diğer isim İngiliz tarihçi Arnold J. Toynbee'dir. İnsanlık tarihini döngüsel bir bakışla açıklamaya çalışan Toynbee'nin İbn-i Haldun'dan etkilendiği bilinir. Müellif *A Study of History (1934-1961)* adlı eserinde medeniyetlerin ölümlü olduğu tezini savunmuş ve ele aldığı medeniyetleri karşılıklı olarak incelemiştir.¹⁰ Aynı eserin *Uygarlıkların Karşılaştırılması İncelemesi*¹¹ ve *Türkiye ve Yunanistan'da Batı Meselesi* adlı eser Toynbee'nin karşılaştırmalı yöntemi kullandığı çalışmalarıdır.

Son yıllarda ilginin arttığı ve konuyla ilgili bir literatürün oluşmaya başladığı görülen karşılaştırmalı yöntem, özellikle sosyal bilimlerde kullanılan, en doğru sonuca ulaşmak için birden fazla örnek üzerinden karşılaştırmalar yaparak bir sonuç ortaya koymaktadır. Karşılaştırmaların yapılabilmesi için en az iki örnek gereklidir. Karşılaştırmalı metot, seçilen örneklerin benzerliklerinin veya farklılıklarının belirlenerek vakaların açıklanmasını kapsar. Yani karşılaştırmaların amacı örneklemeler üzerinden belirlenen parametreler doğrultusunda olayların çok yönlü analizinin yapılarak, tarihsel süreçlerin bilimsel olarak ortaya konmasıdır.¹²

Bloch, karşılaştırmaların iki farklı şekilde yapılabileceğini söyler: Birincisi zaman ve mekân açısından iki farklı toplumun analojik (benzerliğe dayalı) karşılaştırılması. Ancak bu kadar farklı toplumlar arasında bazı benzerlikler gözlense bile belge yetersizliğinden dolayı tam olarak ifade edilemeyeceğini söyler. İkincisiyse, zaman ve mekân bakımından birbirine yakın ve birbirinden etkilenmiş, aynı etkilere maruz kalmış toplumlardır.¹³ Bloch'un öne sürdüğü yöntemlere benzer bir yorum da karşılaştırmaların hem diyakronik (dikey kronik) hem de senkronik (yatay) olarak yapılabileceğidir. Diyakronik karşılaştırma olguların tarihsel öncülleri ve ardılları ile yapılır. Senkronik çalışmadaysa coğrafyaların farklı, zamanların çağdaş olması gerekir. Yahut birbiriyle benzer tarihsel süreçler geçirmiş olan olgular arasında

⁸ Marc Bloch, *Feodal Toplum*, Mehmet Ali Kılıçbay (çev.), Savaş Yayınları, Ankara 1983, s.550.

⁹ Erdem Sönmez, "Annales Okulunun Türkiye'deki Tarih Araştırmalarına Etkisi", *Mehmet Fuad Köprülü Armağanı*, Yahya Kemal Taştan (Ed.), Ankara 2012, s.260.

¹⁰ Fatma Acun, "Modern Çağda Uygarlık Tarihçiliği ve Arnold Toynbee", *Dünyada Tarihçilik*, Ahmet Şimşek (Ed.), Pegem Akademi, Ankara 2017, s.198-199.

¹¹ Arnold Toynbee, *Tarih Bilinci*, Bateş Yayınları, İstanbul 1978, s.503.

¹² Marc Bloch, "Avrupa Toplumlarının Karşılaştırmalı Tarihi İçin", Ali Boratav (çev.) *Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde*, Ali Boratav (drl.), Kırmızı Yayınları, İstanbul 2007, s.35.

¹³ Marc Bloch, *age*, s.36-40.

farklı zamanlar ele alınarak yapılan çalışmalardır.¹⁴ Theda Skocpol karşılaştırmalı tarih yönteminin kullanımında en az üç yöntemin olduğunu söyler. Bunlardan ilki, iki veya daha fazla vakanın karşılaştırıldığı, sonuçların olumlu veya olumsuz olarak alınarak vakalar arasındaki farklılıkların da saptandığı, nedensel çıkarımlar yapılabilen *makro-nedensel karşılaştırmalı tarih*'tir. İkincisi, amacı vakalar arasındaki benzerlikleri ortaya çıkarmak olan vakaların tüm olasılıkları kapsayacak şekilde seçildiği *paralel karşılaştırmalı tarih* yöntemidir. Üçüncüsü, karşılaştırmının farklılıklara dayandığı *zıtlıklara yönelik karşılaştırmalı tarih*'tir.¹⁵ Çünkü karşılaştırmalar benzerlikler kadar farklılıkların da bulunmasına yol açar.¹⁶

Karşılaştırmalı bir tarih çalışması ortaya koyabilmek için en önemli adım yöntemle uygun konuların seçimidir. Buradan hareketle “doğan her konu karşılaştırmalı yöntemle çalışılabilir mi?” sorusuna evet demek mümkündür. Ancak Toynbee'nin de görüşü doğrultusunda yaptığımız karşılaştırmadan emin olmak için öne sürdüğümüz örneklerin bir karşılaştırmaya uygun olup olmadığı konusunda içimizin rahat etmesi gerekir.¹⁷ Karşılaştırmalı yöntemle yapılan çalışmada elde edilecek sonucun doğruluğu ve doyuruculuğu seçilen olgulara bağlıdır. Karşılaştırılacak olgular arasında ortak sorunların bulunması ve daha yakın zaman karşılaştırmaları çalışmayı daha anlamlı kılacaktır.¹⁸

Karşılaştırmalı tarih Yöntemi ile Max Weber'in yaptığı gibi farklı sistemlerin, Marx'ın incelediği gibi farklı toplum tiplerinin ya da Toynbee'nin analiz ettiği gibi farklı uygarlıkların karşılaştırması yapılabilir. Göçler, kurumlar, ekonomi politikaları, anayasalar, kültürel ve toplumsal hareketler, ideolojiler, modernleşme, kentler vs. pek çok konu karşılaştırmalı tarihin konusu olabilir. Ülkelerin yahut kentlerin karşılaştırması da verimli sonuçlar doğurabilir. Böylece ülkelerin ve kentlerin kendine haslığı ve benzerlikleri ortaya koyulabilir.¹⁹

Karşılaştırmalı bir çalışma yaparken parametrelerin belirlenebilmesi için ilk olarak karşılaştırmalı tarihin tümünden gelici yapısına dayalı olarak seçilen konular hakkında bütüncül

¹⁴ Ömer Ali Keskin, “Küreselleşen Dünyada Karşılaştırmalı Tarih Eğitimi ve Çalışmalarının Gerekliliği”, *III. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu*, Sakarya, Haziran 2014, s.67.

¹⁵ Theda Skocpol, *Social Revolutions in The Modern World*, Cambridge University Press, New York 1997, s.73-74.

¹⁶ Marc Bloch, *Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği*, Ali Berkay (çev.), İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s.149.

¹⁷ Arnold Toynbee, *age*, s.55.

¹⁸ Ömer Ali Keskin, “agm”, s.65.

¹⁹ Nedim Yalansız, “Karşılaştırmalı Tarih: Tarih Öğretiminde Yeni Bir Yaklaşım”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol. 2/9, Güz 2009, s.496.

bir bilgi sahibi olunmalıdır. Bu tümden gelen yapı karşılaştırmalı tarih için ele alınacak konularla ilgili iyi bir bilgi birikimi ve hazırlık gerektirir. Bu yöntemle çalışılacak konular için değişimleri ortaya çıkaracak parametreler bulunması seçilen konuların çalışılabilmesi için yeterlidir. Ancak süreci takip edilemeyen konularda karşılaştırma yapmak zor olduğu gibi, doğru sonuçlar da vermeyebilir.²⁰

Karşılaştırmalı tarihin faydalarına bakıldığında sadece tarih alanı için değil pek çok alanda önem taşıyan bu yöntem bilimlere kendi içinde bir otokontrol yapma fırsatı tanır²¹ ve sınırlı bakış açılarına karşın zengin bilimsel bakış açıları sunar.²² Ancak karşılaştırmalı tarihe çekimser baktıracak nedenler de vardır. Bunların başında yöntemin zorluğu gelir.²³ Ayrıca yöntemin yüksekokullarda yaygın olarak öğretilmemesi ortaya konulan çalışmalarda metodolojik eksikliklere sebep olabilir.²⁴

Karşılaştırmalı yöntemle hazırlanan bu tez çalışmasının yukarıda bahsedilen uygulamalardan hareketle March Bloch'un "zaman ve mekân bakımından birbirine yakın ve birbirinden etkilenmiş, aynı etkilere maruz kalmış toplumlar" ve Arnold Toynbee'nin "karşılaştırılacak olgular arasında ortak sorunların bulunması" yönündeki uygulamasına daha yakındır. Zira Polonya ve Türkiye'nin maruz kaldığı durumlar ve İki Savaş Arası Dönem'de yaşadığı sorunlar benzerlikler göstermektedir. Çalışmada öncelikle iki devletin de belirlenen üç konu üzerinden (sınırlar meselesi, anayasa, azınlıklar) tarihsel süreçleri ayrıntılı olarak anlatılmış ardından bölüm sonlarında konuların karşılaştırılması yapılmıştır.

A.4. LİTERATÜR

Bu araştırmada kullanılan materyaller genellikle Polonya ve Türkiye tarihi üzerine yapılan araştırma-inceleme eserler, süreli yayınlar, yüksek lisans veya doktora tezleri ve yer yer Polonya Arşivindeki bazı belgelerdir. Öncelikle Türkçe literatürde Polonya tarihi alanında kaynak niteliğinde geniş çaplı bir yayın bulunmadığını belirtmek gerekir. Bu da bizi daha çok İngilizce ağırlıklı ve bazen Lehçe eserlerin de yer aldığı yabancı yayınlara yöneltti. Pandeminin kütüphaneler üzerindeki etkisi kaynaklara ulaşmak noktasında olumsuz durumlar

²⁰ Gülsüm Tütüncü-Neslihan Ünal, "agm", s.84.

²¹ Kayhan Atik, "Tarih Araştırmalarında Yeni Bir Yöntem: Karşılaştırmalı Tarih", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5, S.16, Eylül 2014, s.284.

²² Marc Bloch, *age*, s.39.

²³ Ömer Ali Keskin, "agm", s.65.

²⁴ James Mahoney, "Comparative-Historical Methodology", *Annual Review of Sociology*, Vol. 30 (2004), s.96.

yarattı. Polonya’da bulunduğum süreçte kütüphanelerin genellikle kapalı olması ve aldığım Leh dili kursunun kısıtlı olması kaynak noktasında bazı sınırlamalar getirse de bu açığı İngilizce yayınlarla kapatmaya çalıştık. Türkiye’de Polonya tarihiyle ilgili yapılan tez çalışmaları incelediğinde araştırmaların genellikle Osmanlı-Leh ilişkileri ekseninde hazırlandığı görülmektedir. Bu çalışmaların başında 2004 yılında Sabire Arık tarafından hazırlanan *Polonya Kralı Jan III. Sobieski ve Hükümdarlığında Osmanlı-Lehistan İlişkileri (1674-1696)* isimli doktora tezi ve Hacer Topaktaş’ın 2005 yılında hazırladığı *Osmanlı Sefâretnâmeleri Işığında 1730-1763 Yıllarında Osmanlı Devleti ile Lehistan/Polonya Arasında Diplomatik ilişkiler* isimli yüksek lisans tezi gelmektedir. Diğer çalışmaların başlıkları ise şu şekildedir: “1848-1849 Macar Özgürlük Mücadelesi ve Osmanlı Siyasetinde Macar-Polonyalı ülteçiler Sorunu”, “Taç ve Kaftan:17. Yüzyıla Kadar Osmanlı-Polonya İlişkileri”, “Polonyalı Elçi Jan Gninski’nin Türkiye Seyahatnamesine Göre Osmanlı Ülkesi ve Osmanlılar (1677-1679)”, “Taksim, işgal ve ayaklanma bağlamında Polonya’da milliyetçilik (1772-1905)”, “1923-2019 Yılları Arası Polonya Türkiye İlişkileri”.

YÖK Tez Merkezi’nde Uluslararası İlişkiler alanında Polonya’yla ilgili karşılaştırmalı çalışmalar bulunmaktadır: *Dönüşüm Süreci ve Koşullar Politikası: 1990’lı Yıllarda Polonya ve Romanya Karşılaştırmalı Analizi* (2006), *AB’nin Genişleme Politikalarına Kurumsalcı Bir Bakış: Polonya ve Türkiye’nin Katılım Sürecinin Karşılaştırılması* (2013): *Demokratikleşme Kriteri Açısından Türkiye, Polonya ve Çek Cumhuriyeti’nin Avrupa Birliği’ne Entegrasyonu/Karşılaştırmalı Bir İnceleme* (2002). Bunun yanı sıra Kamu Yönetimi, Eğitim ve Öğretim, Turizm, Ekonomi, İşletme, Halkla İlişkiler, Sosyoloji gibi alanlarda da Polonya ile ilgili karşılaştırmalı çalışmalar dikkat çekicidir.

Yukarıda adı geçen tezlere ve yapıldığı alanlara bakıldığında Polonya’yla ilgili tarih alanında karşılaştırmalı yöntemle hazırlanmış bir tez çalışması olmadığı görülür. Hazırlanan bu tez çalışmasıyla literatürdeki boşluğun doldurulması amaçlanmıştır. Çalışmanın hem İki Savaş Arası Dönem’de Polonya ile ilgili kaynak eksikliğini hem de karşılaştırmalı yöntemle analizi açısından ortaya çıkan eksiklikleri dolduracağını umuyoruz.

Polonya Tarihi’yle ilgili Türkçe literatürde bulunan bazı önemli eserlerse şunlardır: Sabire Arık’ın *Kuruluştan XVII. Yüzyıla Polonya Tarihi* adlı kitabı Polonya’nın eski dönemleri hakkında Türkçe yazılmış derli toplu bir eser olması açısından oldukça önemlidir. Müellifin *Polonya Kralı III. Jan Sobieski Hükümdarlık Dönemi (1674-1696)*, *Polonya-Litvanya Tatar Türkleri (Lipkalar)*, *Eski Polonya’da Kazak Savaşları* diğer önemli çalışmalardır.

Polonya alışmaları denildiğinde akla gelen isimlerden olan Hacer Topaktaş Üstüner'in *Polonya'nın Türkiye'deki İlk Daimi Elçiliğinin Kurulma Süreci: Tarihsel Dinamikler, Lehistan'dan Polonya'ya: Polonya Tarihyazımında Türkler ve Türkiye, Lehistan'da son Osmanlı elçisi: Numan Bey'in Varşova Elçiliği ve Sefâretnâmesi (1777-1778), Avrupa'nın Ortak Derdi Polonya Tahtı: Stanislaw August Poniatowski'nin seçimi (1763-1764), Osmanlı Devleti'nin Doğu Avrupa Politikaları'nda Taksim Sonrası Polonya Üzerine Bir Değerlendirme ve Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Osmanlı-Leh İlişkilerine Dair Belgeler (1520-1764)* gibi çalışmaları örnek gösterilebilir.

Neşe Taluy Yüce'nin *Özgürlük Peşinde Polonya* eseri bizlere Polonya'nın kuruluşundan 1990'a kadar geçirdiği süreç için önemli bilgiler sunar. Jerzy S. Łątka'nın *Lehistan'dan Gelen Şehit Mustafa Celaledin Paşa, Polonya-Türkiye, Lehistan'dan Gelen Sefirler* eserleriyle Türkçe literatüre önemli bir katkı sağlamıştır.

Bunların yanı sıra, Polonya Halk Cumhuriyeti Büyükelçiliği tarafından neşredilen *Polonya ile Türkiye Arasında Diplomatik Münasebetlerin 550. Yıldönümü*, Polonya'nın Ankara Büyükelçiliği tarafından hazırlanan tanıtım kitabı *Lehistan'dan Bugünkü Polonya'ya*, TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı'ndan çıkan *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri Yarı-Başkanlık Sistemi Fransa, Polonya ve Rusya Örnekleri* ve T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nden çıkan *Yoldaki Elçi Osmanlı'dan Günümüze Türk-Leh İlişkileri* eserlerine ek hazırlanan diğer çalışmalara *Polonya, Atatürk Dönemi Türkiye-Polonya İlişkileri, Cumhuriyet'in Kuruluş Sürecinde Oluşturulan Türkiye Polonya İlişkilerine TBMM Tutanak Defterleri Işığında Analitik Bakış, İki Sovyet Rusya ve Polonya, Sosyal Bilimler Işığında Polonya Cumhuriyeti, TBMM Hükümeti ile Polonya Cumhuriyeti Arasında 23 Temmuz 1923 Tarihinde İmzalanan Antlaşmalar ve Tarafların Dış Politika Yaklaşımları, Türkiye-Polonya İlişkilerinde "Temas Alanları" (1414-2014) Uluslararası Bildiriler Kitabı, Türkiye-Polonya İlişkilerinin Tesisinde Başlıca Dış Dinamiklerin Fonksiyonu, Siyasi Kriterler Açısından Yunanistan, Polonya ve Türkiye'nin AB Üyelik Sürecinin Değerlendirilmesi*, örnek olarak gösterilebilir.

Karşılaştırmalı tarihin Türkiye'de kullanımına dair bir literatür taraması yapıldığında, Cyril Edwin Black'in Türkçeye çevrilen *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri (The Dynamics of Modernization)* kitabında karşılaştırmalı tarihle ilgili geniş çaplı bilgiler vermektedir. M. Fuat Köprülü'nün *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri* isimli kitabı Osmanlı ve Bizans arasındaki etkileşim çerçevesinde müesseselerin bir karşılaştırmasını sunmasıyla bu alandaki çalışmalara bir örnektir.

Daha güncel çalışmalara göz attığımızda adı anılabilecek bazı çalışmalar şunlardır; Nedim Yalansız'ın 2009 yılında yayınladığı “*Karşılaştırmalı Tarih: Tarih Öğretiminde Yeni Bir Yaklaşım*” adlı makalesi, Ömer Ali Keskin'in “*Küreselleşen Dünyada Karşılaştırmalı Tarih Eğitimi ve Çalışmalarının Gerekliliği*”, Kayhan Atik'in “*Tarih Araştırmalarında Yeni Bir Yöntem: Karşılaştırmalı Tarih*”, Ahmet Öncü'nün “*Sosyoloji ya da Tarih İbn-i Haldun ve Mukaddime Üzerine Bir İnceleme*” adlı kitabının “*Sonuç yerine ya da Mukaddime: Tarihsel Sosyolojiye Karşı Sosyolojik Tarih*”, başlıklı yazısı, Ferdan Ergut'un “*Sosyal Bilimlerde Tartışma Ortamının Kurgulanması ve Tarihsel Sosyolojinin İmkânları*”, makalesi, İlhan Tekeli'nin *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek* kitabında yer alan “*Tarih ve Karşılaştırmalı Toplumsal Araştırmalar*” başlıklı yazısı konuyla ilgili sayılabilecek çalışmalardandır. Theda Skocpol karşılaştırmalı tarihin Türkiye’de yer bulması açısından için önemli bir isimdir, Yazdığı *Tarihsel Sosyoloji ile Devletler ve Toplumsal Devrimler Fransa, Rusya ve Çin’in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi* kitaplarının Türkçeye çevrilmesinden sonra Türkiye’de metoda ilgi artmıştır. Tarih Vakfı’nın 2005’te düzenlediği, *Tarihsel Sosyoloji; Stratejiler, Problemler ve Paradigmalar* adlı kongre de karşılaştırmalı tarih ve tarihsel sosyoloji kavramlarının tanınması adına önemli bir adım olmuştur.²⁵

Dünyada karşılaştırmalı tarih adı ile programlar mevcut olup Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nde bazı üniversitelerde bu adla lisansüstü programları faaliyet göstermektedir.²⁶ Türkiye’de ise disiplinler arası çalışma ortamı sağlayan üniversiteler olsa da tam manasıyla karşılaştırmalı tarih adı altında doktora programı ilk kez Dokuz Eylül Üniversitesi (DEÜ) faaliyete koyulmuştur. Yine D.E.Ü ve Koç Üniversitesinde Karşılaştırmalı Tarih yüksek lisans programları mevcuttur. Gülsüm Tütüncü ve Neslihan Ünal’ın metotla ilgili çalışmalara öncülük edecek nitelikte olan geniş çaplı makalesi “*Karşılaştırmalı Tarih: Doğuşu, Gelişimi, Metodolojisi ve Türkiye’deki Durumu*” Dokuz Eylül Üniversitesi Tarih bölümünden çıkmış önemli bir çalışmadır. Makalede karşılaştırmalı tarihin Türkiye’deki durumunu belirlemek adına YÖK Tez Merkezi’nden 1996-2018 yılları arasını kapsayan bir tarama yapılmış ve tarih ana bilim dalı dahilinde karşılaştırmalı tarih metoduna örnek olabilecek sadece 30 tez bulunmuştur.²⁷ Türkiye’de üniversitelerin lisansüstü tarih programları ve öğrenci sayısı düşünüldüğünde bu çok düşük bir sayı teşkil etmektedir.

²⁵ Nedim Yalansız, “agm”, s.494.

²⁶ Karşılaştırmalı Tarih programı içeren üniversitelerin ayrıntıları için bkz. Nedim Yalansız, “agm”, s.494-495.

²⁷ Yapılan tez çalışmalarının ayrıntılı bir listesi için bkz. Gülsüm Tütüncü-Neslihan Ünal, “agm”, s.87-88.

B. POLONYA TARİHİ'NE KISA BİR BAKIŞ

Polonya Cumhuriyeti, Orta Avrupa'nın kuzeyinde, Baltık Denizi'nin güneyinde yer alan, batıda Almanya, güneybatıda Çekya, güneydoğuda Slovakya ve Ukrayna, doğuda Belarus ve kuzeydoğuda Litvanya ve Rusya'yla sınır komşuluğu olan bir Orta Avrupa ülkesidir. Toplam 312 679 km²'lik yüz ölçümü ve Baltık Denizi'ne kıyısı sayesinde 8.682 km²'lik deniz alanına sahip olmasıyla Polonya, dünyanın en büyük 69, Avrupa'nınsa en büyük 9. ülkesidir. Ülkenin sınır uzunluğu 3582 km'dir. Ayrıca Polonya, Slav dünyasının en büyük Katolik ülkesidir.²⁸

Polonya ulusunu oluşturan kabilelerin ortaya çıkışıyla ilgili çok fazla kaynak bulunmamaktadır. Yüce'nin aktardığı üzere bu kabileler hakkında en eski kronik yazarı Gall Anonim, Polonya'yı kuran ve Polan kabilesi hükümdarı I. Mieszko'nun Siemowit, Lestek, Siemomysl adlarında üç atasından bahsetmektedir.²⁹ Polonya Devleti'nin kurucusu Piast Hanedanı'nın ilk hükümdarı I. Mieszko'dur. Devletin kuruluş tarihi ise X. yüzyıla dayanır. Başkent Gniezno'dur. Ülke halkının adına dair çeşitli görüşler ve adlandırmalar vardır. Örneğin günümüzde Türkiye'de Polonyalılar için Leh kavramını kullandığı gibi Osmanlı Devleti döneminde de bu ülke Lehistan olarak geçmektedir. Leh kelimesine Polonya'nın kuruluşuyla ilgili bilgi veren eski kaynaklarda rastlanır ve Rus, Belarus, Ukrayna, Litvanya ve Macarların da bu toplumu Leh olarak adlandırdığı görülür. Polonya'nın, Polanie, Poloni gibi sözcüklerle adlandırılmasıysa X. yüzyıla dayanır. Polonie, Pole kelimesinden üretilerek çiftçilikle uğraşanlara verilen isimdir. Polonya tarihiyle ilgili önemli kronik yazarlarından Jan Dlugosz ise bu toplumdan Lechit'lerin ülkesi diye bahsederek Lechitleri çiftçiliklerinden dolayı Polanlar/Polaklar diye adlandırmıştır. Birçok görüş farklılığına rağmen Polonya'ya adını verenin Polan kabilesi olduğu ve ülkenin ismini buradan aldığı en yaygın görüştür.³⁰

Polonya'nın eski dönem tarihiyle alakalı bilinmesi gereken en önemli şeylerden biri de X. yüzyıl gibi erken bir dönemde Hristiyanlığı kabul etmiş olmasıdır. I. Mieszko döneminde (960-992) gerçekleşen Hristiyanlığa geçişte bu dinin devletlere saygınlık kazandırması, maddi

²⁸ Emin Atasoy, Jan A. Wendt, Abdullah Soykan, Jaras G. Berdenov, "Coğrafya Perspektifinden Polonya Cumhuriyeti", *Sosyal Bilimler Işığında Polonya Cumhuriyeti*, Emin Atasoy-Jan A. Wendt (Ed.), Beta Yayınları, İstanbul 2017, s.3-4.

²⁹ Neşe Taluy Yüce, *Özgürlük Peşindeki Polonya*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2004, s.1-2.

³⁰ Sabire Arık, *Kuruluştan XVII. Yüzyıla Polonya Tarihi*, Köksav Yayınları, Ankara 2010, s.14-17.

ve manevi yardımlar sağlaması gibi durumların etkisi vardır.³¹ Devletin ilk hükümdarı Mieszko, Polonya'yı Papalığın koruması altına vererek 992'de ölmesi üzerine başa, cesur lakaplı Bolesław Chobry (992-1025) geçerek Polonya'nın taç giyen ilk kralı oldu. Bu dönemde Avrupa'da güçlü bir pozisyon yakalayan ülke, yaklaşık 1000 yılında Polonya olarak anılmaya başladı ve kilisesi oldukça değer kazandı.³² Ardından gelen II. Mieszko (1025-1034), Casimir (1034-1058), II. Bolesław (1058-1079), I. Władysław Herman ve III. Bolesław dönemlerinde (1102-1138) ülkede siyasi kargaşa, toprak kayıpları, askerî yenilgiler ve iç karışıklıklar hâkim oldu. III. Bolesław'ın ölümünden sonra 1138-1320 yılları arasında ülkede fetret devri yaşandı. XIII. yüzyılda Polonya üzerine gerçekleşen Moğol saldırıları da devlete yıkıcı zararlar verdi. Saldırıları karşın kendilerine toprak verilmesi karşılığında Töton Tarikatı yardıma çağrıldı. Ardından Władysław Łokietek'in 1320'de taç giymesiyle fetret devri sona erdi.³³ Łokietek'in Tötonları yenerek ülkeyi birleştirmesiyle Polonya uluslararası arenada güvenilir bir hâl kazandı. Ayrıca Polonya-Litvanya Birliği'nin temelleri bu dönemde atıldı.³⁴ Tahta geçen Büyük Casimir Wielki (III. Casimir 1333-1370) zamanında devlet elde edilen toprak kazançlarıyla güç ve saygınlık kazandı ve kültürel, askerî ve hukuki gelişmeler yaşandı.³⁵ Büyük Kazimir'in ölümünün ardından yaşanan hanedan değişikliğinden sonra taç nihai olarak 1384'te genç bir kadın olan Jadwiga'ya verildi. Polonya asilleri Jadwiga'yı Litvanya prensiyle evlendirmek niyetindeydi. Bu niyetin arkasında Polonya ve Litvanya'yı birleştirme düşüncesi vardı. İki devletin birlik kurmasının istenmesinde en temel neden Tötonlar tehlikesiydi. Ayrıca Polonya'nın güçlü bir hükümdara, Litvanya'nın da güçlü bir devlete ihtiyacı vardı. İki devlet birleşerek Moskova Prenslığı'ne karşı durabilirdi. Bu düşünceler neticesinde iki devlet 1385'te Kiev'de birlik anlaşmasında bulundu. Anlaşma gereğince Jagiełło Hristiyan olacak (Litvanya devleti putperestti) ve iki ülkenin toprakları birleşecekti. Jagiełło 1386'da vaftiz edilerek Władysław Jagiełło adını aldı ve Jadwiga'yla evlenerek Polonya kralı oldu (1386-1434). Böylece Polonya'da Jagiellon Hanedanı'nın hüküm süreci başladı. Grunwald Muharebesi'nde Polonya-Litvanya'nın Tötonları yenilgiye uğratması iki devletin bağlarını güçlendirdi. 1413'te yapılan Horodel Anlaşması'na göreyse Polonya Krallığı, Litvanya Prenslığı'nin hamisi sayıldı.³⁶ Bu tarihte anılması gereken önemli bir husus Polonya ve Türkiye arasındaki ilişkilerin başlamasıdır. 1414 tarihi iki ülke

³¹ Kemal Beydilli, "Polonya, Tarih", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.34., İstanbul 2007, s.309. ss.309-317.

³² Sabire Arık, *age*, s.27-35.

³³ Kemal Beydilli, "agm", s.310.

³⁴ Neşe Taluy Yüce, *age*, s.10.

³⁵ Kemal Beydilli, "agm", s.310.

³⁶ Neşe Taluy Yüce, *age*, s.15-17.

arasındaki diplomatik ilişkilerin başlangıcı kabul edilir. Władysław Jagiełło'nun Skarbek z Gory ve Grzegorz Ormianin adlı elçileri 1414'te I. Mehmet'in sarayına elçi olarak gönderilmiştir. Władysław Jagiełło'nun ölümünden sonra 1434-1444 yılları arasında Polonya tahtında bulunan III. Władysław, Macaristan ve Hırvatistan'ın da kralıdır. Onun döneminde Polonya ordusu ve II. Murat öncülüğündeki Türk ordusu 1444 yılında Varna Muharebesi'nde karşı karşıya gelmiştir ve III. Władysław Varna'da yenilerek hayatını kaybetmiştir. İki millet arasındaki bir diğer çatışma ortamı Boğdan'da gerçekleşmiştir. 1484'te Osmanlı İmparatorluğu'nun Boğdan limanları Kilye ve Akkerman'ı alarak Boğdan üzerinde hâkimiyet kurma isteğine, Polonya Kralı Jan Olbracht (1492-1501) karşı koyarak Türklerle bir savaş başlatmıştı. Ancak iki devlet de kesin galibiyet alamadı ve dört yıl süren savaştan sonra 1501 yılında ateşkes imzalandı.³⁷

Polonya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na elçi gönderme geleneği II. Mehmed, II. Bayezid, Kanûnî Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed, IV. Murad, IV. Mehmed, III. Ahmed, I. Abdulhamid ve III. Selim dönemlerinde de devam etmiştir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu da Polonya'ya elçiler göndermiştir. Ancak Polonya'nın 1793'te ikinci bölünmeyi ve 1795'te üçüncü bölünmeyi yaşaması onu diplomatik sahadan uzak tutmuştur. Türkiye, Polonya'nın bölünmelerini hiçbir zaman kabul etmemiştir.³⁸ İki ülke arasındaki diplomatik münasebetler 1923 yılında imzalanan dostluk antlaşmasıyla yeniden başlayacaktır. 1924'te Varşova'ya Türk elçisi gönderilecektir.³⁹ Aynı şekilde Polonya da Türkiye Cumhuriyeti'ni tanıyarak Ankara'ya büyükelçi gönderecektir. Türkiye bu süreçte önceden beri kullanılan Lehistan isminden vazgeçerek Polonya ismini kullanmaya başlamıştır.⁴⁰

XVI. yüzyıla gelindiğindeyse Polonya'da siyasi, hukuki ve ekonomik birçok gelişme yaşanmıştır. Bu nedenle bu yüzyıla *Altın Yüzyıl* adı verilir. Kralın yetkilerini kısıtlama yönünde çıkarılan yasalar, meclisin kurulması ve bir soylu demokrasisinin oluşması bu yüzyılı önemli kılan gelişmelerdir.⁴¹ Bir diğer önemli gelişmeysse 1569'da Lublin Antlaşması'nın imzalanmasıydı. Polonya tahtında bulunan Zygmunt August (1548-1572)

³⁷ Jerzy S. Łątka, *Lehistan'dan Gelen Sefirler*, Antoni-Nalân Sarkady (çev.), Perka A.Ş., İstanbul, s.11-13.

³⁸ Jan Reychman, *Polonya ile Türkiye Arasında Diplomatik Münasebetlerin 550. Yıldönümü*, Ankara 1964, s.1-18.

³⁹ Jan Reychman, *age*, s.19.; Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, (bundan sonra kısaca BCA), 30-10-0-0/245-657-1. Tarih:06.12.1923.

⁴⁰ Jerzy S. Łątka, *Polonya-Türkiye İlişkileri (1945-1988)*, Bogumila Chochlinska-Mustafa Turan (çev.), s.6.

⁴¹ Sabire Arık, *age*, s.132-133.

Polonya ve Litvanya arasında daha sağlam bir birliktelik arzuluyordu. Böylece 1569 yılında iki ülke 1385'ten beri gelişen ilişkilerini daha sağlam temellere oturttu. Bu resmî birleşmeyle iki ülke, *Rzeczpospolita Obojga Narodow* (İki Ulusun Cumhuriyeti) adlı yeni bir devlet hâlini aldı. Buna göre artık iki ülkenin tek bir kralı olacak, dış politikaları, para birimleri ve soylulara verilen hakları aynı olacaktı. Ordu, hazine, yerel yönetim ve mahkemeler bu ortaklıktan muaf tutuldu.⁴² Zygmunt August'un çocuğunun olmaması nedeniyle 1572'deki ölümün ardından Jagiellon Hanedanı son buldu. Bu son buluşun ardından Polonya'da taht Zygmunt Waza (1587-1632) ile Waza (Vasa) Hanedanı'na geçmiştir. Hanedan 80 yıl sürmüştür ve son hükümdarı II. Jan Kazimierz'dir (1648-1668).⁴³ Daha sonra tahta sırasıyla Michał Korybut Wiśniowiecki (1669-1673, Wiśniowiecki Hanedanı) ve III. Jan Sobieski (1674-1696, Sobieski Hanedanı) çıkmıştır.

XVIII. yüzyıl Polonya için bölünmeler yüzyılıdır. Ülke 1772, 1793 ve 1795'te olmak üzere üç kez Rusya, Prusya ve Avusturya arasında taksim edilmiştir. Bu yüzyıl Polonya'nın anayasal tarihinde önemli bir yer tutan 3 Mayıs 1791 Anayasası'nın ilanını da beraberinde getirmiştir. Polonya-Litvanya Birliği'nin son kralı II. Stanisław August Poniatowski (1764-1795) tarafından imzalanan ve Avrupa anayasacılık faaliyetlerinde önemli bir yer tutan bu anayasa, ilanından dört sene sonra yaşanan bölünmeyle yürürlükten kalktı. Böylece Polonya 123 yıl süren bir devletsizliğe sürüklendi.

Polonya 1918'teki bağımsızlığına kadar geçen süreçte farklı isimlerle anılmıştır. Bunları şöyle özetlemek mümkündür: XIX. yüzyılda Napolyon'un Rusya ve Prusya ile imzaladığı Tilsit Antlaşması'yla Polonya'da Fransa'ya bağlı kurulan Varşova Dükalığı (1807-1815). 1815'te toplanan Viyana Kongresi'nin ardından Kongre Polonyası ya da Polonya Krallığı (1815-1867/1915).

I. Dünya Savaşı sırasında 1916 yılında Almanya ve Avusturya'nın Rusya'yı barışa zorlamak amacıyla Polonya'nın yeniden kurulduğunu ilan etmesi üzerine ülkenin bağımsızlık süreci başlamıştır. Ardından 1917'de Geçici Devlet Konseyi/Naiplik Konseyi ya da Polonya Krallığı adıyla anılan devlet kuruldu. Geçici Naiplik Konseyi Polonya'nın 7 Kasım 1918 tarihli bildirisiyle feshedildi. Almanya'nın yenilmesi ve 11 Kasım 1918'de savaşın sona ermesiyle Polonya tam bağımsızlığa kavuştu. 123 yıl sonra bağımsızlığı tekrar yakalayan Polonya 1918-1939 yılları arasını kapsayacak İkinci Cumhuriyet Dönemi'ni yaşadı. Bu süreçte uluslararası antlaşmalar, ülkenin sınırlarının çizilmesi ve anayasal gelişmeler

⁴² Neşe Taluy Yüce, *age*, s.26.

⁴³ *age*, s.33-38.

Polonya'ya Avrupa haritasındaki yerini yeniden tesis ettirdi. Devlet bu dönemde sıklıkla siyasi iç karışıklıklarla da uğraştı. Ne var ki Polonya Cumhuriyeti'nin yeniden bağımsızlık serüveni uzun sürmedi. 1939'da başlayan Alman işgalinin ardından aynı yıl Almanya ve Sovyetler Birliği Polonya'yı aralarında paylaşan Molotov-Ribbentrop Paktı'nı imzaladı. Polonya II. Dünya Savaşı'ndan Sovyetlerin himayesinde 1945 yılında kurulan Polonya Halk Cumhuriyeti olarak çıktı. 1989 yılında bu hâkimiyete son verildi ve ülke günümüzde de devam eden Polonya Cumhuriyeti adıyla tam bağımsız şekline kavuştu. Polonya Cumhuriyeti 1999'dan beri NATO üyesi, 2004 yılından beri de Avrupa Birliği üye ülkesidir.

C. İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEM

I. Dünya Savaşı'nın bitiminin ardından 1919'da başlayıp, II. Dünya Savaşı'nın başladığı 1939 yılına kadar geçen yirmi yıllık sürece İki Savaş Arası Dönem adı verilmektedir. Oral Sander dönemi üç ana bölüme ayırarak incelemiştir. Bunlar:

1. *Barış Antlaşmalarının Korunmaya Çalışılması Dönemi (1919-1924)*: Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Milletler Cemiyeti'ne (MC) girmeyip, bunun yanı sıra Fransa'nın öncü olduğu savunma antlaşmalarını da kabul etmemesiyle, Fransa'nın Almanya'nın komşularıyla yaptığı ittifak antlaşmalarını kapsar. Fransa Versay Antlaşması'nın getirdiklerini korumak ister.

2. *Lokarno Dönemi (1925-1930)*: Sander, bu dönemi artan istikrar ve azalan gerginlik düşüncesiyle İki Savaş Arası Dönem'in altın yılları olarak niteler. Bu nitelemenin nedeni Fransa-Almanya yakınlaşmasının ardından gelen 1925 Lokarno Antlaşmaları, 1928 Briand-Kellogg Paktı, 1929 Young Planı ve 1930 Londra Deniz Silahlarını Sınırlandırma Konferansı'dır.

3. *Yıkılma Dönemi (1930-1939)*: Almanya ve Fransa'nın çözölemeyen düşmanlığı uluslararası düzenin bozulmasında yatan ana nedendir. İngiltere'nin Avrupa barışı için Almanya'nın haklı olduğu istekleri en az düzeyde kabul edilmesi gerektiği tutumu ve Fransa'nın Almanya'ya ödün verilmemesi ve Versay düzeninin korunması isteğiyle iki ülke arasındaki görüş farklılıkları yıkılmayı kolaylaştırmıştır. 1935'ten sonra Alman saldırganlığına karşı tedbir alınmaması II. Dünya Savaşı'na yol açmıştır.⁴⁴

I. Dünya Savaşı'nın bitimiyle uluslararası düzenin barış temelli kurulmasına yönelik olarak atılan adımlardan biri Milletler Cemiyeti'nin kurulması oldu. Wilson ilkeleri

⁴⁴ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 13. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2013. s.15-16.

öncülüğünde planlanan cemiyet, 1919'da Paris Barış Konferansı sürecinde açıldı. Cemiyetin amacı uluslararası barış ve düzeni sağlamaktı. ABD cemiyete katılmadı. Savaşı kaybeden devletler cemiyetin tüzüğünün hazırlanmasında yer almadı. Savaşın kazananlarıysa cemiyeti kendi çıkarlarını uygulama aracı olarak gördü. Böylece “İki Savaş Arası Dönem’de revizyonist devletlerin cemiyeti uluslararasıdaki haksızlığın kaynağı olarak görmeleri nedeniyle cemiyet, kolektif güvenliğin sağlanması amacını yerine getiremedi.”⁴⁵

I. Dünya Savaşı neticesinde devletler revizyonist ve statükocu olarak ikiye ayrıldı. Yukarıda da bahsi geçen revizyonist devletler Almanya, İtalya ve Japonya başta olmak üzere savaş sonunda yapılan düzenlemelerden kaygı duyan devletlerdi. Statükocularsa, savaşta elde ettiklerini korumak maksadında olan İngiltere, Fransa ve Balkan Devletleri başta olmak üzere Orta ve Doğu Avrupa’da bulunan bazı küçük devletlerdi.⁴⁶ Türkiye bu dönemde anti-revizyonist yani statükocu bir tutum sergilemiştir. Baskın Oran’ın bu konudaki yorumu Türkiye’nin I. Dünya Savaşı sonrasında Millî Mücadele sırasında revizyonist tutum sergileyen ilk ülke olduğu ancak Cumhuriyet kurulduktan sonra diğer revizyonist ülkelerin aksine elindekileri korumak ve sağlamlaştırmak amacıyla kesin olarak statükocu bir yol izlediği şeklindedir. Ancak Türkiye bu dönemde revizyonist olarak değerlendirilebilecek olaylar da yaşamıştır. Örneğin 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi’yle Lozan Antlaşması’ndaki durumda değişikliğe gidilmiş, 1939’da Hatay Türkiye’ye katılmıştı.⁴⁷ Polonya ise I. Dünya Savaşı sonrası yaptığı antlaşmalarda elde ettiği kazanımları genel olarak korumak isteyen statükocu bir konumdadır. Ancak Litvanya’yla sınırlar konusundaki ihtilafı tutum, Vilnius’un işgali gibi durumların yanı sıra Polonya’nın Çekoslovakya’dan toprak taleplerini 1938 yılında Münih Antlaşması’nda elde etmesi gibi durumlara bakıldığında yer yer revizyonist davrandığı görülür.

İki Savaş Arası Dönem’in en belirleyici hadiselerinden birisi de New York borsasının 1929 yılındaki çöküşüydü. Amerika’da başlayan bu çöküş, dalga dalga bütün dünyayı etkisi altına aldı ve büyük bir durgunluğu beraberinde getirdi. Batılı ülkelerin bu krizi önlemek için aldığı tedbirler Sovyetler Birliği’nin uygulamalarıyla karşılaştırıldığında ilk bakışta başarısız gibi gözükse de açılan bayındırlık programları, yeni uzlaşma politikası, fiyat istikrarının

⁴⁵ Davut Ateş, *Uluslararası Örgütler*, Dora Yayıncılık, Bursa 2016, s.54.

⁴⁶ Hüseyin Emiroğlu, “İkinci Dünya Savaşı’na Giden Süreçte Küresel ve Bölgesel Aktör-Devlet Davranışlarının Çözümlemesi”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2007., S.14., s.72.

⁴⁷ Baskın Oran, “Türk Dış Politikası: Temel İlkeler ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980*, Baskın Oran (Ed.), 15. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.46-47.

sağlanması ve tarımsal üretimin artırılmasıyla geçici olarak etkisini göstermeye başladı.⁴⁸ Büyük Buhran başta ekonomik ve siyasal olarak I. Dünya Savaşı öncesi duruma dönüş çabalarını baltaladı. Bu durum ayrıca liberalizmin de sonunu getirdi ve Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa ve İskandinav ülkeleri gibi demokrasi serüveni eskiye dayanan ülkeler hariç birçok yerde açık yahut gizli diktatörlükler kuruldu.⁴⁹

Avrupa’da sadece Çekoslovakya ve Arnavutluk I. Dünya Savaşı sonrasında demokratik rejimi sürdürebildi. Geriye kalan ülkelerde seçimler yapılsa da otoriter rejimler ve diktatörlükler hâkimdi. Macaristan’da tutucu bir rejim baş gösterdi. Polonya 1926 Darbesi’nden sonra 1935 yılına dek askerî diktatörlük yılları yaşadı. Yugoslavya Sırp üstünlüğüne dayalı bir diktatörlük benimsedi. Bulgaristan 1934’ten sonra orduya dayalı otoriter bir rejim kurdu. Aynı yıllarda Almanya’da Nazizm yükseldi. Yunanistan’da 1936’da Metaxas diktatörlüğü başladı. Portekiz’de Salazar, İspanya’da Franco diktatörlüğünün yanı sıra Baltık ülkeleri olan Litvanya, Letonya ve Estonya’da da diktatörlükler kuruldu. Diktatör rejimler Avrupa ile sınırlı değildi. Asya’da ve Latin Amerika’da da benzer süreçler söz konusuydu. Ancak bu diktatör rejimler baskıcı olmasına karşın faşist değillerdi. Dönemin en belirgin ideolojilerinden olan Faşizm, İtalya ve Almanya’da kendini gösterdi.⁵⁰ İki Savaş Arası Dönem’de dünya ekonomisinin çöküşü XX. yüzyıl üzerinde derin bir iz bıraktı. E. Hobsbawm bu ekonomik kriz yaşanmasa Hitler’in ve Roosevelt’in olmayacağını ve Sovyet sisteminin dünya kapitalizmine bir alternatif olarak görülmeyeceği kanısındadır.⁵¹

İki Savaş Arası Dönem’de dünya, yirmi yıllık bir süre için hâkimiyet mücadelelerinde durağan bir dönem yaşadı. I. Dünya Savaşı’nın galiplerinden olan İngiltere ve Fransa’ya galibiyet ilave bir güç sağlamadığı gibi global sorumluluklar üstlendi. Ancak Versay Antlaşması’yla ağır bir yükümlülük altında giren Almanya, kaybettiklerini almaya kararlıydı.⁵² Almanya’nın bu yöndeki kararıyla başlayan II. Dünya Savaşı İki Savaş Arası Dönem’in 1939’da son bulmasına sebebiyet verdi.

İki Savaş Arası Dönem’de Türkiye ve Polonya’nın karşılaştığı en büyük sorunlardan bir tanesi de nüfus meselesidir. Savaş başlamadan önce Polonya nüfusu 30.3 milyon iken, 1

⁴⁸ William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, Alâeddin Şenel (çev.), 12. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2007, s.704-705.

⁴⁹ Gökçen Alpkaya-Faruk Alpkaya, *20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s.111.

⁵⁰ *age*, s.112-113.

⁵¹ Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, Yavuz Alogan (çev.), Sarmal Yayınevi, İstanbul 1996, s.106.

⁵² Hüseyin Emiroğlu, “agm”, s.70-71.

Ocak 1919'a gelindiğinde bu rakam 26.3 milyona düşmüştü.⁵³ Nüfustaki bu dört milyonu aşkın azalışın sebepleri savaştaki kayıplar ve yurtdışına yapılan büyük göçler olmakla beraber, erkeklerin silahlı altına alınmasıyla doğurganlık oranlarının düşüşünün de etkisi vardı. Aynı şekilde savaşın getirdiği olumsuz sosyal ve ekonomik yapı temel sağlık hizmetlerine erişimde aksaklıklara yol açarak ölüm oranlarının artmasına neden oldu. Tüm bu etkenler bir araya getirildiğinde yeni dönemde Polonya'nın üzerinde en çok duracağı konuların başında nüfusun arttırılması olacaktı. Bu yöndeki çabalar barış sürecinin uzamasıyla beraber meyvelerini vermeye başladı ve 1931 yılı nüfus sayımına göre Polonya'nın nüfusu 32 milyona ulaştı.⁵⁴ Nüfusun etnik kökenlere dağılımına bakıldığında Polonyalılar 21.9 milyon, Ukraynalılar 3,2 milyon, Ruthenler 1,2 milyon, Beyaz Ruslar 989 bin, Ruslar, 138 bin, Almanlar, 741 bin Yahudiler, 2.7 milyon kişiden oluşmaktaydı.⁵⁵ Nüfustaki bu artış II. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar devam etti ve savaş öncesi Polonya nüfusu 35 milyonu aşarak 1914 yılındaki nüfusun da üzerine çıktı.⁵⁶

İki Savaş Arası Dönem'de Türkiye'nin öncelikleri arasında nüfusun en hızlı şekilde arttırılması gelmekteydi. Nüfus ekonomik bir güç olmasının yanı sıra genç Türk cumhuriyetinin ulusal güvenliğinin de teminatı olarak görülmekteydi. Türkiye'nin 1923 nüfusu yaklaşık olarak 13 milyon olarak tahmin edilmektedir. Sağlık hizmetlerindeki iyileşmeler, ekonomik kalkınma, nüfus arttırma politikaları ve göçler sonucu Türkiye'nin nüfusu 1935 yılında 16.1 milyon, 1940 yılında ise 17.8 milyona ulaşmıştır.⁵⁷ 1921-1939 yılları arasında başta Balkanlar olmak üzere çevre ülkelerdeki Müslümanlar ve Türklerin Türkiye'ye göçleri sonucu 719.808 kişi göçmen olarak istatistiklerdeki yerini aldı.⁵⁸

⁵³ "Demographic Problems of Poland", *Population Index*, Vol.5 No.4, Oct.1939, s.233.

⁵⁴ Josef Marcus, *Social and Political History of the Jews of Poland 1919-1939*, Mouton Publishers, 1983 Berlin, s.16.

⁵⁵ "Demographic Problems of Poland", *Population Index*, Vol.5 No.4, Oct.1939, s.237.

⁵⁶ Geoffrey North, "Poland's Population and Changing Economy", *The Geographical Journal*, Vol.124, No.4, Dec.1958, s.517.

⁵⁷ Frederic C. Shorter, "The Population of Turkey after the War of Independence", *International Journal of Middle East Studies*, Vol.17, No.4, Nov. 1985, s.429.

⁵⁸ Soner Çağaptay, "Reconfiguring the Turkish Nation in the 1930s", *Nationalism and Ethnic Politics*, 8:2, 2002, s.71.

BİRİNCİ BÖLÜM

SINIRLAR MESELESİ

1. İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEM'DE POLONYA'DA SINIRLAR MESELESİ

Polonya'da özellikle XVIII. yüzyılda meydana gelen bölünmeler, ülkenin sınırlarının çizilmesinde en zorlayıcı etkenlerden biri olmuştur. Ayrıca bugünkü Polonya sınırları içerisinde çeşitli etnik unsurların kalmasına da sebebiyet vermiştir. Bölünmelerin bir sonucu olarak Polonya, İki Savaş Arası Dönem'de etrafındaki devletlerle sınır ve azınlık problemi yaşadı. Batıda Almanya, kuzeydoğuda Litvanya, güneydoğuda Ukrayna ve güneybatıda Çekler ile sınır mücadelesi verdi. 14 maddelik beyannameden oluşan Wilson Prensipleri'yle Polonya'nın denize ulaşabilen, bağımsız bir ülke olması gerektiği yönündeki on üçüncü madde, Polonya için I. Dünya Savaşı sonrasında istediği statüye ulaşması açısından bir kapı açmıştır. Polonya'nın asıl hedefiyse bölünmelerden önce elinde bulunan sınırlara ulaşmaktı. Paris Barış Konferansı'nın toplanma amacını oluşturmaya da Polonya'nın sınırları meselesi burada hararetle tartışılarak sonuca ulaştırılmaya çalışıldı. Konferansın sonunda imzalanan Versay Antlaşması'yla sorun kısmi olarak daha çok batı sınırıyla alakalı olarak çözülsede çözüme ulaşmayan taraflar üzerinde Polonya daha sonra kendi uğraşmak zorunda kalacaktı. Polonya'nın çeşitli bölgelerinde meydana gelen ayaklanmalar da Polonya'nın sınırlarının belirlenmesi açısından oldukça önemlidir. Devletin sınırlarının belirlenmesinde en büyük rol oynayan etmenler savaşlar ve bu savaşlar sonunda yapılan uluslararası antlaşmalardır.

1.1. Bölünmeler Dönemi ve I. Dünya Savaşı Öncesi Durum

Polonya'nın toprak bütünlüğü, I. Dünya Savaşı'ndan sonra elde ettiği bağımsızlığa kadar birçok tehlikeden geçmiştir. XVIII. ve XIX. yüzyılda ardı ardına meydana gelen işgaller, ülke sınırlarının daha sonra da sorun yaratacak şekilde bölünmesine neden olmuştur.

1.1.1. İlk Bölünme

XVIII. yüzyılın son yarısı, Avrupa'nın çehresini değiştiren bir dönem oldu. Yedi Yıl Savaşları, Osmanlı-Rus Harbi, Fransız İhtilali ve Polonya'nın bölünmesi gibi bir dizi önemli tarihî olay, Avrupa'da güç dengelerini yeniden belirledi. Polonya-Litvanya Birliği'ni 1795'te sona erdiren bölünmelerin ilki 1772'de gerçekleşti. Oscar Halecki'ye göre Polonya'yı peşi sıra yapılan bölünmelerle yok etme fikri, Polonya'yı tek başına yönetmeyi tasavvur

edemeyecek Prusya'ya aitti. Aksine Rusya'nın istediğiye bütün ülkeyi denetimi altına almaktı. Ancak 1769'da Prusya-Rus ittifakından yararlanan Prusya Kralı Büyük Frederick, Rus Çariçe II. Katerina'nın Polonya topraklarının üç komşu aracılığıyla ilhakını kabul edip etmeyeceğini denemeye başladı.⁵⁹

Rusya'nın gözü 1740'lardan beri Litvanya'nın Smolenk bölgesinin batısındaki topraklardaydı. Onu harekete geçiren bir diğer faktör de Avusturya'nın Karpat sınırı boyunca Polonya dağlık bölgelerini ilhaka başlamasıydı. Prusya Kralı II. Frederick, Rusların Tuna boyunca yayılmasından rahatsız olan Avusturya-Rusya münasebetlerini yatıştırmak için Rusların gözünü Türk vilayetlerinden Polonya'ya kaydırmaya çalışıyordu. Frederick'in, Avusturya'nın müttefiki ve Osmanlı'nın dostu olan Fransa'nın (sözde) savaş hazırlığı içinde olduğunu öne sürmesiyle, Rusya bir anlaşma yapmaya ikna oldu. Böylece 5 Ağustos 1772'de Rusya, Avusturya ve Prusya arasında Polonya'yı kendi içlerinde bölen bir anlaşma imzalandı.⁶⁰ Anlaşma sonucu üç ülke Polonya-Litvanya üzerinde kendine pay edilen yerleri işgale başladı. İlk bölünmeden Rusya'nın payına Dvina ve Dinyeper Nehirleri boyunca 92.000 km'lik, 1.300.000 nüfuslu topraklar, Avusturya'ya Yukarı Vistula ve San Nehirleri boyunca 83.000 km ve 2.650.000 nüfuslu bölge düştü.⁶¹ Polonya için daha ağır bir darbeye Avusturya'nın Galiçya'yı ilhakı oldu. Polonya yalnızca güneyde Karpat Dağları boyunca uzanan sınırını kaybetmekle kalmayıp, Baltık Denizi'ne erişimini de kaybediyordu. Çünkü Prusya, Doğu Prusya (Kraliyet Prusyası) denilen Polonya Pomeranya'sının tamamını aldı.⁶² Bölünme sonucu Polonya topraklarının %30'u ve nüfusun %35'i kaybedildi.⁶³ Bölünme sırasında devletin başında birliğin son kralı olan Stanislaw August Poniatowski bulunuyordu. Onun saltanatına Polonya'nın gerileme dönemi denilebilir. Çünkü komşu güçlerin iç siyasette etkisi artıyor ve birliğin devlet kapasitesi düşüyordu. Diğer yandan aynı zamanda Batılı fikirlerin, özellikle de Fransız ve Alman Aydınlanması düşüncesinin aydınlar tarafından benimsendiği ve geri kalmışlık düşüncesinin ortaya çıktığı bir dönemdi. Geri kalmışlık farkındalığı "devletin yeniden inşasına" yardım edeceği düşünülen ilk sosyal-politik ve

⁵⁹ Oscar Halecki, *Borderlands Of Western Civilization A History Of East Central Europe*, Second Edition, Andrew L. Simon (Ed.), Simon Publications 1980, s.290.

⁶⁰ Jerzy Lukowski and Hubert Zawadzki, *A Concise History of Poland*, Third Edition, Cambridge University Press, New York 2019, s.153.

⁶¹ Muhammed Çelikkaya, *The Great Powers And Poland: The National And International Dynamics Behind The First Partition Of Poland*, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü YL Tezi, Ankara 2014, s.61.

⁶² Oscar Halecki, *age*, s.293.

⁶³ Muhammed Çelikkaya, *agt.*, s.61.

ekonomik reform hareketlerini beraberinde getirdi.⁶⁴ Stanislaw August'un yönetiminde devleti Batılı ulus devletler esasında modellemeyi öne süren, soyluların bazı ayrıcalıklarını sınırlandıracak bir reform anlayışı ortaya çıktı. Reformun amacı, “merkezi gücü artırmak, hükümeti güçlendirmek, hazine gelirini artırmak, modern bir ordu oluşturmak ve soylu ailelerin gücünü zayıflatmaktır.” Yapılan reformun devleti güçlendirmesi beklenirken tersi bir etki yarattı. Nedeniyse “modern ulus devlet savunucuları ve muhafazakâr gelenekçiler” arasındaki çatışmaydı. Yahut din özgürlüğü hususunda Katoliklerle diğer mezhep üyeleri arasında yaşanan tartışmalar. Stanislaw August'un ilerici hizipleri desteklemesi çatışmayı artırdı ve 1768-1772 yıllarında Bar Konfederasyonu⁶⁵ ve 1793'te Targowica Konfederasyonu'nun⁶⁶ oluşmasına sebep oldu. Başlangıçta ilerici reformları destekleyen Rusya, daha sonra reform karşıtı bir politika izledi. Polonya içerisinde yaşanan iç çatışma, aydınlar arasındaki yozlaşma, zengin ailelerin gücünün artması gibi durumlar komşu güçlerin Polonya siyaseti üzerinde etkilerini artırmasına ve nihayetinde bölünmelerle devletin çöküşüne neden olacaktı.⁶⁷ Tüm bunlar olurken kral, bölünme konusunda olabilecekler hakkında siyasileri ve halkı uyarmıştı. Stanislaw August, toprak kaybı karşılığında monarşinin güçlenebileceği ve *Liberium Veto*'nun⁶⁸ kalkabileceğine dair inancını yitirdi. 1768'de yasal düzenleme yeniden onaylandı. Protestanların çoğunluğunun yönetimi Prusya'ya verildi. Ortodoks Mohvlew Piskoposluğu Rusya'ya geçti. Askerî sürekliliği ve koordinasyonu sağlamak için “Daimî Konsey” kuruldu. Müfredatın denetlenmesi ve eğitimin modernleştirilmesi amacıyla “Ulusal Eğitim Komisyonu” oluşturuldu. Üç bölücü güç, Sejm'de⁶⁹ bölünmenin onaylanması için baskıyı artırdı.⁷⁰ Polonya'nın bölünmeye direnecek

⁶⁴ Piotr Korys, *Poland From Partitions To EU Accession A Modern Economic History 1772-2004*, Palgrave Macmillan, 2018, s.43

⁶⁵ 1768'de Bar/Podolya'da “*Soyluların özgürlük ve bağımsızlıklarının korunması*” ve Polonya Kralı Stanislaw August'u devirmek suretiyle Rus müdahalelerini etkisiz hâle getirmek için kurulan, silahlı Leh soyluları birliği.

Bkz. Yakov Yakovleviç Grişin, *Polonyalı Sürgünlerin Gözüyle Kazan ve Kazan Türkleri (17. ve 19. Yüzyıllar Arası)*, Muhammet Şen (çev.), Selenge Yayınları, İstanbul 2019, s.22.

⁶⁶ Parlamento reformları ve 3 Mayıs 1791 Anayasasına karşı çıkan Polonyalı muhafazakâr kodamanlar tarafından, (çünkü anayasa liberaldi) Sejm reformlarını tehlike olarak gören Katerina'nın da desteğiyle 1792'de kurulan siyasi ittifak. Bkz. Piotr Wrobel-Richard J. Kozicki (Ed.), *Historical Dictionary of Poland 966-1945*, Greenwood Publishing Group, London 1996, s.594.

⁶⁷ Piotr Korys, *age*, s.44.

⁶⁸ İlk kez 1652'de kullanılan, “Parlamento üyelerinin, oturum sırasında geçirilen tüm eylemleri geçersiz kılan herhangi bir yasayı veto etme veya yasama organını feshetme yasal hakkı.” Polonya anayasal geleneğinde tüm Polonyalı soylular eşitti ve Parlamento yasa tasarıları oy birliğiyle kabul edilmeliydi. Bu anlayışa ters düşen Liberum Veto Polonya siyasi sistemini olumsuz etkiledi ve 3 Mayıs 1791 Anayasası'yla kaldırıldı. Bkz. Piotr Wrobel-Richard J. Kozicki (Ed.), *Historical Dictionary of Poland 966-1945*, Greenwood Publishing Group, London 1996, s.302-303.

⁶⁹ Polonya meclisi.

gücü yoktu. Ordunun ve halkın morali bozuktu. Bu sırada sonuçsuz kalsa da bir meydan okuma eylemi Nisan 1773'te Tadeusz Rejtan'ın Sejm'de protesto etme eylemi oldu.⁷¹ Diğer direnç mekanizması olan Bar Konfederasyonu silahlarını bırakmak istemese de yapacak bir şey kalmamıştı. 1773'te toplanan Sejm'in artık yapması gereken yalnızca bölünme anlaşmalarını onaylamaktı. Bu iş için uysal milletvekilleri seçilmiş, yabancılar tarafından koşullandırılmıştı. Sonuç olarak 1773 yazında Stanislaw August bölünmeyi onaylayan belgeleri imzalayarak bölgeyi işgal güçlerine bıraktı.⁷² Böylece birinci bölünme tamamlanmış oluyordu.

1.1.2. İkinci Bölünme

Rusya'nın dikkatini diğer tarafa çevirmesine sebep olan 1787-1792 yılları arasındaki savaşlar, Polonya'ya egemenliğini savunması için bir fırsat veriyor gibiydi.⁷³ Ekim 1788'de yeni toplanan Sejm, şiddetli bir Rus düşmanlığı gösteriyordu. Sejm, neticede bir darbeye ülke yönetimini devraldı. Muhalefet, Prusya'da aradığı destek sonucu Rusya'ya karşı kışkırtıldı ve 1773-75 anlaşmaları reddedildi. Türk-Rus Savaşı, devletin nasıl reforme edilebileceği konusunda Polonyalılara bir müddet fırsat tanıdı.⁷⁴ Rusların savaşta olduğu yıllarda Polonya'nın en büyük başarısı şüphesiz parlamento deneyimiydi. Yönetimi devralan Sejm, yeni bir ilke getirdi: Parlamento yasa çıkaracak ve ülkenin geri kalanı bunu takip edecekti. Dört Yıllık Sejm, “siyasi seçkinlerin yeni idari organlar oluşturabileceğini, yeni vergilendirmeyi onaylayabileceğini, diplomatik ve siyasi inisiyatifler alabileceğini” söyledi. Ancak Rus himayesinin kaldırılmasının sağladığı özgürlük her zaman yeterli olmadı. Stanislaw August muhalefeti de bölünmüştü. Zira böyle olmasa işler belki yoluna girebilirdi. 3 Mayıs 1791'de meşrutiyetçi bir darbeye Polonya'da, güçlü bir monarşi ve herhangi bir despotik eğilimi engellemek için kontrole sahip etkili yeni bir anayasa hazırlandı. Rzeczpospolita'nın iki kutsalı olan “Liberium veto” ve “seçimli monarşi” bu anayasayla reddedildi.⁷⁵

Yeni bir anayasa hem Rusya'yı hem de Prusya'yı harekete geçirdi. Yeniden canlanan bir Polonya, Prusya'ya karşı bir müttefik hâline gelebilir düşüncesiyle yalnızca Avusturya bu

⁷⁰ Jerzy Lukowski and Hubert Zawadzki, *age*, s. 154.

⁷¹ *age*, s. 156.

⁷² Muhammed Çelikkaya, *agt.*, s.60.

⁷³ Jerzy Lukowski, *The Partitions Of Poland 1172,1793, 1795*, Routledge Taylor & Francis Group, New York USA 2014, s.128.

⁷⁴ Jerzy Lukowski and Hubert Zawadzki, *A Concise History of Poland*, Third Edition, Cambridge University Press, New York 2019, s.158-159.

⁷⁵ Jerzy Lukowski and Hubert Zawadzki, *age*, s. 160- 161.

durumu memnuniyetle karşıladı. Yeni çıkarılan anayasa Avrupa’da da iyi karşılandı. Fransa, Polonya’nın devrimci çoğunluğa katılmasını umuyordu.⁷⁶ St. Petersburg’da bulunan Polonyalı-Litvanyalı insanlar Polonya’nın özgürlüğünü savunmak için sınırdaki “Targowica” köyünde Targowica Konfederasyon’unu kurduklarını ilan ettiler.⁷⁷ Konfederasyon, Polonya’yı eski anayasa düzenine döndürmesi için Rusya’dan yardım istedi. Rusya bu teklifi kabul etti; Prusya da Polonya’ya asker gönderdi. Çünkü Osmanlı’yla barış yapan Katerina, Polonyalıları kendi rızası olmadan anayasalarını değiştirdikleri için cezalandırmak istiyordu. Ayrıca bu anayasayla Polonya’nın Jakobenizme kapıldığı düşünülüyordu.⁷⁸ Diğer yanda Ruslarla müzakere etmeye çalışsalar da Katerina, kralın konfederasyona katılmasını istiyordu. Sejm’i devre dışı bırakacak şekilde önce Brest-Litovks’ta, sonra Grodno’da geçici makamlar kuruldu. Daha fazla baskıya dayanamayan kral, 24 Temmuz 1792’de düşmanlıklara son vermek için konfederasyona katıldı. 3 Mayıs Anayasası mevzuatı iptal edildi. Reform destekli yayınlar kapatıldı, sıkı bir sansür uygulandı ve reform önderlerine misillemeler başladı. Polonyalı politikacı ve subaylar ülkeyi terk etti. Yenilginin maliyeti hazineyi batırdı.⁷⁹ Ruslar Varşova’ya girip 3 Mayıs Anayasası’nı kaldırmakla kalmadı. Tüm Polonya’nın yavaş yavaş Katerina’nın eline geçtiğini gören Prusya, Poznan’ı işgale başlayarak yeni bir bölünme önerdi. Avusturya yeni plana katılmadı ancak Cumhuriyetçi Fransa’ya karşı savaşında Prusya iş birliğini güvence altına almak için bu duruma karşı da çıkmadı. Rusya, Prusya ile çabucak bir anlaşmaya vardı ve 1793 başında iki güç arasında yeni bir bölünme anlaşması imzalandı.⁸⁰ Anlaşma gereğince Rusya, kuzeyde Dvina ile güneyde Dinyester arasında büyük bir toprak parçası alacaktı. Prusya’ysa Silezya ve Doğu Prusya arasında bir üçgen bölge kazanacaktı. Prusya, anlaşmanın onaylanmasını dahi beklemeden 24 Ocak’ta Polonya’ya girmeye başladı.⁸¹

1793 baharında Prusyalılar Büyük Polonya’yı (*Wielkopolska*), *Torun* ve *Gdansk’ı* (*Danzig*) işgal ettiler. Konfederasyon liderleri siyasetten çekildi; çünkü Polonya’yı hayal kırıklığına uğratmışlardı. Böylece Targowica kelimesi “ihamet” ile eşanlamlı hâle geldi.⁸² Bazı

⁷⁶ Jerzy Lukowski and Hubert Zawadzki, *age*, s. 163.

⁷⁷ *age*, s. 164.

⁷⁸ Oscar Halecki, *Borderlands Of Western Civilization A History Of East Central Europe*, Second Edition, Andrew L. Simon (Ed.), Simon Publications 1980, s.302.

⁷⁹ Piotr Wrobel-Richard J. Kozicki (Ed.), *Historical Dictionary of Poland 966-1945*, Greenwood Publishing Group, London 1996, s.594.

⁸⁰ Oscar Halecki, *A History of Poland*, Monica M. Gardner, Mary Corbridge-Patkaniowska (translated), Roy Publishers, New York 1943, s.203.

⁸¹ Jerzy Lukowski and Hubert Zawadzki, *age*, s. 165.

⁸² Piotr Wrobel-Richard J. Kozicki (Ed.), *age*, s.594.

Polonyalılar çaresizlik içinde destek için Fransa'ya baktılar ancak nafileydi. Gerçek bir ayaklanmanın hayalini kuran grup, General Tadeusz Kosciuszko'yu ayaklanmanın başına geçmesi için seçti.⁸³ Tam bir hazırlık olmaksızın 23 Mart 1794'te Krakow'da başlayan ayaklanma, Rusları Raclawici'de ilk kez yenilgiye uğratmanın ardından hem Varşova'yı hem de Vilnius'u kurtararak başarıyla sonuçlandı.⁸⁴ Birleşen güçler Haziran'da Szczekociny'de Kosciuszko'yu yendi. Prusya Krakow'u işgale devam etti. Bağımsız bir Polonya istiyorlardı fakat çok azı özgür bir köylülüğü hayal edebiliyordu. Bu yolda Kosciuszko 7 Mayıs 1794 tarihinde Polaniec'de "tüm köylüleri kişisel olarak özgür ilan eden" bir manifesto yayınladı. Çok geçmeden 10 Ekim'de Maciejowice'de direniş birliklerine yapılan saldırıda Kosciuszko'nun ordusu yenildi. 4 Kasım'da Rus komutan Suvorov'un birlikleri Vistül'ün karşısında Praga banliyösüne baskın düzenledi; yaklaşık 10.000 kişi katledildi. Başkent ertesi gün teslim oldu ve yükseliş bitti.⁸⁵ Ayrıca ayaklanma ordunun ve ülkenin tamamen parçalanması için bir mazeret oluşturdu.⁸⁶ Aslında bölünme güçlerinin mazerete pek ihtiyacı yoktu. Oscar Halecki ikinci ve üçüncü bölünmelerin bir yıkım olarak ilkinden farklı olduğunu söyler. Polonya'nın komşuları ilk bölünme için 1772'de tarihsel haklara başvurarak ilhaklarını haklı çıkarmaya çalışmışlardı. Hatta Polonya'da birkaç yıldır meydana gelen iç sorunları kınıyorlardı. Ancak tam bölünmeye (ikinci ve üçüncü bölünmeler) geçtiklerinde herhangi bir hak arama zahmetine bile girmemişlerdi.⁸⁷

1.1.3. Üçüncü Bölünme

İkinci bölünmeye katılmayarak kaçırdıklarını almaya kararlı olan Avusturya, Polonya sınırlarına asker göndermeye başladı. Tam bölünmenin oldukça hızlı gerçekleşmesini isteyen Katerina, Avusturya'yı bölünmeye dahil etmeye hazırdı. Artık yapılması gereken tek şey Polonya'nın paylaşımını kendi aralarında belirlemektir. 3 Ocak 1795'te St. Petersburg'da Avusturyalı ve Rus diplomatlar, önceki bölünmeden kalanları bölüşmek ve Prusya'ya yeni bir pay vermek için yeni bir anlaşma imzaladılar.⁸⁸ 3 Ocak 1795 Bildirileri, Polonya-Litvanya Birliği'nin bastırılması için gereken tüm açıklamaları dile getiriyordu:

⁸³ Jerzy Lukowski and Hubert Zawadzki, *age*, s. 165.

⁸⁴ Oscar Halecki, *Borderlands Of Western Civilization A History Of East Central Europe*, Second Edition, Andrew L. Simon (Ed.), Simon Publications 1980, s.303.

⁸⁵ Jerzy Lukowski and Hubert Zawadzki, *age*, s.166-168.

⁸⁶ Oscar Halecki, *age*, s.303-304.

⁸⁷ Oscar Halecki, *A History of Poland*, Monica M. Gardner, Mary Corbridge-Patkaniowska (translated), Roy Publishers, New York 1943, s.203.

⁸⁸ Jerzy Lukowski and Hubert Zawadzki, *age*, s. 168.

“Komşu hükümdarlar, Polonya Cumhuriyeti’nin kendisine (sağlam ve katı) bir hükümet sağlayamayacağına ya da herhangi bir bağımsızlık biçimini koruyarak kendi bilgeliği ve barış sevgisiyle ve tebaasının mutluluğuyla yasalar altında barış içinde yaşayamayacağına dair deneyimlerine ikna oldu. Bu, cumhuriyetin üç komşu güç arasında tamamen bölünmesine başvurmanın kaçınılmaz gerekliliğine kadar verdiler.”⁸⁹

Avusturya ve Rusya karşılıklı olarak birbirlerinin topraklarını garanti altına alarak onay alışverişinde bulunduktan sonra Prusya’yı katılmaya davet edecekti. Bu sırada 23 Ocak’ta gizli bir deklarasyonla Avusturya ikinci bölünme anlaşmasını resmen kabul etti.⁹⁰ Anlaşmaya göre Prusya Krakow’u boşaltmalıydı. Başka türlüşünü yapamayacak kadar yorgun olan II. Frederick kendisine verilenlere razı olmayı ve Krakow’u Avusturya’ya teslim etmeyi kabul etti.⁹¹ Üçüncü taksimle Krakow’u da içeren bölünme payı, neredeyse Varşova’ya ulaşan Galiçya’ya ek olan Pilica ve Bug nehirleri arasındaki üçgene indirildi.⁹² Anlaşmanın en kârlısı 46.330 mil kare ile Avusturya-Prusya birleşik hisselerinin neredeyse yarısı kadarını alan Katerina oldu. Ayrıca 1.200.000 yeni tebaa kazandı. Avusturya 18.147 mil kare toprak elde etti. 18.533 mil kare ile Avusturya’dan çok az daha fazla pay alan Prusya’nın büyük ölçüde kumlu olan toprakları daha az değerliydi. Avusturya 1.500.000, Prusya ise 1.000.000 civarında yeni tebaa kazandı.⁹³

Polonya artık yok olmuştu; bu nedenle parlamentonun bölünmeleri onaylaması da gerekmiyordu. Birliğin son kralı Stanislaw August Poniotowski, 25 Kasım 1795’te tahttan feragat belgesini imzaladı. 12 Şubat 1789’da da Rusya’da öldü.⁹⁴ Prusyalılar, Avusturya’ya tahsis edilen Krakow’dan ayrılırken Wavel Kalesi’nden kraliyet nişanlarını aldılar. Nihayet 26 Ocak 1797’de üç bölüştürücü güç, Polonya sorununu sonsuza dek tasfiye ettiklerine inanarak, bir Polonya Krallığı’nın varlığını hatırlatabilecek bir unvanı asla kullanmama konusunda karşılıklı taahhülle toprak yerleşimini tamamladılar. Sekiz asırlık, çoğu zaman görkemli bir tarihten sonra Piastların Polonyası ve Jagiellos ortadan kaldırılmış ve Kraliyet Cumhuriyeti deneyi başarısızlıkla sonuçlanmıştı.⁹⁵ Böylece Polonya 123 yıl sürecek bir boşluğa sürüklendi.

⁸⁹ Jerzy Lukowski, *The Partitions Of Poland 1172,1793, 1795*, Routledge Taylor & Francis Group, New York USA 2014, s.179-180

⁹⁰ Jerzy Lukowski, *age*, s.176.

⁹¹ Jerzy Lukowski and Hubert Zawadzki, *age*, s. 168.

⁹² Oscar Halecki, *Borderlands Of Western Civilization A History Of East Central Europe*, Second Edition, Andrew L. Simon (Ed.), Simon Publications 1980, s.304.

⁹³ Jerzy Lukowski, *The Partitions Of Poland 1172,1793, 1795*, Routledge Taylor & Francis Group, New York USA 2014, s.179.

⁹⁴ Jerzy Lukowski and Hubert Zawadzki, *age*, s. 168.

⁹⁵ Oscar Halecki, *A History of Poland*, Monica M. Gardner, Mary Corbridge-Patkaniowska (translated), Roy Publishers, New York 1943, s.208.

Polonya'nın bu denli büyük bir bölünmeye uğrama nedenlerinin tarihsel açıklamalarını sorgulamak yerindedir. Modern Avrupa tarihinde bile birçok devletin Polonya'ninkiyile benzer bir bölünmeyle karşılaştığı durumlar vardır. Halecki, özellikle Hristiyan dünyanın intikam almakla tehdit ettiği Türkiye'nin tamamen yok olmaktan nasıl kurtulduğunu, neden sadece Polonya'nın sonuçlarına bir yüzyıldan fazla katlandığı bu talihsiz kaderi yaşadığını sorgular.⁹⁶

Polonya'nın düşüşünün asıl nedeni anayasadaki kusurlar olsaydı, Dört Yıllık Sejm'in yaptığı reformlarla kurtarılması gerekirdi. Bu reformlar Batılı ülkelerde övülüyordu, ayrıca sonuçları da başarılıydı.⁹⁷ 1795'teki durumu meydana getiren nedenlere ilişkin olarak, Polonya'nın 1790'da Prusya'yla ittifak kurarak dahil olduğu yolun ne kadar tehlikeli olduğu, hangi yanılsamaların onu 1792'de silahlarını erken bırakmaya ittiğini ve son olarak 1794'teki mücadelenin yenilenmesinin ne kadar riskli olduğu gibi durumların göz önünde bulundurulması gerekir. Yine de böyle olmamış olsa bile, en kritik anlarda alınacak aksi yönde bir kararın, Polonya için yine de içler acısı sonuçlar doğuracağı kesin değil midir? 1792'de uzun bir direniş, mağlubiyetlerini daha onurlu bir hâle getirebilirdi; 1794'te daha ihtiyatlı bir tutum, Cumhuriyeti ancak daha yavaş bir ölüme mahkûm edebilirdi. Tüm bu varsayımların yanında Polonya'yı, kendisini bitirmeye kararlı olan ve her birinin emrinde Polonya'ninkinden üç-dört kat daha üstün askerî ve mali kaynağa sahip iki düşmanın elinden hiçbir gücün kurtaramayacağı gerçeğini belirtmek gerekir.⁹⁸ Tarihte benzeri olmayan bu parçalanmanın sonuçları yalnızca Polonya'yı ve eski Commonwealth halklarını etkilemedi. Kendi aralarında çatışan Batılı güçler bunu anlamakta oldukça zorlansalar da Avrupa'daki güç dengesi derinden bozuldu. Modern tarih boyunca Doğu-Orta Avrupa'da özgür ve bağımsız kalan son ülke ortadan kalktığından kıtanın bu bölgesi de ortadan kalkmış oluyordu. Bu, iki olasılığı beraberinde getiriyordu; Avrupa'da bir Alman-Rus egemenliği veya bir Alman-Rus çatışması. Bu olasılıklardan hangisinin galip geleceği, budan sonraki yaklaşık yüz yirmi yıllık dönemin en büyük meselesi olacaktı.⁹⁹

⁹⁶ Oscar Halecki, *age*, s.209.

⁹⁷ Oscar Halecki, *Borderlands Of Western Civilization A History Of East Central Europe*, Second Edition, Andrew L. Simon (Ed.), Simon Publications 1980, s.299.

⁹⁸ Oscar Halecki, *A History of Poland*, Monica M. Gardner, Mary Corbridge-Patkaniowska (translated), Roy Publishers, New York 1943, s.209-210.

⁹⁹ Oscar Halecki, *Borderlands Of Western Civilization A History Of East Central Europe*, Second Edition, Andrew L. Simon (Ed.), Simon Publications 1980, s.304-305.

1.2. Bölünme Döneminden Bağımsızlığa Giden Süreçte Yaşananlar

Commonwealth'in 1795'te son bölünmeyi yaşamasından sonra Polonya, himaye altına girerek başka isimler ve rejimlerle hayata tutunmaya çalıştı. Üçüncü Bölünme'den sonra Napolyon Dönemi olarak adlandırılan dönemde *Varşova Dükalığı* (1807-1815), Viyana Kongresi'nden sonra *Kongre Polonyası/Polonya Krallığı* (1815-1867/1915) ve 1917'deki *Regency Council (Polonya Krallığı)* gibi isimlerle 1918'deki bağımsızlığına kadar varlığını korumaya devam etti.

1789 Fransız Devrimi ve Polonya'nın üç devlet tarafından bölünmesiyle Avrupa kıtasının dengeleri bozuldu. Bu durum Polonya'yla ilgili pek çok soruyu beraberinde getiriyordu. Devletsiz bir Polonya olabilir mi? Polonyalılar kendi kültürlerini ve milliyetlerini nasıl koruyabilirler? Bağımsızlıklarını tekrar kazanabilecekler mi? Bu, çok uluslu, çok inançlı ve çok dilli topluluk sınırlar ve ortak kurumları olmadan hayatta kalabilir mi yoksa Polonya, zamanın getirdikleri karşısında parçalanır mı? 1795'ten önceki Polonya ortadan kalkarsa onun yerini nasıl bir oluşum alacak? Bunlar ve benzeri sorular genel bir "Polonya Sorunu"nu oluşturdu.¹⁰⁰ Bu sorun Viyana Kongresi, Versay Antlaşması ve Paris Barış Konferansı'nda da kendini gösterecekti.

XIX. yüzyılın başlarında Avrupa'da Fransız Devrimi'nin etkileri baş gösterirken, Fransa'da iktidara gelen Napolyon Bonapart'ın ardından yaşanan Napolyon Savaşları etkisini gösteriyordu. Devrimin kıtadaki diğer Avrupalı devletleri etkilenmesinden endişelenen devletler Fransa'ya karşı birleşti. Bunun üzerine Napolyon Bonapart, Kara Avrupa'sındaki koalisyon devletleriyle savaşmaya başladı. Polonyalıların yaşadığı uluslararası çatışmaları nasıl kendi lehlerine çevireceklerini düşünüyordu. Napolyon'un askerî dehasıyla Commonwealth'in katillerini yok edeceği ve Polonya Devleti'ni yeniden kuracağı inancıyla Polonyalılar onu memnuniyetle karşılıyordu. Bu inançla Polonyalı lejyonlar, Napolyon'un birçok savaşında Fransa safında yer alarak savaştılar.¹⁰¹ Napolyon aldığı galibiyetler sonucu 12 Temmuz 1806'da Ren Birliği'ni yeniden canlandırarak birliğin koruyucusu unvanını aldı.¹⁰² Birliği, Alman Birliğine karşı bir hakaret olarak gören Prusya, Fransa'ya 1 Ekim 1806'da bir ultiatom vererek Napolyon'un Güney Almanya'yı boşaltmasını ve birliğin

¹⁰⁰ Mieczysław B. Biskupski, *The History of Poland*, Second Edition, Greenwood, California 2018, s.22.

¹⁰¹ Mieczysław B. Biskupski, *age*, s.23.

¹⁰² Coşkun Üçok, *Siyasal Tarih (1789-1960)*, Ajans Türk Matbaası, 5. Baskı, s.76-77.

kurulmasını engellemesini istedi. Prusya'nın isteklerini kabul etmeyen Napolyon, 14 Ekim'de Prusya'yı mağlup etti. Daha önce Avusturya'yı yenen Fransa, artık Prusya'yı da saf dışı bırakmış oluyordu. Sıra Rusya'daydı. Rusya ordusunu da kesin olarak 14 Haziran 1807'de yenen Napolyon, Rus Çarı I. Aleksandr ve Prusya Kralı III. Frederich Wilhelm ile 9 Temmuz 1807'de Tilsit Antlaşması'nı imzaladı. Antlaşma metni Polonya'yla ilgili bir kısım da içeriyordu. Buna göre “Rusya, Prusya'nın olan Polonya topraklarında yeni Varşova Dükaliği'ni tanıyor, Danzig bağımsız şehir oluyor, Bialystok Rusya'ya veriliyordu.”¹⁰³

1807 Tilsit Antlaşması'yla Rusya ile barış yapan Napolyon, diğer yandan Prusya'nın misilleme yapmaması için onu zayıflatmaya çalışıyordu. Böylece Doğu Prusya ve Batı Prusya topraklarını içeren Varşova Dükaliği'ni ilan etti. Dükalık, Varşova ve Poznan'ın da dahil edildiği yaklaşık 100.000 km'lik ve 2,5 milyon nüfuslu bir bölgeyi kapsıyordu. Ayrıca Napolyon 1809'da Avusturya'dan aldığı Polonya topraklarını da dükaliğe dahil etti.¹⁰⁴ Napolyon Savaşları ve kurduğu dükalık, Polonya topraklarının bölünme devletlerine dahil edilmesini kesintiye uğratiyordu. Bu dükaliğin Polonya Devleti'nin yeniden inşasının ilk adımı olması bekleniyordu ancak dükalık küçüktü ve Fransa'ya bağımlı olarak kaldı. Zaten yaratılışı sırasında toprakları savaş yüzünden tahrip olmuştu. Dükalık içerisinde uygulanan politikalar Fransız siyasi ve yasal kurumları ile Prusya Hükümeti döneminden miras kalan Prusya idari yapısının bir karışımıydı.¹⁰⁵

Napolyon burada Fransız hukuk sistemini temel alan bir anayasayla Medeni Hukuk Yasası'nı uygulamaya koydu. Yasa, herkes için eşit şartlar getiriyor, soylular artık sınıf üyeliğiyle sınırlı olmayan yatırım ve girişim fırsatları elde ediyordu. Napolyon, Varşova Dükaliği dışında, 1807-1814 yılları arasında Özgür Gdansk Şehri'ni (Danzig) de yarattı. Napolyon yasası orada da uygulandı ancak hiçbir zaman anayasa çalışmaları tamamlanamadı.¹⁰⁶ Napolyon 1810'da Rus Çarı I. Aleksandr'la Polonya'nın yeniden kurulması konusunda bir anlaşma imzaladı. Ancak ikili arasındaki yakınlaşma Rusya'nın Tilsit Antlaşması'na rağmen İngiltere'ye karşı ablukada esnek davranmasıyla bu ilişkiyi savaşa sürükledi. *Varşova Dükaliği*'nin de desteğini alan Napolyon, Rusya'ya karşı açtığı savaşta gücünü kaybetti.¹⁰⁷ 1814'te Napolyon yalnızca Fransız sınırlarını savunabiliyordu.

¹⁰³ Coşkun Üçok, *age*, s.81.

¹⁰⁴ Mehmet Günay, *Almanya-Polonya Sınırı Sorunu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1991, s.14.

¹⁰⁵ Piotr Korys, *Poland From Partitions To EU Accession A Modern Economic History 1772-2004*, Palgrave Macmillan, 2018, s.80.

¹⁰⁶ Piotr Korys, *age*, s.81.

¹⁰⁷ Mehmet Günay, *agt.*, s.14.

Doğuda Prusya, Rusya ve Avusturya, batıda Britanya işgalini önleyemeyen Napolyon orduları¹⁰⁸ son olarak 1815'te aldığı Waterloo Muharebesi'ndeki hezimetle mutlak mağlubiyeti yaşadı. Polonyalılar, Napolyon gerilemeye başladığında bile onun yanında yer alıp Waterloo'da savaştılar ve hatta St. Helena'daki sürgününe kadar ona eşlik ettiler. Ancak Napolyon'un iktidarı boyunca Polonya'nın restorasyonu onun savaş stratejisinde temel unsur hâline gelmemişti. Polonya politikası yalnızca 1807'de Prusya'nın kalıntılarından oluşturulmuş küçük, sahte bir Polonya yaratıldığında zirve noktasına ulaştı ve Napolyon'un yükselişte olduğu dönem boyunca sürdü.¹⁰⁹

Napolyon Savaşları'ndan sonra bozulan Avrupa düzenini yeniden tesis etmek ve Avrupa haritasını yeniden çizmek için Avrupalı devletlerin temsilcileri 1814 Eylül'ünde toplanmaya başladı. Kongreye katılan devletlerin her birinin kafasında farklı çıkar düşünceleri vardı. İngiltere, Fransa ve Hollanda'dan aldığı sömürgeleri elinde tutmak; Avusturya, Rusya ve Prusya'nın büyümesine engel olmak; Rusya Polonya'ya yerleşmek ve yönünü Osmanlı'ya çevirmek; Prusya ise hem Saksonya'da hem Ren Bölgesi'nde yayılmak istiyordu.¹¹⁰ Uzun tartışmaların ardından Viyana Kongresi sona erdi ve 11 Şubat'ta nihai bir anlaşmaya varıldı.¹¹¹ Kongrede Polonya'yla ilgili alınan kararlar şu şekildeydi: Prusya önceden sahip olduğu Polonya topraklarını geri alacaktı. (Bu topraklar *Posen/Poznan* bölgesidir.) Avusturya, Polonya'dan Doğu Galiçya'yı alacaktı.¹¹² Krakow, 1.000 km'lik bir çevre alanı ve 95.000 nüfusuyla özgür bir şehir hâline geldi. Rusya, Tilsit Antlaşmasıyla kurulan Varşova Dükaliği'nden geri kalan bölgelerde 127.000 km'yi temsil eden ve 3.200.000 kişilik nüfusa sahip, Rus Çarı'nın yönetiminde bir Polonya Krallığı kuruyordu. Böylece Rusya yine en büyük payı alıyordu. Adam Czartoryski tarafından hazırlanan, 25 Mayıs 1815 tarihli "Polonya Krallığı Anayasasının İlkeleri"nde, yeni krallığın bağımsız olacağı ve yargının devlete bağımlılıktan kurtulacağına dair sözler verildi. Ayrıca köylülere ve Yahudilere de tam haklar verilmeliydi. Böylece 20 Haziran 1815'te bu yeni krallığın kuruluşu Varşova'da resmen ilan edildi.¹¹³ Yani 1815 Viyana Kongresi Polonya'yı yeniden kuruyordu. Hatta onu yeniden gömüyordu. Şimdiyi bölünmelerden ve Varşova Dükaliği'nden ayıran değişiklik Rus yönetimi altında ayrı bir idare verilen, bir anayasa, parlamento ve ayrı bir ordu gibi önemli

¹⁰⁸ J.M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, Fethi Aytuna (çev.), İnkılap Kitabevi, İstanbul 2015, s.433.

¹⁰⁹ Mieczysław B. Biskupski, *age*, s.24.

¹¹⁰ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, s.74-75.

¹¹¹ Harold Nicolson, *The Congress of Vienna A Study in Allied Unity: 1812-1822*, Grove Press, New York 2001, s.179.

¹¹² Fahir Armaoğlu, *age*, s.76-77.

¹¹³ Harold Nicolson, *age*, s.179-180.

ölçüde özerkliklerin verildiği bir krallık yaratılmasıydı.¹¹⁴ Daha sonra detaylandırılan anayasa 7 bölüm ve 165 madde içeriyordu. Anayasaya göre Polonya halkına tam bağımsızlık ve ayrı bir siyasi yapı garanti edildi ve Polonya Meclisi'nin kurulması sağlandı. Fakat bu, Polonyalıların doğasında bulunan bir şey değil de Rus Çarı tarafından onlara bahşedilen bir lütuftu. Yeni krallık Romanoff Hanedanı'nın kalıtsal uzantısı olacak, krallığın dış politikası Rusların elinde kalacaktı.¹¹⁵ Kongre krallığının hükümdarı, Polonya kralı olarak kabul edilen Rus çarı olacaktı. Tüm bunlardan anlaşılan bunun yeniden doğmuş bir Polonya olmaktan çok uzak ama kesin olarak da Rusya'nın bir parçası olmadığıdır.¹¹⁶

Viyana Kongresi sonucu aslında Polonya yeniden komşuları arasında paylaşılmış oluyordu. Sonuç itibarıyla 1770 yılındaki Polonya sınırlarına göre Rusya, Polonya topraklarının %78'ine, Avusturya %12'sine ve Prusya %10'una sahip oldu.¹¹⁷ Polonya Krallığı'nın yanı sıra Krakow Cumhuriyeti ve Posen Büyük Dükalığı ortaya çıktı.

Polonya Krallığı anayasal bir monarşi olarak hayatını devam ettirirken birçok siyasi özgürlük elde etti. Krallık kendi parlamentosuna, ordusuna, diline, Varşova'da bir üniversitesi olan eğitim sistemine, kendi parasına ve kendi ekonomik politikasına sahipti.¹¹⁸ 1830 yılında bağımsızlık için ayaklanmaya kalkışan 40.000 kişilik düzenli iyi eğitilmiş Polonya kuvvetleri ve 850 gönüllü Yahudi'den oluşan grup Rusya'ya yürüdü. Ayaklanma başarısızlıkla sonuçlandığında Çar I. Nikola 1831'de Polonya Krallığı'ndaki anayasayı kaldıran, krallığı Rusya'ya dahil eden bir kanun yayınlattıktan sonra sıkı yönetim uygulanmaya başlanarak krallık özerkliğini kaybetti.¹¹⁹ “*Kongre Polonya'sı*” ya da yerel ismiyle “*Kongresowska*” bu şekilde doğdu ve öldü.¹²⁰

Viyana Kongresi'nden sonraki bölünmelerde Avusturya, Prusya ve Rusya himayesindeki bölgelerde endüstri, eğitim, tarım alanlarında gelişmeler yaşandı. Aydınlanma Reformları, modern kurumların yaratılması ve toplumsal modernizasyonun gelişmesiyle

¹¹⁴ Mieczysław B. Biskupski, *age*, s.25.

¹¹⁵ Harold Nicolson, *age*, s.179.

¹¹⁶ Mieczysław B. Biskupski, *age*, s.26.

¹¹⁷ Mehmet Günay, *agt.*, s.18.

¹¹⁸ Piotr Korys, *Poland From Partitions To EU Accession A Modern Economic History 1772-2004*, Palgrave Macmillan, 2018, s.82-83.

¹¹⁹ Iwo Cyprian Pogonowski, *Poland A Historical Atlas*, Revised Edition, Hippocrene Books Inc., New York 1988, s.24. Ayrıntılı bilgi için bkz. Przemysław Milewicz, “National Identification in Pre-Industrial Communities: Peasant Participation in the November Uprising in the Kingdom of Poland, 1830-1831”, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Neue Folge 2010, ss.321-352.

¹²⁰ Harold Nicolson, *age*, s.180.

birlikte devletin çöküşünün yanı sıra kurumsal bir değişim meydana geliyordu.¹²¹ Böylece XIX. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde henüz haritada var olmasa bile yeni bir Polonya ortaya çıkıyordu. Rus Polonya'sında, Galiçya'da ve Prusya himayesindeki topraklardaki endüstriyel gelişmeler, serflikten kurtulmuş, düzenli bir köylü akışıyla büyüyen şehirlerde giderek bir proletarya yaratıyordu. Yüzyılın sonunda yaşanan nüfus patlaması göçle sonuçlandı. 1890'larda yaşanan göç, I. Dünya Savaşı başlarında bir milyon göçmeni oluşturan Kuzey ve Güney Amerika'ya yapılan kitlesel Polonya göçünün başlangıcıydı. Ayrıca kentsel imalatın hızlı yükselişi Polonya'yı dönüştürerek burjuvazi sınıfının da oluşmasına yardımcı oldu.¹²² Ancak Polonya'ya gereken himaye altındaki ilerlemeler değil bağımsızlıktı. 1795'deki son bölünmeden 1918'e kadar geçen 123 yıllık süre içerisinde Polonyalılar özgürlük hasreti çekiyorlardı. Polonya'yı yeniden canlandırma çabaları adına 1794-95, 1812-15, 1831, 1846, 1848 ve 1863'teki ayaklanmalar başarısızlıkla sonuçlandı.¹²³ Ancak XX. yüzyılın başında yaşanacak gelişmeler Polonya'nın bağımsızlık yolunda ilerlemesi için fırsatlar sunacaktı.

1900'lü yılların başlarında hâlâ Avrupa'da Polonya diye bir devlet mevcut değildi. Kendini Polonyalı olarak tanımlayabilecek 20-30 milyon insan, Rus Çarı, Almanya Kayzeri ve Avusturya İmparatoru'nun tebaasıydı. Varşova ve Vilnius Rusya'nın eyaleti, *Danzig* (*Gdansk*) ve Posen (*Poznan*) Prusya'nın, Krakow ve Lwow ise Avusturya'nın parçasıydı. 19. yüzyılda büyük bir önem arz eden "Polonya Sorunu" artık diplomatik gündemden uzaktı. Ancak I. Dünya Savaşı bu sorunu yeniden gündeme getirecekti. Bölünme güçlerini oluşturan üç büyük imparatorluğu birbirine düşürecek ve çöküşünü sağlayacak bu savaş, Polonya'ya büyük bir getiri sağlayacaktı; beş yıl içinde bağımsız bir devletin oluşması ve yedi yıl içinde bu bağımsız devletin sınırlarının oluşturulması.¹²⁴ Polonya Sorunu'nun ortaya çıkmasının bir diğer nedeni de tarafların Polonya'nın desteğini kazanma ihtiyacıydı. Çünkü Doğu Cephesi'ndeki çatışmaların çoğu Polonyalıların yaşadığı topraklarda geçiyordu. Bu nedenle savaş başlar başlamaz Polonya'nın sempatisini kazanmak için birbirleriyle rekabete girdiler.¹²⁵

28 Temmuz 1914'te savaş başladığında Polonya'nın ve Polonya ordularının durumu son derece karmaşıktır. Polonyalılar kendi içerisinde gelecekte bağımsız bir Polonya yaratmak

¹²¹ Piotr Korys, *age*, s.78.

¹²² Mieczysław B. Biskupski, *age*, s.31

¹²³ Mieczysław B. Biskupski, *age*, s.35.

¹²⁴ Norman Davies, *Hearth Of Europe The Past In Poland's Present*, Oxford University Press, New York 2001, s.95.

¹²⁵ Norman Davies, *age*, s.95-96.

için birçok komite oluşturdu. Bunlardan en önemlisi daha sonra askerî-siyasi hayatta adından sıkça söz ettirecek Jozef Pilsudski'nin liderliğini üstlendiği Polonya Lejyonları'ydı.¹²⁶ Lejyonlar kısa süre içinde Rus Polonya'sının bazı kısımlarını ele geçirdi. Bu durumu kendi lehine çevirmek isteyen Avusturya, Galiçya'daki Polonyalıların Avusturya ordusuna hizmet etmesi yerine Polonya kuvvetinde hizmet etmesine müsaade ederek Yüksek Ulusal Komite'yi (Naczelny Komitet Narodowy-NKN) kurdu. Komitede bulunan Polonyalı temsilciler askerî ve siyasi meseleler hakkında tavsiyelerde bulunacaktı. Galiçya'yı işgal eden Ruslara karşı birleşen Almanya ve Avusturya Varşova'yı ele geçirerek Rusya Polonya'sını ele geçirmeye başladılar. Bu durum Polonyalı lejyonlara artık Rusya'dan muaf ve özgür oldukları düşüncesini yerleştirdi.¹²⁷ Savaşın ilerleyen günlerinde Almanlar, Avusturyalılar ve Ruslar, Polonyalılara gelecekte bağımsızlık vaat etme yarışına girdiler.¹²⁸ İttifak Devletleri, bağımsız bir Polonya kurma kararını Rusya'ya karşı Polonyalılarından faydalanmak üzere geliştiriyorlardı. Ancak Polonyalıların bir kısmı Jozef Pilsudski komutasında Avusturyalılarla birlik olurken, çoğunluğuysa Ulusal Demokratların liderliğinde Rusya yanlısı bir tutum izliyordu.¹²⁹ Almanya'nın uydu bir Polonya kurma düşüncesine karşın Rusya'nın Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya'da Lehçe konuşulan bölgeleri yeniden birleştirme planı vardı. Buna göre bölgeler Romanovlara şahsi olarak bağlanacak, savunma ve dışişleri konusunda Rusya'ya bağlı olacaktı.¹³⁰ Fakat İttifak Devletlerinin ya da Rusya'nın Polonyalılara yanaşmasındaki asıl amaç sadece Polonyalıların sadakatini kazanmaktı. 14 Ağustos 194'te Rus Ordusu Başkomutanı Büyük Dük Nikola bir bildiri yayınladı:

“Polonyalılar! Atalarınızın ve onların kutsal rüyasının gerçekleşebileceği saat geldi... Polonya halkını bölen sınırlar ortadan kalksın, onları Rusya İmparatorluğu'nun asası altında bir birlik hâline getirin! Bu asanın altında Polonya yeniden doğacak, dinde, dilde ve özyönetimde özgür olacak...”¹³¹

Rusya'nın bu bildirisi üzerine Rus karşıtı Pilsudski'nni faaliyetleri eleştiriliyor, Polonyalılar içerisinde hâkim Rus yanlısı tavır bu durumu Roman Dmowski önderliğindeki Ulusal Demokrat Partinin bir zaferi gibi gösteriyordu.¹³² Fakat daha sonra Rusların

¹²⁶ Richard M. Watt, *Bitter Glory Poland and its Fate 1918-1939*, Published by Simon and Schuster, New York 1982, s.44.

¹²⁷ Richard M. Watt, *age*, s.46.

¹²⁸ Stanislaw Grabski, *The Polish-Soviet Frontier*, London 1943, s.12.

¹²⁹ Coşkun Üçok, *age*, s.301.

¹³⁰ Jay Winter-Geoffrey Parker-Mary R. Habeck, *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, Tansel Demirel (çev.), İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2018, s.67.

¹³¹ Richard M. Watt, *age*, s.48.

¹³² Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.218.

çekilmesiyle Nikola'nın teklifi askıda kalacaktı.¹³³ Rusya'nın Karpatlar'dan çekilmesi Avusturya-Macaristan birliklerine nefes alma imkânı verdi. Bu fırsattan yararlanan Alman kuvvetleri 1915 Ağustos'unda Brest-Litovsk'a ulaştı ve Polonya'nın 100 yıldır içinde olduğu Rus kontrolünü sona erdirdi.¹³⁴ Rusya'nın tekliflerine karşılık Almanlar da çeşitli tavizlerle Polonyalıları kendi taraflarına çekmek için ikna etmeye çalışıyorlardı. Ancak savaş Polonya'ya bağımsızlık ümidi verse de ilk yıllar sadece acı getirmişti. Çünkü farklı devletlerin himayesi altında yaşayan Polonyalılar, bu savaşta aslında birbirlerini karşı savaşıyorlar, Çar ve Kayzer için birbirlerini öldürüyorlardı.¹³⁵

Savaşın ikinci yılına gelindiğinde Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu hem Rusya'yı barışa zorlamak hem de Polonya'yı rahatça kendi himayesine alabilmek için¹³⁶ 5 Kasım 1916'da Polonya'nın yeniden kuruluşunu ilan ettiler. Böylece 1916'da Merkezî Güçler, Polonya Krallığı'nı kurdular. Bunu yapmalarının bir diğer nedeni Rusya'ya karşı tampon bölge oluşturmaktı. Almanya ve Avusturya-Macaristan aynı gün Polonya anayasal monarşinin kurulması için kararname yayınladılar. Polonya dili yerel yönetimde, mahkemelerde ve eğitimde kullanılabilecekti. Bir Geçici Devlet Konseyi oluşturuldu ve konseye yalnızca danışma yetkisi verildi; krallığın hâlâ net bir sınırı ve hükümdarı yoktu. Eylül 1917'de Polonyalıların desteğini almak ve özerklik isteyen Polonya Cemiyetini temsil için bir Naiplik Konseyi atadılar.¹³⁷ Bölgesel ve yasal sorunların çözümü, kralın aday gösterilmesi gibi konulara kadar birçok şey bu konsey tarafından yönetilecekti.¹³⁸ Norman Davies bu durumu “kukla krallık” olarak adlandırarak, “kralsız bir krallık ve naipsiz bir Naiplik Konseyi vardı”¹³⁹ şeklinde açıklar. Her şeye rağmen bu, yine de iyi bir atılımdı. Ancak tüm bunlar Pilsudski için yeterli değildi. O, gerçek bir Polonya devletinin kurulması gerektiğine inanıyordu.¹⁴⁰

1917'de yaşanan devrim Rusya'nın savaştan çekilmesinde etkili oldu. Gidişatı kötü durumda olan Almanya, Rusya'nın barış teklifine Estonya, Letonya, Litvanya, Finlandiya,

¹³³ Norman Davies, *age*, s.96.

¹³⁴ John Merriman, *A History of Modern Europe From the Renaissance to the Present*, W.W. Norton&Company, USA 2010, s.901.

¹³⁵ Yusuf Ziya Özer, *Mukayeseli Hukuku Esasiye Dersleri*, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1939, s.291-292.

John Merriman, *Rönesans'tan Bugüne Modern Avrupa Tarihi*, Şükrü Alpagut (çev.), Say Yayınları, Ankara 2018, s.1039.

¹³⁶ Yusuf Ziya Özer, *age*, s.292.

¹³⁷ John Merriman, *age*, s.1039.

¹³⁸ Norman Davies, *age*, s.96.

¹³⁹ Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, Mehmet Ali Kılıçbay (çev.), İmge Kitabevi, Ankara 2011, s.957.

¹⁴⁰ Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.218.

Polonya ve Moldova'nın bağımsızlığını geri alması şartıyla sıcak bakıyordu. Şartları ağır bularak kabul etmeyen Rusya, Alman ordularının Rusya içine ilerlemesi üzerine bahsi geçen ülkelerden vazgeçti. Sonuç olarak 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'yla Rusya resmî olarak savaştan çekildi.¹⁴¹ Antlaşma gereğince Kurland, Letonya, Estonya, Litvanya ve Polonya üzerindeki bütün haklarından vazgeçiyordu.¹⁴²

Romanov Hanedanı'nın devrilmesi Polonya bağımsızlığı için bir adım daha oluşturacaktı. Çünkü Rus Geçici Hükümeti, bağımsız bir Polonya'yı desteklediğini söylüyor ancak sınır meselesini gelecekteki Rusya kurucu meclisinin çözeceğini açıklıyordu. Fransa ve İngiltere de Rusya'nın Polonya'nın bağımsızlığını tanınması üzerine, üzerlerindeki kısıtlanma hissini attılar.¹⁴³ Artık 1917'de Roman Dmowski tarafından Paris'te kurulan Polonya Ulusal Komitesi, Fransa ve İngiltere tarafından Polonyalıların resmî temsilciliği olarak tanınıyordu.¹⁴⁴

Polonya Meselesi, Ocak 1917'de ABD Başkanı Woodrow Wilson'un "birleşik bir Polonya" söylemiyle daha da ön plana çıktı.¹⁴⁵ Wilson'ın bağımsız bir Polonya istemesindeki esas neden bu bağımsızlığın müttefiklere barış getireceği düşüncesi idi.¹⁴⁶ Ayrıca 1915'te Polonyalı piyanist ve siyasetçi Ignacy Jan Paderewski'nin Polonya'nın bağımsızlığına destek kazanmak için ABD'ye yaptığı ziyaretler de etkiliydi. Bu ziyaretlerin dayanağında ABD'de yaşayan bir milyondan fazla Polonyalı göçmen ve fazlaca ikinci-üçüncü nesil Polonyalı Amerikalı olmasıydı. Burada Polonya'nın örgüt ağı (özellikle Roma Katolik Birliği ve Polonya Ulusal İttifakı) geniş ve güçlüydü. Paderewski, Roman Dmowski tarafından Polonya Ulusal Komitesi'nin Amerikan temsilcisi olarak atandı ve böylece burada müthiş bir propaganda faaliyeti yürüttü. Yüzden fazla konuşma gerçekleştirerek, muazzam miktarda para topladı.¹⁴⁷ Tüm bunların Wilson üzerinde de tesiri vardı. Polonya'nın kaderi artık tamamen Almanların elinde değildi. Dmowski ve Paderewski tarafından yürütülen kampanyalar hükümetler ve kamuoyu üzerinde belirgin bir etki yaratıyordu. Brest-Litovsk'la Rusların savaş dışı kalması ve Almanya'nın başarısızlığı İtilaf Devletleri'nin Polonya konusundaki

¹⁴¹ John Merriman, *age*, s.990-991.

¹⁴² Coşkun Üçok, *age*, s.308.

¹⁴³ Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.219.

¹⁴⁴ Kemal Beydilli, "Polonya, Ülkede İslâmiyet ve Şarkiyat Araştırmaları", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.34., İstanbul 2007, s.316.

¹⁴⁵ Norman Davies, *Hearth Of Europe The Past In Poland's Present*, Oxford University Press, New York 2001, s.96.

¹⁴⁶ J.M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, Fethi Aytuna (çev.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2015, s.610.

¹⁴⁷ Richard M. Watt, *age*, s.52-53.

çekincelerini ortadan kaldırdı. 3 Haziran 1918’de bağımsız bir Polonya’nın restorasyonu, İtilaf Devletleri’nce resmî bir savaş amacı olarak kabul edildi.¹⁴⁸

8 Ocak 1918’de Wilson, ilerde yaşanabilecek olası savaşlardan kaçınmak amacıyla barışı esas alan planını sundu. “Wilson İlkeleri” adını alacak bu planın Polonya için önemi, on üçüncü maddede Polonya’nın bağımsızlığına yer vermesiydi.¹⁴⁹ Bu madde Polonya Sorunu’na şu çözümü sunuyordu:

“Tartışmasız bir şekilde Polonyalı toplulukların yaşadığı toprakları kapsayacak bağımsız bir Polonya devleti kurulmalıdır; bu devlete denizlere serbest ve güvenli geçiş hakkı sağlanmalı, bu devletin siyasal ve ekonomik bağımsızlığıyla toprak bütünlüğü uluslararası antlaşmayla güvence altına alınmalıdır.”¹⁵⁰

Bu maddeyle Polonya’nın toprak bütünlüğünün korunması ve siyasi-ekonomik olarak bağımsızlığının sağlanması gerektiği vurgulanıyordu.¹⁵¹

Wilson’un Ocak 1918’de açıkladığı ilkeleri ve denize erişimi olan bağımsız bir Polonya talebi Polonya’nın bağımsızlığındaki kilit noktalardan biridir. Ancak Wilson’un On Dört İlkesi’nin bazılarında olduğu gibi Polonya’nın bağımsızlığı konusunda da çalışılması gereken ayrıntılar vardı. Polonya konusundaki ana detay “Polonya’nın nerede olduğunu” belirlemektir. Wilson, “Polonya nüfusunun yaşadığı bölgeleri içerecek özgür bir Polonya ulusu” vaat ediyordu ama bu topraklar tam olarak neredeydi? Savaş daha bitmeden Polonya sınırlarının belirlenmesinin çetrefilli bir sorun teşkil edeceği öngörülmüyordu. Savaş sonunda barış konferansında delegelere rehberlik etmek için müttefik ülkeler içerisinde kurulan gizli çalışma grupları ABD’de “House Inquiry/Inquiry” adıyla kuruldu. 126 kişiden oluşan grup, bir barış konferansında Amerika delegasyonunun karşılaşılabileceği sorunları araştırarak ve öneriler hazırlayacaklardı. Kısa süre sonra Polonya’nın soruşturma için büyük sorun olacağı ortaya çıktı. Bu konuda akademisyenler kırk iki ayrı rapor hazırladılar ancak tavsiyelerin formüle edilmesi oldukça güçtü.¹⁵² Inquiry’deki Polonya gündemini öğrenen Dmowski Polonya davasını doğrudan savunmak için ateşkesten önce ABD’ye gitti. Paderewski ve Dmowski’nin Wilson’u araması üzerine başkan onlara Polonya’nın gelecekte durumu için akıllarında ne gibi sınırlar olduğunu sordu. Dmowski Polonya’nın 1772 bölünmesi öncesi sınırlarının yanı sıra Yukarı Silezya Bölgesi ve tüm Doğu Prusya’nın ana hatlarını çizen bir

¹⁴⁸ Norman Davies, *age*, s.96.

¹⁴⁹ John Merriman, *age*, s.996.

¹⁵⁰ Gökçen Alpkaya-Faruk Alpkaya, *20. Yüzyıl Dünyası ve Türkiye Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s.77.

¹⁵¹ Yusuf Ziya Özer *age*, s.292.

¹⁵² Richard M. Watt, *age*, s.54-55.

harita çıkardı. Wilson daha sonra bu haritayı “bana dünyanın yarısını ele geçiren bir harita sundular” şeklinde ifade edecektir.¹⁵³

Savaşın sonuna doğru yaklaşırken Polonya için önemli bir olay daha gerçekleşti. Naiplik Konseyi Polonya’nın Almanya’dan ayrılışını bildiriyordu. 7 Kasım 1918 tarihli bildiri metninde şu ifadeler geçmektedir:

“Naiplik Konseyi’nden Polonya Ulusuna.

Tüm Polonya ulusunun sabırsızlıkla beklediği büyük saat geliyor. Barış yaklaşıyor ve bununla birlikte Polonya ulusunun bağımsızlığını tamamlamaya yönelik hiçbir zaman sona ermeyen özelemler yerine getiriliyor. Bu saatte Polonya ulusunun iradesi açıkça, sağlam ve oy birliğiyle. Bu iradeyi hissederek ve ona güvenerek, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı tarafından ilan edilen ve şimdi tüm dünya tarafından milletlerin bir arada yaşamasının temeli olarak kabul edilen genel barış ilkeleri üzerinde duruyoruz. Polonya ile ilgili olarak, bu ilkeler, tüm Polonya topraklarını kapsayan, denize erişimi olan, siyasi ve ekonomik bağımsızlığın yanı sıra uluslararası anlaşmalarla garanti altına alınacak olan toprak bütünlüğüne sahip bağımsız bir devletin yaratılmasına yol açmaktadır. Bu programın ayakta kalabilmesi için Polonya ulusunun bir olarak durması ve iradesinin tüm dünya tarafından anlaşılması ve tanınması için tüm gücünü kullanması gerekir.

Bu amaçla şunları yapacağız:

1- Devlet Konseyi’nin feshedilmesi. (Naiplik Konseyi’nin)

2- Derhâl milletin en geniş tabakalarının temsilcilerinden ve siyasi yönlerden oluşan bir hükümetin kurulması.

3- Bu hükümetin, siyasi grupların temsilcileriyle iş birliği içinde, Polonya Sejm’i için geniş demokratik ilkelere dayalı bir seçim yasası hazırlamasını ve bu yasayı en geç bir ay içinde Naiplik Konseyi’ne sunarak onaylanmasını ve ilan edilmesini zorunlu kılmak.

5- Sejm, daha sonra onu yemin uyarınca Naiplik Konseyi’nin eline teslim edecek, onu devlet otoritesinin kararına tabi tutacaktır.

Polonyalılar! Artık kaderimiz birçok yönden bizim elimizde. Kendimizi, yüzyıllardır atalarımızın üzüntüleri ve ıstırapları arasında beslediği güçlü umutlara layık olduğumuzu kanıtlayalım. Bizi bölebilecek her şey sussun ve büyük bir ses duyulsun: Polonya Birleşik ve Bağımsızdır.”

“Varşova, 7 Kasım 1918.

Aleksander Kakowski

Jozef Ostowski

Zdz. Lubomirski

Bakanlar Kurulu Başkanı: Jan Kucharzewski”¹⁵⁴

8 Kasım’da Almanya’nın yaşanan devrimin de etkisiyle kesin olarak teslimiyeti kabul etmesinin ardından 11 Kasım 1918’de müttefiklerin zaferiyle bir ateşkes imzalanarak savaş sona erdi. Almanların elinde tutsak olan Pilsudski de serbest bırakılarak aynı gün trenle Varşova’ya geldi. Pilsudski’ye başkomutanlık görevini vererek Naiplik Konseyi’nin feshini duyuran bildiri 14 Kasım günü duyuruldu:

¹⁵³ age, s.55.

¹⁵⁴ Rada Regencyjna, *Oredzie Rady Regencynej do Narodu Polskiego (Naiplik Konseyinin Polonya Ulusuna Mesajı)* Dziennik Ustaw, 1918 nr 12 poz.23., <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19180120023>, (12.09.2021/03:24).

“Polonya Ordusu Yüksek Komutanı Jozef Pilsudski’ye.

11 Kasım 1918’deki çağrıyla kurulan en yüksek devlet iktidarının bölünme geçiş durumu, ortaya çıkmakta olan Polonya Devletine zarar vermeden devam edemez. Bu güç tek tip olmalıdır. Bu nedenle Anavatan’ın iyiliğinin rehberliğinde, Naiplik Konseyi’ni feshetmeye karar veriyoruz ve bundan sonra Polonya ulusuna karşı görev ve sorumluluğumuz, Ulusal Hükümet size teslim edilmek üzere, Bay Başkomutan sizin elinizde.”

Varşova, 14 Kasım 1918.¹⁵⁵

Aynı gün Lublin’deki Geçici Hükümet de kendini feshetti. Böylece Lewis Namier’in sözleriyle, “Rusya ve Almanya uyurken Polonya’yı inşa etme girişimi başladı.”¹⁵⁶ Kemp Welch’e göre Polonya bağımsızlığı 1918’de “Bölünen güçlerden birinin zaferinin sonucu olarak değil, Rusya’daki muzaffer devrimin ve Orta Avrupa’da meydana gelen devrimci hareketin sonucu olarak” yeniden kazanılmıştı.¹⁵⁷ Her ne şekilde olursa olsun Polonya aradan geçen 123 yıldan sonra yeniden bağımsızlığına kavuşmuştu. Ancak devleti yeniden inşa etmek için Polonya’yı zorlayıcı sorunlar bekliyordu. Bunlardan biri de sınırlar meselesiydi. Çünkü Kasım 1918’de Polonya’nın henüz sabit sınırları yoktu; batıda Pomerania bölgesi ve Poznan hâlâ Almanların elindeydi, doğudaysa Sovyetler tehlikesi vardı.¹⁵⁸ Bu durum İki Savaş Arası Dönem’de Polonya’yı en çok uğraştıracak sorunlardan birini yaratıyordu. Ayrıca krallığın bölünmesi ve milletlerin dağılmasıyla yaşanan “etnik kargaşa ve azınlıklar” meselesi de yeni kurulan devleti hayli yoracaktı.¹⁵⁹

1.3. 1918 (Bağımsızlık) Sonrası Sınırlar Meselesi

Jozef Pilsudski meclis kurulana dek iktidarı elinde tuttu. Ignacy Jan Paderewski’nin başbakan olduğu hükümet Şubat 1919’da kuruldu.¹⁶⁰ Yeni kurulan hükümetin ülkenin eskiden üç farklı imparatorluk sınırları içinde kalmış parçalarını birleştirmek gibi çetin bir görevle

¹⁵⁵ Rada Regencyjna, *Oredzie Rady Regencyjnej w przedmiocie rozwiązania Rady Regencyjnej i przekazania Najwyższej Władzy Państwowej naczelnemu dowodcy wojsk polskich Józefowi Pilsudskiemu (Naiplik Konseyi’nin, Naiplik Konseyi’nin feshedilmesi ve Yüksek Devlet Otoritesinin Polonya birliklerinin başkomutanı Józef Pilsudski’ye devredilmesiyle ilgili konuşması)*, Dziennik Ustaw, 1918 nr 17, poz.39., <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19180170039>, (12.09.2021/19:19).

¹⁵⁶ Norman Davies, *God’s Playground A History of Poland Volume II 1795 TO Present*, Colombia University Press, New York 2005, s.289.

¹⁵⁷ A. Kemp-Welch, *Poland Under Communism A Cold War History*, Cambridge University Press, New York 2008, s.34

¹⁵⁸ Eva Cristina Hoffman Jedruch, “Poland’s Legislative Parliament (Sejm Ustawodawczy) and the small constitution (Mala Konstytucja) of 1919”, *Parliaments, Estates and Representation*, 24 Jun 2020, s.8.

¹⁵⁹ Kemal Beydilli, “agm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, s.316.

¹⁶⁰ Yusuf Ziya Özer, *age*, s.292.

karşılaştı.¹⁶¹ Ancak Polonya'nın sınırları meselesi yalnızca Polonya ve bünyesindeki azınlıkları ilgilendirmiyor, ABD ve diğer Batılı devletleri de düşündürüyordu. Bu nedenle mesele uluslararası konferanslar ve anlaşmalara da yansiyacaktı. Polonya'nın sınırlarının çizilmesinde büyük öneme sahip üç ana unsur, Paris Barış Konferansı, ardından yapılan Versay Antlaşması ve Sovyet-Polonya Savaşı sonrası yapılan Riga Antlaşması'dır.

1.3.1. Paris Barış Konferansı, Versay Antlaşması ve Riga Antlaşması

18 Ocak 1919'da başlayan ve Versay Antlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle sona eren Paris Barış Konferansı'nın toplanma amacı, ilk etapta Almanya'ya sunulacak bir barış taslağı yaratmaktır. Ancak müttefikler, kendilerini şaşkınlık içinde neredeyse her ulus ve dinî grubu temsil eden kalabalığın arasında buldular. Araplar, Ermeniler, Kürtler, Hindular ve diğerleri için öneriler vardı. Konferans öncesi müttefikler, bu çeşitli grupların kendilerine getirdiği sorunları çözmeyi düşünmemişlerdi.¹⁶² Konferansta karar alma ABD, Fransa, İtalya ve İngiltere liderleri, dışişleri bakanları, bazı ek danışmanlar ve daha sonra kabul edilen iki Japon delegeden oluşan Onlar Konseyi'yle sınırlıydı. Mart ayının sonundaysa bu erk, ABD Başkanı Woodrow Wilson, İngiltere Başbakanı David Lloyd George, İtalya Dışişleri Bakanı Vittorio Orlando ve Fransa Başbakanı Georges Clemenceau'ya kadar indirildi ve Dörtler Konseyi adını aldı.¹⁶³ Konferansta katılan küçük uluslara ne yapılması gerektiği düşünülürken sonunda bu uluslara da tanınma verilmesi gerektiğine karar verildi. Böylece müttefik delegeleri kendilerini çeşitli yeni ülkelerin endişe verici sorunlarını çözmek için uğraşırken buldular. Konu Almanya'yla sınırları olan Polonya'ya geldi. Lloyd George bu bağlamda "kimse Polonyalılardan daha fazla sorun çıkarmadı"¹⁶⁴ diyordu.

Polonya'nın yeniden doğuşu, Paris Barış Konferansı'nın en uzun hikâyelerinden birini oluşturdu. Aynı zamanda bu, sonu gelmez bir zorlanmanın da başlangıcıydı.¹⁶⁵ Henüz sınırları, ordusu ve bürokrasisi olmayan bir ülkenin ayakta nasıl kalacağı ya da kalıp kalamayacağı konferansta merak konusuydu. 1919'da sınırlar konusu zirvedeyken Polonya'nın etrafı düşmanlarla doluydu. Alman ordusun hayatta kalan birimleri ve Ruslar (Bolşevik veya anti-Bolşevik) bağımsız bir Polonya istemiyordu. Aynı zamanda kuzeyde

¹⁶¹ John Merriman, *age*, s.1047.

¹⁶² Richard M. Watt, *age*, s.62.

¹⁶³ Anita Prazmowska, *Poland A Modern History*, I.B. Tauris and Co Ltd, London/New York 2010, s.88.

¹⁶⁴ Richard M. Watt, *age*, s.63.

¹⁶⁵ Margaret Macmillan, *(Peacemakers) Paris 1919 Six Months That Changed The World*, Random House, New York 202, s.207.

Litvanyalılar, doğuda Ukraynalılar, güneyde Çekler ve Slovaklar da bir tehlikeydi. Polonya'nınsa çok az doğal savunması vardı ve 1918-20 yılları arasında altı farklı savaşta savaşmak zorunda kalacaktı.¹⁶⁶

Polonya'nın sınırlarının belirlenmesinde savaşlar ve ayaklanmalar da en az barış konferansı kadar önem arz eder. Bu ayaklanmalardan biri de Paris'te barış konferansı başlamadan önce, Polonya'nın Almanlara karşı batı sınırını güvence altına almak için düzenlediği *Poznan Ayaklanması*'dır (*Büyük Polonya Ayaklanması*). Çünkü Poznan (Wielkopolskie Voyvodalığı), batıda önemli bir bölgeydi. 1815 Viyana Kongresi'yle Wielkopolskie'nin (*Büyük Polonya*) çoğu Prusya'ya dahil edilmişti. Bu durumda Poznan da Posen Büyük Dükalığı olarak bir miktar özerklik verilerek varlığını devam ettirdi. Dükalığın yönetimi Prusya'daydı. Yani tamamen özerk bir bölge değildi.¹⁶⁷ 1918'de Polonya bağımsızlığını kazandığında Poznan hâlâ Almanların elindeydi. Bölgedeki Alman işgaline son vermek isteyen Polonyalılar, 27 Aralık 1918'de 16 Şubat 1919'a kadar sürecek bir ayaklanma planladılar. Ayaklanma sonucunda Polonyalılar Poznan'ın kontrolünü ele geçirdiler.¹⁶⁸ 28 Haziran 1919'da imzalanan Versay Antlaşması'yla Poznan doğrudan Polonya'ya aktarılacaktı.¹⁶⁹

18 Ocak 1918'de ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya temsilcilerinden oluşan Yüksek Konsey'in kurulmasıyla konferans başladı.¹⁷⁰ Polonyalıların topraklarıyla ilgili tartışmalara iki şekilde katılmasına izin veriliyordu: delegeleri, istenen tavizleri özetleyen yazılı raporlar sunabiliyordu ve nadiren taleplerini Konsey önünde sözlü olarak ifade etmeye davet ediliyorlardı.¹⁷¹ Polonya'yı konferansta Roman Dmowski ve beraberindeki delegasyon temsil edecekti. Polonyalılar için konferanstaki en önemli durum sınırların belirlenmesiydi. Ancak delegeler içinde hangi bölgelerin talep edilmesi konusunda ciddi fikir farklılıkları vardı. Bunun nedeni Dmowski ve beraberindeki Ulusal Demokratlar ve diğer yanda Pilsduski ve takipçileri arasındaki siyasi farklılıklardı. Dmowski Polonya'nın, Polonyalılar ya da Polonyalı olarak tanımlanabilecek kişilerin yaşadığı, merkezî bir ulus olarak hayatta

¹⁶⁶ Margaret Macmillan, *age*, s.210.

¹⁶⁷ Piotr Korys, *Poland From Partitions To EU Accession A Modern Economic History 1772-2004*, Palgrave Macmillan, 2018, s.82-83.

¹⁶⁸ Anita Prazmowska, *age*, s.92.

¹⁶⁹ Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.224.

¹⁷⁰ Piotr Eberhardt, "The Curzon Line As The Eastern Boundary of Poland: The Origins and The Political Background", *Geographia Polonica*, Vol 85, Issue 1, 2012, s.8.

¹⁷¹ Kirsteen Davina Croll, *Soviet-Polish Relations, 1919-1921*, University of Glasgow Department of Central and East European Studies, Submitted in Fulfilment of The Requirements For The Degree of Doctor of Philosophy, September 2008, s.40.

kalabileceğine inanıyordu. Ayrıca ona göre Polonya'nın en tehlikeli düşmanı Almanya'ydı ve Rusya'nın Almanya'ya karşı onlarla bir müttefik olabileceğini düşünüyordu. Bu yüzden Almanlardan olabildiğince toprak alınmalıydı. Pilsudki ve taraftarlarıysa tam zıt bir görüş benimsiyordu. Onlar Rusya'nın Almanya'dan daha büyük bir tehdit olduğunu savunuyor ve federalist bir felsefeyi benimsiyorlardı.¹⁷² Pilsudski'nin federalizmden kastı, Jagiellon Dönemi'ndeki Polonya-Litvanya Topluluğu'nu yeniden inşa etmek arzusuyla, doğu etnik grupları Ukrayna, Beyaz Rusya ve Litvanya gibi Baltık halklarının da dahil olduğu, Polonya'nın öncülüğünde bir devletin inşasıydı.¹⁷³ Bu halklar Polonya ulusu içinde yarı otonom bir statüde olacak, bu durum Polonya'yı güçlendirirken, Rusya'yı zayıflatacaktı. Daha sonra Dmowski ve Pilsudski grupları bu ikilemin bir çözüm sunmayacağını düşünecek olmalı ki bir konuda anlaştılar. "Almanya ve Rusya'nın büyük güçleri arasında yer alan Polonya, zayıf ve önemsiz bir ulus olamazdı." Hayatta kalması için en önemli şey güçlü olmasıydı. Böylece iki grup müttefiklerin Polonya'ya tartışılabilir en cömert sınırları vermesini talep etmeye karar verdiler.¹⁷⁴

Roman Dmowski, 29 Ocak 1919'da Polonya'da neler olup bittiğini anlatması ve Polonya'nın isteklerini sunması için Yüksek Konsey'e davet edildi. Dmowski burada Polonya iddialarını sunma fırsatı buldu. Sunuma Polonya'nın o sırada karşı karşıya olduğu askerî sorunların araştırılması gerektiğiyle başladı. Yeni kurulan devlet her taraftan saldırı alıyordu. Bolşevikler doğu sınırlarına tecavüz ediyordu. Güneydoğuda Polonya'nın hak iddia ettiği Avusturya Galiçya'sında Ukraynalılarla savaşıyordu. Güneybatıda Polonya, Silezya'ya sahip olmak için Alman usulsüzlükleriyle ve Teschen Dükaliği'nin bazı kısımlarına sahip olmak için Çek ordusuyla mücadele ediyordu. Poznan ve Danzig'de de benzer çatışmalar vardı. Bu yüzden müttefiklerden Polonya'ya silah, cephane ve askerî malzeme sağlamalarını istiyordu.¹⁷⁵ Ona göre Polonyalılar Almanya'nın doğusunu almalıydı çünkü burada istatistiklerin belirttiğinden çok daha fazla Polonyalı vardı. Ayrıca Silezya ve Teschen (*Lehçe Cieszyn*) kömür yataklarına da ihtiyaçları vardı.¹⁷⁶ Dmowski sınırlar meselesinde dönerek Polonya'nın sahip olması gereken toprakları belirlemek için ilk bölünmeden önceki 1772 yılına gidilmesi gerektiğini söyledi. Dinleyiciler birinci bölünmeden önce Polonya'nın çok geniş bir bölge olduğunun farkındaydı. Dmowski'nin bir diğer fikri de Litvanya ve Ukrayna'nın henüz ulus olma aşamasına ulaşamadıkları için Polonya'yla birleşmeleri

¹⁷² Richard M. Watt, *age*, s.67-68.

¹⁷³ Anita Prazmowska, *age*, s.96.

¹⁷⁴ Richard M. Watt, *age*, s.68.

¹⁷⁵ *age*, s.69.

¹⁷⁶ Margaret Macmillan, *age*, s.214.

gerektiğiydi. Doğu Prusya meselesine geçiş yaparak, bir Polonya Koridoru'nun denize bırakılmasının tartışılmaz olduğu tavrını belirtti. Polonya'nın tek olası limanı, nüfusu büyük ölçüde Alman olan Danzig için düşünüyordu bunu. Dmowski iddialarında netti. Yalnızca Doğu Prusya konusunda bölgenin Polonyalı olmadığını kabul ederek yaşadığı belirsizlikle buranın Almanya'dan alınıp Polonya'nın gözetleyebileceği küçük, ayrı bir cumhuriyet hâline getirilmesini öneriyordu.¹⁷⁷ Dmowski'nin detaylara hâkimiyeti dinleyicileri etkilese de Polonya'nın gelecekteki sınırlarıyla ilgili beklentileri endişeye yol açacaktı.¹⁷⁸

Ulusal grupların kendi kaderini tayin hakkı konferansta yol gösterici ilke olarak kabul edildi. Polonya da bu ilkeden kazanım elde edecekti ancak Polonya, zaten bölünmelerden önce tek başına bir devlettir.¹⁷⁹ Paris'teki karar alıcılar, aynı bölgede yaşayan farklı ulusal grupların ihtiyaçları ve özlemleri dengelenmeden bunun yapılamayacağını biliyorlardı.¹⁸⁰ Ancak kısa bir süre sonra self determinasyon ilkesinin uygulanmasının oldukça zor olduğu görüldü. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yerine geçen devletler için bunun uygulanması imkânsızdı. Örneğin Çekoslovakya'nın on beş milyon nüfusunun çoğunluğunun ne Çek ne de Slovak olmadığı açıktı: Ülke üç milyon Alman, bir milyon Macar, beş yüz bin Polonyalıdan oluşuyordu.¹⁸¹ Yüksek Konsey Polonya'dan gelen raporları almak için bir Polonya İşleri Komisyonu kurulmasına karar verdi. İki hafta sonra Wilson ve Lloyd George'un yokluğunda konferansın çalışmalarını hızlandırmayı uman Arthur Balfour, Polonya sınırları hakkında hiçbir şey yapılmadığını fark edince onun önerisiyle Polonya İşleri Komisyonu işi üstlendi.¹⁸² Fransız Büyükelçisi Jules Cambon'un başkanlığında kurulan Polonya İşleri Komisyonu için Polonya sınırlarla ilgili teklifler hazırlamak zorunda kaldı. Temsilci Dmowski, Polonya'nın batı sınırları konusunda isteklerini tanımlayan bir notu 28 Şubat 1919'da sundu. Bu not, söz konusu batı sınırının belirlenmesi için başlangıç noktasının 1772'den itibaren sınırlar olması gerektiğine dayanıyordu.¹⁸³ Konferans boyunca Polonya'nın tutumu genel olarak 1772 sınırlarına dönüş üzerine olacaktı. Elde etmek istediği sınırlar yüzünden Polonya, "küçük güç emperyalizmi" şeklinde kınandı.¹⁸⁴ Ancak Polonyalıları bu

¹⁷⁷ Richard M. Watt, *age*, s.69.

¹⁷⁸ Anita Prazmowska, *age*, s.88-90.

¹⁷⁹ J. M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2015, s.614.

¹⁸⁰ Anita Prazmowska, *age*, s.90.

¹⁸¹ Henry Kissinger, *Diplomasi*, İbrahim Kurt (çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 2000, s.268.

¹⁸² Margaret Macmillan, *age*, s.215.

¹⁸³ Piotr Eberhardt, "The Oder-Neisse Line As Poland's Western Border: As Postulated and Made A Reality", *Geographia Polonica*, Vol 88, Issue 1, 2015, s.81.

¹⁸⁴ Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, Mehmet Ali Kılıçbay (çev.), İmge Kitabevi, Ankara 2011, s.974.

sınırları istemesindeki neden XIX. yüzyılda Polonyalıların Polonya topraklarının tam olarak ne olduğu konusunda net görüşlere sahip olmasıydı. Şu anda da tek adil ve tatmin edici çözümün Polonya Litvanya Topluluğu'nun tarihî sınırlarına geri dönmek olduğu düşünülüyordu. Bu fikir açık ve tartışmasız bir program oluşturdu. 1772 sınırlarına dönme koşulu, bir tarihî adalet eylemini temsil ettiği gibi Batı'da Polonyalı nüfusun tek tip olarak yaşadığı alanlar olduğu biliniyordu. Böylece Yukarı Silezya'nın tamamı, yukarı Odra boyunca yer alan, Birinci Cumhuriyet'e ait olmayan Opole bölgesinin büyük bir kısmıyla birlikte bu bölgelerin Polonya içine girmesi gerekiyordu. Wielkopolska bölgesi Polonya'ya verilecek ve bu şekilde bölünme öncesi sınıra geri dönülecekti. Dmowski ayrıca Danzig'in Polonya'ya verilmesini ve Warmia ile Doğu Prusya'nın güney kuşağına dahil edilmesini öneriyordu.¹⁸⁵ Bu öneriler Polonya İşleri Komisyonu'nun Polonya'nın batı ve güney sınırları hakkında bir rapor hazırlamasına temel oluşturacaktı.

Polonya Komisyonu'nda bir araya gelen Amerikalı ve İngiliz uzmanlar, Polonya'nın sınırlarının mümkün olduğunca etnik çizgilerle çizilmesi, ancak Baltık'a erişim, demiryollarının kontrolü veya stratejik düşüncelerin de dikkate alınması gerektiği yönünde konuşuyorlardı. Jules Cambon tarafından yönetilen Fransızlar bunu genel hatlarıyla kabul ediyorlardı ancak bir anlaşmazlık durumunda her zaman Polonya'ya şüpheyle bakmaktan yanaydılar. Polonya'nın, Polonyalı olmayanları dahil etmek anlamına gelse bile Almanya ve Rusya'ya karşı savunulabilecek sınırlara sahip olması gerektiğini söylediler. İtalyanlar bu konuda Fransızların yanında yer aldı. Japonlar genel olarak çok az şey söylüyordu.¹⁸⁶ Polonya'nın Almanya'yla olan sınırlarına ilişkin Alman Antlaşması'nda ele alınacak olan ilk rapor yayınlandı. Uzmanlar, nehirleri ve gölleri tek bir ülkede tutmaya, demiryollarının uluslararası sınırlar arasında gidip gelmemesini sağlamaya çalışıyorlar ve mümkün olduğunca az sayıda Polonyalı ve Alman'ı yanlış tarafta bırakmamak için uğraşıyorlardı.¹⁸⁷ 19 Mart 1919'da Polonya İşleri Komisyonu'nun "*Polonya ve Almanya Arasındaki Sınır*" başlıklı ilk raporu, komisyon başkanı Jules Cambon tarafından Dörtlü Konsey'e sunuldu. Komisyon, Polonya'ya yukarı Silezya'nın neredeyse tamamını, Alman topraklarından denize ulaşan geniş bir koridoru, Doğu Prusya'nın birkaç bölgesini ve Danzig'in mülkiyetini vermeyi önerdi. Lloyd George yazılı raporları hızla karıştırarak 2.132.000 Alman'ın önerilen Polonya ülkesine dahil edileceğini gösteren istatistiksel tabloyu buldu. Bunun gelecekte Polonya için ciddi bir sorun yaratacağını söylüyordu. Açıkça komisyonun Polonya'ya tahsis etmeyi düşündüğü

¹⁸⁵ Piotr Eberhardt, "agm", s.81.

¹⁸⁶ Margaret Macmillan, *age*, s. 216.

¹⁸⁷ *age*, s.217.

Alman bölgelerinin “gelecekteki savaş tohumu” olacağını belirtmesi üzerine ürkütücü bir soruyu sormaktan da geri durmadı: Polonya’daki Almanlar, yöneticilerine karşı çıkarsa ve gelecekteki Alman hükümeti savunmaya geçerse, Fransa, İngiltere ve ABD burada Polonya egemenliğini sürdürmek için savaşa girerler mi?¹⁸⁸ Bu soru 20 yıl sonra başlayan II. Dünya Savaşı’nda cevap bulacaktı.

Aslında Lloyd George tavsiyelerin iyi olduğunu düşünüyordu fakat aklındaki asıl soru; Danzig Limanı’yla birlikte bu kadar çok Alman toprağının tahsis edilmesine gerek var mıydı? Danzig’in yaklaşık elli mil güneyinde ve Doğu Prusya’ya bitişik, açık bir Alman çoğunluğuna sahip olan Marienwerder adında bir bölge olduğunu fark etti. Bölge sakinlerinin gelecekleri için oy kullanması gerekmez miydi? Önerilen koridor adil değildi, en kötüsü Almanya böyle bir antlaşmayı imzalamamaya karar verebilirdi. Sözlerine son olarak nazik bir tavırla, Polonyalıların yönetici olarak yüksek bir itibara sahip olmadıklarını da ekledi ve komisyona, raporu yeniden gözden geçirmeleri söylendi.¹⁸⁹ Bunun üzerine rapor yeniden değerlendirilmesi için komisyona geri gönderildi. Komisyon ertesi gün toplanarak, Polonya’ya atanan çok sayıda Alman’ın “esasen Avrupa’nın bu kısmındaki yakın ırksal dağılımın doğasının bir sonucudur” şeklinde açıklama yaparak tavsiyelerinin arkasında durmaya karar verdi. Bu haber Polonya delegasyonuna ulaşır ulaşmaz onları cesaretlendirdi ve çabalarını iki katına çıkardı.¹⁹⁰ Lloyd George, ayrıca geniş bir Polonya devletinin, kıtanın bir bütün olarak toparlanması için gerekli olan Almanya’nın ekonomik canlanmasını engelleyeceğinden şüpheliydi.¹⁹¹ Aslında çoğu liberal gibi Lloyd George da Polonyalıların acılarına sempatiyle yaklaşıyor, Paderewski’ye hayranlık duyuyordu. Ancak Polonya’nın bazı taleplerinin mantıksız ve tehlikeli olduğunu, bunu Polonya için düşman, Avrupa için sorun yarattığını düşünüyordu.¹⁹² Özünde Polonya delegasyonu tarafından öne sürülen varsayımlar, bu itiraza rağmen kabul gördü.¹⁹³ Lloyd George, iki hafta sonra Alman Antlaşması’yla ilgili muhtırasını sunduğunda, Polonya’nın denize erişimi olması gerektiğini yineledi, ancak iki milyondan fazla Alman’ı Polonya egemenliğine sokmama konusunda uyardı. 27 Mart’ta Dörtler Konseyi’ne verdiği demeçte, “Benim vardığım sonuç, en uygar komşusundan unutulmaz bir kavgayla doğduğu andan itibaren yabancılaşmış bir Polonya yaratmamalıyız.”

¹⁸⁸ Richard M. Watt, *age*, s.71.

¹⁸⁹ Margaret Macmillan, *age*, s.217.

¹⁹⁰ Richard M. Watt, “agm”, s.72.

¹⁹¹ Kirsteen Davina Croll, *Soviet-Polish Relations, 1919-1921*, University of Glasgow Department of Central and East European Studies, Submitted in Fulfilment of The Requirements For The Degree of Doctor of Philosophy, September 2008, s.46

¹⁹² Margaret Macmillan, *age*, s.217.

¹⁹³ Piotr Eberhardt, “agm”, s.81.

Lloyd George'un bir diğer önerisiyse Danzig'in özgür şehir yapılması ve Polonya'daki Polonyalılar ve Almanya'daki Almanları mümkün olduğunda ayrıştıracak koridorun çizilmesi idi. Bu görüşe karşı çıkan Fransa Başbakanı Georges Clemenceau, "Almanlar şikâyet etsin, Polonya'da Tanrı'ya dua ettikleri için kırbaçlanan çocukları, mülklerine el konan köylüleri, Alman ırkının sakinlerine yer açmak için topraklarından sürülen çocukları hatırlıyoruz. Polonya tazminatı hak etti ve yeniden yaşamak için gerekli araçlara ihtiyacı var," sözleriyle Lloyd George'a itiraz etti.¹⁹⁴ Lloyd George'un 27 Mart-1 Nisan'daki Dörtlü Konsey toplantılarının Danzig'e gümrük birliği ve Milletler Cemiyeti (MC) tarafından atanan bir yüksek komiserin kontrolü altında "özgür şehir" statüsü verilmesi önerisi Wilson tarafından da desteklendi. Plan, Polonyalıların ve Fransızların itirazlarına rağmen kabul edildi. Bunun üzerine Dörtlü Konsey'in huzuruna çıkan Paderewski, müttefiklerin muamelelerinden şikâyet ediyor, Polonyalıların istediklerinin alamaması durumunda Bolşevizme yenik düşeceğini söylüyordu.¹⁹⁵ Bu suçlamayı kabullenmeyen Lloyd George açık konuşma zamanının geldiğini düşünerek hemen karşılık verdi: Müttefikleri kınayan Polonyalılar kimdi? Savaş sırasında Polonyalılar (savaşıkları ölçüde) çoğunlukla Alman tarafında savaşıyorlardı. Ayrıca savaş boyunca Müttefikler Polonya'ya bir vaat de bulunmamıştı. Lloyd George sözlerine şöyle devam ediyordu:

"Bundan yalnızca beş yıl öncesine kadar Polonyalılar özgürlüğünü geri kazanma şansı olmayan bir tebaa ulustu, kesinlikle kendi çabalarıyla bu durumu kurtarmak için hiç şansları yoktu. Polonyalılar özgürlüklerine sahiptiler çünkü bir buçuk milyon ölü Fransız, neredeyse bir milyon İngiliz, yarım milyon İtalyan ve Lloyd George'un kaç tane olduğunu hatırlayamadığı ölü Amerikalı vardı. Polonya, özgürlüğünü kendi çabalarıyla değil, başkalarının kanıyla kazandı, şimdi ise minnet duymuyor ve özgürlüğünü kazanan insanlara olan inancını kaybettiğini söylüyor."¹⁹⁶

Almanya'yla yapılacak antlaşma revize edildi ve Polonya Koridoru küçüldü. Lloyd George'un bahsettiği Marienwerder'de bir plebisit yapıldı ve çoğunluk Almanya'ya katılmak için oy kullandı. Varşova ve Danzig'i bağlayan demiryolu hatlarından biri Alman kontrolüne bırakıldı. Danzig, Polonya ile gümrük birliği içinde M.C. altında özgür bir şehir hâline geldi. Polonya ve Almanya, Polonya'nın rıhtımdan telefona kadar ticareti için ihtiyaç duyduğu tüm olanaklara sahip olacağını garanti eden bir anlaşma imzalayacaktı.¹⁹⁷ Bu antlaşmaya göre Polonya, Danzig şehrini bağlayıcı hiçbir uluslararası sözleşmeye taraf olmayacağını ve yapılsa dahi bunun Danzig şehri yasalarıyla çelişen bir anlaşmanın geçersiz olacağını kabul

¹⁹⁴ Margaret Macmillan, *age*, s.218.

¹⁹⁵ Richard M. Watt, *age*, s.76.

¹⁹⁶ *age*, s.77.

¹⁹⁷ Margaret Macmillan, *age*, s.219.

etmiştir.¹⁹⁸ Bölge Polonya'nın gümrük sistemine tahsis edilecek ve Polonya burada tüm mallarının transit geçiş hakkına sahip olacaktı.¹⁹⁹ Ancak bu da birçok soruyu doğuruyordu. Sorunların temeli aslında Danzig'deki endüstrinin, idarenin ve nüfusunun Alman kalmasından kaynaklıydı. Polonya'nın başka bölgelerinde yaşayan Almanların kaderi hakkında da tartışmalar vardı. Almanya toprak kaybetmeyi hiçbir zaman gerçekten kabul etmedi.²⁰⁰ Bu durum, Hitler'in 1939'a Polonya'ya Danzig'den girmesiyle açıklanabilir.

28 Haziran 1919'da imzalanan Versay Antlaşması'nda Doğu Prusya'nın güneyi, Batı Prusya ve Yukarı Silezya bölgelerinde plebisit yapılmasına karar verilmişti.²⁰¹ Silezya bölgesi Polonya'nın batı sınırlarının çizilmesinde önemli bir rol oynuyordu. Yaklaşık 11.000 km'lik alanı kapsayan bölge, madenleri ve demir-çelik fabrikalarıyla zengin bir yerdi. Polonya İşleri Komisyonu burada nüfusun yaklaşık %65'inin Polonyalı olduğu gerekçesiyle Polonya'ya bıraktı. Ancak Almanya buranın yüzyıllardır Polonya'dan ayrılmış olduğunu ve gelişmişlik seviyesini Alman sermayesine borçlu olduğunu savunuyordu. Ayrıca Polonya'da yeterince kömür yatağı bulunuyordu, Almanya'nınsa Yukarı Silezya'ya ihtiyacı vardı. Bunun üzerine Dörtler Konseyi Yukarı Silezya şartlarında değişiklik yapılmasını talep etti. Bölge için plebisite gidilecekti.²⁰² Polonyalılar bölgenin kendi sınırlarına dahil edilmesi için her yolu deniyordu. Silezya'nın Orta Çağ Polonya Krallığı'yla uzak tarihî bağlantıları vardı ancak bu iddialar konferansta kabul edilmedi. Bölge sakinleri kendilerini Polonyalı olarak tanımlamasına rağmen gerçekte Polonya kültürüyle bağlarının zayıf olduğu kaydedildi.²⁰³ Yukarı Silezya için oylama yapılması kararlaştırılmıştı ancak bunun adil olacağına dair şüpheler vardı. Paderewski'nin durumu protesto etmesine karşılık Lloyd George sert bir dille, "Unutma, özgürlüğünüzün bedeli diğer halkların kanıyla ödendi ve gerçekten, eğer Polonya bu koşullar altında kararlarımıza karşı isyan ederse bizim sahip olduğumuzdan oldukça farklı bir şey olur," diyordu.²⁰⁴ Ancak Polonyalılar plebisit kararını kabul etmeyerek bir ayaklanma düzenlediler. 6 Ağustos 1919'da gerçekleşen ilk ayaklanma Müttefiklerin yardımıyla sona erdi.²⁰⁵ "Müttefik Hükümetler Ortak Plebisit Komisyonu" bölgede durum ciddileşince idareyi

¹⁹⁸ Devlet Arşivleri, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, (bundan sonra kısaca DİA), 566.263.2052.65. Tarih:09.11.1920.

¹⁹⁹ Mehmet Günay, *agt*, s.23.

²⁰⁰ Margaret Macmillan, *(Peacemakers) Paris 1919 Six Months That Changed The World*, Random House, New York 202, s.219.

²⁰¹ Mehmet Günay, *agt*, s.24.

²⁰² Margaret Macmillan, *age*, s.219.

²⁰³ Anita Prazmowska, *age*, s.93.

²⁰⁴ Margaret Macmillan, *age*, s.221.

²⁰⁵ Anita Prazmowska, *age*, s.93.

eline almıştı. Fakat Polonyalılar 17-28 Ağustos 1920'de ikinci bir ayaklanma düzenledi. Böylece oylama tekrar ertelendi.²⁰⁶

Yukarı Silezya bölgesinde yaşanan ayaklanmalar nedeniyle sürekli ertelenen plebisit nihayet 20 Mart 1921'de yapıldı. Bölgeden %60 Almanya'ya, %40 Polonya'ya oy çıktı. 707.605 kişi Almanya için, 479.359 kişi Polonya için oy kullanmıştı. Ancak Almanların bölgenin kendisinde kalması için yaklaşık yüz bin kişiyi buraya getirip, uzun zamandır burada yaşıyormuş gibi gösterdiği gibi iddialar ortaya atıldı.²⁰⁷ Yani Polonyalılar adil bir oylama olmadığını düşünüyordu. Dolandırıcılık iddialarına rağmen M.C. ise Yukarı Silezya'nın Almanya'da kalması yönündeki çoğunluk kararını onayladı. İddiaların da etkisiyle durumu kabullenmeyen Polonyalılar, daha sonra Mayıs 1921'de üçüncü ayaklanmayı düzenlediler.²⁰⁸ Bölgede oylama yapılmasına rağmen M.C. uzlaşmacı bir çözümle burayı 20 Ekim 1921'de Almanya ve Polonya arasında paylaştırdı.

ABD ve Fransa, Yukarı Silezya'nın tamamen Polonya'da kalması gerektiği düşüncesindeyken, Lloyd George bu fikre başından beri karşı çıkıyordu. Sonuç olarak Katoviçe, Königshütte (*Lehçe: Chorzow*) Lublinitz, Pless, Rybnik ve Tarnowitz Polonya'ya bırakıldı.²⁰⁹ Üzerinde anlaşmaya varılan Polonya-Almanya sınırı ne Polonya ne de Almanya tarafından büyük bir memnuniyetle kabul edilmedi. Polonya sınırı Oder'e ulaşıyordu. Aşağı Silezya, Batı Pomeranya ve Lubusz Land (Doğu Branderburg)²¹⁰ Almanya'nın parçası olarak kaldı. Bununla birlikte batı sınırı 1772'deki mevcut sınırları genel olarak karşılıyor gibiydi ve Polonya denize erişim elde etmişti.²¹¹ Ancak Almanya-Polonya sınırı daha sonra da birçok sorun yarattı. Silezya Savaşı Polonya ve Almanya'ya özel 1922'de Cenevre'de imzalanan Silezya Sözleşmesi'ne kadar çözülemedi.²¹² Yapılan anlaşmayla iki ülke ekonomik ve siyasi iş birliğiyle kendi azınlıklarının korunması konusunda anlaştılar.²¹³

Polonya'nın batı sınırları, yukarıda anlatıldığı üzere Paris Barış Konferansı süreci ve konferansın sonunda imzalanan Versay Antlaşması sonrasında çıkan bölgesel ayaklanmaların da etkisiyle çizildi. Ancak Versay'da Polonya sınırlarının ancak bir kısmı kesin olarak

²⁰⁶ Mehmet Günay, *agt*, s.24.

²⁰⁷ Mehmet Günay, *agt*, s.24.

²⁰⁸ Anita Prazmowska, *age*, s.94.

²⁰⁹ Mehmet Günay, *agt*, s.25.

²¹⁰ Bahsi geçen üç bölge de günümüzde Polonya sınırları içerisindedir.

²¹¹ Piotr Eberhardt, "agm", s.82.

²¹² Norman Davies, *God's Playground A History of Poland Volume II 1795 TO Present*, Colombia University Press, New York 2005, s.292.

²¹³ Margaret Macmillan, *age*, s.221.

belirlendi. Çünkü ülkenin Rusya'yla olan doğu sınırı belirlenmemişti. Burası, antlaşmanın 87. maddesine göre daha sonra müttefiklerce belirlenecekti. Bu, aslında Polonyalıların Rusya ile savaşması anlamına geliyordu.²¹⁴

Polonya'nın doğu sınırlarının belirlenmesinde en önemli iki unsur Polonya-Ukrayna Savaşı ve Polonya-Sovyet Savaşı'ydı. Avusturya'nın elinde tuttuğu Doğu Galiçya bölgesinin kaderi doğu sınırlarının belirlenmesinin en karmaşık durumuydu. Bu sorunun temelinde etnik ve dinî farklılıklar yatıyordu. Lwow ve çevresi Polonyalı bir çoğunluğu içeriyordu ancak yerleşim bölgeleri dışındaki köylü toplulukları Ukraynalıydı. Birinci Dünya Savaşı sırasında milliyetçi Ukraynalı liderler, Batı ve Doğu Ukrayna'yı içine alacak bir Ukrayna devleti kurmayı düşündüler. Savaştan önce Doğu Galiçya, Avusturya tarafından yönetiliyordu. Savaş sonunda bölgedeki durum karışık bir hâl aldı. 20 Kasım 1917'de, Kiev merkezli bir Ukrayna Merkez Konseyi, Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan ediyordu.²¹⁵ Bu arada Doğu Galiçya'da da kendisine Batı Ukrayna Halk Cumhuriyeti adını veren ayrı bir otorite ortaya çıktı. Bu otoritenin güçleri, 1 Kasım 1918'de Lwow şehrini ele geçirdi.²¹⁶ Polonya'nın 11 Kasım 1918'de yapılan ateşkesle özgür kalmasının ardından günümüzde Ukrayna sınırları içerisinde olan Lwow, Polonyalılar ve Ukraynalılar tarafından ele geçirilme mücadelesi verilen bir merkez oldu.²¹⁷ Böylece Kasım 1918-1919 yılları arasında sürecek Polonya-Ukrayna Savaşı başladı. Polonyalılar Batı Ukrayna Cumhuriyeti güçlerini aşarak Galiçya'nın doğusunu işgal ettiler. Ukraynalı vatanseverler Polonya'nın uluslarının ana düşmanı olduğunu söylüyordu.²¹⁸ Paris Barış Konferansı görüşmeleri sırasında bu durum Polonya'nın imajını lekeliyordu. Polonyalılar Batı Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nin Bolşevik bir hükümet olduğunu iddia ediyordu ancak müttefikler bundan şüphe duyuyordu. Kesin olarak bildikleri tek şey Doğu Galiçya nüfusunun Lwow'daki Polonya çoğunluğu hariç Ukraynalı olduğuydu.²¹⁹

Müttefikler Doğu Galiçya'nın Ukrayna yönetimine girmesi taraftarıydı. Polonyalılar ve Ukraynalılar arasındaki savaş şiddetlenince müttefikler istemeyerek de olsa müdahale ettiler. Paris'ten iki halka da savaşı bırakmaları gerektiği yönünden telgraflar çekildi ancak bir sonuç alınamadı. Bu sorun akıllara 1918'de Fransa'da Polonya ordusunu kurma görevi verilen Jozef Haller'in büyük güçteki ordusunu (Mavi Ordu) getirdi. Müttefikler bu orduyu Polonya-Ukrayna Savaşı'na son vermesi için göndermek istiyordu ancak Polonyalıların bunu savaşa

²¹⁴ Richard M. Watt, *age*, s.77.

²¹⁵ Anita Prazmowska, *age*, s.94.

²¹⁶ *age*, s.95.

²¹⁷ Norman Davies, *age*, s.288.

²¹⁸ Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.224.

²¹⁹ Richard M. Watt, *age*, s.72.

kendi lehlerine yön vermek için kullanmayacaklarından şüpheliydiler. 1919'da Haller'in ordusu Doğu Galiçya'ya vardığında buradaki müttefik subaylar ordunun Ukraynalılara karşı savaştığını bildirdi. Müttefiklerin Haller'i Galiçya'dan çıkarmak için gönderdikleri telgraf, yanıtızsız kaldı. Polonyalılar mesajı almadıklarını iddia ediyorlardı. 21 Mayıs'ta konsey tarafından Polonya hükümetine Haller'in ordusunun Galiçya'da savaşıp savaşmadığını soran resmî telgraf da cevapsız kaldı. Ancak 27 Mayıs'ta güçlendirilmiş Polonyalılar, Ukrayna ordusunu Doğu Galiçya'dan sürdüklerinde sorun az çok çözülmüş oldu.²²⁰

Polonya'nın Bolşeviklerin, Beyaz Rusların, Ukraynalıların, Litvanyalıların, Letonyalıların ve Estonyalıların güç için mücadele ettiği doğuda sınırları belirlemek oldukça zordu. Konferansın barışçılar kaç ülkeyle uğraşacaklarını bilmiyorlardı.²²¹ Polonya'nın doğu sınırları meselesi barış konferansında batı sınırları kadar üzerinde durulmayan bir durumdu. Lord Curzon, Polonya'nın doğu sınırı için Curzon Hattı adını alacak bir çizgi öneriyordu. Zaten henüz Versay Antlaşması imzalanmamışken doğuda bir Polonya-Sovyet Savaşı baş gösterdi. Polonya-Sovyet Savaşı'nın ortaya çıkmasında çeşitli nedenler vardı. Tüm Avrupa'yı etkileyen bu savaş Bolşevikler kendi taraflarından bakarak İtilaf Devletleri'nin bir komplosu olarak görürken, bunun Müttefiklerin müdahalesi olduğunu düşünenler de vardı. Sınırlarla ilgili anlaşmazlık da nedenlerden biriydi. Ancak savaşın asıl nedeni Bolşeviklerin Rus Devrimi'ni Almanya'da beklenen olası devrimle birleştirme istekleriydi. Bunu da ancak Polonya üzerinden gerçekleştirebilirlerdi.²²² 14 Şubat 1919'da iki taraf arasında başlayan çatışmalar 18 Mart 1921'e kadar sürecekti. 3 Mart 1919'da Dmowski, Polonya'nın doğu sınırlarını özetleyen bildirisini komisyona sundu. Bildiri 1772 sınırlarını talep etmiyordu. Bunun yerine, sınırların o tarihten sonra değişen etnografik bileşimi yansıtması gerektiğini savunuyordu. Bu, Polonya'nın topraklarının batıda genişletilmesini fakat doğudaki hattın daraltılmasını gerektiriyordu. Yani Dmowski, Polonya'nın doğu sınırlarının daraltılması ve büyük bir kısmının Rusya'nın kontrolünde kalması gerektiğini savunuyordu. Vitebsk, Mogilev, Kiev ve Minsk yıllar içinde Polonya'nın etki alanından çıkarılıp, Polonyalılar tarafından terk edilmişken, Vilnius (Vilna) Polonyalıların çoğunluğu oluşturduğu gerekçesiyle Polonya'ya devredilmeliydi.²²³ Pilsudski ise Polonya sınırlarını doğuya doğru genişletmeyi umuyordu. Jagiellon Dönemi'ndeki Polonya-Litvanya Topluluğu'nu yeniden inşa etme

²²⁰ Richard M. Watt, *age*, s.73-74.

²²¹ Margaret Macmillan, *age*, s.221.

²²² Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, Mehmet Ali Kılıçbay (çev.), İmge Kitabevi, Ankara 2011, s.980.

²²³ Kirsteen Davina Croll, *Soviet-Polish Relations, 1919-1921*, University of Glasgow Department of Central and East European Studies, Submitted in Fulfilment of The Requirements For The Degree of Doctor of Philosophy, September 2008, s.50.

arzusuyla hareket ederek, doğudaki etnik grupları, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Baltık Halklarının da dahil olduğu, Polonya'nın öncülüğünde federal bir Polonya devleti düşünüyordu. Bu düşüncedeki sorun, Polonyalılar gibi bu ulusal grupların da bağımsızlık ummuş olmalarıydı. Polonya ile federasyon, bu ulusal grupların kendi kaderini tayin hakkını reddetme girişimi olarak görüldü.²²⁴

Polonya-Sovyet Savaşı hararetle devam ederken Polonya'nın doğu sınırının seyrine ilişkin pozisyonun belirlenmesi, Polonya İşleri Alt Komisyonu'nda tartışma konusu oldu. Komisyon Başkanı Fransız General Henri Le Rond'du. Alt komisyon 20 Mart 1919'da çalışmalarına başladı ve mart sonuna kadar beş toplantı yapıldı. Çalışma sonuçlarının Polonya İşleri Başkanı Jules Cambon'a iletildiği son toplantı 7 Nisan 1919'da yapıldı. 22 Nisan'da sınır için nihai öneri komisyon tarafından kabul edilerek²²⁵ Rus Polonya'sı, Litvanya ve Beyaz Rusya başlıklı *El Kitabı 51* hazırlandı. Konferansa sunulan 149 sayfalık bu el kitabı, Rus Polonya'sının Doğu Avrupa'daki konumunu, sınırlarını, yüzey alanını, ırkını, dilini ve nüfus dağılımını haritalarla destekleyerek kapsamlı ayrıntılar sunuyordu. Ayrıca Polonya'nın tarihi, sosyo-politik ve kültürel koşullarını, eğitim, iletişim ağları, sanayi, ticaret ve finansal sistemlerini de ayrıntılı olarak inceliyordu. Polonya İşleri Alt Komisyonu 14 Nisan'da oy birliğiyle “raporun Ek 1'inde sunulan hattı Polonya'nın doğu sınır olarak önermeyi” kabul etti. Hat şöyle belirlendi: Grodno, Vapovska, Nemirov, Brest-Litovsk, Dorogusk, Ustilug, Grubeshov'un doğusu, Krilov, Ravaruska'nın batısında ve Przemysl'in doğusunda Karpatlar. Bu, büyük ölçüde Polonya Kongre Krallığı'nın sınırına tekabül ediyordu.²²⁶

Sunulan sınır, Doğu Galiçya'yla ilgili bir durum belirtmiyordu ve “Curzon Hattı” ile uyumluydu. Ayrıca geçici bir karaktere sahipti. Çünkü sınırların nihai hâli gelecekteki Rus hükümetiyle belirlenecekti. Beklenen hükümet, Bolşevik devriminden önceki otoritenin halefi olacaktı. Yani konuyla ilgili belirleyici söz sahibi olan gelecekteki Rusya'ydı. Rusya'daki iç savaşın sonucunun ne olacağı belli değildi. Polonya Alt Komisyonu Doğu Galiçya Polonya'sının Ukrayna'ya mı yoksa Rusya'ya mı sınır olacağını ve Rusya'ya bağlanırsa kimin tarafından yönetileceğini bilemiyordu. Bu nedenle konunun nihai çözümü sonraya bırakıldı.²²⁷ İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından 17 Ağustos 1920'de yayınlanan Polonya Dış İlişkiler Muhtırası'nda, Polonya'da kamuya açık hâle getirilmesi ve onu gösteren haritalar

²²⁴ Anita Prazmowska, *age*, s.96-97.

²²⁵ Piotr Eberhardt, “The Curzon Line As The Eastern Boundary of Poland: The Origins and The Political Background”, *Geographia Polonica*, Vol 85, Issue 1, 2012, s.8.

²²⁶ Kirsteen Davina Croll, *age*, s.50-51.

²²⁷ Piotr Eberhardt, “agm”, s.8-9.

dağıtılmasına rağmen bu hattın Polonya Hükümetine resmî olarak bildirildiğine dair bir kanıt yoktur. Polonyalıları bu karardan haberdar etmedeki çekingenlik, Polonya Hükümeti tarafından reddedileceği veya Müttefiklerin Polonya-Sovyet Savaşı'nın sonucunu beklemlerinden ya da her ikisinden kaynaklanmış olabilir. Polonya İşleri Alt Komisyonu tarafından Nisan 1919'da ana hatlarıyla çizilen sınır, Yüksek Konsey tarafından 8 Aralık 1919'da Polonya'nın doğu sınırı olarak tanıtıldığı için yine de son derece önemlidir.²²⁸

Görüldüğü gibi Polonya'nın doğu sınırı sorunu Paris Barış Konferansı'nda nihai çözüme ulaştırılmadan kaldı ve Polonya İşleri Alt Komisyonu'nun önerdiği doğu sınırı uygulanamadı. Bunun nedeni, ilk olarak konferansın sınırlamalarla karşı karşıya kalmasıdır. Konferanstaki öneriler veya vaatler tehdit yoluyla uygulamaya koyulabilirdi ancak dünya savaşı sonrası silahlı kuvvetlerin eksikliği çalışmaları engelledi. Bu nedenle Pilsudski'nin 1919'da doğuya doğru yürüyüşü de engellenemedi. İkincisi konferansın eylemlerinin Rusya'nın durumu yüzünden de ciddi şekilde engellenmesiydi. Rusya'nın konferansta resmî temsili reddedilmişti. Rus İç Savaşı devam ederken, Polonya'nın doğu sınırlarını kurmak güçtü. Konferans ancak iç çatışmanın bitiminde bu sorunu müzakere edecek bir Rus hükümetini potansiyel olarak tanıyabilirdi.²²⁹

Barış Konferansı'nda bunlar yaşanırken Polonya-Sovyet Savaşı devam ediyordu. Polonya'yı savaşta asıl hırslandıran şey Sovyetlerin çelişkili tavırlarıydı. Lenin barış konuşmaları yaparken Kızıl Ordu Polonya'ya var gücüyle saldırıyordu. Pilsudski buna karşılık Ukraynalı bir grupla ittifak yaparak Bolşevikleri zayıf oldukları güneyden vurdu. Ancak bu üstünlük uzun sürmedi ve Mayıs/Haziran 1920'de Polonyalıları Kızıl Ordu tarafından Ukrayna'dan çıkarıldı. Bu olaydan sonra iyice şiddetlenen Kızıl Ordu Lideri Mihail Tuhaçevski, Temmuz'da *"Batı'ya ileri! Dünya üzerindeki büyük yangına giden yol Beyaz Polonya'nın ölümleri üzerinden açılacak"*²³⁰ sözleriyle yeni bir saldırıyı başlatıyordu. 1920'de savaşın zirvede olduğu bir sırada Polonya Hükümeti bir süreliğine *Devlet Savunma Konseyi*'nin (ROP) kontrolü altına girdi.²³¹

Polonya-Sovyet Savaşı sırasında yeni Litvanya devletinin tarihî başkenti olduğunu iddia ettiği ancak nüfusu ağırlıklı olarak Lehçe konuşan, bugün Litvanya toprağı olan Vilnius şehri, isyancı olduğu iddia edilen yerel Polonya birimleri tarafından Pilsudski'nin resmî

²²⁸ Kirsteen Davina Croll, *age*, s.51.

²²⁹ *age*, s.52.

²³⁰ Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, Mehmet Ali Kılıçbay (çev.), İmge Kitabevi, Ankara 2011, s.981.

²³¹ Norman Davies, *Hearth Of Europe The Past In Poland's Present*, Oxford University Press, New York 2001, s.105.

olmayan yetkisiyle Ekim 1920’de ele geçirildi.²³² 1920’de savaşın son bulmasına yakın Kızıl Ordu ani bir atakla Vistül Nehri’ne ulaşmıştı. Ancak Polonya ordusunun beklenmedik kuşatması Sovyetlerin Almanya devrimiyle bağlantı kurma hayallerine son verdi. Polonya, Vistül Mucizesi adı verilen bir zaferle Sovyetleri mağlup etti.²³³ Sovyetler barış talebinde bulundu. Müzakereler, tarafsız bölge olan Letonya’nın Riga şehrinde sürdürüldü.²³⁴ Savaş 18 Mart 1921’de Riga’da yapılan barış görüşmeleriyle sona erdi. Aynı gün İkinci Polonya Cumhuriyeti ve Sovyet Rusya arasında imzalanan Riga Antlaşması’yla Polonya bağımsızlığını güvence altına aldı ve ülkenin doğu sınırları çizildi.²³⁵ “1412 km uzunluğundaki bu Polonya-Sovyet sınırı, kuzeyde Dvina Nehri’nden, yani Polonya’nın Letonya sınırından doğuya Drissa Nehri’ne ve daha sonra güneye doğru Raków, Stołpce ve Dawidgródek çevresine uzanıyordu. Orada Prypéc Nehri’ni geçti ve Zbrucz Nehri’ne ulaştı. Zbrucz ve Dnyester’in yaklaştığı Polonya-Romanya sınırına dokundu. Böylece Galiçya’nın tamamı, Volhynia ve Polesie bölgelerinin bir kısmı, Vilnius bölgesi ve Minsk bölgesinin batı kısmı Polonya’ya dahil edildi. Yeni sınır, Polonya’nın ikinci bölünme sınırına çok yakındı.²³⁶ Ayrıca bu sınırlar Paris Barış Konferansı’nda önerilen Curzon Hattı’nın 150 km daha doğusunda konuşlanıyordu.²³⁷ Bu durum İngilizleri rahatsız etse de Polonya ve Sovyet hükümetlerinin şimdilik kabul etmeye istekli olduğu bir çizgiydi.²³⁸ Bu antlaşmayla Polonya-Sovyetler arasındaki sınırlar bölünüyor, iki devlet arasında diplomatik ilişkiler kuruluyor ve Polonya’nın toprak mücadelesi Polonya’yı tatmin edici bir şekilde tamamlanmış oluyordu.²³⁹ İlgili kararlar Polonya tarafından 15 Nisan 1921’de onaylandı. Riga Antlaşması’nda çizilen sınır, İki Savaş Arası Dönem’in Sovyet yetkilileri tarafından sorgulanmadı. 1919-20 yıllarında tartışılan Curzon Hattı’ysa neredeyse unutuldu.²⁴⁰

²³² Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.231.

²³³ John Merriman, *age*, s.1023.

²³⁴ Norman Davies, *age*, s.103.

²³⁵ Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.230.

²³⁶ Piotr Eberhardt, “agm”, s.13.

²³⁷ Mehmet Günay, *agt*, s.25.

²³⁸ Anita Prazmowska, *age*, s.99.

²³⁹ Norman Davies, *age*, s.103.

²⁴⁰ Piotr Eberhardt, “agm”, s.13-14.

Polonya'nın doğu sınırı. (1921-1939 ve 1945 sonrası.) 1: Riga Antlaşması'na göre Polonya'nın doğu sınırı (18 Mart 1921); 2: 16 Ağustos 1945 tarihli Polonya-Sovyet Anlaşması'na göre Polonya'nın doğu sınırı; 3: Polonya tarafından SSCB lehine kaybedilen bölgeler²⁴¹

Pilsudski'nin Beyaz Ruslar, Ukraynalılar ve Baltık Devletleri'yle kurmayı düşündüğü federasyon hayali artık gerçekleşemezdi. Beyaz Rusya ve Ukraynalıların yaşadığı bölgeler artık Polonya ve Rusya arasında bölünüyordu. Litvanya ise Pilsudski'nin Polonya-Litvanya Topluluğu'nu yeniden kurma iddialarını reddetti.²⁴² Pilsudski ve Dmowski'nin, Litvanyalıların kendi kaderini belirleme hakkında sahip olmadığı fikrine karşın Litvanyalıları direnecekti. 8 Ocak 1922'de meclis Vilnius'nun Polonya'ya katılması için oy kullandığında, Litvanyalıları şehrin kaybını kabul etmeyi reddetti. Ardından Polonya ile diplomatik ilişkiler kesildi ve 1938 yılına kadar düzeltilemedi.²⁴³ Vilnius'un Polonya tarafından işgali Türkiye tarafından bir oldu bitti olarak değerlendirilmiştir. Bölgedeki Türk diplomatlar Ankara'ya

²⁴¹ Piotr Eberhardt, "agm", s.20.

²⁴² Anita Prazmowska, *age*, s.99.

²⁴³ *age*, s.100.;

Polonya Litvanya arasındaki bu ihtilaf Türkiye'nin bölgeye en yakın dış temsilcilikleri tarafından da yakından takip edilmekteydi. 1927 yılında Cenevre'de Milletler Cemiyetinde yapılan görüşmelerde bir sonuç alınamadı. Bunun üzerine taraflar arasındaki görüşmelerin Letonya'nın başkenti Riga'da yapılacağı Türkiye'nin Stockholm, Kopenhag, Oslo ve Helsinforğ Maslahatgüzarının Letonya sefirinden aldığı istihbarata göre öğrenilmiştir. DİA, 566.238.2000.8. Tarih:14.12.1927.

gönderdikleri raporlarda bu işgalin Baltık bölgesini istikrarsızlaştıracağına ve Litvanya'nın Rusya'ya yanaşacağına yönelik endişeleri arttırdığını belirtmişlerdir.²⁴⁴

Polonya'nın doğu sınırı kabaca etnik-dilbilimsel bölünme (ve Polonya'nın bölünmeler öncesi sınırı) ile uyuşsa da stratejik konumun önemli olduğu doğuda durum çoğunlukla böyle değildi.²⁴⁵ Çünkü Riga Antlaşması'nda çizilen doğu sınırları, milyonlarca Ukraynalının kendini Polonya sınırları içinde bulması nedeniyle Ukrayna için sorun yaratacaktı.²⁴⁶ Daha da endişe verici durum ise Polonya'nın Almanya ve Rusya'nın geçici olarak zayıflaması nedeniyle oldukça büyük ve bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmış olmasıydı. İki Savaş Arası Dönem'de Polonya'nın iyi komşuluk ilişkilerini sürdürdüğü yalnızca Letonya ve Romanya vardı. Bu dönemde hem Polonya hem de Çekoslovakya ittifak oluşturma konusunda talihsizdi. 1918-1921 arası dönemde Polonya mücadelesinin net sonucu, Polonyalıların kendi askerî yeteneklerine abartılı bir inanç gösterirken büyük güçlere güvenmemesiydi.²⁴⁷

1923'ten sonra Polonya, İkinci Dünya Savaşı'na kadar komşularıyla iyi ilişkiler yürütmeye dayalı bir dış politika izliyordu. Rusya ve Almanya'ya karşı mesafeli bir politika izlese de iki devlete de sınırı olması nedeniyle Polonya'nın stratejik konumunu zora sokuyordu.²⁴⁸ 1934'te Polonya'nın en az on yıl Alman saldırganlığına maruz kalmayacağına dair bir garanti sunan Saldırmazlık Paktı imzalandı. Bu pakt, Polonya'nın Almanya'yla ilişkilerini bir derece normalleştirdi. Bu, Alman gücü istikrarlı bir şekilde büyüdükçe tüm önemini yitiren geçici bir kamuflaj biçimiydi.²⁴⁹ 23 Ağustos 1939'da Sovyetler Birliği ve Almanya arasında Molotov-Ribbentrop Paktı adı verilen bir saldırmazlık anlaşması yapıldı. Hitler bu anlaşmayı da arkasına alarak 1 Eylül 1939'da Gdansk (Danzig) üzerinden Polonya'ya saldırdı. Almanya'ya karşı kendini savunan Polonya'nın gücünü Sovyet orduları zora soktu. 17 Eylül'de Polonya sınırını geçen Sovyet orduları Polonya'nın henüz Almanlar tarafından işgal edilmemiş doğu kısmını işgal eden bir bildiri yayınladı.²⁵⁰ Polonya'ya karşı giriştikleri saldırıyı hızla ilerleten Nazi güçleri, 8 Ekim 1939 tarihli bir kararnameyle "Alman

²⁴⁴ DİA, 566.263.2044.15. Tarih:15.09.1927.

²⁴⁵ Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.232.

²⁴⁶ John Merriman, *age*, s.1025.

²⁴⁷ Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.232.

²⁴⁸ Emin Atasoy, Jelen Igor, Jan. A.Wendt, Recep Efe, "Orta Avrupa'da Polonya'nın Jeostratejik ve Jeopolitik Konumu 1918-1939", *Sosyal Bilimler Işığında Polonya Cumhuriyeti*, Emin Atasoy-Jan A. Wendt (Ed.), Beta Yayıncılık, İstanbul 2017, s.522.

²⁴⁹ Piotr Eberhardt, "The Oder-Neisse Line As Poland's Western Border: As Postulated and Made A Reality", *Geographia Polonica*, Vol 88, Issue 1, 2015, s.83.

²⁵⁰ Stanislaw Grabski, *The Polish-Soviet Frontier*, London 1943. s.1.

Pomeranya"sını Reich'a dahil etmeye karar verdiler.²⁵¹ 23 Ağustos'ta imzalanan Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nın üzerine Polonya'nın bölünmesi iki ülke arasında yeni bir antlaşmayla tamamlandı; 22 milyon nüfuslu 72.806 mil kare alan Almanlara, 13 milyonlu 77.620 mil kare alan SSCB'ye olmak üzere Polonya iki ülke arasında paylaşıldı. Böylece SSCB Ribbentrop-Molotov Hattı ile yeniden Polonya'da bir sınır elde etti.²⁵² Bu, aslında Polonya'nın Dördüncü Bölünmesi'ydi. Ribbentrop-Molotov Hattı asla bir Polonya-Sovyet sınırı değildi. İki tarafın da iddia ettiği gibi yeryüzünde kaybolan Polonya'nın dört bir yanına çizilmiş bir Sovyet-Alman sınırıydı.²⁵³ Bu, Polonya'da İkinci Cumhuriyet'in de son bulmasıydı. İkinci Dünya Savaşı sonucunda Polonya, 1989'da yeni hükümet kurulana dek SSCB himayesi altında Polonya Halk Cumhuriyeti adıyla varlığını sürdürdü.

Tarihsel süreç içerisinde Polonya Sınırlarının değişimi²⁵⁴

²⁵¹ Piotr Eberhardt, "agm", s.83.

²⁵² Stanislaw Grabski, *age*, s.2.

²⁵³ Stanislaw Grabski, *age*, s.6.

²⁵⁴ Andrzej Rykała, "Polonya'daki Ulusal, Etnik ve Dini Azınlıkların Oluşumları ile Tarihsel ve Coğrafi-Politik Koşulları", *Sosyal Bilimler Işığında Polonya Cumhuriyeti*, Emin Atasoy-Jan A. Wendt (Ed.), Beta Yayınları, İstanbul 2017, s.71.

2. İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEM'DE TÜRKİYE'DE SINIRLAR MESELESİ

2.1. Sınırlar Meselesinin Ortaya Çıkışı

Türkiye'nin sınırlar meselesiyle ilgili sorunları I. Dünya Savaşı, yaşanan işgaller ve beraberinde gelen antlaşmalarla doğrudan alakalıdır. Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında yer alarak İttifak Bloku içerisinde katıldı. Amerika'nın 1917'de savaşa dâhil olması, Almanya'yı giderek saf dışı bırakarak, İttifak Devletleri'ni de barışa zorlamaya başladı. Ancak İtilaf Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu bölüşme yolunda görüşmeleri savaş daha sonuçlanmadan önce başlamıştı. Batılı devletler aralarında yaptıkları gizli antlaşmalarla *Doğu Sorunu*'nu kendi içlerinde tartışıyor, çözüm bulacak anlaşmalar tasarlıyor ve planladıkları şekilde Anadolu'yu kendi aralarında bölüşüyordu. 1916'da yapılan gizli görüşmelerde Yusuf Hikmet Bayur'un *Türk İnkılâbı Tarihi* kitabından aktarılmak üzere Anadolu şu şekilde bölüştürülüyordu:²⁵⁵

1- Rusların Payı:

İstanbul ve Boğazlar Rusya'ya ait olacaktır. Boğazların doğusunda Rusya'nın sınırı Sakarya'ya kadar olacaktı. Rusya, Doğu Anadolu'da bir Ermeni Muhtariyeti kuracak ve Doğu Karadeniz Bölgesine sahip olacaktı.

2- Fransızların Payı:

Fransa, İstanbul ve Boğazlar görüşmesi sırasında İskenderun Körfezi bölgesini de içine almak üzere Suriye'yi ve Toroslara kadar Mersin ve Adana'yı içine alan Kilikya bölgesini alıyordu. Ayrıca Güneydoğu Anadolu'da Elazığ, Diyarbakır, Mardin İskenderun-Antakya'dan Lübnan'ı kapsayan bölge Fransa'ya bırakılıyordu. Suriye ve Kuzey Irak'ın himayesi de bu devlete verilecekti.

3- İngilizlerin Payı:

Günümüz Ürdün, Orta ve Güney Irak bölgeleri İngiltere'nin koruyuculuğuna verilecekti.

4- İtalyanların Payı:

İzmir'in biraz kuzeyinden başlayarak bütün Ege ve İç Ege bölgesi ile Anamur-Silifke'ye kadar Antalya bölgesi ve Konya-Kayseri çizgisine değin İç Anadolu İtalyanlara verilecekti."

Tüm bu paylaşımlardan hareketle Osmanlı'nın sınırları şöyle çiziliyordu: Batıda İtalya'ya verilen yerler hariç, Çanakkale, Balıkesir, Bursa Osmanlı'da kalacak, Rusya'ya verilen topraklarla Sakarya Irmağı'nın ucu sınır bölgesi olacaktı. Güneybatı bölgesinde Kütahya-Afyonkarahisar çizgisi, güneydeyse Afyonkarahisar-Kayseri çizgisi sınır olacaktı. Doğuda Kayseri-Tokat-Sinop hattı Osmanlı'nın sınırlarını tamamlıyordu.²⁵⁶ Osmanlı için düşünülen sınırlar Türklere yaşam alanı bırakmıyordu. Fakat bu arada savaş güçleri arasında

²⁵⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.III., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s.22-34. Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, 20. Baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1996, s.23.

²⁵⁶ Ahmet Mumcu, *age*, s.24.

dengeyi değiştirecek bir gelişme yaşandı; Rusya’da 1917’de yaşanan devrim, Rusya’yı savaş dışı bıraktı. Bu durum sınırların yeniden hesaplanmasına neden oldu. Rusya’nın savaştan çekilişiyle Rusya, Osmanlı ve diğer İttifak Devletleri’yle barış yapmak durumunda kaldı. Böylece 3 Mart 1918’de Almanya, Rusya, Osmanlı, Bulgaristan ve Avusturya-Macaristan devletleri arasında *Brest-Litovsk Antlaşması* imzalandı. Rusya bu antlaşmayla 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’nda (93 Harbi) elde ettiği Kars, Ardahan ve Batum’dan çekiliyordu. Buna ek Finlandiya, Baltık Bölgesi ve Belarus’u da terk eden Rusya büyük kayıplar yaşasa da bu durum Osmanlı için bir fırsat oldu.²⁵⁷ Geride kalan İtilaf Devletleri planlarını Mondros Ateşkes Antlaşması’nda uygulatacaktı.

Rusya’nın savaştan çekilmesi ve ABD’nin katılımının da savaşın seyrini değiştirmesiyle ABD Başkanı Woodrow Wilson’un 8 Ocak 1918’de ortaya sürdüğü ilkeler doğrultusunda mütareke yapma yoluna gidildi. Osmanlı İmparatorluğu da Mondros Mütarekesi²⁵⁸’yle bu antlaşmalardan payını aldı. 30 Ekim 1918 tarihinde Limni Adası’nda Agamemnon zırhlısında Osmanlı İmparatorluğu’nun temsilcisi olarak dönemin Bahriye Nâzırı Rauf Bey, Reşat Hikmet Bey ve Sadullah Bey, İngiltere tarafından Sir Somerset Arthur Gouch Calthorpe arasında imzalanan bu 25 maddelik antlaşma, Osmanlı’ya yaşama şansı bırakmayan, İtilaf Devletleri’nin önceki planlarına göre hazırlanmış maddelerden oluşan bir antlaşmaydı.²⁵⁹

Mondros Antlaşması’nın içeriği açılacak olursa Osmanlı için çok zorlayıcı şartlar taşıdığını görürüz. Antlaşmaya göre Türk ordusunun fazlası terhis edilecekti. Osmanlı sularında güvenlik konusunda kullanılacak küçük gemiler hariç kalan bütün savaş gemileri İtilaf Devletleri’ne teslim edilecekti. Yanı sıra Hicaz, Asîr, Yemen, Suriye ve Irak’ta bulunan Osmanlı birlikleriyle beraber Trablus ve Bingazi’deki Osmanlı subayları da teslim edilecekti. Boğazlarda hâkimiyet İtilaf Devletleri’ne verilerek, serbest geçişe açılacaktı. Resmî kullanım harici Osmanlı’nın tüm telsiz hattı İtilaf memurları tarafından denetlenecekti. Osmanlı’nın sahip olduğu tüm demiryolu ve limanlar İtilaf kuvvetlerine açılacaktı. Antlaşmada Osmanlı Devleti’nin sınırları konusunda bir madde yer alıyordu. 11. madde göre Osmanlı kuvvetleri Kuzey-Batı İran ve Kafkasya’dan I. Dünya Savaşı öncesi sınırlara uygun olarak çekilecekti. Buna ek olarak 7. ve 24. Maddelerde devletin sınırlarını daha sonra tehlikeye sokacak şekilde

²⁵⁷ Marziye Memmedli-Hilal Akgüller, “Brest Litovsk Barış Antlaşması’nın Siyasi Sonuçları (Sovyet Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Açısından)”, *Belgi Dergisi*, C.2., S.20., Yaz 2020/II, s.2713.

²⁵⁸ Mütareke metni için Seha L. Meray-Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1977, s.1-5.

²⁵⁹ Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, 10. Baskı, Der Yayınları, İstanbul 2003, s.81-83.

hazırlanmıştı. 7. Madde Osmanlı Devleti sınırları içerisinde müttefikleri tehdit eden bir durum olduğunda müttefiklere işgali uygun görüyordu. 24. maddeyse Vilayet-i Sitte adı verilen, İngilizce metinde “Ermeni vilâyetleri” adı verilen altı bölgede (Erzurum, Van, Bitlis, Sivas, Elazığ ve Diyarbakır) bir karışıklık çıkması hâlinde işgal hakkı tanıyordu.²⁶⁰ Görüldüğü gibi bu ağır şartlar devletin yaşamasını imkânsız hâle getiriyordu. Buna karşın padişah Vahdettin koşulları ağır bulsa da yine de durumdan memnundu. Çünkü koşullar kabul edilirse İngiltere’nin hoşgörüsüne kavuşacağını düşünüyordu. Sadrazam İzzet Paşa da duruma farklı bir boyuttan bakarak Mondros’ta Osmanlı için hazırlanan maddelerin Neuilly Barış Antlaşması’nda Bulgaristan için hazırlanan maddelerden daha hafif olduğunu düşünmektedir. Hükümetin bu düşünceleriye basına iyimser şekilde yansıtmakta ve her şeyden habersiz halk içinde de sevince neden olmaktadır.²⁶¹ Ancak antlaşmaya iyimser açıdan bakılacak bir tarafının olmadığı, müttefiklerin 7. Ve 24. Maddelere dayanarak, kendi çıkarlarınca gerçekleştirdikleri işgalleri meşru hâle getirmeye çalıştıklarında anlaşılacaktır.

Mütarekenin 7. Maddesi her türlü işgali uygun hâle getiren, müttefiklerin kendi lehine yorumlayarak harekete geçebilecekleri bir maddeydi. Buna dayanarak mütarekenin imzalanmasının ardından yurdun genelinde olası işgal faaliyetleri bekleniyordu.²⁶² Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasının ardından çok geçmeden müttefik güçleri adeta Anadolu’da işgal yarışına başladı. Boğazlar silahtan arındırılmış, müttefik donanması 7 Kasım 1918’de Çanakkale Boğazı’ndan içeri girmişti bile. Yanı sıra Fransızlar, İtalyanlar, İngilizler ve Yunanlar da yurdun dört bir yanından kendilerine pay biçme derdindeydiler. Fransızlar; Dörtyol, Mersin, Adana, Çiftehane ve Afyonkarahisar İstasyonu’nu işgal etti. İngilizler Batum, Antep, Konya İstasyonu, Maraş, Birecik, Kars ve Urfa’yı ele geçirdiler. İtalyanlarsa Antalya, Kuşadası, Fethiye, Bodrum ve Marmaris’i işgale giriştiler. Yunanlar Uzunköprü-Hadımköy demiryolunu işgal etmişti. İstanbul’daysa durum çok daha karmaşıktı.²⁶³

2.2. Sınırların Belirlenmesinde Önem Taşıyan Antlaşmalar, İşgaller, Çözümler

Osmanlı Devleti’nin sınırlarının I. Dünya Savaşı’ndan sonra alacağı şekil savaş sonrası süren uzun ve farklı antlaşmalar üzerinden tartışılmıştır. Bu antlaşmalardan konumuzla doğrudan alakalı olanları aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

²⁶⁰ Cemil Öztürk, “Mondros Mütarekesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.30., İstanbul 2005, s.272, ss.271-273.

²⁶¹ Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Basım, Tekin Yayınevi, Ankara 1982, s.7-8.

²⁶² Nurdoğan Taçalan, *Ege’de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Milliyet Yayınları, Eylül 1970, s.9.

²⁶³ Toktamış Ateş, *age*, s.87-88.

2.2.1. Paris Barış Konferansı

18 Ocak 1919'da İtilaf Devletleri'nin ve yanı sıra birçok farklı ulusun temsilcileri savaş sonrası belirsizlikleri ortadan kalkmak, Almanya sorununu çözmek, Osmanlı topraklarını belirleyecek bir barış antlaşmasını görüşmek ve kısacak dünya haritasını yeniden çizmek üzere Paris'te toplandılar. Konferansın beş merkez unsuru Amerika, İngiltere, Fransa İtalya ve Japonya'ydı.²⁶⁴ Savaştan yenik çıkan devletler yok sayılarak konferansa davet edilmedi. Paris'te görüşülecek ana konuları *“düşman devletlerden ayrılacak olan ülkelerin statüsünü belirlemek, bozulan güçler dengesini yeniden tesis etmek ve savaşta yenilen devletlere barış anlaşmaları imzalatmak”* oluşturuyordu. Konferans savaştan galip çıkan devletlerin istekleri doğrultusunda hazırlanmıştı ancak görüşmeler boyunca galip devletler de kendi aralarında Anadolu'nun taksimi konusunda büyük fikir ayrılıkları yaşayacaklardı. Konferansa davet edilen Yunanistan Başbakanı Elefterios Venizelos, Batı Anadolu'nun, özellikle Ege'nin çok eskiden beri Yunanlara ait olduğunu, orada nüfusun çoğunluğunun hâlâ Rumlardan oluştuğunu iddia ediyordu. Fakat aynı tarafta yer almalarına rağmen başta İtalya, Amerika ve Fransa bu iddiaların doğruluğundan şüpheliydi. Yunanistan'la yakın olan İngiltere ise Yunan görüşünü destekliyor, İtalya'nın Ege Bölgesi'nde emelleri olduğunu öne sürüyordu. Böylece İngiltere ile İtalya'nın arası açıldı ve İtalya konferanstan çekildi.²⁶⁵ Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı'dan Yunanistan'a verilecek topraklar konferansın en çok üzerinde durduğu meselelerden biri olmuştur. Amerika, konferansın sonunda Yunanistan'ın öne sürdüğü tezi, nüfusun Türk çoğunlukta olduğu açıklandığı hâlde kabul ediyordu. Ancak Wilson'un Yunan tezini kabulü kendi öne sürdüğü ilkelere ters düşüyordu.²⁶⁶ Fakat bu gerçek Yunanistan'ın hak iddialarının meşrulaşmasına engel olamadı. Bu meşruluk Yunanların İzmir'e göz dikmesiyle sonuçlandı.²⁶⁷

Barış Konferansı devam ederken bir yandan Osmanlı Saltanat Şurası konferansa Türklerin de çağrılması için çaba gösteriyordu. Nihayet çabalar sonuç verdi ve bir Türk delegasyonun dinlenmesi kararına varıldı. 1 Haziran 1919'da Fransız yüksek komiseri Bâb-ı Âli'ye gelerek Osmanlı delegasyonunu konferansa davet etti. Bunun üzerine delegelerin konferansta savunacağı konular tartışılmaya başlandı. Delegasyona Sadrazam Ferit Paşa ve Tevfik Paşa atandı. Damat Ferit Paşa 17 Haziran'da yaptığı konuşmada Osmanlı Devleti'nin

²⁶⁴ Ahmet Hurşit Tolon, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim ve Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004, s.116-117.

²⁶⁵ Ahmet Mumcu, *age*, s.25.

²⁶⁶ Ahmet Hurşit Tolon, *age*, s.117.

²⁶⁷ *age*, s.124.

isteklerinin neler olduğunu şöyle açıkladı: Savaş öncesi toprak sınırlarının korunması, Yunanistan'ın Ege Adaları'nı, İtalya'nın On İki Ada'yı Osmanlı'ya bırakmasını, Balkan Savaşları nedeniyle Bulgaristan ve Yunanistan'a verilen Batı Trakya'nın yeniden Osmanlı Devleti'ne bırakılması, Doğu Anadolu'da Ermenistan kurulması hususunda müzakereye başlanabileceği, Arapların Osmanlı'ya bağlı kalmak şartıyla özerklik alabileceği şeklinde özetlenebilir. Damat Ferit Paşa'nın isteklerinin hiç de azımsanacak gibi olmadığı açıktır. Bu istekler İtilaf Devletleri'nde hem gülünçlüğü neden olmuş hem de “uysal bir politikacı olan Damat Ferit Paşa'nın” bile böyle bir tutumda olması Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının düşünülen kadar kolay olamayabileceği düşüncesini doğurmuştu. Tüm bunları düşünen konsey, Türk delegasyonların geri dönmesine karar verdi.²⁶⁸

Paris Barış Konferansı görüşmeleri süresince Osmanlıyla ilgili üzerinde en çok durulan konulardan biri Ermenistan meselesi dığeriyse Kürt meselesiydi. İki durum da İtilaf Devletlerinin isteğince düzenleniyordu. İtilafların istekleri Suriye, Mezopotamya ve Filistin ve Kilikya bölgesinin Osmanlı egemenliğinden çıkarılarak M.C. himayesinde manda idareleri olarak yönetilmesi gerektiği yönündeydi.²⁶⁹

2.2.2. İzmir'in İşgali

18 Ocak 1919'da başlayan Paris Barış Konferansı devam ederken, Yunanistan Ege Bölgesi'ndeki hak iddialarını sürekli yeniliyordu. 5 Şubat 1919'da Yunanistan'ın İzmir üzerinde iddiada bulunduğu hakları incelemek üzere İzmir'e gönderilen komisyon, İzmir'in Yunanistan'a verilmesi gerektiğini söyledi. İtalya'nın bu duruma şiddetle karşı çıkmasına rağmen komisyonun görüşleri kabul edildi.²⁷⁰ İtilaf Devletleri'nin İtalya'nın görüşlerine kulak vermemesindeki asıl neden Ege'de güçlü bir İtalya istememeleriydi. Kendi görüşlerini kabul ettiremeyen İtalya bu sırada boş durmayarak Türkleri Yunanların işgale kalkışacağı konusunda kışkırtarak kendi işgallerine razı getirmeye çalışıyorlardı. Ancak Türk halkı tarafların hiçbirinin işgalini kabul etmeye razı değildi. İzmir'de işgale karşı bir hareket olarak kurulan *İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniyye Cemiyeti* bir kongre düzenlenmesini istedi. Kongrede konuşmacı olan Câmi Bey, bir Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kurulmasını önerdi ve

²⁶⁸ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.I., Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s.260-265.

²⁶⁹ Resul Yavuz, “Paris Barış Konferansı Sırasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Osmanlı Devleti ile İmzalanacak Barış Antlaşmasına Karşı Tutumu”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XXI/43, 2021 Güz, s.650. ss.633-675.

²⁷⁰ Mustafa Turan, “İzmir'in İşgali Üzerine”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 12., Sayı 36., 1996, s.741-42, ss.739-753.

önerge kabul edildi. Nureddin Paşa'ysa işgale kalkışacak her kuvvetin silahla karşılanacağını söylüyordu. Bunun üzerine Rumlar kendilerine karşı bir katliam düzenlendiği gerekçesiyle Paris Barış Konferansı'na başvurdular.²⁷¹ Yunanistan bu tarz gerekçelerle ileri sürdüğü hakları meşrulaştırınca İngiliz Amiral Calthorpe Yunanistan'ın Mondros'un 7. Maddesine dayanarak tedbir amaçlı bazı yerleri işgal edebileceğini İzmir'deki 17. Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa'ya bildirdi.²⁷² İzmir Valisi İzzet Bey ise Yunanların böyle bir işgale kalkışacağını Iron Duke adlı zırhlıda Amiral Calthorpe tarafından öğrenmiştir. Görüşmeden sonra Hükümet Konağı'na geri dönen İzzet Bey, *"Müftü-i belde ile belediye reislerine birer teskere yazıp, öyle rivayet-i vari olduğu gibi katiyen memleketin ilhak-ı mevzu-i bahs bile olmadığını ve meselenin bir işgal-i muvakkat-ı askeriyeden ibaret bulunduğunu"* söylemiştir. Aynı şekilde halka da bu durumun geçici bir askerî işgalden ibaret olduğunu açıklamıştır.²⁷³

15 Mayıs 1919'da sabah saatlerinde Yunan askerlerinin Punta İskelesi'deki Avcılar Kulübü önünden çıkması işgalin başlangıcıdır. Ardından Hükümet Konağı'na doğru yol alan Yunan müfrezesi konağa ateş açmaya başlamıştır.²⁷⁴ Birkaç Yunan savaş gemisi ve bir İngiliz gemisi de bu sırada İzmir Limanı'na girmiş bulunmaktaydı. Yunanlar şehirdeki Rumlar tarafından sevinçle karşılanmış, içlerinde Türkler aleyhinde konuşmalar dönmeye başlamıştı. Bu sırada işgalcilere karşı ilk kurşunu atan Hasan Tahsin (Osman Nevres), işgale karşı ilk Türk direnişini başlattı. Ancak kısa süre içinde Yunanlar tarafından şehit edildi. Şehirdeki Yunan mezalimi çoktan başlamıştı. İşgal İzmir'le sınırlı kalmayarak Urla, Çeşme, Torbalı, Menemen, Manisa, Aydın, Selçuk, Tire, Turgutlu, Nazilli, Akhisar ve Bergama'ya kadar ulaştı.²⁷⁵

2.2.3. İşgallere Karşı Direnişler

İzmir'de işgalin şiddeti artarken Anadolu'da işgallere karşı yurdu müdafaa etmek için fikirler üretilmeye başlanıyordu. Kimi emperyalist devletlerin mandasını savunuyor, kimiye sonuna kadar direniş gösterilmesi gerektiğini düşünüyordu. Direnişi başlatacak Mustafa Kemal Paşa'ysa ne yapılması gerektiğini çok iyi biliyordu. *"Türk milletinin kalbinden, vicdanından doğan ve ilham alan en köklü en belirgin istek ve inancı belli olmuştu:*

²⁷¹ Selahattin Tansel, *age*, s.177-78.

²⁷² Mustafa Turan, "agm", s.743-44.

²⁷³ Mehmet Karayaman, "İzmir Valisi İzzet Bey'in Kaleminden İzmir'in İşgali", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VI/15, 2007 Güz, s.8-9.

²⁷⁴ Mehmet Karayaman, "agm", s.10.

²⁷⁵ Selahattin Tansel, *age*, s.195-209.

Kurtuluş!..”²⁷⁶ Mustafa Kemal bu düşünceyle İzmir’in işgalinden dört gün sonra 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkarak Millî Mücadele’yi başlattı; Samsun’dan İstanbul’a gönderdiği mektupta İzmir’in işgalinin haksız olduğunu dile getirdi ve ardından kongreler, Müdafaa Cemiyetleri ile örgütlenmeyi başlattı. Düzenlenen kongrelerle Millî direnişi daha sistemli hâle getirdi. Mebûsan Meclisi 12 Aralık 1918’de padişah tarafından dağıtılmıştı. Mustafa Kemal derhâl seçimler yapılarak meclisin yeniden toplanmasının gerekli olduğunu söylüyordu. Ancak meclisin nerede toplanacağı tartışmalı bir konuydu. Mustafa Kemal meclisin kargaşa içinde bulunan İstanbul’da toplanmasına karşıydı. Ayrıca meclisin başka bir şehirde toplanması İstanbul’dan kopuşun da bir temsili olacaktı. Böylece yeni meclisin Ankara’da açılması için çalışmalara başlandı. 1919 seçimlerinin ardından İstanbul’a giden milletvekillerine gerekli talimatlar verilerek 12 Ocak 1920’de Son Osmanlı Mebûsan Meclisi İstanbul’da toplandı.²⁷⁷ Son Osmanlı Mebûsan Meclisi’nin en büyük başarısı temelleri Erzurum ve Sivas Kongrelerinde atılan *Misâk-ı Millî*’yi yayınlamak olmuştur. İstanbul’da toplanan meclis bazı çekincelerden dolayı *Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti* adıyla kurulmayıp, *Felah-ı Vatan Grubu* adıyla kurulmuştu. Meclis başkanlığına Mustafa Kemal seçilmeliydi ancak bu da gerçekleşmedi. Meclis, *Misâk-ı Millî* dışında herhangi bir barış metnini kabul etmeyeceğini bildiriyordu.²⁷⁸

12 Ocak 1920’de çalışmalara başlayan meclisin Sınırlar Meselesi ile doğrudan alakası 28 Ocak 1920’de yapılan gizli toplantıyla *Misâk-ı Millî*’nin ana hatlarının görüşüp kabul etmiş olmasıdır. Ancak metin 28 Şubat tarihinde açıklanacaktır. Gizli toplantıda alınan bu karar meclisin yaptığı en iyi iştir.²⁷⁹ Ulusal Ant/Yemin anlamına gelen *Misâk-ı Millî* ile Türkiye’nin sınırları kesin olarak belirleniyordu.²⁸⁰ 6 maddeden oluşan metin şöyledir:

“Aşağıda imzaları bulunan Osmanlı Meclis-i Mebusan’ı üyeleri, devletin ve ulusun geleceğinin haklı ve sürekli bir barışa kavuşma için göstereceği fedakârlığın en son sınırı olan aşağıdaki esasların hepsinin uygulanabileceğine emin bulunduklarını ve sözü geçen esaslar dışında Osmanlı saltanat ve toplumunun varlığının mümkün bulunmadığını kabul etmiş ve onaylamışlardır:

1- Osmanlı Devleti’nin yalnızca Arap çoğunluğunca oturulan ve 30 Ekim 1918 tarihli Ateşkesin imzası sırasında düşman ordularının işgali altında kalan bölgelerinin geleceği, halkın özgür biçimde verecekleri oylara göre saptamak gerekir. Sözü geçen Ateşkesin çizdiği sınır içinde, dince, ırkça ve asılca birlik, birbirine karşı saygı ve fedâkarlık duyguları ile dolu, gelenekleri ile toplumsal çevrelerine tüm olarak bağlı Osmanlı-İslâm

²⁷⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Zeynep Korkmaz (hzl.), Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s.247.

²⁷⁷ Ahmet Mumcu, *age*, s.44-45.

²⁷⁸ İhsan Güneş, *Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1997, s.53.

²⁷⁹ Toktamış Ateş, *age*, s.199-205.

²⁸⁰ Ahmet Mumcu, “Misak-ı Millî ve Anayasamız”, *Atatürk Araştırma Merkezi*, Cilt 1., Sayı 3., 1985, s.822., ss.813-830.

çoğunluğunca oturulan bölgelerin tamamı gerçekten ya da hükmen, hiçbir nedenle ayrılmaz bir bütündür.

2- Halkı özgür kalır kalmaz anavatana, kendi istekleri ile katılmış Kars, Ardahan ve Artvin için gerekirse tekrar halkoyuna başvurulmasını kabul ederiz.

3- Geleceği Türkiye ile yapılacak barışa bırakılan Batı Trakya'nın hukuksal durumu da özgürce yapılacak halkoyu sonucuna uygun biçimde ortaya konulmalıdır.

4- İslâm Halifeliğinin merkezi ve Osmanlı Saltanatının başkenti İstanbul şehri ile Marmara Denizi'nin güvenliği her türlü tehlikeden uzak olmalıdır. Bu esas kalmak koşuluyla Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının Dünya ticaretine ve ulaşımına açılması hakkında bizimle diğer bütün ilgili devletlerin oybirliği ile verecekleri karar geçerlidir.

5- Yenen devletlerle düşmanları ve bazı ortakları arasında yapılan antlaşmalardaki esaslar çerçevesinde, azınlıkların hukuku, etraftaki ülkelerde bulunan Müslüman ahâlinin de aynı hukuktan yararlanmaları koşulu ile tarafımızdan güvence altına alınacaktır.

6-Ulusal ekonomik gelişmemiz imkân çerçevesine girmek ve daha modern bir düzenli yönetimle işleri yürütmeyi başarabilmek için her devlet gibi bizim de tam bir bağımsızlığa ve serbestliğe ihtiyacımız vardır. Bu, yaşamamızın ve geleceğimizin esasıdır. Bu nedenle siyasal, adli ve malî gelişmemizi önleyecek sınırlamalara karşıyız. Borçlarımızın ödenmesi biçimi de bu esasa aykırı olamaz.²⁸¹

İleride kurulacak yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları Misâk-ı Millî'de alınan kararlar doğrultusunda çizilmeye çalışılacaktı. Misâk-ı Millî ile ortaya koyulan karşı duruş İtilaf Devletleri'nin Osmanlı topraklarına karşı hırsını alevlendirdi. Bunun bir göstergesi olarak da İtilaf Güçleri 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal ederek barış şartlarının Türklerin istediği şekilde hazırlanmayacağını göstermiş oldu. İstanbul'un işgali Osmanlı Parlamentosu'nun çalışmasına da engel oluyordu. Meclis İstanbul'da emniyet sağlanana kadar meclis çalışmalarının durdurulmasını kararlaştırmış ve karar 11 Nisan 1920'de padişah kararıyla kesinleşmiştir.²⁸² Tüm bu olumsuz durumlar Mustafa Kemal tarafından aslında önceden öngörülen şeylerdi; meclisin İstanbul'da dağılacağını tahmin ettiğinden olası bir durumda yapılması gerekeni önceden düşünecek ileri görüşe sahipti. Yapılacak ilk iş Ankara'da toplanmaktır.²⁸³ Mustafa Kemal Ankara'da kurulacak meclisin *kurucu* nitelikte ve İstanbul'dan tamamen bağımsız olmasını istiyordu. Ancak çevresinden aldığı uyarılar neticesinde meclis “*olağanüstü yetkiye sahip bir meclis*” şeklinde oldu. Mustafa Kemal meclisin açılış kararını İstanbul'un 16 Mart'ta işgalinden üç gün sonra 19 Mart 1920'de yayınladı ve karar valiliklere, Bağımsız Sancaklara ve Kolordu Kumandanlarına gönderildi. Ardından 21 Nisan'da verdiği tebligatla 23 Nisan 1920 Cuma günü *Büyük Millet Meclisi*'nin Ankara'da açılacağını duyurdu.²⁸⁴ Meclisin açılmasıyla meclis başkanlığına Mustafa Kemal

²⁸¹ Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, 20. Baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1996, s.46-47.

²⁸² İhsan Güneş, *age*, s.53-54.

²⁸³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Zeynep Korkmaz (hızl.), Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s.248.

²⁸⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *age*, s.287-289.

getirilmiş ve derhâl çalışmalara başlanmıştır. Meclisin en büyük kararlarından biri de İstanbul Hükümeti'nin mütarekeden sonra onaylayacağı antlaşmaları kabul etmemek olmuştur.

2.2.4. Birinci Londra Konferansı

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yenik düşen İttifak devletleri ile savaşın galibi İtilaf Devletleri arasında barış antlaşmaları imzalanmıştı. Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan'la antlaşmalar yapılmasına rağmen Osmanlıyla hâlâ bir barış antlaşması imzalanabilmiş değildi. Müttefikler bunun bir an evvel gerçekleşmesini istiyordu. Bu doğrultuda Fransa Dışişleri Bakanı M. Pichon Londra'da Türklerle yapılacak barış antlaşmasının tasarlanmasından önce Lord Curzon'a İngiltere ve Fransa'nın gizlice görüşerek barış şartlarını belirlemek için teklif sundu. İngiltere tarafının kabul etmesiyle iki devlet birkaç defa buluşarak barış şartlarını görüştü. Ancak görüşmeler zorlu geçiyordu; sunulan öneriler reddediliyor, anlaşmaya varılamıyordu. Bunun üzerine Fransa'nın temsilcisine anlaşmayı hazırlama işi verilmiş ve temsilci İngiltere Harbiye Bakanlarıyla da görüşerek bir belge hazırlamış ve 12 Ocak 1920'de hükümete sunmuştur. Hazırlanan belgeye göre İstanbul Türklere bırakılacaktı. Doğu Trakya sınırı Midye-Enez Hattı'na kadar çekilecek, Boğazlar oluşturulacak komisyon tarafından yönetilecek ve geçiş serbestliği sağlanacak, Yunanistan İzmir'den çekilirse, Edirne Yunanistan'a verilerek İzmir'e Rum, Edirne'ye de Türk bir vali atanacak, Erzurum ve Bayburt hariç doğuda Ermenistan kurulacak, Trabzon'un doğusuysa Gürcistan'a bırakılacaktı.²⁸⁵ Bu tasarı Londra Konferansı'na katılacak olan İtalya ve Yunanistan'dan hariç hazırlanan, konferans toplandığında yeniden şekillenecek bir belgeydi.

12 Şubat 1920'de Londra'da İngiltere adına Lloyd George, Fransa Başbakanı Alexandre Millerand ve İtalya Başbakanı Francesco Saverio Nitti'nin katıldığı *Yüce Kurul* toplanarak Osmanlı Devleti'yle yapılacak barış anlaşmasını görüşmeye başladı. Yunanistan Başbakanı Venizelos Türklere karşı acımasız bir tutum sergiliyor ve Türklerin mümkün olduğunca Avrupa'dan uzak tutulmasını istiyordu.²⁸⁶ 10 Nisan 1920'ye kadar yaklaşık iki ay boyunca, I. Dünya Savaşı sırasında yapılan gizli antlaşmalara göre Osmanlı topraklarının İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan arasında paylaştırılması, Boğazların durumu, İstanbul'un Türklere bırakıp bırakılmayacağı, Doğu Anadolu'da Ermenistan kurulması, Kürdistan meselesi, Filistin sorunu, kapitülasyonlar, Trakya, İzmir ve Kilikya Bölgesi'nin

²⁸⁵ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.III., Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s.5-8.

²⁸⁶ Osman Olcay, "Sevres Andlaşmasına Doğru", *Ankara Üniversitesi SBF Yayınları*, Ankara 1981, s.18.

durumu, azınlık hakları gibi birçok konu konferansın gündem maddelerini oluşturdu. Bu konuların bazıları neticeye bağlandı. Karara varılamayan meselelerse daha sonra San Remo Konferansı'nda tartışılmak üzere bırakıldı.²⁸⁷ Osmanlı topraklarının İtilaf Devletleri arasında bölüştürülmesiyle ilgili tartışmalar İngiltere için: Filistin, Musul, Mısır gibi petrol bölgeleri ve Kıbrıs arasında ilerliyordu. Fransa için: Suriye, Kilikya Bölgesi, İtalya için: Antalya ve çevresi, On İki Adalar ve Meis Adası, Yunanistan için: Trakya, İzmir ve Ege Adaları arasında dönüyordu.²⁸⁸

Londra Konferansı'nda Türkiye ile Barış Antlaşması'nın Özet Tasarısı başlığı altında verilen kararlar neticesinde Türkiye'nin sınırları şu şekilde çizildi:²⁸⁹

“1- Avrupa'da, Türk topraklarının sınırı ya (a) Çatalca hattı ya da (b) Enez-Midye hattı olacaktır.

2- Asya'da, Boğazların savunması için başka önlemler alınması gereği dışında, Türk Devletinin kuzeyi, Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi, Karadeniz Boğazı ve Ermenistan sınırına kadar da Karadeniz ile sınırlandırılacaktır.

3- Doğuda sınır, Ermenistan Komisyonu raporu hazırlandıktan sonra saptanacak bir çizgi üzerinden, Ermenistan olacaktır. (Kürdistan'ın geleceği ayrıca tartışma konusu olacaktır.)

4-Güneyde sınır Suriye'nin kuzey sınırı (ki bu konuda Fransız temsilci heyeti bir öneride bulunacaktır) ile İskenderun Körfezinden batıya doğru Akdeniz kıyıları olacaktır.

5-Batıda sınır Akdeniz olacaktır.”

Bu konularla Londra Konferansı, Osmanlı'ya yaşam alanı bırakmayan Sevr Anlaşması'nın bir temelini oluşturuyordu.

2.2.5.Sevr Antlaşması'na Giden Süreç- San Remo Konferansı

18 Nisan 1920'de İtalya'nın Sanremo şehrinde yapılacak konferans için kurul toplanmadan önce, yapılacak barış antlaşmalarına ilişkin kararlar zaten daha önceden belirlenmiş, konferansta kabul edilecek bir tasarı ortaya konmuştu. Yeniden toplanan kurulun asıl amacı Londra Konferansı'nda çözüme kavuşturulmamış meseleleri çözüme bağlamaktı.

Konferansta başta Osmanlı, Rusya ve Almanya'nın yıkılmasıyla ortaya çıkan sorunları karara bağlanmaya çalışılacaktı. Ancak konferans boyunca en büyük payı Osmanlı'nın parçalanması alacaktır.²⁹⁰ Konferans Fransa, İtalya ve İngiltere'nin katılımıyla başlayıp ardından Japonya, Belçika ve Yunanistan temsilcilerinin de katılımıyla devam

²⁸⁷ Ahmet Hurşit Tolon, *age*, s.137-139

²⁸⁸ Devletlere taksim edilen yerlerle ilgili yapılan toplantıların ayrıntıları için bkz. Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara 1981, s.1-60.

²⁸⁹ Osman Olcay, “agm”, s.61.

²⁹⁰ Selahattin Tansel, *age*, s.138.

etmiştir. ABD'ye Roma Büyükelçisi aracılığıyla konferansla temas kurmuştur.²⁹¹ Türk tarafının fikrini alma gereği duymayan konferans üyeleri başlangıçta Türk diplomat Galip Kemal (Söylemezoğlu), İtalya Başbakanı Francesco Saverio Nitti'ye bir mektupla Türklerin de dinlenmesi gerektiğini söylese de bu çabası işe yaramamıştır.²⁹² Kurul, Londra Konferansı'nda Osmanlıyla ilgili verilen kararlarda yapılacak pek bir değişiklik bulamayıp yalnızca sınırlarla ilgili koşullar, Boğazlar Komisyonu ve mali denetim gibi bazı konularda ufak değişiklikler yaparak Londra Konferansı'nda varılan anlaşmayı onaylamış oldu.²⁹³

İzmir konusunda daha önce verilen kararlar San Remo Konferansı'nda tartışmasız yeniden kabul edildi. Yalnızca küçük birkaç siyasi değişiklik yapılarak Yunanistan'ın yapacağı halk oylaması 2 yıldan 5 yıla çıkarıldı. Bu durum Yunanistan tarafında tokat etkisi yarattı.²⁹⁴ Osmanlı üzerine tartışılan diğer bir önemli konu Ermenistan meselesiydi. Konferans kurulu ABD'nin Ermenistan'ı mandasına almasını ve bağımsız Ermenistan'ın sınırlarının ABD Başkanı W. Wilson tarafından çizilmesini istiyordu. Bunun nedeni müttefiklerin Osmanlı yerine bir Ermenistan oluşturmak istemelerinde ortaya çıkabilecek bütün sonuçları ABD'ye yüklemektir. Eğer ABD Ermenistan'ı himayesi altına almayı kabul ederse barış antlaşmasından sonra Ermenistan'ın her türlü savunma masrafını da karşılayacaktı.²⁹⁵ Batum'la ilgili buranın daha önce Londra'da müttefiklerin garantisi altında serbest bir limanla Gürcistan'a bırakılmasına karar verilmişti. Ancak konferans sırasında Batum'un Bolşevik tehlikesi altında olması işleri karıştırıyordu. Konferans sonunda İngilizler ve İtalyanlar şehirden çekilerek burayı Gürcistan'a teslim etti.²⁹⁶

San Remo'da Kürdistan meselesiyle ilgili olarak Lord Curzon, meselenin çözümüne yönelik hazırladığı dört maddelik tasarıyı kurula sundu. Kabul edilen tasarının içeriği anlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra 6 ay içinde müttefik temsilcilerinden oluşacak bir komisyonun İstanbul'da toplanarak, Kürtlerin bulunduğu bölgeler için komisyonun özerklik planı hazırlaması, Türkiye Hükümeti'nin bu komisyondan çıkacak kararları kabul etmesi gibi açık uçlu hükümler içermektedir.²⁹⁷ Ayrıca konferansta Suriye

²⁹¹ Fahir Armaoğlu, "Amerika, Sevres Antlaşması ve "Ermenistan" Sınırları", *Belleten*, C.LXI, S.230., Nisan 1997, s.136.

²⁹² Selahattin Tansel, *age*, s.138.

²⁹³ Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, Şerif Erol (çev.), Sabah Kitapları, İstanbul 1996, s.219.

²⁹⁴ Paul C. Helmreich, *age*, s.219.

²⁹⁵ Fahir Armaoğlu, "agm", s.139-140.

²⁹⁶ Paul C. Helmreich, *age*, s.226.

²⁹⁷ Ahmet Hurşit Tolon, *age*, s.235-236.

sınırıyla ilgili olarak daha önce Londra’da Fransa’ya verilen doğu sınırı, San Remo’da Musul’la birlikte Dicle’nin Sykes-Picot Antlaşması’na göre Fırat’la kesiştiği yere kadar bir sınırın oluşturulmasıyla kabul edildi. Suriye’nin Fransız mandasında olması da kesin olarak kabul gördü.²⁹⁸ Özetle konferans sonucunda; Güneyde sınırları Erzincan’a kadar, denize kıyısı olan bir Ermenistan kurulacak ve Ermenistan’ın güneyinden, Fırat’ın doğusu Suriye ve Irak’ın kuzeyince bir alanda özerk Kürt Devleti’nin kurulmasının ardından 1 yıl sonra Milletler Cemiyeti kararıyla bağımsız olacaktı. Anadolu’nun önemli parçaları da İngiltere, Fransa ve İtalya arasında paylaşıldı.²⁹⁹ Konferans sonunda Lloyd George yapılan paylaşımlarla ilgili şunları söylüyordu: “*Boğazları koruma görevimizin yanı sıra Filistin ve Musul dahil Mezopotamya’yı yönetmek zorundayız. Fransızlar Kilikya’yı, İtalyanlar Antalya ve çevresini korumayı üzerine almalıdırlar.*” Lloyd George ayrıca anlaşma şartlarının zorla dahi olsa Türklere kabul ettirilmesi gerektiğini savunuyordu.³⁰⁰ Böylece konferansa katılan devletin temsilcilerince hazırlanan barış metni İstanbul Hükümeti’ne imzalatılmak üzere Türklerin 10 Mayıs 1920’de Paris’e çağrılmasına karar verildi. Konferansta son şekli verilen barış antlaşması 11 Mayıs 1920’de İstanbul Hükümeti adına Osmanlı Devlet sadrazamlarından Tevfik Paşa ve Milli Eğitim Nâzırı Fahrettin Bey’ sunuldu. İstanbul Hükümeti’nden yapılması beklenen 1 ay içinde barış metni hakkında yazılı olarak fikir beyan etmesiydi.³⁰¹ Antlaşmanın son şeklinin özeti basına verildi. İngiltere’de antlaşmaya karşı genel tutum olumluydu; çoğunluk Türklerin bu durumu hak ettiğini düşünüyor, antlaşmayı Yunanlar için bir zafer olarak görüyordu. Fransız ve İtalyan basınıysa antlaşmayı daha çok İngiltere’nin zaferi olarak görüyor, İngiltere ve Yunanistan’a göre daha az sevinçle karşılıyordu. Özellikle İtalya antlaşmanın kendisine ne fayda getirdiğini sürekli sorguluyordu.³⁰² Türkiye tarafıysa, antlaşmayı olumsuz düşüncelerle karşılıyordu.

Türkiye delegasyonu Âyan Meclisi Başkanı Tevfik Paşa, diretilen antlaşma şartlarının çok ağır olduğunu, Sevr Barışı’nın şartlarını “bağımsız bir devlet anlam ve kapsamı ile bağdaştırılması olanaksız” olarak görüyordu³⁰³ ve antlaşmanın Osmanlı

²⁹⁸ age, s.242.

²⁹⁹ Ahmet Tunç, “San Remo Konferansı’nın (18-26 Nisan 1920) İstanbul Basını’ndaki Yansımaları”, *Kesit Akademi Dergisi*, Yıl:5, Sayı:21, Aralık 2019, s.459.

³⁰⁰ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 2.Kitap Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti’ne*, Bilgi Yayınevi, 1992, s.187-188.

³⁰¹ Ahmet Hurşit Tolon, age, s.244.

³⁰² Paul C. Helmreich, age, s.236-237.

³⁰³ Öner Pehlivanoglu, *Sevr, Lozan Antlaşmaları ve Avrupa Birliği*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2005, s.65.

Devleti'ni bir sömürge hâline getireceğini düşünüyordu. Bunun üzerine Damat Ferit Paşa koşulların ağır olduğunu, bu koşulların hükümeti ve padişahı zor duruma sokacağını konferans komitesine bildirerek koşulların hafifletilmesini talep etti.³⁰⁴ Tefik Paşa antlaşmanın ağırlığının bağımsızlığa gölge düşürdüğünü kabul ettiği hâlde imzalamaktan başka yol olmadığı kanısındaydı. Fakat Mustafa Kemal Paşa ve etrafında toplanan direnişçiler asla böyle bir antlaşmanın kabul olunmayacağı kanaatindeydi.³⁰⁵ Mustafa Kemal'in etrafında toplanan milliyetçiler böyle bir belgenin imzalanamayacağı düşüncesiyle İstanbul'a doğru taarruza başlar. Böylece Haziran'da Bursa ve Bandırma Türk direnişçilerin hâkimiyetine geçti. Bu arada Kilikya'da yaşanan mücadele ve Suriye'deki olaylardan yorulan Fransa, ateşkes sağlanması isteğini Mustafa Kemal'e bildirdi. Bunun Türklerle iyi ilişkiler kurulması yönünde bir adım olacağını düşünen Fransızlar yanılıyordu. Antlaşma imzalanmıştı fakat yirmi gün olmadan Kemalistler tarafından bozuldu. Bu anlaşma Kemalist gruba sunulması açısından önemliydi çünkü Mustafa Kemal Paşa için fiili olarak tanınmak ve zafer anlamına geliyordu. Tefik Paşa da bu durumun Fransa ile İngiltere'nin arasını açabileceğini ve bunun durumları değiştirebileceğini düşünerek görüşmeleri uzatma yoluna gitti.³⁰⁶

Yunanistan tarafında durumlar Fransa'nın tam tersiydi. Venizelos payına düşenleri almak için sabırsızlanıyor, Yunan birliğinin dışarıdan desteğe bile ihtiyaç duymadan Türklerin icabına bakabileceğini düşünüyordu. Buna istinaden birliklerinin Anadolu içlerine ilerlemesi için izin isteyen Venizelos, Mustafa Kemal Paşa'nın kuvvetlerini dağıtacağına inanıyordu. Müttefiklerden aldığı izin üzerine Yunan birlikleri işgallere hazırlandı. Aslında müttefikler de içten içe antlaşma şartlarının çok ağır olduğunu kabul ediyordu. Lloyd George, planların düşünülen şekilde başarılı olamaması durumunda çok daha farklı şeylerin olacağını söylüyordu. İtalya ve Fransa da Lloyd George'a hak vermekle birlikte hazırlanan antlaşmanın başka türlü kabul edilmeyeceğini de biliyordu.³⁰⁷ Yunanlar 4 Haziran 1920'de Trakya'yı işgal ederek Edirne-Enez yakınlarında Meriç kıyısında mevzilendiler. Buna karşın Birinci Kolordu Doğu Trakya'yı savunma kararı verdi.³⁰⁸ Yunanistan ise Türkiye hakkındaki kararından vazgeçmiyordu. Tarih 22 Haziran 1920'yi gösterirken Yunan birlikleri Türkleri caydırmak için gösterdikleri ilerlemenin en

³⁰⁴ Abdulkadir Kaya, *Sevr ve Lozan'da Sınırlar ve Toprak Meselesi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s.21.

³⁰⁵ Paul C. Helmreich, *age*, s.236-237.

³⁰⁶ *age*, s.237-238.

³⁰⁷ *age*, s.238-239.

³⁰⁸ Selahattin Tansel, *age*, s.141.

büyüğünü gerçekleştirerek birkaç koldan Anadolu içlerine saldırdılar. Anadolu’da askerî durum iç açıcı değildi, kuvvetlerin bir kısmıysa baş gösteren iç ayaklanmaları bastırmaya gitmişti. Olumsuzlukları fırsat bilen Yunan birlikleri Temmuz başına dek işgallere hız vererek Salihli üzerinden harekete geçerek Akhisar, Kırkağaç, Soma, Salihli ve Alaşehir’i işgal etti. Aydın üzerinden ilerleyen birliklerse Nazilli’yi ele geçirdi. İngilizler de Türk ordularını Ege’deki durumdan uzak tutmak için Mudanya’ya asker çıkarmıştı.³⁰⁹ Damat Ferit Paşa’nın San Remo’da Osmanlı için verilen kararların oldukça ağır olduğu ve değiştirilme talebi, Yunan ordularının kazandığı zaferlerin de etkisiyle reddedildi. Ayrıca maddeler üzerinde hiçbir değişiklik yapılmadan 7 Temmuz 1920’de Spa Konferansında kabul edileceği söylendi. Yunan taarruzlarının başarısı antlaşmanın imzalanmaması hususundaki korkuları ortadan kaldırmış gibi görünüyordu lakin İtalya kafasındaki soru işaretlerini atabilmiş değildi; hâlâ bu antlaşmanın kendisine ne fayda sağladığını düşünüyordu. İtalya Dışişleri Bakanı Kont Carlo Sforza’nın müttefiklerin Türkiye’yle ilgili tutumlarına katılmadığı da anılarından anlaşılmaktadır. Carlo Sforza’nın 1919’da Paris Barış Konferansı’nda kararlaştırılan Venizelos- Tittoni Anlaşması’ndan da feragat etmesi, antlaşmanın imzalanmasına yönelik endişeleri artırdı. Yunan-İtalyan Anlaşması’na göre On İki Ada İtalya tarafından Türkiye’den alınır alınmaz Yunanistan’a verilecekti. Antlaşmanın iptal edilmesi demek bu hükmün de geçerliliğini kaybetmesi demekti. İtalya’nın anlaşmayı iptal etmemesi için müttefikler yoğun baskıda bulundu. İngiltere Üçlü Paketi imzalamamak gibi bir tehditte bulununca İtalya bu tutumundan döndü ve yeni bir anlaşmayla Rodos ve On İki Adalar’ın Yunanistan’a verilmesini kabul etti.³¹⁰

İstanbul Hükümeti antlaşmayı imzalamaktan başka çare kalmadığını düşünüyordu. İtilaf Devletleri ise Osmanlı delegelerine barışı imzalamak için 27 Temmuz’a kadar süre tanıyordu. 22 Temmuz’da Yıldız Sarayı’nda toplanan Saltanat Şurası barış koşullarının hafifletilmesi için yeniden bir girişimde bulunsa da çabaları boşa çıktı. Barış antlaşmasının imzalanmasına yönelik yapılan oylama sonucu devlet ileri gelenlerinin oy çokluğu ile antlaşmanın kabul edilmesine karar kılındı.³¹¹ Bunun üzerine Rıza Tevfik Bey, Reşat Halis Bey ve Hâdî Paşa Paris’e doğru Sevr Antlaşması adını alacak barış anlaşmasını imzalamak üzere yola çıktı. Taraflar 10 Ağustos 1920 günü Paris’teki Sevr Seramik Müzesi’nde toplandı. Saatler 16:00’yı gösterirken Osmanlı delegasyonu çok ağır şartlar içeren Sevr

³⁰⁹ Selahattin Tansel, *age*, s.143.

³¹⁰ Paul C. Helmreich, *age*, s.239-240.

³¹¹ Ahmet Hurşit Tolon, *age*, s.245-246.

Antlaşması'nı imzaladı.³¹² Sevr Antlaşması'nın içerdiği koşullar İstanbul ve Ankara'da duyulduğunda büyük endişeye ve üzüntüye yol açtı. Mustafa Kemal Paşa ve kurduğu meclis, İstanbul'un Türk milletinin temsilcisi olmadığı ve herhangi bir barış konferansında Türkiye için karar verme yetkisi olmadığını kesin bir şekilde açıklıyordu.³¹³ TBMM için esas olan Misak-ı Millî'de çizilen sınırlardı.

2.2.6. Sevr Antlaşması

Sevr Antlaşması, Osmanlı Devleti'ni iflas ettiren oldukça ağır şartlar içeriyordu. Üzerinde duracağımız Türkiye'nin sınırları meselesinden başka ülkeyi askerî, maddi ve sosyal olarak bitiren, ülkenin bütünlüğünü bozan ve adeta emperyalist güçlere teslim eden hükümler bulunuyordu. Sevr'in Türkiye için ne kadar zorlayıcı şartlar içerdiğini anlamak için antlaşmanın bazı hükümlerine bakmakta fayda vardır. Antlaşmaya katılan devletler şunlardır:

“10 Ağustos 1920 tarihli, Sevr Antlaşması Müttefik Devletlerce, Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya ve müttefikleri teşkil eden Yunanistan, Ermenistan, Belçika, Hicaz, Lehistan, Portekiz, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven ve Çekoslovakya ve diğer yandan Osmanlı Devleti, bir barış antlaşması imzalamak amacıyla Bağlaşık taraflar tam yetkili temsilcilerini atamışlardır. Türkiye'yi temsil adına Hâdî Paşa, Rıza Tevfik Bey, Reşad Halis Bey tayin edilmişlerdir.”³¹⁴

Yukarı adı geçen devletlerin temsilcileri 10 Ağustos 1920 Salı günü 433 maddeden oluşan Sevr Antlaşması'nı aralarında imzaladılar. Antlaşma 8 ana bölüm ve 5 ek bölümden oluşur. Antlaşma'nın ilk bölümünü 1-26 maddelerle Cemiyet-i Akvam Antlaşması oluşturuyordu. İkinci Bölümdeki 27-35 maddeleri konumuzu doğrudan ilgilendiren, Türkiye'nin sınırlarına ayrılmıştı. Üçüncü Bölüm kendi içinde İstanbul, Boğazlar, Kürdistan, İzmir, Yunanistan, Ermenistan, Suriye-Irak-Filistin, Hicaz, Mısır-Sudan-Kıbrıs, Fas-Tunus, Libya-Ege Denizi Adaları, Uyrukluk ve Genel Hükümler başlıklarıyla kendi içinde kısımlara ayrılmak suretiyle Siyasi Hükümleri içeriyordu. Dördüncü Bölüm Azınlıkların Korunmasını ihtiva ediyordu. Beşinci Bölüm Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerine İlişkin Hükümler beş ayrı kesimden oluşur. Bölüm 6 Savaş Tutsakları, Bölüm 7 Yaptırımlar, Bölüm 8 Mali Hükümler, Bölüm 9 kendi içinde 7 kısımdan oluşur, Bölüm 10 Hava Ulaşımı, Bölüm 11 kendi içinde 6

³¹² age, s.247.

³¹³ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s.80.

³¹⁴ Sevr Antlaşması'na katılacak devletlerin atadıkları temsilcilerin ayrıntıları için bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri Cilt I*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, s.525-527.

kısma, 12. Bölüm olan Çalışma (Mesai) kendi içinde iki kısma ayrılır ve 13 bölüm, Çeşitli Hükümler başlığıyla son bölümdür.³¹⁵

Türkiye'nin sınırlarıyla ilgili alınan kararlar Sevr Antlaşması'nın 2. Bölümündeki Türkiye'nin Hudutları başlığı altında, 27-35 maddeleri arasında yer alır.³¹⁶ Sevr Antlaşması'nın Türkiye'nin sınırları ile ilgili maddeleri anlaşılır bir şekilde Öner Pehlivanoglu şu şekilde özetlemiştir:

“a) Tüm Arabistan ile birlikte, Irak, Ürdün, Filistin; İngiltere'ye; Tüm Suriye ile birlikte Güneydoğu Anadolu Bölgesi (Urfa, Mardin, Gaziantep, Kahramanmaraş) Fransa'ya bırakılacak, güney sınırı, Mardin, Urfa, Gaziantep ve Osmaniye'nin kuzeyinden geçecek. Antalya başta olmak üzere, Akdeniz bölgesi İtalya'ya bırakılacak; Silifke, Ulukışla, Niğde, Aksaray, Akşehir, Afyon, Tavşanlı, ve Balıkesir; İtalyan nüfuz bölgesi; Diyarbakır, Harput, Sivas Fransız nüfus bölgesi olarak tespit edildi.

b) Büyükçekmece gölüne kadar uzanan Trakya bölgesinin batısında kalan topraklar ile birlikte, İmroz (Gökçeada), Bozcaada ve Ege Bölgesi, (Salihli, Akhisar, İzmir, Ödemiş, Tire, Söke, Afyonkarahisar, Kütahya) Yunanistan'a bırakılacaktır. Ege Bölgesi resmen Osmanlı egemenliğinde bırakılmasına rağmen Osmanlı Devleti Yönetim yetkisini Yunanistan'a devredecek. Bölgede yerel bir meclis kurulacak.

c) Doğu Anadolu'da sınırları, ABD Başkanı Wilson'un saptayacağı bağımsız bir Ermenistan, ayrıca, bu anlaşmanın uygulamaya giriş tarihinden bir yıl sonra da yine Doğu Anadolu'da bir Kürt devleti kurulacaktır.

d) İstanbul merkez olmak üzere, İzmit, Bursa, Balıkesir ve Çanakkale'yi de kapsayan Boğazlar Bölgesinde Türkiye'nin de katılacağı Bağımsız bir yönetim oluşturulacak ve kendine özgü bir bayrağı olacak, bu yönetim parasal işlerini İngiltere, Fransa ve İtalya'nın üye olduğu komisyon aracılığı ile yönetecek.

e) İstanbul Osmanlı Devleti'nin başkenti olarak kalacak, padişah anlaşma hükümlerine uyduğu sürece İstanbul'da oturmasına müsaade edilecektir.

f) Sevr Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kıbrıs dahil Anadolu dışındaki topraklarının paylaşımı ile ilgili hükümleri içermekteydi.”³¹⁷

Açıkça görüldüğü üzere Sevr Antlaşması Türkiye'yi İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan devletlerine pay ediyordu. Ayrıca ABD gözetiminde bağımsız bir Ermenistan'ın kurulması ve Doğu Anadolu'da özerk bir Kürt devletinin Anadolu sınırları içerisinde kurulmasına imkân veren bu antlaşma, Türkiye'yi müttefiklerin üzerimizde çok fazla söz sahibi olabileceği ve bölünmüş bir duruma sokuyordu.

³¹⁵ Nihat Erim, *age*, s.528-690.

³¹⁶ Sevr Antlaşması'nda Türkiye'nin Sınırları ile ilgili 27-35. maddelerin ayrıntıları için bkz. Nihat Erim, *age*, s.539-543.

³¹⁷ Öner Pehlivanoglu, *age*, s.68-69.

Türkiye'ye yaşama hakkı bırakmayan bu antlaşmayı İstanbul Hükümeti'nin atadığı delegeler Osmanlı Devleti adına imzalamış olsa bile antlaşma henüz tam olarak onaylanmış sayılmıyordu. Antlaşmanın geçerli sayılması ve yürürlüğe girmesi için padişah ve parlamento tarafından da onaylanması gerekliydi. Fakat ortada bir Osmanlı parlamentosu yoktu. Son Osmanlı Mebûsan Meclisi İstanbul'un işgalinin ardından dağıtılmıştı. Ankara'da Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ise Sevr Antlaşması'na karşı tutumu ise netti; asla kabul görmüyordu.³¹⁸ Hatta antlaşmanın Yunan kuvvetlerinin Tekirdağ, Lüleburgaz ve Babaeski'yi işgal ettiği günlerde kabul edilmesi tepkilerin daha da büyümesine yol açtı ve 19 Ağustos 1920 tarihli meclis toplantısında antlaşmanın kabulünü destekleyen Osmanlı Saltanat Şurası üyeleri, vatan haini olarak ilan edildi.³¹⁹

Sevr Antlaşması yürürlüğe girmese bile İtilaf Devletleri antlaşmayı kendi lehine kullanarak işgalleri hızlandırdı. Bu arada yurdun çeşitli yerlerinde iç ayaklanmalar da baş göstermeye başladı.³²⁰ Bu süreçten sonra artık zaferle sonuçlanacak ve uluslararası konumda Türk'ün kaderini değiştirecek Millî Mücadele'nin yoğun askerî safhası başlıyordu. Bir yandan topyekûn askerî mücadele devam ederken diğer yandan yabancı devletlerle anlaşmalar yapma üzere siyasi mücadele veriliyordu. Bu bağlamda Lozan Antlaşması'na kadar ilerleyecek süreç içinde sınırlarımız açısından önem taşıyan anlaşmalar imzalandı. Bunlardan biri de Ermenistan ile imzalanan Gümrü Antlaşması'dır.

2.2.7. Gümrü Antlaşması

I. Dünya Savaşı'nda *“kuzeyde Kafkas Dağları ve Karadeniz, doğuda Hazar Denizi, güneyde Azerbaycan, Van Gölü'nün güneyi-Mardin-Urca hattı ile batıda Fırat Nehri-Malatya-Sivas- Samsun çevresi içinde kalan sahayı kapsayan” Kafkas Cephesi*,³²¹ Rusya, İngiltere ve Almanya gibi savaşta öncü devletlerin mücadele verdikleri bir cepheydi. Bölgede Osmanlı'ya karşı üstünlük sağlayan Ruslar, 16 Şubat 1916'da Erzurum, 18 Nisan'da Bayburt, Kelkit ve Trabzon'u işgal etti.³²² Ancak Rusya'da 1917'de gerçekleşen Bolşevik İhtilali'nin başarıya ulaşması Kafkaslardaki ve savaştaki genel dengeyi

³¹⁸ Ahmet Hurşit Tolon, *age*, s.247.

³¹⁹ Öner Pehlivanoglu, *age*, s. 67.

³²⁰ *age*, s.71-72.

³²¹ Sinan Ateş, “Birinci Dünya Savaşı ve Kafkasya”, 21. *Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2., Sayı 5., 2013, s.172.

³²² Mehmet Ali Bolat, “Yeni Türkiye İçin Kars Antlaşması'nın Önemi”, *Adam Akademi Sosyal Bilimler Akademisi*, Cilt 9, Sayı 2, 2019, s.269-270.

değiştirdi.³²³ Rusya devrim sonucu savaştan çekilme karar aldı ve 3 Mart 1918’de Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı ile Brest-Litovsk Antlaşması’nı imzalayarak savaştan çekildi. Ancak kendilerine bağımsızlık hakkı tanınması için I Dünya Savaşı’nda Rusya adına Türk ordusuna karşı kalkışma hareketine girişen Ermeniler, Rusların savaştan çekilmesinin ardından da Türk ordusuyla çatışmayı sürdürdü. Bu durum doğuda ciddi bir güvenlik sorunu teşkil ediyordu.³²⁴

Bölgedeki Ermeni zulmüne karşı Türk ordusunun harekete geçmesine karar verilmişti ancak Türk ordusu 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Antlaşması’yla bölgeden çekilmek zorunda kaldı.³²⁵ Ardından savaş bitiminde barış antlaşmaları dahilince 10 Ağustos 1920’de imzalanan Sevr Antlaşması, Ermenistan meselesine ilk kez uluslararası bir belgede yer veriyor ve belirlenen bölgelerde “Büyük Ermenistan” kurulması için imkân tanıyordu.³²⁶ Sevr’de vaat edilen Büyük Ermenistan söyleminden güç alan Ermeniler’in bölgedeki zulme devam etmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa 20 Eylül 1920’de Ermeniler üzerine harekât emri verdi.³²⁷ Böylece Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa, TBMM’nin aldığı karar üzerine Ermenilerin “*Elviye-i Selâse*” adı verilen bölgede (Kars-Ardahan-Batum) ve Kafkaslarda Türklere uyguladığı mezalimi bastırmak amacıyla 28 Eylül 1920’de Doğu Harekâtını başlattı.³²⁸ Başarıyla ilerleyen harekâtle Türk ordusu 30 Ekim 1920’de Kars’ı aldı. 13 Ekim’de Iğdır’ın da alınmasıyla 17 Kasım’da Ermenistan Hükümeti, TBMM’nin tarafından kendilerine önerilen mütareke şartlarını kabul etmeye yanaştı. Böylece iki taraf arasında barış görüşmeleri başladı.³²⁹ Gümrü’de yapılan barış görüşmelerine TBMM adına Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa, Erzurum Valisi Hamit Bey ve Erzurum Milletvekili Süleyman Necati Bey katıldı. Ermenistan Hükümeti adınaysa Eski Başbakan Aleksander Hatisyan, Eski Maliye Bakanı Avram Gülhandaniyan, İç İşleri Bakan Yardımcısı İstefan Gorganiyan katıldı. Askerî safhada ağır mağlubiyet alan Ermenistan’ın buna rağmen hâlâ Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz’den toprak talebi barış görüşmelerine Türk heyetini şaşkınlığa uğratiyordu. Türk

³²³ A. Baran Dural- Habibe Deniz, “Gümrü-Moskova Antlaşmaları’nda Milli Mücadele’nin Doğu Cephesi’nde Barışın Sağlanması”, *İpekyolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu Bildiri Kitabı*, ISSAS, Nevşehir, 2018, s.793.

³²⁴ A. Baran Dural- Habibe Deniz, “agm”, s.793.

³²⁵ Mehmet Ali Bolat, “agm”, s.271.

³²⁶ Mehmet Okur, “Gümrü, Mskova ve Kars Antlaşmaları Çerçevesinde Ermeni Sorunu Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 8, Sonbahar 2011, s.74.

³²⁷ Mehmet Ali Bolat, “agm”, s.274.

³²⁸ Esin Derinsu Dayı, “Milli Mücadele Dönemi’nde Elviye-i Selâse ve Nahçıvan”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 22, Sayı 64-65-66, 2006, s.115.

³²⁹ Mehmet Ali Bolat, “agm”, s.275.

Heyetiyse Ermeni delegelerden Sevr Antlaşması'nı reddetmelerini istiyorlardı. Ermeni Delegasyonu nihayetinde Sevr Antlaşması'nı reddettiklerini 27 Kasım 1920'de yazılı olarak bildirdiler. Ardından 2/3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalandı. Antlaşmayla Türkiye-Ermenistan arasındaki savaş durumu son buluyordu. Türkiye ve Ermenistan arasında çizilen sınırları içeren 2. madde şöyleydi:

“Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınır, Aşağı Karasu'nun döküldüğü yerden başlayarak Aras Irmağı, Kekaç kuzeyine kadar Arpaçay, daha sonra Karahan Deresi, Tiğnis batısı-Büyük Kımlı doğusu-Kızıltaş-Büyük Akbaba Dağı çizgisinden oluşur. Sınır çizgisinin kesin biçimde belirlenmesi işi, bu antlaşmanın imzası gününden iki hafta sonra karma bir komisyonca yerinde yapılacaktır.”³³⁰

Gümrü Antlaşması TBMM Hükümeti'nin ilk kez yabancı bir devlet tarafından tanınması ve Misak-ı Milli'yi kabul ettirmesi açısından oldukça önemlidir. Ancak Bolşeviklerin Ermenistan'ı işgali nedeniyle antlaşma yürürlüğe giremedi. Bölgedeki durumun netleşmesi ancak Moskova ve Kars Antlaşmaları ile sağlandı.³³¹

2.2.8. İkinci Londra Konferansı

Gümrü Antlaşması'yla doğudaki durum kontrol altına alındığı sırada Yunan ordusu Anadolu içlerine doğru ilerliyordu. 6-11 Ocak 1921 tarihinde gerçekleşen Birinci İnönü Muharebesi'nde İsmet Paşa komutasındaki Türk ordusunun Yunan ordusunu durdurması batı cephesinde büyük bir başarı olarak adını duyurdu. Bu başarının ardından İtilaf Devletleri gelişen durumu görüşmek 25.01.1921'de Londra'da bir toplantının gerçekleştirilmesine karar verdi. Konferansın asıl amacı Sevr üzerinde bazı değişiklikler yaparak barış antlaşmasının kabulünü sağlamaktı.³³² İtilaf Devletleri Londra Konferansı'na İstanbul Hükümeti'nin yanı sıra Ankara'dan da bir temsilcinin katılmasını kararlaştırdı. Konferansa çağırılmak üzere davet mektubu Üç Âli komiser tarafından Tevfik Paşa'ya verildi.³³³ Bu durum İstanbul ve Ankara arasında ihtilaf yaratıyordu. Mustafa Kemal Paşa bu duruma “*Ulusal iradeye dayanarak Türkiye'nin kaderine el koymuş olan tek yasal ve bağımsız egemen güç, Ankara'da sürekli olarak toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Türkiye'yle ilgili bütün sorunların çözülmesinde görevli ve her türlü dış ilişkilerde*

³³⁰ Mehmet Okur, “agm”, s.75.

³³¹ Mehmet Ali Bolat, “agm”, s.276.

³³² Aptülâhat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s.89.

³³³ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s.137.

başvurulacak tek yer, ancak bu Meclis'in hükümetidir."³³⁴ Diyerek İstanbul'dan Türk milletini temsil eden kurumun Ankara olduğunu kabul etmesini istiyordu. İtilaf Devletleri'ne ise Londra'daki konferansta hak ve adalet çizgisinde bir çözüm bulmak istiyorlarsa TBMM temsilcilerini davet etmeleri gerektiği söyleniyordu.³³⁵

Ankara ve İstanbul arasında süren yazışmalar neticesinde iki hükümet konferansa ayrı ayrı temsilci gönderme kararı aldı. Ankara Hükümeti seçtiği heyetin başına Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'i atayarak Roma'ya gönderdi. Bekir Sami Bey burada konferansa İstanbul Hükümeti aracılığıyla çağırıldıklarını, *"hâlbuki Anadolu'yu temsil edecek heyetin sadece kendileri olduklarını"* belirterek, Ankara Hükümeti'nin doğrudan çağırılması gerektiğini konusunda bir nota verdi. Bunun üzerine Lloyd George konferansa Ankara Hükümeti'ni davet etti. 21 Şubat 1921'de başlayan Londra Konferansı 12 Mart 1921 tarihine dek sürdü. Konferansın başlangıcından iki gün sonra, toplantıda Yunanistan'ın olmadığı gün Türk delegasyonu hem Ankara hem İstanbul temsilcileri olmak üzere konferansta kendini anlatma fırsatı oldu. Toplantı gününden önceki akşam buluşan iki hükümet temsilcileri konferansın ilerleyişinin nasıl olacağı konusunda konuşmuşlardı. Nitekim 23 Şubat'ta söz Osmanlı Delegasyon Başkanı Tevfik Paşa'ya verildiğinde, onun, *"söz asıl milletvekillerine aittir. Binaenaleyh Anadolu Heyetine söz verilmesini teklif ve rica ederim."* demesi herkeste şaşkınlık uyandırdı.³³⁶

Tevfik Paşa'nın sözü Ankara heyetine bırakması iki açıdan önemlidir: İlki, İstanbul Hükümeti'nin Ankara Hükümeti'ni açıkça tanıtmaması ve Türkiye hakkında artık İstanbul'un söz sahibi olmadığıdır. İkincisiyse İngilizlerin bu ayrılıktan umdukları medetin artık boşa çıkmasıdır.³³⁷ Tevfik Bey'in sözü Ankara'ya vermesi üzerine Bekir Sami Bey, Ankara'daki meclisin düşüncelerini açıklayan bir bildiri sundu. Bildiride I. Dünya Savaşı'ndan sonra İtilaf Devletleri'nin barış vaatleriyle silahları bıraktırılan Türk milletinin, barış vaatleri boş çıktığı için yeniden silahlandığını belirtti. Ardından Türkiye'nin isteklerini şöyle özetliyordu: "1- Tam bağımsız bir Türk Hükümeti'nin kabulü ile bu hükümetin sınırlarının Meriç Irmağı'na kadar Trakya'yı içine alması, doğuda Gürcistan ve Ermenistan devletlerinin sınırlarına, güneyde de Arap çoğunluğunun bulunduğu noktalara kadar uzanması ve Musul ile İskenderun, Halep, Antakya şehirlerinin bu sınırlar içinde kalması; 2- İstanbul'un güvenliğini bozmayacak şekilde Boğazlara bir

³³⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.377.

³³⁵ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar IV*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019, s.31.

³³⁶ Selâhattin Tansel, *age*, 36-37.

³³⁷ Sebahattin Selek, *Anadolu İhtilali Cilt 2*, Kastaş Yayınları, İstanbul 2004, s.582.

serbestlik tanınması; 3- Kapitülasyonların kaldırılması.” Ayrıca Kürdistan’ın kurulması da mevzu bahis olamazdı.³³⁸ Fakat konferansta verilen çabalar boşaydı. Ne Ankara ile İstanbul’un fikir birliği ne de hiçbir açıklama Türkiye lehine bir yarar sağlayamadı. İtalya ve Fransa’nın Türkiye’ye karşı tutumu daha ılımlı ve Sevr Antlaşması’nda bazı değişiklikler yapılması yönüyle, İngiltere ve Yunanistan bun şiddetle karşıydılar. Konferans sonunda Sevr Antlaşması’nda bazı değişiklikler yapıldı ve cevap verilmesi için Türkiye ve Yunanistan taraflarına duyuruldu. Yapılan değişiklikler şu şekildeydi:

“Türkiye’nin Cemiyet-i Akvam’a girmesi kabul ediliyor; “Bazı kayıtlarda Türkiye’nin İstanbul’dan ihracına dair muahedede mevcut” olan kayıt çıkarılıyor; Boğazlar Komisyonunun başkanlığı Türklere bırakılarak başkanın iki oya sahip olması esası kabul olunuyor; Türk jandarma ve yardımcı kıtaları biraz fazlaştırılıyor; Türkiye’de kalacak yabancı subayların sayısı azaltılıyor ve Maliye Komisyonuna da Türk Maliye nazırı fahri başkan oluyordu. İzmir şehri ise bu projeye göre, Türk hazinesi bir miktar para ödenmek; Cemiyet-i Akvam tarafından atanacak bir Hristiyan vali tarafından idare edilmek; İzmir vilayeti dâhilindeki güvenlik, İtilaf Devletleri subaylarının idaresi altında çeşitli unsurlardan meydana gelecek bir jandarma kuvveti ile korunmak ve şehirde bir miktar Yunan askeri bulundurmak şartıyla Türkiye’ye verilecekti, fakat Türklere ve Yunanlılardan her biri beş yıl sonra idare tarzının değiştirilmesini Cemiyet-i Akvam’dan isteyebilecekti.”³³⁹

Bu değişikliklere ek Müttefikler, Kürdistan için Türklere bazı hakla tanıyabileceklerini ve Ermenistan sınırlarınınsa Cemiyet-i Akvam tarafından atanan komisyonca tayin edileceğini kabul ediyordu. Müttefikler burada alınan kararların artık Türklere tarafından kabulünü istiyor aksi olması durumunda tehditte bulunuyordu.³⁴⁰

Londra Konferansı uluslararası siyasette Ankara Hükümeti’ne söz hakkı verilmesi açısından önemli bir konferans olarak tarihteki yerini almıştır. Ayrıca konferans Ankara Hükümeti’nin ileride Fransa ve İtalya ile anlaşmalar için zemin hazırlamıştır. Bunun haricinde konferanstan lehimize olumlu bir netice çıkmamıştır. Çünkü barıştan çok Türk-Yunan Savaşı’nın şiddetlendirme eğiliminde olan Lloyd George’un sunduğu barış teklifi ne Ankara tarafından ne de Atina tarafından kabul edilebilirdi. Zaten daha anlaşma şartlarının haberi Ankara’ya ulaşmadan Yunanlar Anadolu’da büyük bir taarruza geçerek barış durumunu kökten ortadan kaldırmıştı.³⁴¹

Londra Konferansı’ndan sonra, Dışişleri Bakanı ve siyasi görüşmeler için tam yetkiyle donatılan Bekir Sami Bey’in Fransa ve İtalya ile anlaşma yapıldığını söylemiştik.

³³⁸ Selâhattin Tansel, *age*, s.38.

³³⁹ Selâhattin Tansel, *age*, s.41.

³⁴⁰ *age*, s.42.

³⁴¹ Sebahattin Selek, *age*, s.585.

Bu anlaşmaların imzalanmasındaki düşüncenin temelinde Müttefiklerle anlaşmaya vararak, Yunanistan'ı olabildiğince yalnız bırakmaktı. Bu doğrultuda İngiltere'ye bile yanaşıldı. 4 Mart'ta Lloyd George'la görüşmeye giden Bekir Sami Bey İngiltere'yle bir anlaşmaya varmak istediğini söylüyor ve anlaşma için şunları öneriyordu: İngiltere, Boğazlar ve Türkiye'nin egemenliğini güvence altına alırsa, Boğazlar meselesi İngiltere'nin lehinde çözülecekti. Ayrıca Türkiye Sovyet yayılmacılığına karşı barikat görevi görecekti, yayılma Türkiye'nin yardımıyla durdurulacaktı. Lloyd George özellikle ikinci öneri için ılımlı olsa da Bekir Sami Bey'in önerisini ancak İzmir'deki durum çözüldükten sonra inceleyebileceğini söylüyordu.³⁴² Ancak İngilizlerle bir esir anlaşması yapıldı. Bu anlaşmaya göre İngilizler Anadolu'daki esirlerini ve özellikle Hindistan ordusu Başkumandanı General Raylinson'un Erzurum'daki kardeşini kurtarmak istiyordu. İmzalanan anlaşma gereğince biz elimizdeki bütün esirleri verecektik. İngilizler de kendi ellerindeki Türk esirler arasında Ermeni ve İngiliz esirlere kötülük etmemiş olanları geri vereceklerdi.³⁴³ Fransa'yla yapılan anlaşmadan kısaca bahsetmek gerekirse anlaşma 11 Mart 1921'de Londra'da Fransa adına Aristide Briand ve Ankara Hükümeti adına Bekir Sami Bey arasında gerçekleşmiştir. Anlaşma hükümleri kısaca şöyledir:

“Harbe son verilecek ve karşılıklı olarak esirlere serbest bırakılacaktır. Kilikya'da Fransız subayların da katılacağı bir güvenlik kuvveti kurulacaktır. Harbe son verdikten bir ay sonra Sevres Antlaşması'yla çizilmiş olan sınırın kuzeyinde bulunan Fransız kuvvetleri geri çekilmiş olacaktır. Kilikya'da Fransız işgali sırasında görev alan memurlar yerlerine bırakılacak ve genel af ilan edilecektir. Azınlıkların her türlü hakları eşitlik dairesinde sağlanacak ve halkın karışık olduğu yerlerde Belediye ve Jandarma teşkilatı, azınlıklar da göz önünde bulundurularak düzenlenecektir.”

Ayrıca anlaşmayla Suriye-Türkiye sınırı da belirleniyordu. Fakat Fransa'ya birtakım ekonomik imtiyazlar tanınacaktı. (Ergani'deki madenleri işletme imtiyazının verilmesi gibi).³⁴⁴

Londra'da imzalanan diğer bir anlaşma ise İtalyanlarlaydı. İki ülkenin menfaatini eşit derecede göz önünde tutarak hazırlanan anlaşma, İtalya adına Kont Sforza'nın katılımıyla 12 Mart 1921'de imzalandı. İtalya, Türkiye'deki ekonomik çıkarlarını temin ediyordu. Türkiye ise İtalyan kuvvetlerinin Anadolu'dan çekilmesini sağlayacaktı. İtalya

³⁴² Salâhi R. Sonyel, *age*, s.133-134.

³⁴³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s.86.

³⁴⁴ Sebahattin Selek, *age*, s.586-587.

ayrıca İzmir ve Doğu Trakya'nın Türkiye'nin geri verilmesi için Sevr'de Türk tezini destekleyecekti. Bekir Sami Bey İtalya'yla iş birliğini kabul ediyordu.³⁴⁵ Türk heyeti Londra'dan ancak II. İnönü Zaferi'nden sonra dönebilmişti. Bekir Sami Bey'in imzaladığı anlaşmalar Misak-ı Millî'yi ve tam bağımsızlığı yansıtmadığı için Mustafa Kemal Paşa üzerinde oldukça olumsuz bir hava yaratarak Bekir Sami Bey'i suçlamasına neden oldu. Bu durum Bekir Sami Bey'in Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrılması ile sonuçlandı.³⁴⁶ Ayrıca anlaşmalar kabul edilmedi.

2.2.9. Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması (Moskova Antlaşması)

Bilindiği üzere Rusya'da 1917'de meydana gelen devrimin ardından yönetimi ele geçiren Bolşevikler I. Dünya Savaşı'ndan Brest-Litovsk Antlaşması'yla ayrılmıştı. Bu antlaşmayla Rusya, 93 Harbi'nde aldıkları Kars, Ardahan ve Batum'u boşaltacaktı.³⁴⁷ Ayrıca Kafkaslardan çekilmeleri Mayıs 1918'de üç Kafkas ülkesi, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesine olanak tanımıştı.³⁴⁸ Devrimden sonra içerde ve dışarda hem askerî hem siyasi birçok problemle karşılaşan Bolşevikler komşu devletlerle barışı önemsiyordu. Bu nedenle Türkiye'yle de dostça münasebetler kurmaya yanaşıyordu. Türkiye içinse İtilaf Devletleri'ne karşı verilecek mücadelede Rusya'nın maddi ve siyasi desteğine ihtiyacı vardı. Kısaca ortak düşmanlar iki ülkeyi birbirine yaklaştırdı. Bu yakınlaşma iki ülkenin de çıkarınaydı; Ankara Hükümeti yalnızlığından kurtulacak ve doğu sınırlarını güvence altına alarak gücünü batı yönünde toplayabilecekti. Rusya'ysa güney sınırını güvende tutacak ve Türkiye'de yeni kurulmaya çalışılan yönetimi komünist ideoloji üzerine oturtmayı amaçlıyordu.³⁴⁹ Aslında Sovyetler Anadolu'daki millî direniş hareketinin komünist ideolojide olmadığını bilse de batıdaki düşmana karşı bir ortaklığın faydalı olacağını düşünüyordu.³⁵⁰

İtilaf Devletleri ve özellikle Yunanistan'a karşı verilen mücadelede yalnız kalmama yolunda kendine Sovyetlerin dostluğunu amaçlayan Ankara Hükümeti 11 Mayıs 1920'de Moskova'ya bir heyet gönderdi. Heyetin başında Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, Yusuf Kemal Bey ve yanı sıra birkaç bürokrat bulunuyordu. Heyetin amacı Sovyetlerle bir

³⁴⁵ *age*, s.587.

³⁴⁶ Sebahattin Selek, *age*, s.587.

³⁴⁷ Yusuf Sarıay, "Millî Mücadele'de Türk-Sovyet Münasebetleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 1986, s.200.

³⁴⁸ Suat Bilge-Ahmet Şükrü Esmer-Mehmet Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası Ankara 1969, s.20.

³⁴⁹ Yusuf Sarıay, "agm", s.201.

³⁵⁰ A. Suat Bilge-Ahmet Şükrü Esmer-Mehmet Gönlübol vd., *age*, s.29.

anlaşma yapılabilme ve yardım imkanını araştırmaktı. 20 Ağustos'ta başlayan görüşmeler sonucu 24 Ağustos 1920'de iki hükümet arasında bir anlaşma tasarısı üzerinde fikir birliğine varılmış ancak Kafkasya'daki çatışmalar nedeniyle anlaşma imzalanamamıştı. Ayrıca Türk heyeti daha Moskova'ya varmadan Haziran 1920'de Ermeniler Kafkasya'daki Türk azınlıklara karşı zulmetmeye başlamıştı. Bunun üzerine bölgedeki şiddet yerini Türkiye-Ermenistan arasındaki çatışmalara bırakacaktı.³⁵¹ Süregelen çatışmalar neticesinde Türkiye ve Ermenistan arasında Gümrü Antlaşması imzalanmış ve bölgede güvenlik sağlanmıştı.

Moskova'daki görüşmeler sürerken batı cephesinde Yunan saldırıları başladı. 22 Haziran 1920'de başlayan Yunan taarruzları ilk olarak Yunan orduları lehine ilerleme gösterdi ve 8 Temmuz'da Bursa, 20 Temmuz'da Tekirdağ, 25 Temmuz'da Edirne ve 29 Ağustos'ta Uşak'a girildi. Bu sırada Budu Medivani Ankara elçisi olarak atandı ve Ankara'ya görevlendirildi. Ankara'ya gelen Sovyet elçisi Mustafa Kemal Paşa'ya itimatnamesini sundu.³⁵² Ardından Sovyet Rusya'nın Ankara'daki ilk resmî elçisi Budu Medivani, 3 Aralık 1920'de Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir'le Gümrü'de görüşerek, Türk heyetinin Moskova'ya beklendiğini haber vermişti.³⁵³ Bu davetin üzerine 19 Aralık 1920'de içerisinde Yusuf Kemal Bey (Tengirsenk), Rıza Nur ve elçilik kâtabi Mehmet Ali Bey'in de bulunduğu heyet Moskova'ya doğru yola çıktı. Heyet 7 Ocak 1921'de Kars'a vardı ve burada Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa (Cebesoy) ile görüştü. Kars'tan ayrılan heyet 18 Şubat 1921'de Moskova'ya ulaştı. Aynı gün Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin ve yardımcısı Karahan ile görüşüldü.³⁵⁴ Çiçerin'in görüşmelerde sık sık "Ermeni Meselesi"ni ortaya getiriyor, Ermenistan üzerine bir harekât yapılmamasını söylüyordu. Yanı sıra Batum'u sorun ediyor ve Türkiye'ye yapılacak askerî yardım meselesinden endişe duyuyordu. Bu sorunları çözmek için çareyi Ermenistan ve Türkiye arasında arabuluculuk yapmakta bulan Çiçerin, Taşnak Heyeti'ni de Moskova'ya çağırdı. Ermenistan'a eğer Sevr'de vaat edilen Büyük Ermenistan söyleminden vazgeçerseler, Sovyetlerin yerlerinden edilen Ermeniler için Türkiye'den Van ve Bitlis'i isteyeceklerini söyledi. Bekir Sami Bey'se bu konuda yetkisinin olmadığını belirterek yardım talebi

³⁵¹ A. Suat Bilge-Ahmet Şükrü Esmer-Mehmet Gönlübol vd., *age*, s.21-23.

³⁵² *age*, s.28.

³⁵³ Coşkun Topal, "Türk-Rus İlişkileri ve Moskova Anlaşması", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4/6, 2018, s.321.

³⁵⁴ Coşkun Topal, "agm", s.322.

konusuna geri döndü.³⁵⁵ Çiçerin'in görüşmeler sırasında genel tutumunda bir değişiklik yoktu.; Sovyetlerin İngilizlerle bir ticaret anlaşması yapması gerektiğini, Türkiye ile bir ittifak düşünmediklerini söylüyordu. Ayrıca Türklerin Ermenilerle yapılacak barışta Rusya'nın aracılığını kabul etmediğini belirtiyor ve Gümrü'nün boşaltılmamasını eleştiriyordu. 22/23 Şubat'ta Stalin ile görüşüldü. Stalin de İngilizlerle yapılacak anlaşmayı bahane ederek ittifaktan uzak duruyordu. Ancak bir dostluk anlaşması yapılabileceğini, para ve silah yardımıyla bulunabileceklerini söylüyordu.³⁵⁶ Böylece 26 Şubat'ta başlayan görüşmeler neticesinde 16 Mart 1921'de Moskova'da *Moskova Antlaşması (Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması)* imzalandı.³⁵⁷

Moskova Antlaşması, Ankara Hükümeti'nin dış politikadaki en büyük başarılarından biridir. Çünkü bu antlaşmayla Sovyetler Birliği Misak-ı Milli'yi tanıyordu. Ayrıca şart gözetmeksizin Kars, Ardahan ve Artvin Türkiye'ye bırakılıyor böylece Türkiye'nin doğu sınırları belirlenerek Türk-Sovyet sınırı çiziliyordu. Sovyetler TBMM tarafından tanınmayan anlaşmaları kendi hükümetlerinin de tanımayacağı antlaşmanın birinci maddesinde kabul ediliyor ve Türkiye'deki kapitülasyonlardan vazgeçiyordu. Bunlara ek Rusya Türkiye'ye "iki tümene yetecek kadar silah ve cephane ile 10 milyon altın ruble verilmesini" garanti ediyordu.³⁵⁸ Türkiye ise Batum ve çevresini Gürcistan'a bırakacaktı ama Batum limanında serbest kullanım hakkı elde ediyordu.³⁵⁹ Kısaca Moskova Antlaşması bizi doğu siyasetimizde rahatlatacak büyük bir adımdı. Bölgedeki sınır karışıklığının güvence altına alınması ordunun batıya aktarılmasının önünü açtı.

Sovyet Rusya'yla dostluk antlaşmasının imzalanmasıyla doğu siyasetimizde rahat bir nefes alacak fırsatı bulmuştuk. Ayrıca bölgedeki istikrarın sağlanmasıyla ordunun gücünü tamamen batıya aktarabilirdik zira öyle de olmalıydı çünkü bu sırada II. İnönü Muharebesi başladı. 23 Mart-1 Nisan 1921 tarihleri arasında süren muharebeyi İsmet Paşa komutasındaki Türk ordusu büyük bir zaferle kazanınca Yunanistan Türklere Sevr'in

³⁵⁵ Telli Korkmaz, "Türk-Sovyet İlişkilerinde G.V. Çiçerin ve Ermeni Meselesi", *Belleten*, Cilt LXXX, Sayı 288, Ağustos 2016, s.632-633.

³⁵⁶ Coşkun Topal, "agm", s.322.

Çiçerin'in sorun ettiği Ermeni meselesinin çözümü ise şöyle gerçekleşti: Türk heyetinin Ermeni sorununun görüşmelerde ele alınıp alınmayacağını sorması üzerine stalin: "*Siz Ermenistan meselesini kendi kendinize hallettiniz. Eğer daha hallededeğiniz bir şey kalmış ise onu da hallediniz, fakat zamanını kat'î olarak bildiriniz.*" demişti. Coşkun Topal, "agm", s.322.

³⁵⁷ Salâhi R. Sonyel, *age*, s.150.

³⁵⁸ Selâhattin Tansel, *age*, s.67.

³⁵⁹ A. Suat Bilge-Ahmet Şükrü Esmer-Mehmet Gönlübol vd., *age*, s.30.

imzalatılmasından başka bir yol olmadığı kanaatine vardı.³⁶⁰ Çünkü Türk'ün kaderinin değişebileceği düşüncesi artık İtilaf Devletleri arasında da yayılıyordu.

Yunanlar II. İnönü'de aldığı yenilginin ardından 10 Temmuz 1921'de yeniden harekete geçti ve 21 Temmuz'a kadar sürecek Kütahya-Eskişehir Muharebesi başlamış oldu. Önce Afyonkarahisar düştü. İsmet Paşa'nın geri çekilme emri üzerine ordu Sakarya Nehri'nin doğusuna çekildi. 5 Ağustos 1921'de ordu başkumandanlığına Mustafa Kemal Paşa getirildi. 23 Ağustos'ta başlayan Sakarya Meydan Muharebesi 13 Eylül'de zaferle sonuçlandı ve düşman Afyon hattına çekildi.³⁶¹ Askerî alanda art arda zaferle ilerleyen Türkiye zaferlerini siyasi antlaşmalarla da taçlandırıyor. Önce Kafkas Devletleri'yle sonra da Fransa'yla bir antlaşma imzalanacaktı.

2.2.10. Kars Antlaşması

16 Mart 1921'de Sovyetlerle imzalanan Moskova Antlaşması'yla doğu sınırlarımız belirlenmişti. Ancak Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'la da bir anlaşma yapılmak isteniyordu.³⁶² Bu doğrultuda Türkiye adı geçen devletlerle arasındaki ilişkileri yoluna koymak, Batum, Kars, Ardahan ve Ermenistan'ın durumu gibi konularda görüşmeyi amaçladığı bir konferansı Kars'ta düzenlemek için çalışmalara başladı. Ancak ilgili devletler Türk-Yunan Savaşı'nın sonucunu bekliyor ve Kars'ta toplanma konusuna çekimser yaklaşıyordu. Ankara ise konferansta Türkiye'yi temsil edecek Kâzım Karabekir'e baskı yaparak, sınırlar konusunda Türk görüşlerinde diretmesini istiyordu. Nihayet 13 Ekim 1921'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti, Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti ve Ankara Hükümeti arasında Kars Antlaşması imzalandı.³⁶³

Ankara Hükümeti önceki anlaşmalarla Batum'daki hakkından vazgeçer tavrını bir yana bırakıyordu ve Kars Antlaşması'nda fedakârlıkta bulunmaya yanaşmıyordu. Anlaşma şu koşulları sağlıyordu: *“Batum iline özerklik verilecek; Batum limanında Türklere ayrıcalık tanınacak, 1920 yılının sonlarına doğru Rusların Türkleri çıkarmak istedikleri Ardahan ve Kars üzerindeki Türk halkları kesinlikle kabullenilecek.”* Ayrıca Ermenilere küçük konularda dahi ödün verilmemiş, Sarıkamış ve Oltu'da ekonomik bir hak

³⁶⁰ Aptülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s.91.

³⁶¹ Aptülahat Akşin, *age*, s.91.

³⁶² Mehmet Ali Bolat, “agm”, s.283.

³⁶³ Salâhi R. Sonyel, *age*, s.185.

sağlanmamış ve Ani kasabasının Ermenistan sınırına geçmesine karşı çıkılmıştı. Ermeni savaş tutsakları teslim edilecekti. Ermenilerle benzer şekilde Gürcüler de Türkiye'ye ödün vermek durumundaydı. Gürcistan Artvin ve Ardahan'ı kaybediyor, Batum'a özerklik veriyor ve Batum'da Türklere ayrıcalık tanıyorlardı. TBMM diplomasisi için önemli bir başarı olan Kars Antlaşması'yla üç devlet Misak-ı Milli'yi kabul etmiş oluyordu. Ayrıca İngiltere'nin Kafkaslarda uyguladığı siyasette böylece son buluyordu.³⁶⁴

2.2.11. Ankara Antlaşması

Sakarya Zaferi'nden sonra gerçekleşen bir diğer antlaşma da Fransızlarla yapılan *Ankara Antlaşması*'ydi (*Franklin Bouillon Antlaşması*). Mustafa Kemal Paşa *Nutuk*'ta Ankara Antlaşması'ndan “*Sakarya zaferinden sonra, Batı ile yaptığımız olumlu ve sonuç veren temas ve ilişkilerimizi Ankara Antlaşması oluşturur.*” Şeklinde bahseder. Antlaşma Ankara'da 20 Ekim 1921'de imzalanmıştır.³⁶⁵ Mustafa Kemal Paşa, yazısının geri kalanında Bekir Sami Bey'in Londra'da Aristide Briand'la imzaladığı antlaşmayı TBMM reddetse de iki tarafın da düşmanlığı sürdürmeye istekli olmadığını belirtir. Bu uzlaşımçı yaklaşımdan hareketle 9 Haziran 1921'de Ankara'ya gelen Fransız bürokrat Franklin Bouillon, Mustafa Kemal Paşa, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ile iki hafta boyunca görüşmelerde bulundu. Mustafa Kemal Paşa Misak-ı Milli'den ödün verilmeyeceğini ve tam bağımsızlık meselesini her fırsatta dile getiriyordu. Bouillon Misak-ı Milli'yi anlıyor ancak Türk-Yunan Savaşı'ndan dolayı kesin bir yargıda bulunamıyordu. Fakat Sakarya Muharebesi'nde alınan zafer bu belirsizliğin ortadan kalkmasındaki en büyük etkendi. Böylece Ankara Hükümeti ve Fransa arasında 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması imzalandı. Antlaşmanın bize sağladığı avantajlardan biri millî davamızın batılı bir güç tarafından tanınmasıydı.³⁶⁶ Ayrıca antlaşmayla güneyde Fransızlarla verilen savaş son buluyordu. Daha önce doğudaki ülkelerle yapılan anlaşmalarla doğuyu garanti almıştık. Şimdi ise güneydeki durum sonuca kavuşmuştu. Sıra tüm askerî gücümüzü Yunan ordularına karşı kullanmaya gelmişti.

2.2.12. Mudanya Ateşkes Antlaşması

Büyük Taarruzun kesin bir zaferle sonuçlanmasıyla Bozguna uğrayan Yunanistan, 2 Eylül'de mütareke isteyerek 3 Eylül'de İtilaf Devletleri'ne başvurmuşlardı. İstanbul'da

³⁶⁴ *age*, s.185-186.

³⁶⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 419.

³⁶⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *age*, s.421-422

bulunan “İtilaf yüksek komiserleri” Ankara Hükümeti’nin İstanbul temsilcisi Hamit Bey’e mütareke teklifinde bulundular. Bunun üzerine Ankara Hükümeti 4 Eylül’de cephede olan Mustafa Kemal Paşa’ya durumu bildirdi.³⁶⁷ Paşa’nın 5 Eylül’de şu cevaplar karşılık veriyordu:

“Anadolu’daki Yunan ordusu kesin olarak yenilmiştir. Yunan ordusunun artık yeniden ciddi bir direniş gösterme olasılığı yoktur. Anadolu için herhangi bir görüşmeye gerek kalmamıştır. Ateşkes, ancak Trakya için söz konusu olabilir. Dolayısıyla Eylül’ün onuna kadar Yunan hükümetinin doğrudan doğruya veya İngiltere aracılığıyla hükümetimize resmen başvurması durumunda aşağıdaki şartlar ortaya konularak yanıt verilmelidir. Bu tarihten, yani Eylül’ün onundan sonra yapılacak başvurunun yanıtının başka olma olasılığı vardır. Böyle olunca, durum ayrıca bana bildirilmelidir:

1- Ateşkes tarihinden başlayarak on beş gün içinde Trakya 1914 sınırlarına kadar kayıtsız şartsız Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetini sivil memurlarına ve askerî kuvvetlerine teslim edilmiş olacaktır.

2- Yunanistan’daki tutsaklarımız on beş gün içinde İzmir, Bandırma ve İzmit limanlarında teslim olunacaktır.

3- Yunan hükümeti üç buçuk yıldan beri Anadolu’da yaptığı ve yapmakta olduğu yıkımı onarmayı şimdiden üstlenecektir.”³⁶⁸

Türk ordusunun İzmir ve Bursa’yı kurtardıktan sonra İstanbul ve Trakya’yı kurtarmak üzere ilerlemesi İngiltere basınında Türk ordusunun Avrupa için bir tehlike olduğu şeklinde yansıtılır.³⁶⁹ 7 Eylül 1922’de toplanan İngiliz kabinesi, İstanbul’u, Boğazları bırakmamak ve Gelibolu’yu korumak için gerekirse yeniden savaşılabileceğini düşünüyor, İngiltere dominyonlarına, Balkan Devletleri’ne ve diğer İtilaf Devletleri’ne bu yönde çağrıda bulunuyordu. Ankara Hükümeti ise bu düşünceye karşı sessiz kalmayarak Bulgaristan ve Sırbistan’ı yanına çekmeye çalışıyor ve Batı Trakya’ya özerklik tanınmasını da içermek üzere Misak-ı Millî’yi gerçekleştirmek niyetinde olduğunu bildiriyordu.³⁷⁰ Boğazların Türklerce alınması ve Trakya’ya geçilmesinden korkan İngiltere, Fransa ve İtalya’yla birlikte Çanakkale Boğazı’na asker çıkardılar. Ayrıca Lloyd George Türklerin Trakya’ya girmesi hâlinde yeni bir savaşa girmekten çekinmeyeceklerini belirtiyordu. Ancak başbakanın bu savaş yanlısı tutumu itilaf ülkeleri içerisinde yoğun tepkilere yol açtı ve İngiltere savaş kışkırtıcılığıyla suçlandı.³⁷¹

Yaşanan bu gelişmeler sırasında Mustafa Kemal Paşa *Daily Mail* adlı İngiliz gazetesine verdiği bir demeçte gerekirse savaştan da geri durulmayacağını belirterek yine de durumu diplomasi yoluyla çözmeyi yeğlediklerini, Türk ordusunun zafer anında bile Misak-ı Millî

³⁶⁷ Selâhattin Tansel, *age*, s.179.

³⁶⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.455.

³⁶⁹ Öner Pehlivanoglu, *age*, s.97.

³⁷⁰ Salâhi R. Sonyel, *age*, s.269-273.

³⁷¹ Öner Pehlivanoglu, *age*, s.98.

sınırlarını aşmadığını söylüyordu.³⁷² Yanı sıra Fransa'nın ünlü gazetesi *Le Temps* de “*Mustafa Kemal'in saldırgan emeller beslemediğini ve Misak-ı Millî sınırlarını kurtarmaya çalıştığını*” yazması, yine Mustafa Kemal Paşa'nın *The Chicago Tribune* gazetesine verdiği demecin İngiltere'de yayınlanması büyük bir etki yaratır. Fransız Başbakanı Henri Pointcare'ye Türk ulusal kurtuluş hareketine saygı duyduklarını, barışçı bir politika izleyeceklerini açıklayarak Fransız kuvvetlerini Çanakkale'den geri çeker. Tüm bu tutumlara karşı yalnızlaşan Lloyd George geri çekilerek savaş söylemlerinden vazgeçmek zorunda kalır. İzmir'de verilen mücadele de 18 Eylül 1922'de Türk zaferiyle sonuçlanınca Yunan kuvvetlerinin Anadolu'daki varlığı sona ermiştir.³⁷³ Yeni bir savaşın göze alınamaması üzerine M. Franklen Buyyon İzmir'e gelerek Mustafa Kemal Paşa'yı ziyarette bulundu ve burada birkaç nota görüşmelerinden sonra Mudanya'da Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile İtilaf Devletleri kumandanları arasında mütareke için müzakere başladı ve 11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalandı.³⁷⁴ 14-15 Ekim 1922'den itibaren yürürlüğe girecek antlaşmaya göre Yunan ordusu Meriç Nehri'nin batısına çekilecek ve bir ay sonra da Doğu Trakya, Edirne de dâhil olmak üzere TBMM'ye teslim edilecektir.³⁷⁵ Antlaşma maddeleriye şöyledir:

- “1- Üç gün içinde yürürlüğe girecek anlaşma ile Türk-Yunan çarpışması sona erecektir.
- 2- Yunan kuvvetleri, Akdeniz'e döküldüğü yerden Trakya ile Bulgaristan sınırının kesiştiği noktaya kadar Meriç'in sol kıyısına çekilecektir.
- 3- Barış yapılanaya kadar Karaağaç dahil Meriç'in sağ kıyısı müttefiklerce işgal edilecektir.
- 4- Edirne'ye ulaşan demiryolunun Cısr-i Mustafa Paşa'dan Kuleliburgaz'a kadar Meriç'in sağ kıyısını izleyen kısmı üç müttefik, bir Yunan ve bir Türk delegeden oluşan komisyonun gözetimi altında olacaktır.
- 5- Doğu Trakya'daki Yunan tahliyesi askerî kıtalar, araç gereçle cephaneler ve yiyecek depoları dahil on beş günde yapılacaktır.
- 6- Jandarma dahil Yunan sivil memurları mümkün olan en kısa zamanda çekilecek ve yerlerini Türk tarafına teslim edilmek üzere müttefiklere devredecektir. Bu devir teslim âzami otuz günde tamamlanacaktır.
- 7- Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti, asayiş ve düzeni sağlamak için subayları dahil en fazla 8000 kişilik bir jandarma kuvvetini memurlara katabilecektir.
- 8- Yunan askerlerinin çekilmesi ve mülkî idare teslimi işi müttefik karma kuvvetlerinin gözetimi altında yapılacaktır.
- 9- Bütün kuvvetlerden başka ortalama yedi taburluk müttefik kuvveti Doğu Trakya'yı işgal edip asayişin devamını sağlayacaktır.
- 10- Müttefik heyet ve kıtalarının geri çekilmesi Yunanlılar'ın boşaltmasından otuz gün sonra olacaktır. Müttefikler, asayişin sağlanması ve Türk olmayan halkın korunması için yeterli tedbirlerin alındığında hemfikir olursa bu geri çekiliş daha erken bir tarihte de olabilecektir.

³⁷² Salâhi R. Sonyel, *age*, s.274.

³⁷³ Öner Pehlivanoglu, *age*, s.98.

³⁷⁴ Yusuf Hikmet Bayur, *age*, s.118.

³⁷⁵ Selâhattin Tansel, *age*, s.211.

11- Türkiye Büyük Millet Meclisi orduları boğazların yaklaşık 15 km. doğusundaki hatta duracak, barış konferansı sırasında da ileriye geçmeyecektir. Bu hat Çanakkale bölgesinde Lapseki, kuzeyde Bozburun ve güneyde Kumburnu esas noktaları teşkil etmek üzere İzmit yarımadasında İzmit körfezinde Darıca'dan Karadeniz'de Şile'ye kadar uzanmakta ve Gebze'den geçmektedir. Bu mevkiller Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine aittir. Darıca'dan Şile'ye giden yoldan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti ve askeriyle müttefik askerleri ortak yararlanabilecektir. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti ve müttefikler burada kuvvet artışı yapmayacaktır.

12-Müttefiklerin birlikleri bulundukları yerde kalacak, barış konferansı sırasında Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti de buna riayet edecektir. Söz konusu arazi İstanbul yarımadasında Pedima'nın 7 km. kuzeybatısında Karadeniz üzerinde bir noktada Istanca, Mertekli, Kışağılı, Sinekli, Karasınan çiftliği, Kadıköy, Yenice, Kaladina çiftliği, Kalikratya hattının doğusundaki yarımada'nın bütünü dahil Gelibolu yarımadasında Baklaburnu, Sarosburnu, Bolayır ve Soğluma mansabı hattının güneyinde kalan Gelibolu yarımadasının bütün kısmıdır.

13- Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti barış antlaşması onaylanıncaya kadar Doğu Trakya'ya askerî kıtalar geçirmemeyi ve orada ordu toplamamayı taahhüt edecektir.

14- Antlaşma, imzalanmasından üç gün sonra yürürlüğe girecektir.”³⁷⁶

Mudanya Ateşkes Antlaşması'yla İtilaf Devletleri TBMM'yi resmen tanımış oluyordı. Antlaşma, Anadolu'da yıllardır süren çatışmayı durdurmuş ve Yunan kuvvetlerinin Batı Anadolu'dan çıkarılmasına olanak vermiştir. Türkler için artık savaşın askerî safhası sona ermiş, sıra siyasi gelişmelere gelmişti. Antlaşmayı daha önemli kılansa Doğu Trakya'nın savaşmaksızın Yunanlardan alınmış olmasıydı. Türk-Yunan sınırı günümüzde de geçerli olduğu gibi Meriç Nehri olarak belirlendi. Antlaşma Türkler aleyhine de içeriklere sahipti. Türklere iç güvenlik için sadece 8000 aşmayacak bir Jandarma kuvveti ile sınır koyulması Türklerin iç işlerine bir müdahaledir. Yanı sıra Çanakkale Boğazı ve İzmit'te belirlenen sınırın geçilmemesi maddesi Türkiye'nin boğazlar üzerinde tam bir söz sahibi olamaması durumudur. Bu durum Lozan'da da tartışılacak ancak hâkimiyet 1936'da Türkiye'ye geçecektir. Türklerin bir barış antlaşması yapılarına kadar Doğu Trakya'da asker bulunduramaması da sorundur.³⁷⁷ Bu olumsuz maddelere rağmen Mudanya Ateşkes Antlaşması Türkiye'ye Lozan'ın yolunu açan başarılı bir mütareke olarak tarihe geçmiştir.

2.2.13. Lozan Antlaşması

Mudanya Ateşkesinin ardından İtilaf Devletleri artık bir savaş daha olmaması için mümkün olan en kısa sürede bir barış konferansı düzenlemek düşüncesiyle harekete geçti.

³⁷⁶ Cezmi Erarslan, “Mudanya Mütarekesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30., 2005, s.357-358.

³⁷⁷ Ömer Faruk Kırmıt, “Lozan'a Giden Süreçte Mudanya Ateşkes Antlaşması”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 21., Sayı 1., 2021, s.157-158.

Lord Curzon Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Lord Hardinge'ye gönderdiği 12 Ekim tarihli telgrafında şöyle yazmaktaydı:

“Mudanya Mütarekesi imzalanmış olduğuna göre, yapılması tasarlanan barış konferansının ayrıntılarını saptamak için vakit geçirmeden harekete geçmeliyiz. Amacımız, konferansın, mümkün olduğunca, en erken vakitte yapılacağı konusunda Türkleri, Müttefiklerin iyi niyetine inandırmaktır. Konferansın yeri ya Cenevre veya Lozan olacaktır...”³⁷⁸

Konferansın yapılacağı yerle ilgili birtakım farklı görüşler vardı. Örneğin Poincare konferansın bir an önce ve Lozan'da olmasını istiyordu. Ancak Türklerse konferansın İzmir'de gerçekleşmesini istiyor, eğer konferans İzmir'de olursa Mustafa Kemal'in de konferansa bizzat katılabileceğini söylüyorlardı. Lord Curzon'sa konferansın İzmir'de gerçekleşmesi durumunda Yunanistan Başbakanı Venizelos'un duygularının incineceğini düşündüğünden bunu kabul etmiyordu. Ayrıca konferansın İzmir'de gerçekleşmesinin Türklerin saygınlığını artıracığı düşüncesi de hâkimdi. Konferansın ne zaman ve nerede olacağıyla ilgili anlaşmazlıklar bir süre zorluk yaratsa da nihayet konferansın 13 Kasım'da İsviçre'nin Lozan kentinde yapılması kararlaştırılmıştı.³⁷⁹ Üç İtilaf Devleti (İngiltere-Fransa-İtalya) 27 Ekim'de bir nota vererek hem Ankara Hükümeti hem de İstanbul Hükümeti'ni Lozan konferansına çağırdı. Bu çağrı ABD, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti'ne de iletilecekti. Rusya konferansa çağırılmadı fakat Boğazlar konusunda görüşmelere katılabileceği iletildi. Bulgaristan da Boğazlar ve Trakya sınırıyla ilgili görüşmelere davet edildi. Konferansa Türkiye için iki hükümetin de çağırılması yeniden bir ikilik çıkarmak içindi. Ancak TBMM Hükümeti kuruluşundan beri İstanbul'daki hükümetin Türkiye'nin temsilcisi olmadığını ortaya koyuyordu. Buna rağmen Lozan'a çağırılması üzerine TBMM 1 Kasım 1922'de Saltanatı kaldırarak ülkedeki padişahlık mertebesine son verdi. Abdülmecit sadece halife vasfıyla İstanbul'da bulunuyordu.³⁸⁰

Türkiye'deki ikilemli duruma son verildikten sonra Lozan görüşmelerinde sadece TBMM'nin temsilci olacağı kesinleşti. Bu sırada Türkiye Dışişleri Bakanlığı'ndan Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk) alınarak yerine İsmet Paşa (İnönü) atandı. Lozan'a İsmet Paşa'nın başkanlığında Rıza Nur ve Hasan Bey'in gitmesi kararlaştırılınca Türk delegasyonu 5 Kasım'da Ankara'dan ayrıldı. Delegasyona Bakanlar Kurulu tarafından hazırlanan kesin

³⁷⁸ Salahi R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006, s.15-16.

³⁷⁹ Salahi R. Sonyel, *age*, s.16-17.

³⁸⁰ İbrahim Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s.76-77.

yönergeler de verilmişti. Önergeler hazırlanırken Ankara’da uzun görüşmeler yapıldı ve nihai alınan karara göre Lozan’a götürülecek yönerge şu şekildeydi:

“Türk toprakları üzerinde ulusal bir Ermeni yurdu kurulmasıyla ilgili görüşmelere karşı çıkılmalı (bu konuda diretilirse konferansta kesinti olur); Süleymaniye, Kerkük ve Musul’un Türkiye’ye geri verilmesi istenmeli; Suriye ile ortak hudut daha güneye ve güneydoğuya çekilmeli; Anadolu’ya yakın adalar Türkiye’ye verilmeli; Doğu Trakya’da 1914 hududu ve Batı Trakya’da plebisit yapılması sağlanmalı; Boğazlar ya da Gelibolu yarımadasında yabancı asker bulundurulmasına karşı çıkılmalı; konferansın kesilmesine yol açabilecek kapitülasyonların kabulü reddedilmeli; azınlıklar konusunda nüfus değiş tokuşu usulü kabul edilmeli; Osmanlı genel borcunun, Osmanlı Devleti’nden ayrılan ülkeler arasında eşit olarak bölüştürülmesi sağlanmalı; Türklerin genel borçlarının Yunanistan’dan istenecek savaş tazminatına karşılık silinmesi; bu sağlanmazsa, borcun yirmi yıl süre ile ödenmesi ve Osmanlı Genel Borcu (Düyun-u Umumiye) idaresinin kaldırılması; Türk ordu ve donanmasında sınırlama yapılmasının kabul edilmemesi; Türkiye’deki yabancı kuruluşların Türk yasalarına tabi tutulması ve Türkiye’den ayrılan ülkelere Misak-ı Milli koşullarının uygulanması sağlanmalı.”³⁸¹

Yönergeden açıkça anlaşılan Ankara Hükümeti’nin tam bağımsız bir Türkiye hedeflediğidir. Hâli hazırda Türkiye Lozan Konferansı’na askerî başarılarıyla esaretten kurtulmuş, ulus devlet inşası yolunda bağımsız bir milletin temsilcisi olarak katılacaktır.³⁸²

13 Kasım 1922’de açılması planlanan konferans 20 Kasım’a ertelenmiş ancak Türk heyetine haber verilmemişti. 11 Kasım’da Lozan’a varan İsmet Bey kimseyi bulamamış ve Paris’e geçerek başbakanla görüşmüştür.³⁸³ Konferans nihayet 20 Kasım 1922’de İsviçre Konfederasyon Başkanı M. Haab’ın konuşmasıyla açılmış, Lord Curzon ve İsmet Bey’in konuşmalarıyla devam etmiştir. Lozan’da 21 Kasım’da başlayan çalışmalar sonucu birçok konuda anlaşmaya varılmış ancak “Osmanlı Devlet Borçları, ayrıcalıklar, İstanbul ve Boğazların Müttefik kuvvetlerince boşaltılması” konularında anlaşmaya varılamaması üzerine görüşmelerin 4 Şubat’ta kesilmesi üzerine Ankara’ya döndü. Görüşmeler 23 Nisan’da tekrar başladı.³⁸⁴ Konferansın ikinci kısmı başladığında İngiliz heyet başkanlığına Lord Curzon yerine Dışişleri Bakanlığı’na atanan Horace Rumbold’un gelmesi de Türkiye için işleri kolaylaştırmadı. İngilizlerin zorlayıcı tavırlarının yanı sıra Fransızlar da Osmanlı Devleti zamanında elde ettikleri kapitülasyonlardan vazgeçmeye yanaşmıyorlardı. Ancak konferansın gidişatı büyük çabalar sonucunda Türkiye için önemli başarılar getirdi. Örneğin *ASIA Dergisi*’nin 1923 Nisan sayısında “*Lozan’da Kör Kuvvetler*” başlıklı

³⁸¹ Salahi R. Sonyel, *age*, s.28-29.

³⁸² Öner Pehlivanoglu, *age*, s.103.

³⁸³ Gülnihal Bozkurt, “Sevr’i Bilmek Lozan’ı Anlamak”, *Atatürk Araştırma Merkezi*, Cilt 19., Sayı 56., s.492.

³⁸⁴ İbrahim Soysal, *age*, s.77.

yazısında Lozan bir “Dünya Barış Konferansı” olarak adlandırılıyor ve Türk Heyeti için şu ifadeler yer alıyordu:

“Türk delegeleri Lozan’a diplomasinin son yıllarda geliştirilmiş yöntemlerinden habersiz olarak gelmişlerdi... Baş delegeleri İsmet Paşa’nın siyaset ya da diplomasi alanında hiçbir tecrübesi bulunmuyordu... İsmet Paşa’nın Lord Curzon ve Çiçerin gibi kurt politikacıların elinde oyuncak hâline geleceği sanılıyordu. Oysa sonuç beklendiği gibi olmadı. Onun için, Türk barış şartlarının özünü meydana getiren Misak-ı Milli, kanla yazılmış bir belgeydi. Avrupa’nın Doğululara karşı başarıyla uygulamaya alıştığı yaltaklanma ve blöf politikası bu adama hiçbir etki yapmışa benzemiyordu.”³⁸⁵

Dünyanın çeşitli yerlerinde Lozan Konferansı’nın yansımalarına bir örnek de Dnevnik-Sofya gazetesindendir. Gazetenin 15 Temmuz 1923 tarihli sayısında yer alan ifadeler: “Lozan Konferansı, milliyetçi Türklerin parlak zaferi ile sona eriyor. Son haberlere göre müttefikler Türk delegasyonun temel isteklerini kabul ettiler... Mustafa Kemal’in başarısı açık. Müslüman, Makedonyalı kahraman, yalnız savaş alanlarında zafer kazanması, diplomatik sahada isteklerini dikte ettirmeyi başararak Ortadoğu’da Türkiye’nin itibarını yeniden inşa etti.” şeklindeydi.³⁸⁶ Bunlara karşın Avrupa’nın bazı yerlerinde Lozan’ı imzalayan siyasiler ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Fransa’da *Eclair* şöyle der: “Hilâl, Haç’a böylesine bir yenilgi darbesi indirmemiştir. Batı’nın saygınlığı toprak olmuştur ve uygarlık, barbarlığın önünde eğilmektedir... Fransa’yı bu aşağılayıcı duruma getirmiş olan Franklin-Bouillon, parlamentoya üye seçilmiştir.” İngiltere’nin önemli bir haber yayını olan *Daily Telegraph* ise 28 Temmuz’da Lloyd George’un demecini yayımlamıştır:

“Uygarlığın başarısızlığı... Her şey sona erince, İsmet’in gülümsemesine şaşmamalıdır. Ankara’dan alınan haberlere göre, barış, orada büyük bir Türk zaferi olarak karşılanmıştır ve gerçekten öyledir... Mudanya Paktı Sevr değildi, ama kesinlikle Lozan’dan daha iyiydi. Sevr’den Mudanya’ya bir gerileme idi; ancak, Mudanya’dan Lozan’a bir bozundur.”³⁸⁷

Konferansın ikinci safhasının da uzun süren müzakereler ve ateşli tartışmalardan sonra anlaşmaya varılmasıyla Ankara’dan TBMM Başkanı Mustafa Kemal’in İsmet Paşa’ya 19.07.1923 tarihli telgrafında anlaşmanın imzalanmasının uygun görüldüğünü belirtmesiyle³⁸⁸ 24 Temmuz 1923’te Lozan Barış Antlaşması imzalandı.

³⁸⁵ Öner Pehlivanoglu, *age*, s.109.

³⁸⁶ Öner Pehlivanoglu, *age*, s.110.

³⁸⁷ Salahi R. Sonyel, *age*, s.208-209.

³⁸⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.527.

İsviçre'nin Lozan kentinde bulunan Palais de Rumini'de imzalanan 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması bir antlaşma metni ve on yedi ek ve on altı vesikadan; toplam 143 maddeden oluşmaktadır.³⁸⁹

Mustafa Kemal Paşa Lozan Antlaşması hakkındaki düşüncelerini “... dört yıllık bağımsızlık mücadelemiz, ulusumuzun şanına yaraşır bir barışla sonuçlanmış bulunuyordu.” Sözleriyle ifade ediyordu.³⁹⁰ Lozan Antlaşması Türkiye'nin sınırlarının belirlenmesi hususunda da büyük önem taşıyordu. Çünkü daha önce Osmanlı Devleti tarafından imzalanan Sevr Antlaşması Türkiye'ye yaşama hakkı bırakmıyordu. Mondros Mütarekesi'yle zaferlerimiz sonucu elde edilmiş getirilere sahipti. Ancak askerî alanda aldığımız zaferleri siyasi başarıyla taçlandıran asıl antlaşma Lozan'la olmuştur. Antlaşmanın I. Bölümü'nde yer alan *Siyasal Hükümler* başlığı altında sınırlarla ilgili düzenlemeler yapılmıştır.³⁹¹

Lozan'da kısaca, Irak sınırı tam olarak belirlenememiş, Suriye sınırımız ise Ankara Antlaşması'yla belirlenen şekilde kalmıştır. Batı bölgesi Misak-ı Milli'ye karşın tam olarak istenen şekilde belirlenememiş, Batı Trakya kurtarılamamıştır. Karaağaç Yunanistan'dan istenilen savaş tazminatından vazgeçilmedi durumunda bize bırakılmıştır. İmroz, Bozcaada ve Tavşan Adaları Türkiye'ye bırakılarak diğer Ege Adaları Yunanistan ve İtalya arasında paylaştırılmıştır.³⁹²

Sınırlarla ilgili verilen bu hükümlerin yanı sıra antlaşmanın II. Bölümü'deki *Özel Hükümler* başlığı altında bulunan 23. Madde ile “Yüksek Taraflar, Boğazlar rejimine ilişkin bugünkü tarihle yapılmış olan sözleşmede öngörüldüğü üzere Çanakkale Boğazı'nda, Marmara Denizi'nde ve Karadeniz Boğazı'nda, denizden ve havadan, barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da geçiş ve gidiş-geliş (ulaşım) serbestliği ilkesini kabul ve ilan etmekte görüş birliğine varmışlardır...” Bu madde de sınırlarımızı ilgilendiren bir husustur. Ayrıca 28. maddedeki Türkiye'deki kapitülasyonların kaldırılması da tam bağımsızlıkla ilgili önemli hükümlerdir.³⁹³

³⁸⁹ Öner Pehlivanoğlu, *age*, s.111-112.

³⁹⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *age*, s.502.

³⁹¹ *Siyasal Hükümler* başlığı altında bulunan maddelerin ayrıntıları için bkz. Öner Pehlivanoğlu, *Sevr, Lozan Antlaşmaları ve Avrupa Birliği*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2005, s.263-271.

³⁹² Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, 14. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s.147.

³⁹³ Öner Pehlivanoğlu, *age*, s.272-273.; TBMM Tutanaklar, Lozan sulh muahedenamesinin kabulüne dair kanunlar, No:340,341,342,343.

Lozan Antlaşması'nda Türkiye'ye bırakılan topraklara bakıldığında Sevr'e göre açık ara farkla daha iyi şartlar olduğu görülür. Sevr'in ardından yaşanan gelişmelere de bakarak antlaşmalar arasındaki sınırlarla ilgili farklılıklar *Nutuk*'tan aktarılmak üzere şu şekildedir:

“1- Sınırlar

a) Trakya sınırı:

Sevr'de: Çatalca hattından biraz ileride bulunan Podima-Kalikratya hattı.

Mart 1921 önerisinde: Söz konusu edilmemiştir.

Mart 1922 önerisinde: Tekirdağ bize, Babaeski, Kırkkilise (Kırklareli) ve Edirne Yunan'a kalmak üzere bir hat.

Lozan'da: Karaağaç da bizde olmak üzere Meriç hattı.

b) İzmir bölgesi:

Sevr projesinde: Bu bölgenin sınırları Kuşadası, Ödemiş, Salihli, Akhisar ve Kemer iskelesine az çok yakın yerlerden geçmektedir.

Bu bölge Türk egemenliğinde kalacak, fakat Türkiye bu egemenliğini kullanma hakkını Yunanistan'a bırakacak. Türk egemenliğinin sürdüğünün işareti olarak İzmir ilinin dış istihkâmlarından birinde Türk bayrağı bulunacak. Yerel bir meclis toplanacak ve beş yıl sonra bu meclis, bu bölgenin sürekli olarak Yunanistan'a katılmasına karar verebilecek.

Lozan'da: Doğal olarak bu gibi konular söz konusu bile olmamıştır.

c) Suriye Sınır:

Sevr'de: Sahilde, yaklaşık Karataş burnundan başlayarak Osmaniye, Bahçe, Gaziantep, Birecik, Urfa, Mardin ve Nusaybin'i epey güneyde bırakan bir sınır.

Lozan'da 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması aynen korunmuştur.

d) Irak sınırı:

Sevr'de: İmadiye bizde kalmak koşuluyla, Musul ilinin kuzey sınırı.

Lozan'da: çözümü ertelenmiştir.

e) Kafkas sınırı:

Sevr'de: Türk-Ermeni sınırının belirlenmesi Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'a bırakılmıştır. Wilson sınır olarak Karadeniz sahilinde Giresun'un doğusundan başlayan, Erzincan'ın batı ve güneyinden, Elmalı, Bitlis ve Van Gölü'nün güneyinden geçen ve birçok noktalarda Dünya Savaşı'ndaki Türk-Rus cephesini izleyen bir hattı göstermiştir.

Lozan'da: Bu sorun ortadan kaldırılmıştır.

f) Boğazlar bölgesi:

Sevr'de: Rumeli'nin Türkiye'de kalan bütün kısımları.

Anadolu'nun Ege Denizi üzerinde yaklaşık İzmir bölgesinin başladığı yerden başlayarak Manyas Gölü'nün batı ucundan Ahabadr³⁹⁴ Deresi'nin ağzına giden hatla sınırlanmış bir bölge. Bu bölgelerde asker bulundurmamak ve askerî harekâta bulunmak hakkı yalnızca İtilaf devletlerine aittir. Yine adı geçen bölgelerdeki Türk jandarması İtilaf devletleri komutasına bağlı olacaktır.

İtilaf devletleri, bu bölge içinde askerî amaçlar için kullanılabilecek yol ve demiryolu yapımını yasaklayabileceği gibi, hâlen var olanlar arasında bu yolda kullanılabilecek olanları yıktırabilecektir.

Lozan'da: Gelibolu yarımadasıyla Kumbağı, Bakla Burnu hattının güneydoğusu, Çanakkale bölgesinde sahilden yirmi kilometrelik bir bölge ve Boğaziçi'nin iki tarafında sahilden on beş kilometrelik birer bölge ve Marmara'da da Emirali (İmralı) adasından başka adalar ve Gökçeada ve Bozcaada, askerden arındırılmış bir duruma getirilecektir.

Hiçbir tarafta İtilaf devletleri işgal kuvveti kalmayacaktır.

2- Kürdistan

Sevr'de: Fırat'ın doğusunda ve Ermenistan, Irak ve Suriye arasında kalan bölge için İtilaf devletleri delegelerinden meydana gelen bir komisyon yerel özerkliği hazırlayacaktır.

³⁹⁴ İstanbul'un Şile ilçesine bağlı Ağva köyü içindedir.

Antlaşmanın imzalanmasından bir yıl sonra bu bölgenin Kürt halkı Milletler Cemiyeti Meclisi'ne başvurarak Kürtlerin çoğunluğunun Türkiye'den bağımsız olmayı istediğini kanıtlarsa ve Meclis bunu kabul ederse, Türkiye bu bölgedeki her türlü haklarından vazgeçecektir.

Lozan'da: Elbette söz konusu ettirilmemiştir.

3- Ekonomik nüfuz bölgeleri:

Sevr Antlaşması'nın ardından İtilaf Devletleri'nin aralarında imzaladıkları üçlü antlaşmaya (Accord tripartite) göre:

a) Fransız nüfuz bölgesi: Suriye sınırıyla yaklaşık Adana ilinin batı ve kuzey sınırı ve Kayseri ile Sivas'ın kuzeyinden geçen ve Muş dışında bu kasabaya yaklaştıktan sonra Cizre'ye giden bir hattın içinde kalan bölge.

b) İtalyan nüfuz bölgesi: İzmir yarımadasından çıktıktan sonra Afyonkarahisar'a kadar Anadolu demiryolu hattı ve oradan Kayseri civarında Erciyes dağı civarına kadar giden hatla İzmir bölgesi, Ege Denizi, Akdeniz ve Fransız bölgesi arasında kalan bölge.

Lozan'da: Söz konusu olmamıştır.

4- İstanbul

Sevr'de: Antlaşmanın samimiyetle uygulanmaması durumunda İstanbul da bizden alınacaktır.

Lozan'da: Söz konusu olmamıştır.³⁹⁵

21 Ağustos'ta TBMM'ye sunulan Lozan Antlaşması, bazı milletvekillerinin antlaşmanın Misak-ı Milli'ye tam olarak uymadığı yönünde itirazlarına rağmen 14 aleyhte, 213 lehte oyla mecliste kabul edildi. 24 Ağustos'ta antlaşmanın onaylandığından haberdar olan İtilaf devletleri Anadolu'daki güçlerini çekerek Türk topraklarını boşaltmaya başladı. Son kalan itilaf askerleri 1 Ekim 1923'te Türkiye'den tamamen çekildi.³⁹⁶

Lozan Antlaşması Milli Mücadele'den zaferle çıkan Türkiye için büyük bir siyasi başarıydı. Ancak Lozan görüşmelerinde Türkiye için çözülemeyen bazı sorunlar kaldı. Bunlar; İngiltere'yle yaşanan Musul sorunu, Boğazlar Meselesi, Fransızlarla güneydeki hattı kesin olarak belirleme, Hatay, Fransa'ya olan borç ve Türk-Rum nüfus mübadelesiydi. Bu konularda kesin karara varılması için birkaç yıl daha zamana ihtiyaç vardı. İngiltere petrol bölgesi olan ve nüfus çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Musul ve Süleymaniye'yi Türkiye'ye bırakmayı kesin olarak istememiştir. Hatta Hakkari'de Süryanilerin oturduğunu ve bunların da Irak'a göçmesini öne sürerek Hakkari'nin de Irak'a verilmesini istemiştir. Bu tartışmalı konular hakkında uzun müzakerelerden sonra Milletler Cemiyeti raporuyla Musul Irak'a, Hakkâri Türkiye'ye verilecek şekilde 5 Temmuz 1925'te antlaşma imzalanmıştır. Böylece Irak sınırı sorunu çözülmüştür. Boğazlarla ilgili Lozan'da alınan karar bir ülkenin tam bağımsızlığına uygun olmayacak nitelikte olduğu için Türkiye 1933'ten itibaren bu sorun üzerine düşerek Boğazlar sorunu için çözüm arayışına girmiştir. Nihayet çabalar meyvesini vermiş ve 20 Temmuz 1936'da Türkiye, İngiltere, Fransa, SSCB, Japonya, Romanya,

³⁹⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.502-506.

³⁹⁶ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s.356.

Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya arasında imzalanan *Montreux Sözleşmesi*'yle Türkiye'nin boğazlarda tam egemenliği sağlandı. 1938'de İtalya'nın da sözleşmeye katılmasıyla sorun çözüme ulaşmıştır. Fransa ile çözülemeyen ilk konu olan Suriye sınır çizgisi 1926'da borç konusu 1933'te Adana-Mersin demiryolunun Fransız şirketine satın alınmayı istemesi üzerine çıkan sorun 1926'da çözülmüştür.³⁹⁷

Fransa'yla diğer bir ihtilaflı durumsa Hatay'dır. Bilindiği üzere Hatay (İskenderun Sancağı) ve Suriye I. Dünya Savaşı sonucunda Fransa'nın nüfuz bölgesine dahil olmuştu. Hatay, Misak-ı Milli içerisinde yer almasına rağmen 1921'de Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması'nda Misak-ı Milli sınırları dışında kaldı. Bu sorun, Fransa'nın 1936'da Suriye'ye bağımsızlık verme kararı üzerine yeniden gün yüzüne çıktı. Türkiye konunun çözümü için M.C.'ye başvurmuş ve 1937'de Hatay "ayrı bir varlık" olarak kabul edilerek 1938'de "*Hatay Devleti*" kurulmuş ve bir yıl bu şekilde varlığını sürdürmüştür. Yaklaşan II. Dünya Savaşı'nın ayak sesleri duyulmaya başlandığında Fransa, İngiltere'nin de ısrarıyla Hatay'ı Türkiye'ye vermeye razı gelmiştir. Sonuç olarak 23 Haziran 1939'da Ankara'da "*Türkiye ile Suriye arasında toprak sorunlarının kesinlikle çözümüne ilişkin Antlaşma*"nın imzalanmasıyla Hatay kesin olarak Türkiye toprağı sayılmış ve Türkiye'de Suriye'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı göstereceğini garanti etmiştir.³⁹⁸ Böylece Fransa ile aramızdaki sorunlar da giderilmiş oldu. Yunanistanla sorun yaratan durumsa İstanbul'daki yerleşik Rumlarla ilgilidir. Görüşmelerden sonra 10 Haziran 1930'da Yunanistan ve Türkiye arasında Venizelos'un girişimiyle bir anlaşma imzalanmış ve bu konuda çözüme varılmıştır. Anlaşmaya göre yerleşme tarihlerine bakılmadan Batı Trakya'daki Türkler ve İstanbul'daki Rumlar "*yerleşik*" sayılmışlardır.³⁹⁹

2.3. Türkiye ve Polonya'nın Sınırlar Meselesi Açısından Karşılaştırılması

Günümüzde devletlerin topraklarını birbirinden ayırmak için kullanılan çizgi anlamına gelen⁴⁰⁰ sınır kavramı, Fransız Devrimi'yle "yasal, malî, idarî, ekonomik ve siyasal alanın limitlerini belirleyerek insan, sermaye ve malların sınır akışını düzenlemiş oldu." Sınırlara yüklenen bu işlev 1980'in sonuna değin sürdü. Ancak yüzyılın sonunda sınır anlayışında "kapalı totaliter sınırlardan daha farklılaşmış sınırlara" şeklinde bir dönüşüm gerçekleşti ve

³⁹⁷ Suna Kili, *age*, s.150-151.

³⁹⁸ Figen Atabey, "Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4., Sayı 7., Temmuz 2015, s.192.

³⁹⁹ Suna Kili, *age*, s.151.

⁴⁰⁰ Türk Dil Kurumu Sözlükleri, <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 09.05.2022 21:17).

sınırlar kavramı uluslararası hayatın sert ve değişmez kalıbından çıkarak daha akışkan bir hâle geldi.⁴⁰¹ Anthony Giddens ise geleneksel devletin sınır boyları (frontier) ve ulus-devletin sınırları (border) şeklinde iki sınır anlayışından bahsederek sınırların ulus-devletin ortaya çıkmasıyla oluştuğunu belirtmiştir.⁴⁰² Aslında Malcolm Anderson'un da belirttiği gibi sınır veya sınır oluşturma insanlık tarihinden beri var olan ancak zaman içinde önemli ölçüde değişen bir unsurdur. Ayrıca egemenlik fikirleri, bitişik topraklardaki özel kontrol, ulus-devlet ve uluslararası hukukun gönüllü kabulüyle düzenlenen devletlerin hukukî eşitliği, devletlerin sınırları konusunda ortak bir anlayışın yayılmasına neden olmuştur.⁴⁰³ Çizilen sınırların devletler için hayati bir önem taşımaya başlamasıyla sınırlar ulusların ve siyasi kimliklerin inşasında mitsel bir anlam kazandı.⁴⁰⁴

Sınırlar kavramı XX. yüzyılda genellikle ulusal kimliğin belirleyicisi olarak anılmıştır ve kavram, bu yüzyılda ulusal kimliği modern devletin önde gelen siyasi kimliği hâline getirmede önemli rol oynamıştır. Bu da sınırları modern devletin inşasında vazgeçilmez hâle getirmiştir.⁴⁰⁵ Polonya ve Türkiye'nin XX. yüzyılda devletin yeniden inşa sürecine başlamasında sınırların belirlenmesine verdiği öncelik bu bağlamda anlaşılabilir.

Polonya ve Türkiye'nin İki Savaş Arası Dönem'de kendini yeniden inşa etme sürecinde sorun yaşadığı en önemli hususlardan biri sınırların belirlenmesi olmuştur. Polonya'nın 1772'de başlayan ve 1795'te üçüncüsü gerçekleşen bölünmeler dönemiyle ülke topraklarının üç devletin egemenliğine girmesi sınırların çizilmesi noktasında oldukça karmaşık bir duruma sebebiyet verdi. Bu karmaşa azınlık sorununu da beraberinde getirdi. Çünkü bölünmeler birçok azınlık unsuruun Polonya sınırları içerisinde kalmasına neden oldu. Türkiye'de böylesine net bir bölünme dönemi yaşanmasa da Polonya'daki yaşanan üç kırılma anına karşılık baz alınabilecek üç sac ayağı vardır: 1877/78 Osmanlı Rus Harbi, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı. Polonya'nın Rusya tarafından bölündüğü yıllara da denk gelen 1877/78 Osmanlı-Rus Harbi sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması ve Berlin Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'da toprak kaybetmesine neden oldu.

⁴⁰¹ Ferhat Tekin, "Sosyolojik Açıdan Sınır: Derecik Örneği", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, S.28., s.28. ss.28-48.

⁴⁰² Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, Cumhur Atay (çev.), Kalkedon Yayınları, İstanbul 2008, s.73.

⁴⁰³ Malcolm Anderson, *Frontiers Territory and State Formation in the Modern World*, Oxford Polity Press, UK 1998, s.12.

⁴⁰⁴ Malcolm Anderson, *age*, s.4.

⁴⁰⁵ Hastings Donnan-Thomas M. Wilson, *Borders Frontiers of Identity, Nation and State*, Oxford International Publishers, New York 2001, s.5.

1912/13 yılları arasında yaşanan Balkan Savaşları neticesinde batı sınırları ve Ege'deki durum değişti. I. Dünya Savaşı öncesi iki ülkenin sınırlarında yaşadığı bu değişimler savaş sonrası yaşanan belirsizliklerde kilit noktaları teşkil etti. Avrupa'da ve Orta Doğu'da sınırları değiştiren I. Dünya Savaşı ise Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne sebep oldu.

Sınırlar meselesinin en hararetli tartışmalarının yaşandığı ve sınırların belirlendiği asıl dönem ise I. Dünya Savaşı sonrasıdır. Bu dönemde iki ülkeyi ayıran önemli bir fark bulunmaktadır; I. Dünya Savaşı sonrası Polonya'da 123 yıl süren bölünmelerin neden olduğu devletsizlik son bularak ülke yeniden bağımsızlığına kavuşurken Türk tarafında Osmanlı İmparatorluğu yıkılarak yeni bir ulus devlet inşasına başlanıyordu. Polonya'nın bağımsızlığı bir nevi I. Dünya Savaşı sonunda Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın çöküşünden doğmuştu. Rusya'nın savaştan çekilmesi, Almanya'nın yenilmesi gibi durumlardan kaynaklanan boşluktan Polonya yeniden doğmuş oldu. Türkiye'de ise durum farklıydı. İtilaf Devletleri'nin savaş sonrası Anadolu'da başlattıkları işgallere karşı Millî Mücadele Dönemi'nin gerçekleşmesiyle Türkiye'de topyekûn mücadele yaşanması neticesinde kazanılan zaferle tam bağımsızlık elde edildi. Bağımsızlığından sonra yalnızca Sovyetler ve Ukrayna ile doğuda savaş veren Polonya 1921'deki Riga Antlaşması'ndan sonra 1939'a dek büyük bir savaş içerisine girmedi. Türkiye'ye birçok savaşa sahne oldu. Bu bağlamda Türkiye'deki Millî Mücadele'nin Polonya'da olmaması temel farklardan biridir. Yani bağımsızlık mücadelesi Polonya'da daha siyasi yollarla gerçekleşirken, Türkiye'de askerî safha ağırlıklı olarak gerçekleşmiştir. Bağımsızlık süreçleri farklı şekillerde gerçekleşse de neticede kurulan iki ülke, İki Savaş Arası Dönem'de modern bir devlet inşa etme sürecine girdi.

Bağımsızlığa giden yollardan doğan farklılıklar iki ülkenin sınırlarının belirlenmesi için izlediği yolu farklı kılmıyordu. Çünkü Polonya ve Türkiye için savaş sonrası sınırların çizilmesinde temel dayanak antlaşmalar oldu. Wilson'un ortaya attığı ilkelerde bahsi geçen “bağımsız, denize çıkan ve toprak bütünlüğü güvence altına alınmış bir Polonya” söylemi ülkenin sınırların çizilmesi için başlangıç noktasıydı. Wilson İlkeleri'nin Polonya'ya vadettiği bağımsızlığın tesisi için gerekli olan ülke sınırlarının belirlenmesi çok zordu. Çünkü yaşanan bölünmeler sınırları değiştirdi ve toprak bütünlüğünden bahsedilen Polonya'nın neresi olduğu tam olarak bilinmiyordu. Bu sorun ileride Paris Barış Konferansı'na taşınacaktı. Wilson İlkeleri Osmanlı İmparatorluğu içinse Polonya kadar cömert fırsatlar sunmuyordu.

İki ülkenin sınırlarının belirlenmesinde antlaşmaların önemli bir rol oynadığı açıktır. Burada üzerinde durulabilecek belli başlı önemli görüşmeler ve antlaşmalar vardır. Bunlar

Polonya için Paris Barış Konferansı, Versay Antlaşması, Riga Antlaşması, Türkiye içinse Paris Barış Konferansı, Sevr Antlaşması, Mudanya Mütarekesi ve nihai olarak Lozan Antlaşması olarak toparlanabilir. Türkiye'nin bu süreçte Gümrü Antlaşması, Moskova Antlaşması, Ankara Antlaşması gibi belirli ülkelerle imzaladığı ikili antlaşmalar da Türkiye'nin sınırlarının tanınması açısından önemlidir.

Paris Barış Konferansı'nın her iki ülke için de ortak bir payda olduğu görülür. Polonya sorununun tartışılmasının uzun günler aldığı bu konferans özellikle Polonya için dönüm noktası oldu. Roman Dmowski temsilciğinde konferansa katılan Polonya'nın katılım amacı sınırlarla ilgili taleplerini burada sunarak ülke sınırlarının belirlenmesiydi. Hedefiye 1772'den önceki sınırlara ulaşmaktı. Polonya'nın bu tarihten önceki sınırlarının genişliği yeni sınırlarının belirlenmesinde zorluk yaratsa da konferansta sıkça söz edilen "ulusların kendi kaderini tayin hakkı" Polonya'ya bu noktada kazanç sağlayacaktı. Konferans boyunca tutumu eski sınırlara dönmek olan Polonya'nın bunu ne derecede gerçekleştirdiğine bakılacak olursa, konferans sonunda imzalanan Versay Antlaşması'yla çizilen batı Polonya sınırlarının 1772 sınırlarını genel olarak karşıladığı görülür. Dmowski'nin talep ettiği Yukarı Silezya Bölgesi'nin tamamı yapılan plebistiler ve gerçekleşen ayaklanmalar sonucu Almanya ve Polonya arasında bölüştürüldü. Bölgenin tamamının 1945'te Polonya'ya geçtiğini belirtelim. Versay Antlaşması'nda Polonya için belirlenen batı sınırı bölünme öncesi sınırı neredeyse karşıladığı gibi Polonya'ya Danzig Koridoru ile Baltık Denizi'ne erişim de sağlıyordu. Danzig, Milletler Cemiyeti himayesi altında özgür şehir olarak bırakıldı ancak Polonya'yla gümrük birliği içindeydi, hem de nüfusun çoğunluğunun Alman olmasına rağmen.

Paris Barış Konferansı'nda Türkiye'nin sınırları da masaya yatırıldı. Türkiye için de Polonya'nın tutumuna benzer bir eskiye dönüşle I. Dünya Savaşı öncesindeki toprakların korunması söz konusuydu. Paris Barış Konferansı'na katılan Polonya ve Türkiye arasında önemli bir fark vardı; konferans sırasında bahsi geçen "ulusların kendi kaderini tayin hakkı" Polonya'ya fayda sağlarken Türkiye için olumsuzluğa yol açıyordu. Yunanistan'ın Ege'deki nüfusun Rum çoğunlukta olduğu iddiasını İngiltere ve Amerika'nın nüfusun Türk çoğunlukta olduğu açıklandığı hâlde kabul etmesi, Wilson'un bahsettiği self determinasyona zıt düşüyordu. Yunan iddiaları doğrultusunda gerçekleşen İzmir'in işgali de konferansın gidişatını etkileyerek durumu gittikçe karmaşıktırdı. Bunun yanı sıra İtilaf Devletleri Doğu Anadolu'da bir Ermenistan'ın kurulmasını self determinasyonla meşrulaştırmaya çalışıyordu. Sonuç olarak Türkiye konferanstan Polonya gibi istediklerini alarak dönemedi ve Ağustos 1920'de sınırlarla ilgili ciddi zorlamalar meydana getiren Sevr Antlaşması'nı imzaladı.

Polonya’da İki Savaş Arası Dönem’de Türkiye’de olduğu gibi işgallerin gerçekleşmemesi de ülkenin sınırlar konusundaki gidişatını etkilemiştir. Ülkede Polonya-Sovyet Savaşı ve Ukrayna ile yapılan savaş haricinde geniş çaplı bir savaş yaşanmayıp yalnızca bölgesel çatışmalar ve ayaklanmalar gerçekleşti. Bu bölgesel çatışmalar ve ayaklanmalar da Polonya sınırlarını olumlu yönde etkiledi. Örneğin Poznan Ayaklanması sonucunda Poznan şehri Versay Antlaşması’yla Polonya sınırlarına dâhil edildi. Türkiye’de ise Polonya’daki kadar sınır değişikliğine sebep olacak ölçüde bir bölgesel ayaklanma yoktur. Polonya’daki yerel çatışma kuvvetleri Anadolu’da işgallere karşı bölgesel direniş örgütleri şeklinde oluşan kuvayimilliyeye benzetilebilir. Ancak Polonya’daki yerel çatışma kuvvetlerinin etki alanı kuvayimilliyeye kadar geniş değildir ve ülke genelinde bir savaş ortamı olmadığı için bu iki unsur tam olarak örtüşmez.

Versay Antlaşması’nda batı sınırları belirlenen Polonya’nın doğu sınırlarının belirlenmesi 14 Şubat 1919-18 Mart 1921 arasında gerçekleşen Polonya-Sovyet Savaşı sonucu yapılan 18 Mart 1921 tarihli Riga Antlaşması’yla olmuştur. Antlaşma, Polonya’nın bağımsızlığının güvence altına alınması ve doğu sınırlarının belirlenmesi açısından oldukça önemlidir. Polonya’nın doğu sınırları için belirlediği hedef yine bölünmeler öncesine yöneliktir. Riga’da çizilen doğu sınırı Polonya’nın ikinci bölünme sınırına yakın bir konumdadır. Ayrıca Riga’da belirlenen sınırların Paris Barış Konferansı’nda önerilen Curzon Hattı’nın 150 km daha doğusunda seyretmesi Polonya’yı tatmin ediyordu ve söz konusu dönemde doğu sınırları bir daha sorgulanmadı. Türkiye de bu tarihte Polonya’ya benzer bir şekilde Sovyetlerle yaptığı antlaşmayla Rusya’yla doğu sınırlarını güvence altına aldı. 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması Türk-Sovyet sınırını çiziyor, Kars, Ardahan ve Artvin’i Türkiye’ye bırakıyor ve Sovyetler Mîsâk-ı Millî’yi tanıyordu. Sovyetlerle iki gün arayla gerçekleşen bu antlaşmalar iki ülkenin de doğu sınırlarının belirlenmesi ve güvence altına alınması yönünden büyük bir benzerliğe sahiptir. Hem Türkiye hem Polonya bu antlaşmalarla dış politikada başarı elde etmiştir. Bu durum ayrıca Sovyetlerin o dönemki dış politika tutumlarıyla yakından alakalıdır. Riga Antlaşması II. Dünya Savaşı’nın nedeniyle geçersiz kaldı. Sovyetler ve Polonya arasındaki sınır Yalta Konferansı ve Potsdam Konferansı’yla yeniden çizildi. Türkiye için Moskova Antlaşması ve ardından gerçekleşen Kars Antlaşması’yla çizilen doğu sınırları günümüzde hâlâ geçerlidir.

Polonya’nın bu süreçte sınırlar meselesiyle ilgili olarak 1921 Riga Antlaşması’ndan sonra imzaladığı büyük ölçekli bir antlaşma bulunmamaktadır. Türkiye ise Polonya’dan farklı olarak sınırlarını tesis etmek amacıyla başka görüşmeler ve antlaşmalarda bulunmuştur.

1920’de Osmanlı Hükümetinin imzaladığı Sevr Antlaşması Ankara’daki TBMM Hükümeti tarafından onaylanmayınca İtilaf Devletleri tarafından Türkiye’yle bir barış antlaşması imzalamak üzere 21 Şubat 1921’de İkinci Londra Konferansı toplandı. Konferansta Türkiye’nin sınırları konuşuldu ancak lehimize önemli bir sonuç çıkmadı. Ancak bu dönemde Moskova Antlaşması’yla Sovyetlerin, Kars Antlaşması’yla Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan’ın ve Ankara Antlaşması’yla Fransa’nın Mîsâk-ı Millî’yi tanınması Türkiye’nin sınırları meselesi açısından önemliydi. Ardından Büyük Taarruz ile alınan Türk zaferi neticesinde imzalanan Mudanya Mütarekesi de Türkiye lehine sonuçlar doğurdu. Türkiye’nin sınırlarının çizilmesinde asıl belirleyiciyse 24 Temmuz 1923 yılında imzalanan Lozan Barış Antlaşması oldu.

Türkiye’nin Lozan’da sınırlarla ilgili hedefi Mîsâk-ı Millî’yi uygulamak, Süleymaniye, Kerkük ve Musul’u Türkiye’ye geri katmak, Türkiye’ye yakın adaları almak, Doğu Trakya’daki sınırı 1914 sınırına çekmek ve Batı Trakya’da plebisit yapmaktır. Yani Türkiye, Sevr Antlaşması’nda dayatılan sınırları yok sayarak Mîsâk-ı Millî’ye uygun sınırlar istiyordu. Lozan’da Türkiye’nin bu isteklerini ne denli sağladığına bakacak olursak Irak sınırı tam olarak belirlenemedi. Suriye sınırı Ankara Antlaşması’yla belirlenen şekilde kaldı. Batı’daki durum Mîsâk-ı Millî’ye bire bir uyumlu olarak belirlenemedi, İmroz, Bozcaada ve Tavşan Adaları Türkiye’ye bırakılarak Ege Adaları Yunanistan ve İtalya arasında bölüştü. Ancak Lozan Antlaşması’nda elde edilen sınırların Sevr Antlaşması’na göre çok daha iyi şartlarda belirlendiği görülür ve antlaşma Türkiye Cumhuriyeti için siyasi bir zaferdir. Mustafa Kemal Atatürk’ün *Nutuk*’ta Sevr ve Lozan arasında yaptığı karşılaştırmalarla aradaki fark bariz şekilde açıktır. Lozan’da çözülemeyen Irak sınırı 1925’te Milletler Cemiyeti raporuyla çözüldü. Lozan’da çözülemeyen diğer bir konu olan Boğazlar Meselesi ise 1936’da imzalanan Montreux Sözleşmesi’yle çözüme kavuştu. Mîsâk-ı Millî sınırları içerisinde bulunan Hatay’ın Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşması sonucunda Türkiye’nin sınırları dışında kalması da 29 Haziran 1939 tarihli, Fransa ve Türkiye arasında imzalanan antlaşmayla çözümlenerek Hatay ana yurda katıldı. Polonya ve Türkiye’nin sınırlarını belirleme noktasında yaşadığı sürece bakıldığında Türkiye’nin Polonya’ya nazaran daha dolambaçlı yollardan geçtiği görülür. Bunun nedeni ise önceden de belirtildiği gibi imparatorluğun çökerek yeni bir devlet inşasına başlanması ve Millî Mücadele Dönemi’nin yaşanmasıdır. Polonya’da zaten önceden var olan bir devlet geleneğine devam edilmesi bu süreci Türkiye’ye göre daha basit yollardan çözmesine meydan vermiştir.

İki ülke arasında sınırlar meselesinde üzerinde durulması gereken bir durum da gerçek sınırlar ve hayalî sınırlardır. Türkiye'nin millî sınırları baz aldığı Mîsâk-ı Millî'ye karşın Polonya'da hayalî sınırlar vardır. 1918-1922 tarihleri arasında devlet başkanlığında bulunan Jozef Pilsudski'nin Polonya'yla ilgili hayalî sınırları vardı. Daha açık bir ifadeyle Pilsudski, Polonya-Litvanya Birliği Dönemi'ndeki topluluğu yeniden inşa etmek üzere bir federasyon kurmak istiyordu. Federasyon, Polonya'nın öncülüğünde Litvanya, Letonya, Estonya gibi Baltık ülkelerinin yanı sıra Finlandiya, Belarus, Ukrayna, Romanya, Çekoslovakya, Yugoslavya, Macaristan ve Bulgaristan'ın katılımlarıyla oluşacaktı. Bu halklar Polonya ulusu içinde yarı özerk statüde olacaktı. Böylece Baltık Denizi'nden Karadeniz'e uzanan bu federasyon Polonya'yı güçlendirirken Rusya'yı zayıflatacaktı. Benzer bir görüş, Paris Barış Konferansı sırasında Polonya'nın temsilciğini üstlenen Roman Dmowski'de de vardı. O da Litvanya ve Ukrayna'nın henüz ulus olma bilincinde olmadığı için Polonya'yla birleşmeleri gerektiği düşüncesindeydi. Zaten 1919 yılında Galiçya bölgesinde kontrolü ele geçirmek için Polonya-Batı Ukrayna Halk Cumhuriyeti arasında başlayan savaşta Polonya Lviv'i almış, 1920'de Pilsudski'nin gayriresmî yetkisiyle Vilnius ele geçirilmişti. Ancak bu hayali sınırları niteleyen federalist devlet düşüncesi tabi ki gerçekleşemedi. Bunun birçok nedeni vardır. Öncelikle Polonya'nın bu isteği self determinasyona tamamen aykırıydı ve adı geçen uluslar da bağımsızlık istiyordu. Litvanya Pilsudski'nin Polonya-Litvanya Birliği'nin yeniden kurma isteğini reddederek, Litvanya'nın ulus olamayacağı fikirlerine karşı geldi. 1922 yılında Vilnius şehrinin Polonya'ya katılması için oy kullanıldığında Litvanya şehrin kaybedilmesini kabul etmedi ve Polonya'yla diplomatik ilişkilerini 1938 yılına kadar kesti. (Şehir 1939'da Litvanya'ya bağlandı.) Polonya'daki hayalî sınırlar isteğine karşı Türkiye'de böyle bir durum söz konusu değildir.

Yukarıda ifade edildiği şekilde iki ülke de uluslararası antlaşmalarla onaylanan ve tanınan sınırlarına kavuşurken uzun ve zorlu bir yoldan geçti. Bu hususta Polonya ve Türkiye arasındaki en önemli farklılık Türkiye'yi yalnızca Polonya'dan değil, I. Dünya Savaşı'nın kaybedeni müttefiklerinden de ayıran Millî Mücadele faktörüdür. Egemen bir devletin sınırlarının çizilebilmesi için siyasi mücadelenin yanında askerî zaferlerin önemini iyi bilen Türk komuta kademesi bağımsızlık savaşı sonunda daha stabil ve güvenli sınırlara sahip oldu. Jeopolitik farklılıklar olmakla beraber Türkiye'nin Polonya'ya kıyasla sınır bütünlüğünü korumuş olması buna da bağlıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

ANAYASA

1. İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEM'DE POLONYA ANAYASAL SÜRECİ

1.1. 1918 Öncesi Polonya Anayasaları

1918'de bağımsızlığını yeniden kazanan Polonya'nın anayasal çalışmalara hız verdiği görülür. Ancak devletin anayasal bir sistem oluşturma macerası çok daha eskiye uzanır. 1795'te yaşanan bölünmeden dört yıl önce çıkarılan *3 Mayıs 1791 Anayasası*, Polonya anayasacılık faaliyetlerinde en çok bilinen anayasa olmasına rağmen, bu süreç aslında XIV. yüzyıla kadar uzanır. İki Savaş Arası Dönem'de hazırlanan bazı anayasaların da geçmişte yürürlükte olan anayasalardan ve çıkarılan yasal düzenlemelerden ilham aldığı görülür. Bu nedenle 1918-1939 yılları arasındaki anayasal gelişmelere geçmeden önce konunun tarihi arka planına bakmakta fayda vardır.

Polonya'daki siyasi gelişmeleri aşağıdaki gibi 5 döneme ayıran Daniel Cole, konunun daha anlaşılır olmasını sağlamıştır:

- “1- 12. yüzyılda başlayan ve 16. yüzyılda Asiller Cumhuriyeti ile sonuçlanan ilk anayasa ve konsolidasyon (birleşme) dönemi
- 2- 1791 Anayasası, bölünme ve işgaller neticesinde 17. ve 18. yüzyıllar boyunca ekonomik ve siyasi gerileme dönemi.
- 3- I. ve II. Dünya Savaşları arasında bağımsız ancak kısa ömürlü bir Polonya Cumhuriyeti'nin yeniden ortaya çıkışı.
- 4- Savaş sonrası Sovyet hâkimiyetindeki Polonya Halk Cumhuriyeti.
- 5- Komünizm sonrası Polonya Cumhuriyeti.”⁴⁰⁶

Polonya'da anayasal bir monarşi düzeninin tam olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir. Fakat yapılan çalışmalar bize kralın gücünün kısıtlanmasına yönelik girişimlerin XIV. yüzyıla dayandığını gösterir.⁴⁰⁷ Burada bahsedilen girişimin III. Kazimierz Wielki (1333-1370) döneminde yapılan hukukî yenilikler olduğu düşünülür. Çünkü onun döneminde *Sejmik*⁴⁰⁸ adı verilen taşra meclisleri oluşturuldu ve siyasi konular bu meclislerde

⁴⁰⁶ Daniel H. Cole, “Poland's 1997 Constitution in Its Historical Context”, *Saint Louis Warsaw Trans-Atlantic Law Journal*, Indiana University 1998, s.5. ss.1-43.

⁴⁰⁷ Rett R. Ludwikowski, “Two Firsts: A Comparative Study of the American and the Polish Constitutions”, *Michigan Journal of International Law*, Columbus School of Law, Catholic University of America 1987, Volume 8, Issue 1, s.119.

⁴⁰⁸ Sejmik: XIV. yüzyılın sonlarında şekillenen yerel Polonya toprak özyönetim kurumu. XV. yüzyılda kaldırılarak önemli meseleler artık Sejm'de görüşülmeye başlandı. Bkz. Piotr Wrobel-Richard J. Kozicki (Ed.), *Historical Dictionary of Poland 966-1945*, Greenwood Publishing Group, London 1996, s.532.

kurultaylar tarafından ele alındı. III. Kazimierz döneminden önce de Polonya’da *toprak yasası*, *Alman yasası* ve *Kilise yasası* adı verilen üç bağımsız yasa hâkimdi. Fakat bu yasalar daha çok geleneklere dayalıydı ve belirli bir düzen içerisinde değildi. Bu durum III. Kazimierz’i yeni yasalar koymaya teşvik etti.⁴⁰⁹ Ayrıca yine XVI. yüzyılda I. Lajos adıyla tanınan Ludwik Wegierski döneminden itibaren Polonya krallarının taç giyme törenleri esnasında eski yasalarına bağlılık yemini etmesi elzemdi.⁴¹⁰

XV. yüzyıla gelindiğinde Jagiellon Hanedanı’nın önemli krallarından Wladyslaw Jagiello tahta çıktığında bütün yasaları onaylamanın yanı sıra yenilerini de ekledi. Bu yasalar, bugünkü modern anlamda “temel haklar” sağlıyordu. Bundan sonra halk, kralın eski yasaları onaylaması koşuluyla yönetim için kimi faydalı görüyorsa onu seçebilecekti. Konuyu detaylarıyla ele alan Sabire Arık, bu gelişmeden Polonya’da taht sahipliğinin artık seçimle yapıldığı yargısına varmıştır.⁴¹¹ XV. yüzyılın sonlarından itibaren Polonya’da “Anayasa” kavramı artık Sejm’in⁴¹² genel kararlarına atıfta bulunmak için kullanılmaya başlandı.⁴¹³ XVI. yüzyılda Polonya’nın ekonomik, siyasi ve coğrafi açıdan önemli ilerlemeler kaydetmesi, bu çağa “*Altın Yüzyıl*” adının verilmesine neden oldu. Krallık, uluslararası arenada kendini her alanda gösteriyordu. Tüm bu gelişmeler içerisinde bizim için önemli olansa bu yüzyılda Polonya’da bir “Cumhuriyet” girişiminin söz konusu olmasıdır. Buradaki “Cumhuriyet” kavramı tam olarak bugünkü anlamda sağlanmasa da ülkenin demokratik gelişimi açısından önemlidir. Bu dönemde Avrupa’nın genelinde “*Mutlak Monarşi*” (absolutizm) söz konusuysen Polonya’da bir aristokrasi (soylu) demokrasisi geliyordu. Bir “halk cumhuriyeti” niteliğinden çok, soylu kesimi kapsayan cumhuriyet anlayışı, krallığın %10’nu oluşturan soylulara kişisel dokunulmazlık, mülk dokunulmazlığı ve dinî özgürlükler sunuyordu.⁴¹⁴ Bu dönemde gerçekleşen diğer bir önemli gelişmeysen 1505 yılında Rodom’da Sejm tarafından sunulan “*Nihil Novi*”⁴¹⁵ adlı anayasanın kabul edilmesidir. Bu anayasaya göre üçlü meclis sisteminin benimsenmesiyle, Sejm tarafından sunulan yasanın artık kral, soylular (Senato), toprak sahipleri ve taşrada seçilen milletvekillerinin oluşturduğu

⁴⁰⁹ Sabire Arık, *Kuruluşları XVII. Yüzyıla Polonya Tarihi*, Köksav Yayınları, Ankara 2010, s.75.76.

⁴¹⁰ Sabire Arık, *age*, s.107.

⁴¹¹ *age*, s.108.

⁴¹² *Sejm*: Polonya Parlamentosu meclisi ve ana yasama organı. Sejm ulusal meclis, sejmiki yerel meclistir. Bkz. Karol Gorski, “The Origins of the Polish Sejm”, *The Slavonic and East European Review*, Vol.44., No. 102., 1966, s.122. XV. yüzyılda Sejmik yerine Sejm kullanılmaya başlanmıştır.

⁴¹³ Notes On The Senate, Senate Of The Republic of Poland, Zbigniew Szczańska, 2012, Warsaw, s.1.

⁴¹⁴ Sabire Arık, *age*, s.132-133.

⁴¹⁵ Robert Frost, *The Oxford History of Poland-Lithuania Volume I: The Making of the Polish-Lithuanian Union, 1385-1569*, Oxford University Press, New York 2015, s.344.

“Temsilciler Meclisi” tarafından ortaklaşa kabul edilmesi zorunlu hâle getirildi.⁴¹⁶ XVI. yüzyılın sonlarına doğru Sejm’de hazırlanan anayasalar (kraliyet mührü damgalı, Sejm Mareşali ve Şansölye imzalı) ülkenin tüm illerinin meclislerine gönderildi. Alınan kararlar 1543 yılına kadar Latince, daha sonra Lehçe olarak yazıldı.⁴¹⁷ 1573’te Varşova’da kurulan mecliste yapılması planlanan ilk seçim aynı yıl gerçekleşti. Seçimle ülkeye kral olarak seçilen Uchanski Henryk seçimden sonra anayasa formatında iki belge imzaladı. Bunlardan ilki *Artkuly Henrykowskie (Henrik Yasaları)*, Cumhuriyet yasaları ve yönetim şeklini ele almasıyla devletin temel yasalarını içeriyordu. Yasanın bir başka önemiye kralın seçimle başa gelip, cumhuriyetin getirdiği yasalara uyması gerektiğini vurgulamasıydı. Diğer yasa *Pacta Conventa* (anlaşmalar) ise kralın sorumluluklarını içeriyordu.⁴¹⁸ Bu belgeler kralın yetkilerini sınırlandırmış gibi görünse de kral hâlâ geniş yetkilere sahipti. XVIII. yüzyılda (1732-1782), Sejm’de hazırlanan tüm anayasa taslakları *Volumina Legum (Yasaların Kitapları)* başlığı adı altında sekiz cilt hâlinde yayımlandı. 1889’da 1782-1792 yıllarını kapsayan dokuzuncu cildi yayınlanırken, 1952’de 1793 tarihli “Grodno Sejm” anayasaları onuncu cilt olarak yayımlandı.⁴¹⁹

Polonya’nın XVIII. yüzyıldaki demokratik gelişimi, aslında tek başına ele alınabilecek niteliktedir. Çünkü Polonya anayasacılık tarihini yüzyıllar sonra bile etkileyecek önemli bir gelişme bu yüzyılda gerçekleşmiştir. Yukarıda bahsedilen “3 Mayıs 1791 Anayasası” Polonya anayasacılık faaliyetleri arasında büyük bir yer tutmakla beraber, bir dönüm noktası sayılır. Sebebiyse geleneksel bağlamından kopan anayasa kavramının, artık gerçek manada bir anayasal devlet sistemini nitelemesidir. Bu anayasayı daha önemli kılan husus, Avrupa’nın modern anlamda ilk anayasası sayılmasıdır.

1791 yılında yapılan düzenlemeler dört yüz yıllık bir çabanın sonucu olarak hem kralın yetkilerini kısıtlaması hem de anayasal bir hükümet için temel görevi görecektür. Kurumları inşa etmesi açısından anayasa niteliğinde görülür.⁴²⁰ 3 Mayıs 1791 Anayasası’na giden süreçte yaşanan zayıf anayasa denemeleri, seçmeli krallık dönemi ve *Liberum Veto*, krallıktaki siyasi ve sosyal bozulmaları iyileştirmeye yetmemişti. Zorlu ekonomik koşullar da vergi mükelleflerini daha fakir, devletiyse daha zayıf hâle getirmişti. Bu olumsuzluklar 1791

⁴¹⁶ *Notes On The Senate*, s.1.

⁴¹⁷ *age*, s.1.

⁴¹⁸ Sabire Arık, *age*, s.149-150.

⁴¹⁹ *Notes On The Senate*, s.1.

⁴²⁰ Rett R. Ludwikowski, “agm”, s.119.

Anayasası'nın yürürlüğe girmesine neden olan reform hareketlerine yol açtı.⁴²¹ Anayasa 1569'dan beri sıkı ilişkiler içinde olan Polonya-Litvanya Birliği'nin⁴²² kralı Stanislaw August Poniatowski tarafından 20 Ekim 1791'de kabul edildi.⁴²³ Ayrıca bu anayasa 1772'de Avusturya, Prusya ve Rusya arasında bölünen Polonya'nın bağımsızlık mücadelesinin göstergesiydi. Büyük ölçüde Avrupa Aydınlanması'nın politik ve sosyal yönünden esinlenen, 1789 İnsan Hakları Bildirgesi ve 1787 *Amerikan Anayasası*'na dayanan 1791 *Anayasası*, Polonya'nın geçmiş parlamenter geleneklerini de içeriyordu.⁴²⁴ Bu nedenle 1791 *Anayasası*, dönemin diğer ünlü anayasaları ABD ve Fransa Anayasalarıyla karşılaştırılır. Ancak Cholewinski'ye göre bu anayasa, devrimlerden sonra halkların tantanayla ilan ettirdiği devrim anayasalarının aksine bir evrim ürünüdür. Dolayısıyla kişisel hak ve özgürlüklerin korunması konusunda daha özenli yaklaşım benimsemiştir.⁴²⁵ Dinî hükümlerin de yer aldığı anayasa, dinî hoşgörüyü ancak devlet politikalarının izin verdiği ölçüde güvence altına alıyordu. I. maddede devletin dini olan Roma Katolikliği'nden başka bir dine geçişin yasak olduğu belirtiliyor hatta Hristiyan olmayanların kraliyet şehirlerinde yaşamaları reddediliyordu.⁴²⁶

Çift meclisli bir parlamentosu bulunan⁴²⁷ 1791 *Anayasası*'nın ilk bölümü sosyal düzenlemeler içeriyordu. Soylular ve köylüler arasında uzlaşma sağlayan yasa, soyluların var olan hak ve ayrıcalıklarını korumaya devam ediyordu. Anayasanın ikinci kısmını oluşturan siyasi bölüm, devletin gücünü yasama, yürütme ve yargı olarak ayırıyordu. Ayrıca anayasa mecliste karar alınmasında oybirliği gerektiren parlamento aracı⁴²⁸ *Liberum Veto* hakkını da kaldırarak tüm konuların oy çokluğuyla karara bağlanması hükmünü getirerek yargılama

⁴²¹ Daniel Z. Stone, "An Introduction to Polish Democratic Thought", *The Origins of Modern Polish Democracy*, M. B. B. Biskupski-James S. Pula- Piotr J. Wrobel (Ed.), Ohio University Press, USA 2010, s.10.

⁴²² Sejm, Ustawa Rzadowa z dnia 3-go maja 1791 roku, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/kpol/1791.html>, (Erişim Tarihi: 12.04.2022 02:05.)

⁴²³ Sejm, Ustawa Rzadowa z dnia 3-go maja 1791 roku, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/kpol/1791.html>, (Erişim Tarihi: 12.04.2022 02:05.)

⁴²⁴ *Notes O The Senate*, s.2.

⁴²⁵ Ryszard Cholewinski, "The Protection of Human Rights in the New Polish Constitution", *Fordham International Law Journal*, Vol 22., Issue 2., Article 2., 1998, s.240.

⁴²⁶ Daniel H. Cole, "Poland's 1997 Constitution in Its Historical Context", *Saint Louis Warsaw Trans-Atlantic Law Journal*, Indiana University 1998, s.18.

⁴²⁷ Eva Cristina Hoffman Jedruch, "Poland's Legislative Parliament (Sejm Ustawodawczy) And The Small Constitution (Mala Konstytucja) of 1919", *Parliaments, Estates and Representation*, 24 Jun 2020, s.1-2.,

⁴²⁸ Constitutionnet, Constitutional history of Poland, <https://constitutionnet.org/country/constitutional-history-poland#:~:text=On%2020%20February%201919%2C%20the,Poland%20as%20a%20democratic%20republic.>, (Erişim Tarihi: 25.05.2021/13:11)

yetkisini bağımsız mahkemelere veriyordu.⁴²⁹ 1791 Anayasası'nın ayrılmaz bir parçası olan 18 Nisan 1791 tarihli *Kasabalar Yasası*,⁴³⁰ egemen üst sınıfa verilen hakların yanı sıra kasabalılara ve köylülere de sınırlı haklar veriyordu. Bu yasa Polonya'yı feodal bir toplum özelliğinden uzaklaştıracak ve modern devlet olma yolunda adım atmasını sağlayacaktı.⁴³¹ 1791 Anayasası'nda yer alan bazı anti-demokratik ve anti-liberter özellikler XVI. yüzyıldan bu yana giderek artan milliyetçi siyasi ve hukuki teorileri yansıtıyordu. Buna rağmen bu belge, Polonyalılar için yüzyıllarca önem taşıyacak; devletin bağımsızlık, egemenlik ve demokrasi mirasını temsil edecekti.⁴³²

1791 Anayasası Avrupa'da o dönemde ihtiyaç duyulan birçok siyasi reformu uyguluyordu. Ayrıca anayasanın yürürlükte kaldığı 14 ay boyunca Sejm, bir dizi kanun çıkardı. Ancak 23 Kasım 1793'te Grodno Meclisi'nde Rusya ve Prusya Sejm'i hükümsüz ilan etti ve onun üzerine kurulan tüm yasaları yok saydı. Böylece 1791 Anayasası yürürlükten kaldırıldı.⁴³³ Polonya 1795'te Rusya, Prusya ve Avusturya arasında paylaşıldı ve 123 yıl sürecek bir bölünme dönemi başlamış oldu. 1791 Mayıs Anayasası, Polonya'nın 1772'deki bölünmeden sonra egemenliğini yeniden kazanma mücadelesinin bir sembolü olarak kaldı. Her ne kadar bölünmeyle anayasanın etkisi sınırlandırılrsa da 3 Mayıs Anayasası gerek güçler ayrılığı ilkesini benimsemesi gerekse verilen haklar bakımından ileriye yönelik önemli bir adımdı. 1918'de bağımsızlığını yeniden kazanan Polonya'nın 1921 Anayasası'nın 1791 Anayasası'na bir atıfla başlaması, bu anayasanın Polonya için önemini kanıtlar. Ayrıca günümüzde de bu anayasaya hâlâ saygı duyulmakta ve her sene 3 Mayıs Polonya'da Millî Bayram olarak kutlanmaktadır. 1791 Anayasası günümüz Litvanya, Beyaz Rusya, Ukrayna ve Polonya topraklarını kapsayan bir devlette uygulandığı için bu ulusların da ortak geleneğidir.⁴³⁴

1772'de yaşanan ilk bölünmenin ardından Polonya ortak bir hükümdar dâhilinde Rusya'yla birleşse de hâlâ ayrı bir devlettir.⁴³⁵ 1815 tarihli Viyana Kongresi'nde Rusya tarafından yönetilen bir Polonya Krallığı yaratıldı fakat imparatorluğun ayrı bir mülkü olarak

⁴²⁹ *Notes O The Senate*, s.2

⁴³⁰ *age*, s.2

⁴³¹ Ryszard Cholewinski, "agm", s.240.

⁴³² Daniel H. Cole, "agm" s.18.

⁴³³ Jana Pawła, "Konstytucja 1791r.", *Szkolna Gazetka ZZSP*, Nr 6., s.5.

⁴³⁴ Marek Zubik, "Polish Constitutionalism And The Constitutional Judiciary In Poland", *Hungarian Review*, Vol V., No 6., November 2014, s.67.

⁴³⁵ Stanislaw Grabski, *The Polish-Soviet Frontier*, London 1943, s.10.

yeni bir anayasayla restore edildi.⁴³⁶ Rusya mutlak monarşiyle yönetilirken Polonya’da üç yüz yıllık bir parlamento geleneği vardı. Ayrıca krallık ayrı bir hükümete ve orduya sahipti. Çar I. Nicholas, Polonya kralı unvanını alarak 1825’te Varşova’da taç giydi.⁴³⁷

1.2. Bağımsızlık Sonrası Polonya Anayasal Gelişim Süreci

1.2.1. 1917 Naiplik Konseyi Anayasa Taslağı

Polonya 1795 yılında yaşadığı “Üçüncü Bölünme” ile yüz yılı aşkın bir süredir bağımsızlığı elinden alınmış bir şekilde varlığını devam ettirmeye çalışmaktaydı. I. Dünya Savaşı’nın gerçekleşmesi Polonya’nın bağımsızlığı konusunda dönüm noktası oldu. Almanya tarafından 1917’de Polonya’da geçici bir *Naiplik Konseyi/Polonya Krallığı Geçici Konseyi (Regency Council)* kurularak bir naip atandı. *Naiplik Konseyi* daha sonra anayasaya dönüştürülecek bir taslağı hazırlamak üzere 1917’de harekete geçti. Bunun için *Parlamento-Anayasa Komisyonu (PPC)* kuruldu ve çalışmalara başlandı. 29 Şubat 1917’de komisyon, Sejm’in (Parlamento’nun) kurulması ve anayasanın her yönünün ele alınması için iki gruba bölündü. İki komisyona Polonya üniversitelerinin en seçkin hukukçuları dahil edildi. Toplamda 34 oturumun yapıldığı konsey toplantılarında öneriler sonucu anayasa taslağı tartışıldı.⁴³⁸ *Polonya Devleti Anayasa Taslağı* adını alan bu belge, 1918’de bağımsızlığın kazanılmasının ardından Polonya için tam bir taslak anayasa olacaktı. Ayrıca taslaktaki çözümler sonraki dönemler için ilham kaynağı da oldu.⁴³⁹ 28 Temmuz 1917’de Geçici Danıştay Parlamenter ve Anayasa Komisyonu’nun kabul ettiği anayasanın ilk maddesi “Panstwo Polskiego jest niepodległe” (Polonya Devleti bağımsızdır.) cümlesiyle Polonya devletinin bağımsızlığını vurguluyordu.⁴⁴⁰

“1.Genel olarak Polonya Devleti’ni ele almaktadır. İlk maddesi Polonya’nın bağımsızlığının altını çizer; ikinci maddesi, tam bağımsız bir anayasal rejim öncülüne dayanan devletin anayasal karakterini vurgular.

2-3: Devlet başkanı ve kral veya naip için geçerli olan kuralları içerir.

⁴³⁶ Constitutionnet, Constitutional history of Poland, <https://constitutionnet.org/country/constitutional-history-poland#:~:text=On%2020%20February%201919%2C%20the,Poland%20as%20a%20democratic%20republic.>, (Erişim Tarihi: 25.05.2021/13:28)

⁴³⁷ Stanislaw Grabski, *age*, s.10.

⁴³⁸ Eva Cristina Hoffman Jedruch, “agm”, s.5-6.

⁴³⁹ Marcin Michal Wiszowaty, “The Draft Constitution of the Polish State of 1917, on the idea of resurrecting the Polish state in 1918 as a mixed (constitutional) monarchy and the main provisions of the monarchical constituton for Poland” *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*, March 2019, s.25-26.

⁴⁴⁰ Konstytucja t.I., <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/5274805>, Sygnatura 2/2/0/1/51, (Erişim Tarihi: 11.04.2022 15:52.)

- 4-5-6: Hükümetin üç temel işlevini yerine getiren ana organlara atıfta bulunur: Yasama organı olarak Sejm, yürütme organı olarak bakanlar ve yargı organı olarak mahkemeleri niteler.
7. Yerel yönetimleri kapsar.
8. Vatandaşların hak ve yükümlülüklerini listeler.
9. Geçici düzenlemeler içerir.”⁴⁴¹

Toplam 9 bölümden oluşan taslak 151 maddeye ayrılmıştır. Anayasanın tüm maddelerini içeren belgeler Polonya arşivinde mevcuttur.⁴⁴² Genel olarak devlet şeklini tasvir eden vilayet, Parlamento (Sejm), bakanlar, mahkemeler, yerel yönetim, kişisel hak ve özgürlükler gibi konuların üzerinde duran taslağın 4. maddesini bir devlet dini oluşturuyordu. Buna göre Polonya’da resmî din Roma Katolikliği olarak benimsendi. Buna göre kral ve kraliçe Katolik olmalıydı. Katoliklik devlet içerisinde üstün bir konuma getirilse de taslak, dinî mezheplere, kiliselere ve dinî derneklere özgürlük tanıyordu.⁴⁴³ 20. maddeyle Parlamento, kralın evliliğine karışma yetkisini elinde tutuyordu. Parlamento’nun rızası olmaksızın yapılan kraliyet evliliği kralın tacını kaybetmesine neden olabilirdi. Kral, yasama yaptırımı, Parlamento’nun feshi, yürütme kararname çıkarma, orduyu komuta etme (madde 13), bakanları ve devlet erkini atama, uluslararası anlaşmaları akdetme veya feshetme yetkisi (madde 16), emir ve unvanların verilmesi gibi yetkilere sahipti (madde 8,10,12-17). Para, kral adına basılacaktı. Acil kanun çıkarılması gereken istisnai olağanüstü durumlarda kral kanunun yetkisine eşit bir kararname çıkarabilirdi. Hazırlanan taslak kalıtsal monarşiye dayalıydı ancak veraset kurallarının ayrıntısı daha sonra özel bir kanunla açıklanacaktı. Ayrıca kralın yaptığı tüm eylemler için onay gerekli tutuldu (madde 93-94). Kral, siyasi ve yasal olarak sorumlu olsa da kutsal ve dokunulmazdı. (madde 3).⁴⁴⁴ Taslak kralın görevini yerine getirememesi olasılığına karşın geçici bir naip atıyordu. Yani kralın yokluğunda tahtın geçici varisi naipti. Naibin yokluğunda da Parlamento, bir Roma Katolik kişisini atayacaktı (madde 25-25). Bu bölüme göre hükümdarın, naibin ve diğer yetkililerin maaşları özel tüzükle belirlenen şekilde devlet bütçesinden finanse edilecekti. Hazırlanan taslakta devlet arması, ulusal renkler, hükümdarın resmî unvanları ve devletin başkentine dair hükümler yer almadı.⁴⁴⁵

Taslağın yönetim sistemi açısından analizi için kralın yaptığı yemin, belgede öngörülen sistem ve hükümdarın nispeten geniş güçlere sahip olduğu karma (anayasal)

⁴⁴¹ Eva Cristina Hoffman Jedruch, “agm”, s.6-7.

⁴⁴² Konstytucja t.I., <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/5274805>, Sygnatura 2/2/0/1/51, (Erişim Tarihi: 11.04.2022 15:56.)

⁴⁴³ Marcin Michał Wiszowaty, “agm”, s.31.

⁴⁴⁴ “agm”, s.32.

⁴⁴⁵ “agm”, s.34-35.

monarşi olarak tanımlanabilir. Ancak kralın taç giyme töreni esnasında taahhüt etmesi gereken anayasa hükümleriyle sınırlı olduğu ve alacağı kararlarda Parlamento'ya karşı sorumlu olduğu unutulmamalıdır. Hazırlanan anayasa taslağına göre yasama yetkisi Parlamento ve kral ile, yürütme yetkisi sorumlu bakanlar aracılığıyla, yargı gücüyle “bağımsız mahkemeler” üzerinden yürütülecekti. 1917 Anayasa Taslağı 151. maddesinde yer alan “Bu anayasa yürürlüğe girer girmez ona uygun olmayan tüm hükümler kaldırılacaktır” ibaresiyle net bir duruş sergiliyordu.⁴⁴⁶

1917 tarihli anayasa taslağı üzerinde birçok tartışma yapıldı. Tartışmaların yoğunlaştığı nokta kralın evliliği ve kralın savaşı yalnızca hükümetin rızasıyla ilan etmesi oldu. Burada önlenmek istenen kralın hırsının devleti zarar uğratmasıydı. Daha büyük önem oluşturan asıl tartışma konusuysa monarşiye mi yoksa parlamenter sisteme mi ağırlık verileceğiydi. Bu konu “Anayasa Komisyonu”nu ikiye böldü. Hâlbuki Henryk Przewdziecki taslağın “*güçlü hükümet, güçlü parlamento*” sloganıyla çalışmaya başladığını ve yeniden doğan Polonya'nın zengin parlamentarizm gelenekleriyle birleştiğini açıklıyordu. Bu sırada Rus Devrimi'nin de etkisiyle kendini gösteren “*Cumhuriyet*” fikri artık yalnızca sol partiler arasında değil muhafazakârlar arasında da dillenmeye başladı. Jozef Buzek, monarşinin yeniden dirilen Polonya için daha avantajlı olduğunu, ülke sakinlerinin siyasi gelişimden yoksunluğu, ülke varlığının tehdit altında oluşu ve gerekçeleri ile savunuyordu. Komisyona Varşova Üniversitesinden katılan Avukat Jozef Sieminski, bu durumda hükümdarın konumunu “*maskeli mutlakiyetçilik*” olarak tanımlıyordu. Ayrıca Sieminski parlamentoda ülkedeki her grubun temsil edilmesi gerektiğini savunuyordu.⁴⁴⁷

Anayasa Taslağı her ne kadar üzerinde tartışılmaya açık olsa da 1917'de kabul edilen bu belge Polonya'nın yeniden bir devlet olarak harekete geçtiğini kanıtlıyordu. Marcin M. Wiszowaty'e göre 1917 Anaya Taslağı “tam bir taslak anayasa” olarak kabul edilmelidir. Çünkü bu taslak devletin dahi olmadığı bir koşulda gelişen Polonya anayasa hukukunun orijinal bir ifadesidir. Ayrıca taslağın bir diğer önemi, Polonya'ya monarşi sisteminin dışarıdan dayatıldığına karşı bir tez olmasıdır.⁴⁴⁸ 28 Temmuz 1917'de kabul edilen belge yayınlandıktan sonra yabancı basında da ses getirdi. Yayınlanan metin Mayıs 1918'de komisyona Lwow Üniversitesinden katılan meclis komisyonu kâtibi Jozef Buzek tarafından 4

⁴⁴⁶ “agm”, s.35-36.

⁴⁴⁷ “agm”, s.33-37.

⁴⁴⁸ “agm”, s.37-38.

cilt olarak geliştirilecekti.⁴⁴⁹ Üstelik şimdilik eksikleriyle hazırlanan bu taslak, ileride hazırlanacak anayasaların temelini oluştuyordu.

1917’de kurulan *Naiplik Konseyi* 1918’de Polonya’nın bağımsızlığını ilan edecekti. Wilson İlkeleri’nin bağımsız bir Polonya’nın varlığının gerekliliğini vurgulaması da bu süreçte etkili oldu. Nihayet Almanya, Avusturya ve Rusya’nın üzerinden çekilmesiyle Polonya 11 Kasım 1918 tarihinde bağımsızlığını ilan etti. Bu tarih hâlâ Polonya’da *Ulusal Bağımsızlık Günü* olarak kutlanmaktadır.

1.3. 1919 ANAYASASI (KÜÇÜK ANAYASA)

Polonya, bağımsızlığın karmaşık ve zorlu mücadelesinden 1918’de nihai zaferle çıkmıştı. Ancak bağımsızlık tek başına yeterli değildi. Polonya için asıl zorlayıcı dönem şimdi başlıyordu. Henüz yeni kurulan devlet ekonomik, siyasi ve sosyal düzenden yoksundu. Yaşanan bölünme sınırlar, azınlıklar ve ekonomik sıkıntılar gibi sorunları da beraberinde getiriyordu. Bu nedenle Polonya, gerçek bir devlet olma yolunda önemli adımlar atmalıydı. Dünya Savaşı sonunda Wilson’un da Avrupa’da istikrarın demokrasiyle sağlanacağı yönündeki düşünceleri savaş sonrası ortaya çıkan halef devletleri hukukî reformlar yapmaya teşvik etti.⁴⁵⁰ Ancak topraklarının 123 yıl boyunca bölünerek üç ayrı imparatorluğa entegre edilmesi Polonya için başka sorunları da beraberinde getiriyordu. Bunlardan en zoru, devleti ve toplumu yasalar dâhilinde kontrolde tutarak devletin varlığını sürdürebilmek ve güçlendirebilmek için anayasal sürece geçişti. Eva C. Hoffman Jedruch bu durumda Polonya’nın yapması gerekeni, “uluslararası formda yurtdışında ülkeyi temsil edecek yasal bir hükümet oluşturmak” ve “ülkeyi yurt içinde yönetecek idari makam için yasal bir yapı oluşturmak”⁴⁵¹ şeklinde iki maddeyle ifade eder. Fakat çalkantılı bir ortamda yeni bir anayasa oluşturmak zordu. Sejm anayasa taslağı üzerindeki tartışmalara son vererek bir sonuca varmalıydı.⁴⁵²

Hâlihazırda daha önce hazırlanan 1917 Anayasa Taslağı ile bir temel atılmıştı. Bu arada sürgündekiler de dahil Polonyalılar, ülkelerinin yeniden ayağa kalkması için kendi aralarında siyasi gruplar oluşturmuyorlardı. Böylece bir yandan yeni gruplar ortaya çıkarken, diğer yandan bu gruplar yeni bir anayasa ve seçilmiş bir parlamento gerektirecek parlamenter

⁴⁴⁹ Marcin Michal Wiszowaty, “agm”, s.27.

⁴⁵⁰ Stephen J. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, Savaş Aktur (çev.), Dost Kitabevi, Ankara 2004, s.182.

⁴⁵¹ Eva Cristina Hoffman Jedruch, “agm”, s.1.

⁴⁵² “agm”, s.8.

rejimi örgütlemek için hazırlıklara başladı. Anayasaya dayalı hükümet için ilk adım olarak bir seçim yönetmeliği oluşturuldu.⁴⁵³ Yönetmeliği Kasım 1918’de Jozef Pilsudski hazırladı. Bu yönetmeliğin ilk maddesine göre 21 yaşında olan her vatandaş cinsiyet fark etmeksizin oy kullanabilirdi. Yani bu madde Polonyalı kadınlara Avrupa’nın en eski oy haklarından birini sunuyordu. Aktif görevde bulunan askerî personel oy kullanamazdı. Ancak asker ve oy kullanma hakkına sahip her vatandaşın milletvekili seçilme hakkı vardı. Ertelenen seçimler ancak 1919-1920’de yapılabilirdi.⁴⁵⁴ 1

6 Ocak 1919’da Ignacy Jan Paderewski Polonya’nın ikinci başbakanı olarak göreve başladı. Paderewski hükümetinde meydana gelen ilk büyük siyasi olay 26 Ocak 1919 seçimi idi. Seçimin amacı, yasayı yürürlüğe koyma görevini yerine getirecek olan Polonya yasama meclisi için milletvekillerini seçmek ve buna eş zamanlı olarak bir anayasa taslağı hazırlamaktı.⁴⁵⁵ Seçime katılan aktif partiler; aşırı sağcı *Ulusal Demokrat Parti* (Narodowa Demokracja, ND), *Sosyalist Parti* (Polska Partia Socjalistyczna, PPS),⁴⁵⁶ *Ulusal Hristiyan Parti*, *Hristiyan Sosyalistler*, *Piast Köylü Partisi*, *Kurtuluş Köylü Partisi*⁴⁵⁷ ve *Ulusal İşçi Partisi*, *Geçici Ulusal Yahudi Konseyi*, *Ortodoks Yahudi Listesi*, *Birleşik Alman Listesi*, *Yahudi Bund*’u gibi daha küçük gruplardı.⁴⁵⁸ Seçimlerden sonra Sejm ilk olarak 10 Şubat 1919’da toplandı. Şimdilik 340 olan milletvekili sayısı ilerleyen zamanlarda artacaktı.⁴⁵⁹ Çünkü seçimler olağanüstü koşullarda yapıldı. Bu nedenle tüm ülkede aynı anda oy kullanılması mümkün değildi. Ukrayna’nın Lviv’e yaptığı saldırı seçimleri engelledi, Poznan’da bazı kurumlar hâlâ Almanların elindeydi.⁴⁶⁰ Üstelik Pomeranya, Yukarı Silezya ve Doğu Galiçya bu dönemde Polonya’nın kontrolü altında olmadığı için bu bölgelerde de seçim yapılamadı. Polonya sağ 116 milletvekiliyle %34’lük koltuk tutan Ulusal Demokratların egemenliğindeydi. Sol, 44 sandalye kazanan Piast Köylü Partisinin hâkimiyetindeydi. Bu parti, savaştan önce Polonya’nın çeşitli bölgelerinde gelişen bir köylü hareketinin sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Hareket zamanla iki kola bölünerek siyasi partiler oluşturdu. Bunlardan biri ılımlı toprak reformunu savunan ve siyasi sahnede adından sık sık söz ettirecek Wincenty Witos’un önderliğinde kurulan *Piast Köylü Partisi*’ydi (PPS). Diğeriyse daha

⁴⁵³ “agm”, s.1.

⁴⁵⁴ “agm”, s.9.

⁴⁵⁵ Richard M. Watt, *age*, s.85-86.

⁴⁵⁶ Anita J. Prazmowska, *Britain And Poland 1939-1943*, Cambridge University Press, New York 1995, s.10.

⁴⁵⁷ Richard M. Watt, *age*, s.86.

⁴⁵⁸ Eva Cristina Hoffman Jedruch, “agm”, s.9.

⁴⁵⁹ Richard M. Watt, *age*, s.86.

⁴⁶⁰ Eva Cristina Hoffman Jedruch, “agm”, s.10.

radikal şekilde toprağın yeniden dağıtımını savunan *Kurtuluş Köylü Partisi*'ydi (KKP). KKP seçimde 58 sandalye kazandı ve her zaman olmasa da çoğunlukla Polonya solunun bir parçası kabul edildi. Solun diğer partisi 32 sandalyeyle PPS oldu.⁴⁶¹ 1920'de Pomeranya'da seçim yapıldığında milletvekili sayısı 412'ye yükseldi. Bu sayı 20 Mart 1922'de, Orta Litvanya Sejm'inden temsilciler eklendiğinde 432'ye yükseliyordu.⁴⁶²

Pilsudski bağımsızlıktan sonra ülkenin başkomutanı ve geçici devlet başkanı konumundaydı. 1919-20 seçimleriyle Jozef Pilsudski'ye devlet başkanlığı görevinden daha fazlası emanet edilmek isteniyordu. Fakat görevi parlamento ve geçici anayasada ifade edilecek hükümlerle sınırlandırıldı. Geçici bir anayasa hazırlanma süreci yalnızca bir komisyona değil tüm siyasi kulüplerin liderlerinden oluşturulan *Kıdemliler Konseyi*'ne verildi. Böylece kalıcı bir anayasaya kadar kullanılacak anayasanın çalışmalarına başlandı.⁴⁶³ Bu arada anayasaya yönelik kesin adım, nihayet Sejm tarafından 20 Şubat 1919'da atıldı. Sejm, Polonya'nın yeni anayasasını kabul ediyordu.⁴⁶⁴ Böylece dar bir kapsama sahip olsa da Küçük Anayasa adı verilen anayasa bağımsız Polonya'nın ilk anayasası olarak 20 Şubat 1919'da yürürlüğe girdi. Anayasaya göre bakanlar, aynı zamanda çok sınırlı yetkilere sahip bir devlet başkanı seçen Sejm'e karşı sorumlu olacaklardı. Pilsudski, hukukî otoriteden mahrum kalan ikinci görevini sürdürürken, başkomutanlık konumu ona önemli bir etki sağlıyordu. Bunun en büyük nedeni bağımsızlıktan hemen sonra büyük bir ulusal ordu oluşturmadaki dikkate değer başarısıydı.⁴⁶⁵ Ancak Sejm aynı gün Küçük Anayasa'da geçerli olacak, devlet başkanı makamının daha fazla tatbik edilmesi için bir karar aldı: "20 Şubat 1919 tarihli Sejm'in "Uchwała Sejmu z dnia 20 lutego 1919 r. o powierzeniu Józefowi Piłsudskiemu dalszego sprawowania urzędu Naczelnika Państwa." (Józef Piłsudski'ye Devlet Başkanlığı görevinin daha fazla yürütülmesini emanet etme kararı)⁴⁶⁶ başlıklı yazıyla çıkarılan karar gereği Pilsudski, "Devletin temsilcisi ve Sejm'in sivil ve askerî konulardaki kararlarının en yüksek uygulayıcısı" oldu. Fakat özünde tüm gücün kaynağı Sejm'di. Bu her

⁴⁶¹ Richard M. Watt, *age*, s.86.

⁴⁶² Eva Cristina Hoffman Jedruch, "agm", s.11.

⁴⁶³ "agm", s.12.

⁴⁶⁴ Stephen Gorove, "The New Polish Constitution", *Washington University Law Review*, June 1954, Volume 1945, Number 3, s.261.

⁴⁶⁵ Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *A Concise History of Poland*, Cambridge University Press, New York 2006, s.223-224.

⁴⁶⁶ Sejm, *Uchwała Sejmu z dnia 20 lutego 1919 r. o powierzeniu Józefowi Piłsudskiemu dalszego sprawowania urzędu Naczelnika Państwa.* (Sejm'in 20 Şubat 1919 tarihli Józef Piłsudski'ye Devlet Başkanlığı görevinin daha fazla yürütülmesini emanet etme kararı.), <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19190190226>, *Dziennik Praw. Poz.*, 226, 1919-02-20, (Erişim Tarihi: 11.04.202. 17:29.)

konuda söz hakkı olan bir organdı.⁴⁶⁷ Küçük Anayasa ya da Geçici Anayasa yasama yetkisini parlamentonun tek bir meclisine veriyordu. Yürütme yetkisi devlet başkanına aitti ve o, bir hükümet oluşturmakla yükümlüydü. Hem başkanın kendisi hem de hükümeti parlamentoya karşı sorumlu olacaktı.⁴⁶⁸

20 Şubat 1919 tarihli belgenin içeriği şöyledir:

“Jozef Pilsudski’ye Devlet Başkanlığı görevinin daha fazla yürütülmesini emanet etme konusunda.

Sejm, Jozef Pilsudski’nin Devlet Başkanlığı görevini Sejm’in dikkatine sunduğuna ilişkin beyanını kabul eder ve bu görevi tüm çabalarından dolayı Sejm’işn hizmetine sunduğu için kendisine teşekkür eder.

Polonya Devleti’ndeki yüksek makamların örgütlenmesine ilişkin hükümlerle ilke olarak belirlenen Anayasanın içeriğinin kanuni olarak kabulüne kadar,

Sejm, Devlet Başkanlığı görevinin devamını aşağıdaki şartlarla Jozef Pilsudski’ye emanet eder:

1- Polonya Devleti’nde egemenlik ve yasama yetkisi Sejm’dir; Başbakan ve ilgili profesyonel bakan tarafından imzalanan kanunlar Mareşal tarafından duyurulur.

2- Devlet Başkanı, devletin temsilcisi ve sivil ve askerî konularda Sejm kararlarının en üst uygulayıcısıdır.

3- Devlet Başkanı, Sejm ile yaptığı anlaşma üzerine hükümet üyelerini aday gösterir ve hükümeti atar.

4- Devlet Başkanı ve Hükümet, görevlerinin yerine getirilmesinden Sejm’e karşı sorumludur.

5- Devlet Başkanının her bir işlemini, ilgili bakanın imzalanması gerekir.”⁴⁶⁹

Bu maddelere bakılarak 20 Şubat 1919 tarihli Küçük Anayasa’nın Polonya’ya aşırı parlamenter bir sistem getirdiği söylenebilir. Çünkü egemenlik ulusun değil, Sejm’indir. Sejm, egemenliği uygulayan organ olduğu için millete nazaran üstün bir konumdadır. Dahası komisyon kuralı getirilerek, parlamento dışındaki yüksek devlet iktidarı organları belirli parlamento yürütme komitelerinin rolüne indirgenmiştir.⁴⁷⁰ Bu noktada devlet başkanının konumunun parlamentoya göre daha geride kaldığı görülür. Çünkü devlet başkanı, parlamenter sistemlerde olduğu gibi olağan olarak parlamentoyu feshetmek ya da kararları veto etmek gibi haklara sahip değildi. Küçük Anayasa’nın Polonya’da ileride yaşanan parlamenter gelişmeler üzerindeki etkisi hâlâ Polonyalı tarihçiler tarafından

⁴⁶⁷ Kaczmarska Kaczmarczyk-Kalk, “System Rzadow w Polsce w Latach 1918-1922”, *Studia Prawnicze Kul*, S.1, 2018, s.67.

⁴⁶⁸ Eva Cristina Hoffman Jedruch, “agm”, s.12.

⁴⁶⁹ Sejm, *Uchwała Sejmu z dnia 20 lutego 1919 r. o powierzeniu Józefowi Pilsudskiemu dalszego sprawowania urzędu Naczelnika Państwa.*, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19190190226>, Dziennik Praw. Poz., 226, 1919-02-20, (Erişim Tarihi: 11.04.202. 18:30)

⁴⁷⁰ Kaczmarska Kaczmarczyk-Kalk, “agm”, s.68.

tartışılmaktadır. Daha da önemlisi bu metnin anayasal sorumluluk taşımadığı, sadece parlamenter bir sorumluluk getirdiğini öne sürenler de vardır.⁴⁷¹

1919 Anayasa'sı Polonya'da artık bir parlamenter sistem olduğunu ilan ediyordu. 9 Şubat'ta kurulan Polonya Hükümeti, (Pilsudski Hükümeti-Başbakan Ignacy Jan Paderewski) ay sonunda nihayet Fransa, İngiltere ve İtalya tarafından tanındı.⁴⁷²

1.4. 1921 Anayasası

1919 Küçük Anayasa'sı Polonya için bağımsızlığın bir ifadesi olarak olağanüstü şartlarda hazırlanan bir metindi. Yani sistemi her yönden düzenleyebilecek anayasal bir çerçeveye sahip değildi. Bu nedenle daha geniş kapsamlı bir anayasaya ihtiyaç vardı. Yeni bir anayasa hazırlanma nedenlerinden biri de 1919-1921 yılları arasında süregelen Polonya-Sovyet Savaşı'nın sona ermesiydi. Bu savaş, 1917 Devrimi'nden sonra yaşanan Rus İç Savaşı'nın beraberinde geldi ve Rusya'yı, iki ayrı cephede savaşmak zorunda bıraktı. Polonya için ise şartlar daha da zorlayıcıydı.

Polonya-Sovyet Savaşı'nın ortaya çıkmasında çeşitli nedenler ileri sürülmektedir. Tüm Avrupa'yı etkileyen bu savaş Bolşevikler kendi taraflarından bakarak İtilaf Devletleri'nin bir komplosu olarak görüyordu. Sınırlarla ilgili anlaşmazlık da nedenlerden biriydi. Ancak savaşın asıl nedeni, Bolşeviklerin Rus Devrimi'ni Almanya'da beklenen olası devrimle birleştirme istekleriydi. Bunu da ancak Polonya üzerinden gerçekleştirebilirlerdi.⁴⁷³ 14 Şubat 1919'da iki taraf arasında başlayan çatışmalar 18 Mart 1921'e kadar sürdü. Polonya'yı savaşta asıl hırslandıran şey Sovyetlerin çelişkili tavırlarıydı. Lenin barış konuşmaları yaparken Kızıl Ordu Polonya'ya var gücüyle saldırıyordu. Pilsudski buna karşılık Ukraynalı bir grupla ittifak yaparak Bolşevikleri zayıf oldukları güneyden vurdu. Ancak bu üstünlük uzun sürmedi ve Mayıs/Haziran 1920'de Polonyalılar Kızıl Ordu tarafından Ukrayna'dan çıkarıldı. Bu olaydan Rusların şiddeti arttı ve Polonya Devlet Savunma Konseyi'nin kontrolü altına girdi. Kızıl Ordu ani bir atakla Vistül Nehri'ne ulaştı ancak Polonya ordusunun beklenmedik kuşatması Sovyetlerin Almanya devrimiyle bağlantı kurma hayallerine son verdi. Polonya, Vistül Mucizesi adı verilen bir zaferle Sovyetleri mağlup etti.⁴⁷⁴ Savaş 18 Mart 1921'de Riga'da yapılan barışla sona erdi. Anlaşma Polonya'ya uluslararası arenada prestij kazandırarak birçok

⁴⁷¹ Eva Cristina Hoffman Jedruch, "agm", s.13.

⁴⁷² Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.223-224.

⁴⁷³ Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, Mehmet Ali Kılıçbay (çev.), İmge Kitabevi, Ankara 2011, s.980.

⁴⁷⁴ John Merriman, *Rönesans'tan Bugüne Modern Avrupa Tarihi*, Şükrü Alpagut (çev.), Say Yayınları, Ankara 2018, s.1023.

faydayı da beraberinde getiriyordu. Bu zafer hem Polonya halkının hem de devletin özgüvenini artırdı. Polonya, *Riga Antlaşması* ile aynı hafta yeni bir anayasayı yürürlüğe koyarak kazandığı siyasi zaferi hukuksal gelişimi ile taçlandırıyor.

17 Mart 1921 Anayasası büyük ölçüde Fransa'nın Üçüncü Cumhuriyet modeline dayanıyordu.⁴⁷⁵ Fakat muhafazakâr unsurların kışkırtmasıyla bu modeli temel alınarak uygulanan anayasa, Köylü Partileri ve Sosyalist Partilerin ısrarıyla sosyal refaha da özel bir ağırlık verdi.⁴⁷⁶ Polonya gibi uzun süreli kendini yönetme becerisinden uzak kalmış bir ülkenin Üçüncü Fransa Cumhuriyeti'nin anayasasından esinlenip, meclis tarafından bu sistemin Polonya'da işleyeceğinin düşünülmesi Fransız siyasilerini şaşırttı.⁴⁷⁷ Tasarlanan sistemin düzgün işleyebilmesi için parlamentoda istikrarlı bir siyasi çoğunluğun olması gerekiyordu. Ancak Polonya'daki kaygan siyasi zemin düşünüldüğünde, böyle bir parlamento çoğunluğuna ulaşmak oldukça zordu.⁴⁷⁸

1921 Anayasası Polonya'nın daha önce yazılı olan veya olmayan anayasalarının geleneğini sürdürerek giriş bölümünde 3 Mayıs 1791 Anayasası'na atıf yapar. Burada bu anayasayı bağımsızlık sembolü yapanların mücadelesini ve azmini minnetle hatırlayarak Polonya'yı yeniden bağımsız, birleşik, güçlü, güvenli ve vatandaşlarının hak, özgürlük ve eşitliğini koruyan bir devleti yeniden Sejm'de kabul edilen bu anayasayla sağlayacaklarını belirtir.⁴⁷⁹ 1791'e yapılan atıf sebepsiz değildir. Bunu yapma amacı, Polonya'nın 1918'de bir anda ortaya çıkmadığını, eskiden var olan bir devletin devamı olduğunu ve bunun yeniden hayata döndürüldüğünü vurgulamaktır.⁴⁸⁰

1921 Anayasası bir giriş paragrafının ardından, *Cumhuriyet, Yasama Gücü, Yürütme Gücü, Yargı, Vatandaşların Genel Görev ve Hakları, Genel Hükümler ve Geçici Hükümler* olmak üzere 8 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümün ilk maddesinde yer alan “Polonya Devleti bir Cumhuriyet'tir” ifadesiyle Cumhuriyet ilan ediliyordu. Aslında bu, Polonya için İkinci Cumhuriyet'ti. Çünkü XVI. yüzyılda kısmen uygulanan bir cumhuriyet denemesi daha bulunmaktaydı. Daha önce böyle bir girişiminin söz konusu olmasından dolayı Polonya'da

⁴⁷⁵ Norman Davies, *age*, s.105.

⁴⁷⁶ Norman Davies, *God's Playground A History of Poland Volume II 1795 TO Present*, Colombia University Press, New York 2005, s.298.

⁴⁷⁷ Stephen J. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, Savaş Aktur (çev.), Dost Kitabevi, Ankara 2004, s.182.

⁴⁷⁸ Marek Zubik, “Polish Constitutionalism And The Constitutional Judiciary In Poland”, *Hungarian Review*, Vol V., No.6., November 2014, s.67.

⁴⁷⁹ Sejm, *Constitution of the Republic of Poland, March 17, 1921*, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/kpol/e1921.html>, (Erişim Tarihi: 28.05.2021).

⁴⁸⁰ Marek Zubik, “agm”, s.67.

1918’de bağımsızlığın kazanılmasından 1939’da yaşanan Nazi işgaline kadarki döneme “İkinci Cumhuriyet” adı verildi. İkinci madde yer alan “*Polonya Cumhuriyeti’nde egemenlik millete aittir. Ulusun organları şunlardır; yasama alanında Sejm ve Senato; yürütme yetkisi alanında sorumlu bakanlar ile birlikte Cumhurbaşkanı; adalet idaresi alanında bağımsız mahkemeler*” ibaresiyle anayasa egemenlik hakkını 1919 Anayasası’ndan farklı olarak artık Sejm’den alıp millete veriyordu. Yine aynı madde Polonya’da artık güçler ayrılığı ilkesinin uygulanmaya başlanacağını gösteriyordu. Yasama Gücü başlıklı II. Bölüm otuz sekiz maddeyle geniş bilgiler içermektedir. Bölüm Sejm (Yasama Meclisi) odaklıdır ve Sejm’in üstünlüğünü vurgulayarak, meclisin ne zaman ve ne şartlarda toplanacağını, toplantılarda neleri ele alacağını, meclis kurallarını, Sejm yetkililerinin görevlerini birçok maddede aktarmıştır. Kamu ve özel kanunların yapılması ve uygulanması, tüzüklerin işleyişi bu bölümde anlatır. Ayrıca ordunun durumu, para sistemi, devlet borçlarının denetimi, vergiler, devlet hesaplarının parlamentoya sunulması, maliye alanında tüm devlet idaresinin kontrolü, devlet hazinesinin harcamaları gibi mali konular burada belirlenmiştir. Vatandaşın oy kullanma hakkı, seçimlerin işleyişi, özellikle milletvekili seçme-seçilme ve milletvekilinin görevleriyle ilgili detaylı bilgiler de vermektedir.

Yürütme Gücü’nü içeren III. Bölüm otuz dört maddeden oluşmaktadır. Bölüm, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu eksenlidir. Cumhurbaşkanı seçim yolu, görev süresi, yetkileri ve sınırları çizilir. Cumhurbaşkanının yürütme yetkisini bakanlar eliyle kullanacağı belirtir, Bakanlar Kurulu’nun oluşumu ve sorumlulukları açıklanır.

1921 Anayasası’nın IV. Bölümü Yargı başlıklıdır. 12 maddelik bölümde mahkemelerin işleyişi, yargıçların atanması, cezai kurallar ve özel mahkemelerden bahsedilir. Kişisel görev ve hakları içeren V. Bölüm 37 maddede her Polonya vatandaşına yüklenen sorumlulukları ve hakları detaylı olarak açıklar. Bu bölümde 1921 Anayasası’nın Polonya vatandaşlarına ırk, dil veya din gözetmeksizin yaşam ve mülkiyet garantisi vaat eder. Polonyalı olmayanlara da karşılıklı olmak koşuluyla Polonya Cumhuriyeti vatandaşlarıyla eşit haklar verildiği görülür. Tüm vatandaşları kanun önünde eşit sayan anayasa; ifade özgürlüğü, mülk dokunulmazlığı, ikamet yerini seçme hürriyeti, basın özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğünün garantisi, azınlıkların dinî veya dilsel faaliyetler icra ettikleri kurumların özgürce işlemesi vaatleri içerir. VI. Bölümde anayasa değişikliğinin nasıl yapılacağı, son

olarak VII. Bölümde yeni anayasanın uygulamaya konması ve mevzuatı hakkında bilgi verilir.⁴⁸¹

1921 Anayasası'nın üzerinde durduğu konuları genel hatlarıyla bu şekilde sıralamak mümkündür. Anayasanın hukuksal bağlamına bakılacak olursa, 1921 Anayasası halk egemenliği, güçler ayrılığı ve medeni hakların güvence altına alınmasıyla demokratik ilkelere dayanan⁴⁸² ve resmî anlamda liberal bir demokrasi olarak tasarlanan bir anayasaydı.⁴⁸³ Hak ve özgürlüklerin gerçek bir anayasayla korunması Polonya'da ancak bağımsızlığın yeniden kazanılmasından iki buçuk yıl sonra kesin bir şekilde yerleşiyordu.⁴⁸⁴ Getirdiği en büyük yenilik, kendine odak noktası olarak demokrasiyi almasıydı. Monarşiyi tamamen reddederek, sosyal sınıflardan bağımsız olan katılımcı bir demokrasi ortamı yaratan ilk anayasaydı.⁴⁸⁵ Bu anayasayla Polonya'nın on yedi idari ili (voyvodalık) için bağımsız yargı ve ademi merkeziyetçi bir yerel yönetim sistemi sağlanmış oluyordu. Kısmen Üçüncü Fransız Cumhuriyeti'ninkine göre modellenen anayasa, medeni haklar, hukukun üstünlüğü, ifade özgürlüğü, din ve etnik azınlıklar için özgürlük gibi sağladığı imkanlarla, Batı tarzı bir parlamenter cumhuriyetten beklenenden çok liberal ve demokratik önlemleri içeriyordu.⁴⁸⁶ Böylece 17 Mart 1921'de demokratik bir anayasa kabul edilmiş oluyordu.⁴⁸⁷ Batı'nın demokratik hükümetlerinin ilkelerine dayanan 1921 Anayasası, İki Savaş Arası Dönem'in büyük bir bölümünde temel olarak işlenmeye devam etti.⁴⁸⁸ Ancak Polonya'da II. Cumhuriyet Dönemi'nin sağlamlaşmasını sembolize eden bu demokratik anayasa, aynı zamanda parlamenter hükümet sisteminin ağırlığını da beraberinde getirecekti.⁴⁸⁹ Bunun nedeni ne başkanın ne de Senato'nun Sejm'in elinde tuttuğu geniş yetkilere sahip olmamasıydı. Gücü elinde tutan Sejm ise 444 milletvekilinden oluşuyordu.⁴⁹⁰

⁴⁸¹ Sejm, *Constitution of the Republic of Poland, March 17, 1921*, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/kpol/e1921.html>, (Erişim Tarihi: 17.12.2020).

⁴⁸² Daniel H. Cole, "Poland's 1997 Constitution in Its Historical Context", *Saint Louis-Warsaw Trans-Atlantic Law Journal*, Indiana University 1998, s.21.

⁴⁸³ Norman Davies, *God's Playground A History of Poland Volume II 1795 TO Present*, Colombia University Press, New York 2005, s.298.

⁴⁸⁴ Ryszard Cholewinski, "The Protection of Human Rights in th New Polish Constitution", *Fordham International Law Journal*, Vol 22, Issue 2, Article 2, 1998, s.241.

⁴⁸⁵ Daniel H. Cole, "agm", s.21.

⁴⁸⁶ Peter D. Stachura, *Poland, 1918-1945 An Interpretive and Documentary History of the Second Republic*, Routledge Taylor&Francis Group, USA and Canada 2004, s.63.

⁴⁸⁷ Yusuf Ziya Özer, *age*, s.292.

⁴⁸⁸ Stephan Gorove, "agm", s.261.

⁴⁸⁹ Daniel H. Cole, "agm", s.21.

⁴⁹⁰ Adam Zamoyski, *The Polish Way A Thousand Year History of the Poles and Their Culture*, John Murray Publishers Ltd, London 1987, s.340.

1921 Anayasası ilan edilmeden önce Roman Dmowski ve Josef Pilsudski arasında başkanlık konusunda derin bir çatışma vardı. Bu çatışma anayasanın hazırlandığı süreçte azalmadığı gibi başka konularda da devam ediyordu. Bu nedenle 1921 Anayasası ilk Sejm'e hâkim olan taraflar arasındaki manevranın bir sonucu olarak hazırlandı. Böylece Ulusal Demokratlar Pilsudski'nin başkanlık hırslarına karşı başkanı zayıf bırakacak bir denge kurma düşüncesiyle güçlü yasama meclisi sistemini kurdular.⁴⁹¹ Çünkü 1921 yılında Polonya siyasi hayatında despotizm ile ilgili ciddi endişeler vardı. Aslında bu korkunun nedeni tek bir kişiden kaynaklanıyordu; Jozef Pilsudski. Milliyetçiler Pilsudski'nin başkan seçilmesinden ve yönetimde tek başına söz sahibi olarak tüm gücü şahsında toplamasından son derece çekiniyordu. Anayasanın başkanın yetkilerini kısıtlayacak şekilde hazırlanmasının nedeni de milliyetçilerdi.⁴⁹²

Pilsudski ile ilgili endişeler, anayasayı hazırlayanların parlamentonun eline çok fazla, yürütmenin elineyse çok az yetki veren orantısız bir güç dengesi yaratılmasına yol açtı.⁴⁹³ Aslında bu Pilsudski'ye karşı yapılmış kısıtlı bir hamleydi. Seçilen cumhurbaşkanı teoride devlet başkanıydı fakat başkanlık yetkisi büyük ölçüde yalnızca resmî görevlerle sınırlıydı.⁴⁹⁴ Sejm; anayasa değişiklikleri, ordu ve vergilendirme gibi yetkileri elinde bulunduruyordu. Sejm'in çoğunluk oyu bir bakanı, tüm kabineyi ve hatta başkanı dahi istifaya zorlayabilirdi. Başkan ise bunun aksine Sejm'i feshedemezdi. Yasaları veto etme yetkisine dahi sahip değildi. Başkan, savaş zamanı başkomutan olarak görev yapamazdı. Pilsudski ise tüm bunları *Gilded Cage* (altın kafes) tabiriyle alaya alarak bu görevi kabul etmedi.⁴⁹⁵ Böylece Pilsudski'nin gücü elinde tutmasından korkan milliyetçiler bu kısıtlamalarla güçlü bir cumhurbaşkanlığı kurulmasını engellemiş oluyordu. Yine de bu belgeyle Pilsudski'ye yapılan küçümseme onun rakibi Roman Dmowski karşısında Polonya'nın ilk mareşali olduğu gerçeğini değiştirmiyordu. O, uygun ortamı bulduğunda siyasi inisiyatifi ele geçirebilecek statü ve güvenilirliğe sahipti. Zaten mareşal ve yanındakiler, demokratik yollarla seçilmiş bir parlamento tarafından ilan edilmesine rağmen, 1921 Anayasası'nı meşru bir belge olarak

⁴⁹¹ Anita Prazmowska, *Poland A Modern History*, I.B. Tauris and Co Ltd, London/New York 2010, s.108.

⁴⁹² Norman Davies, *Hearth Of Europe The Past In Poland's Present*, Oxford University Press, New York 2001, s.105.

⁴⁹³ Daniel H. Cole, "agm", s.22.

⁴⁹⁴ Peter D. Stachura, *Poland, 1918-1945 An Interpretive and Documentary History of the Second Republic*, Routledge Taylor&Francis Group, USA and Canada 2004, s.63.

⁴⁹⁵ Daniel H. Cole, "agm", s.22.

kabul etmiyorlardı. Bu grup ileride Polonya'nın bağımsız varlığını tehdit ettiğine inandıkları siyasi istikrarsızlık ve yolsuzluğun temel nedeni olarak bu sistemi öne süreceklerdi.⁴⁹⁶

Polonya'da varlığını yeni tesis eden bir siyasi ortam olduğu düşünüldüğünde, başkanın daha güçlü bir konumda olması devletin ekonomisini ve siyasi hayatını belki daha iyi bir yere taşıyabilirdi. Ancak anayasanın getirdiği aşırı parlamenter sistem eleştirilirken, Polonya'nın uzun bir zaman boyunca başka devletlerce yönetilmesi ve ardından modern bir devlet inşa etme çabaları unutulmamalıdır. Bu çaba başlı başına büyük bir adımdır. 1921 Anayasası da dönemin şartlarına göre modern ve demokratik olması açısından dikkate değerdir.⁴⁹⁷ Özellikle bağımsızlıktan sonraki koşullar düşünüldüğünde bu çaba daha da anlamlı olacaktır. Çünkü 1921 Anayasa'sı her ne kadar demokratik hükümler içerse de Polonya'da her türden milliyetçilik ve radikalizmin olduğu bir siyasi ortamda uygulamaya koyuldu. Anayasa daha yürürlüğe girmemişken siyasi partiler devlet politikalarının niteliği konusunda bile henüz anlaşılamamışlardı. Polonya'da bu dönemde kötü olan yalnızca siyasi koşullar değildi. Siyasetteki çalkantının yanı sıra ekonomik koşullar berbat, işsizlik ve enflasyon gittikçe yükseliyordu.⁴⁹⁸

1921-26 arası dönemde kurulan koalisyon hükümetleri de hayal kırıklıklarını beraberinde getirdi. Herhangi bir tarafın rakiplerinin sınır bozucu faaliyetlerinin üstesinden gelememesinden kaynaklı siyasi deformasyonlar yaşandı. Ne solcu sosyalistler ne de sağcı radikal milliyetçiler üstünlük sağlayamıyordu. Bu nedenle siyasi yozlaşmalar hat safhadaydı.⁴⁹⁹ Yani tam anlamıyla mükemmel bir anayasa hazırlansa bile, dönemin zor koşulları düşünüldüğünde herhangi bir anayasanın bütünüyle işe yarayacağını veya siyasi istikrar sağlayacağını beklemek hata olurdu. Cole'nin "*Aslında Polonya'nın bölünme sonrası döneminin ilk hükümetleri, 1989'da Başbakan Tadeusz Mazowiecki'nin ilk komünizm sonrası hükümetiyle karşılaştırıldığında, daha büyük zorluklarla yüzleşmişlerdi,*"⁵⁰⁰ sözleri anlatılmaya çalışılan durumu daha iyi özetleyecektir.

İki Savaş Arası Dönem boyunca Polonya'da siyasi yaşam istikrarsızlıkla sürdürülmeye devam etti. Bu durum ekonomik sorunların çözümünü de zorlaştırıyordu. Siyasi deneyim eksikliği ve önde gelen partilerin bir uzlaşmaya varamamasından kaynaklanan ve herhangi bir

⁴⁹⁶ Peter D. Stachura, *age*, s.63-64.

⁴⁹⁷ Daniel H. Cole, "agm", s.23.

⁴⁹⁸ Daniel H. Cole, "agm", s.23.

⁴⁹⁹ Norman Davies, *age*, s.106-107.

⁵⁰⁰ Daniel H. Cole, "agm", s.24.

siyasi amaca ulaşmaya yönelik tüm girişimlerin boşa çıktığı tablo karmakarışıktı.⁵⁰¹ Bir uzlaşma aracı olan 1921 Anayasası güçlü bir yürütme sağlamadı. Uzun müzakereler sonucu bir araya gelen ve birbirini izleyen hükümetlerin karşılaştığı sorunlara çözüm bulma şansı çok düşüktü. Bir sonraki müzakere turu, öngörülebileceği üzere her hükümetin kaçınılmaz düşüşünü izledi.⁵⁰²

1921 Anayasası ülkeyi devlet başkanı eksenli yönetimden, Sejm'in bütün gücü kullandığı bir sisteme doğru evrime sürükledi; bir nevi devlet başkanı, merkezi güçten uzak tutularak saf dışı bırakıldı. 1921 Anayasası her ne kadar siyasi koşulların zor olduğu bir dönemde uygulanmaya konsa da Polonya'ya Cumhuriyet ve parlamenter bir demokrasi getirmesi, vatandaşların kişisel ve siyasi özgürlüklerini genişletmesi, bağımsız bir yargı sistemi kurması, ilkokul eğitimini zorunlu tutması ve Katolik Kilisesi'nin ayrıcalıklı pozisyonunu garanti etmesi bu anayasayı önemli kılan unsurlardı. 126 maddeden oluşan anayasa, sunduğu hukuki ve sosyal çözümlerle devleti düzenliyordu. Ancak Polonya, bölünmenin vurduğu zincirlerden henüz yeni kurtulmuştu. Bağımsızlıkta elde edilen başarı her şey için yeterli değildi; devletin her alanda kendine yetmesi uzun zaman alacaktı. İçinde bulunulan tüm olumsuz koşullar düşünüldüğünde, siyasi cephede tam bir başarı beklemek nafileydi. Ayrıca parlamentoda istikrarlı bir çoğunluğun sağlanamaması sorunu da 1921 Anayasası'nın işlememesinin en önemli nedenlerinden biri olarak görülür. 1926 değişiklikleri ve 1935 Anayasası, 1921 Anayasası'nın istenilen sonucu vermediğinin kanıtıdır.⁵⁰³ Anayasanın yasama organına çok önemli yetkiler vererek güçlü bir parlamenter sistem yaratması,⁵⁰⁴ kurulan hükümetlerin işlevselliğini engelleyen ekonomik-politik sorunlar ve gerekli endüstriyel reformların eksikliği, 1926'da Pilsudski'nin sisteme karşı darbe teşebbüsü gerçekleştirmesine neden olacaktı.⁵⁰⁵

⁵⁰¹ Anita Prazmowska, *Poland A Modern History*, I.B. Tauris and Co Ltd, London/New York 2010, s.117.

⁵⁰² Anita Prazmowska, *age*, s.118.

⁵⁰³ Marek Zubik, "agm", s.67.

⁵⁰⁴ Ryszard Cholewinski, "agm", s.242.

⁵⁰⁵ Daniel H. Cole, "agm", s.24.

1.4.1. 1926 Anayasa Değişikliği

1.4.1. 1926 Darbesi

1926 Mayıs Darbesi⁵⁰⁶ (Lehçe: *przewrót majowy*)⁵⁰⁷ Polonya’da 12-14 Mayıs tarihinde, Mareşal Jozef Pilsudski ve yandaşları tarafından mevcut yönetime karşı gerçekleştirilen darbedir. Polonya siyaseti İkinci Cumhuriyet Dönemi’nin başından beri çalkantılıydı. Kurulan hükümetlerin istikrar sağlayamaması, siyasi partiler arasındaki çekişmeler ve yönetimde var olan despotizm endişesi cumhuriyeti kötü yönde etkiliyordu. Böyle bir darbeye neden ihtiyaç duyulmuştur sorusuna gelince; bunun nedenini içeride ve dışarıda aramak mümkün. Pilsudski’nin 1923’ten sonra politikada her ne kadar eskisinden daha az etkin olduğu görülse de içten içe bir iktidar hırsına sahip olduğu açıktır.

1921 Anayasası’nın devlet başkanına çok kısıtlı yetkiler sunmasının, Pilsudski’yi böylesi bir darbeye yöneltmiş olması olasıdır. Bunun yanı sıra devletin dış siyasette yaşadığı dalgalanmalar da böyle bir darbeye ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Ancak tarihçiler arasında darbenin doğuşunun dış etkenler sebebiyle mi, içeride yaşanan süreçlerin bir sonucu olarak mı, öncesinde organize bir komplo mu olduğu yoksa kendiliğinden mi geliştiği hakkında fikir ayrılıkları vardır. Polonyalı tarihçi Antoni Czubinski’ye göre olayın doğuşu ve önemi tam olarak araştırılmamıştır.⁵⁰⁸ Pilsudski’nin, yönetimin kötüye gitmesiyle ilgili tedirginlikleri vardı. Ona göre parlamento liderleri beceriksizdi ve devlet yolsuzluğa doğru sürükleniyordu.⁵⁰⁹ Yönetimde hâkim olan *Endecja* rejiminden nefret ediliyordu. Pilsudski de bu yüzden bu beceriksiz, kavgacı politikacılardan kurtulmak, ülkedeki siyasi ve ahlaki karmaşayı temizlemek için harekete geçilmesi gerektiğine inanıyordu. Ayrıca politikacıların, Polonya’nın düşmanları Almanlar ve Ruslara karşı tutumlarını da beğenmiyordu.⁵¹⁰ Özellikle Ekim 1925’te imzalanan Locarno Antlaşması bunlardan biriydi. Antlaşmaya Polonyalı temsilcilerin çağrılmaması ve antlaşmanın devletin sınırlarını ihlal etmesi bir tedirginlik yarattı. Aynı yıl haziran ayında Almanya-Polonya arasında bir ticaret savaşı başladı. Sovyetlerin hâlâ Polonya’nın bağımsızlığını hazmedememeleri ve bu yönde bir tehdit oluşturmaları da darbeye neden olan diğer bir etkendi. Pilsudski başından beri uygulanan şekliyle parlamenter demokrasinin Polonya için uygun olmadığı kanısındaydı. Ona göre çok

⁵⁰⁶Piotr Wrobel-Richard J. Kozicki (Ed.), *Historical Dictionary of Poland 966-1945*, Greenwood Publishing Group, London 1996, s.439.

⁵⁰⁷ Antoni Czubinski, “Przewrót Majowy 1926 roku”, Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1989, s.142.

⁵⁰⁸ Antoni Czubinski, “agm”, s.142.

⁵⁰⁹ Norman Davies, *age*, s.108.

⁵¹⁰ Peter D. Stachura, *age*, s.65.

daha güçlü bir yönetim eli gerekliydi. Burada önemli olan bir ayrıntı da Pilsudski'nin kendini Polonya için kriz anlarında liderliği üstlenecek, yukarıdan seçilen bir “kader adamı” olarak görmesidir.⁵¹¹ Genel olarak Pilsudski'nin başlattığı Mayıs 1926 Darbesi'nin kökenlerini şu noktalara dayandırabiliriz:

- “1- Parlamenter demokrasinin anlaşılammaması.
- 2- Toplumun kutuplaşması.
- 3- İşçiler ve solcuların milliyetçilerin iktidarı ele geçirmesinden korkması.
- 4- Dışarıdan bir tehdit; Almanya'nın Polonya sınırını sorgulaması (bu nedenle Pilsudski güçlü bir devlet yapısı olması gerektiği kanısında.)
- 5- Parlamenter demokrasiyi etkisiz, sürekli güç kaymaları yaşayan ve tehlikeli bir unsur olarak görmesinden dolayı sürekli eleştirmek.
- 6- Siyasi partilerin yalnızca kendi çıkarlarını teşvik ettiğini düşünerek partileri onaylamamak.
- 7- Sadece güçlü bir devlet (güçlü yönetim) Polonya'nın saldırgan komşularıyla başa çıkabilir düşüncesi.
- 8- Yolsuzluk.
- 9- J. Pilsudski'nin iktidardan dışlandığı için hüsrana uğraması.
- 10- J. Pilsudski'nin ordudaki muazzam popülerliğine dayalı, eski Lejyonistlere ve gazilere güvenerek darbeye kalkışma düşüncesi.”⁵¹²

1926 Mayıs Darbesi'ne girişilmesinin belirli nedenleri ve özellikleri vardı. Ancak I. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın çoğunda parlamento kurumlarının kırılganlığının bir örneği sergileniyor.⁵¹³ Pilsudski'nin bizzat yeniden doğuşuna tanık olduğu ve başkanlık ettiği cumhuriyetin hükümetini yıkmaya yönelik gerekçeleri gerçekten tartışmaya değer nitelikte. Mareşalin neden böyle bir darbeye ihtiyaç duyduğu düşünüldüğünde, iktidarda dizginleri yeniden ele almak için bir arzu duyduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak bunu nasıl gerçekleştireceğine dair net bir planı yoktu.⁵¹⁴ Kasım 1925'te Başbakan Wladyslaw Grabski Hükümetinin yerini, *Ulusal Demokratlar ve Polonya Sosyalist Partisi*'nden (PPS) destek alan Başbakan Aleksander Skrzynski Hükümeti aldı. Ancak PPS'nin desteğini çekmesiyle bu hükümet de düştü ve yerine *Polonya Halk Partisi Piast* ve *Hristiyan Ulusal Birliği* (Chjeno-Piast) tarafından kurulan Başbakan Wincenty Witos Hükümeti geçti. Yeni kurulan hükümet diğerlerinden daha az popüler desteğe sahipti. Hükümetin Sejm'deki sürekli güç değişimlerini kaotik ve zarar verici olarak gören Pilsudski'nin açıklamaları darbe için zemin hazırlıyordu.⁵¹⁵ Pilsudski sağcı muhaliflerin artan etkisi ve parti siyasetçilerinin kirli anlaşmaları nedeniyle gerekli reformların sürekli olarak geciktirilmesi ve engellenmesi konusunda sinirliydi. Mayıs

⁵¹¹ Peter D. Stachura, *age*, s.65.

⁵¹² Piotr Wrobel-Richard J. Kozicki (Ed.), *age*, s.439.

⁵¹³ Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.240.

⁵¹⁴ Norman Davies, *age*, s.108.

⁵¹⁵ Antoni Czubinski, “agm”, s.153.

1926'da Wincenty Witos üç yıl içinde üçüncü Merkez-Sağ Koalisyonunu kurmaya hazırlanıyordu.⁵¹⁶ Pilsudski bir şekilde Wincenty Witos'un bir başka merkez-sağ koalisyonu kurmasını engellemeliydi.⁵¹⁷ Benito Mussolini'nin Ekim 1922'de Roma'ya yürüyüşü ve Miguel Primo de Rivera'nı Eylül 1923'te İspanya'daki askerî darbesi, Polonya'nın içinde bulunduğu bataklıktan çıkış için Pilsudski'ye bir fikir verdi. Bu iki örneğin Pilsudski'nin yapmayı düşündüğü şeyle ortak yanı, ordunun hükümete sadık kalmayacağı ve darbenin liderini destekleyeceği varsayımıydı. Ayrıca birçok siyasi partinin yanı sıra toplumun da zayıf olan hükümetin devrilmesini açıktan olmasa da zımnen destekleyeceğini ve en nihayetinde bir ulusal yenilenme başlayacağını düşünüyordu.⁵¹⁸

Darbeyi asıl ortaya çıkaran süreç Merkez Bankasının bütçeyi desteklemek için daha fazla kredi vermeyi reddetmesiyle ortaya çıkan hükümetin istifasıyla başladı. Çünkü eski hükümetin istifasının ardından yapılan müzakerelerden sonra başkan, bir koalisyon hükümetinin kurulmasını kabul etmek zorunda kaldı.⁵¹⁹ Başbakan Wincenty Witos 9 Mayıs 1926'da *Nowy Kurier Polski* gazetesinde yaptığı konuşmasında şunları söylüyordu:

“Mareşal Piłsudski'nin nihayet saklandığı yerden çıkmasına, yeni bir hükümet kurmasına ve ülkenin çıkarlarını ilgilendiren tüm yaratıcı faktörlerden yararlanmasına izin verin. Bunu yapmazsa, ülkede işleri düzeltmeyi gerçekten önemsemediği izlenimini yaratacaktır...⁵²⁰ Piłsudski'nin arkasında ordu olduğu söyleniyor; eğer yaparsa, güç kullanarak iktidarı ele geçirmesine izin verin... Bunu yapmakta tereddüt etmem. Piłsudski bunu yapmazsa, her şeye rağmen arkasında bu güçler yokmuş gibi görünür.”⁵²¹

10 Mayıs 1926'da Polonya'da Hristiyan Demokratlar (*Polskie Stronnictwo Chrześcijańskiej Demokracji*, PSDhC) ve Köylüler'den (Piast) oluşan bir koalisyon hükümeti kuruldu. Koalisyonun kurulmasının ardından 11 Mayıs günü Jozef Piłsudski *Kurierze Porannym* (*Sabah Kuryesi*)'e verdiği röportajda, sejmokrasinin (*sejmocracy*: darbeden sonra başlayacak döneme verilen isim) “*kötülüklerle savaşılmaya hazır*” olduğunu ve “*siyasi yaşamın temizliğinin*” (sağlığa kavuşması) gerçekleşeceğini söylüyordu.⁵²² Piłsudski'nin röportaj verdiği gazetenin baskısına yetkililer el koydu. 11-12 Mayıs gecesi Varşova askerî

⁵¹⁶ Norman Davies, *God's Playground A History of Poland Volume II 1795 TO Present*, Colombia University Press, New York 2005, s.312.

⁵¹⁷ Norman Davies, *Hearth Of Europe The Past In Poland's Present*, Oxford University Press, New York 2001, s.108.

⁵¹⁸ Anita Prazmowska, *age*, s.120.

⁵¹⁹ *age*, s.120.

⁵²⁰ Peter D. Stachura, *age*, s.71.

⁵²¹ *age*, s.72.

⁵²² Janusz Mierzwa, *Przewrót Majowy*, Sulejówek, Warszawa 2020, s.38.

garnizonunda alarm verildi. Pilsudski'ye destek sözü verenlerse Rembertow'a giderek burada toplandı ve başkente yürümeye başladı.⁵²³

Pilsudski yeni kurulan hükümeti devirme planı yaparken halkın mareşale güveneceğini biliyordu. Çünkü ekonomik sorunlar ve hükümetlerin istikrarsızlığı parti siyasetinin eleştirilmesine yol açıyordu. Aynı zamanda ikili partiye dayanan bir hükümetin kurulması Pilsudski'nin lehine çevirebileceğini düşündüğü bir durum ortaya çıkardı.⁵²⁴ Nihayet 12 Mayıs 1926 sabahı Pilsudski, Varşova'nın doğusunda bulunan Sulejowek'teki evini, destek için geçen asi lejyoner alayıyla birlikte terk etti. Birlikte Vistül Nehri'ne doğru yürüdüler. Ancak mareşal ve asiler orada beklenmedik bir direnişle karşılaştı. Eskiden bir sosyalist ve Pilsudski'nin ortağı olan Stanislaw Wojciechowski ülkenin cumhurbaşkanı olarak Varşova'daki Belveder Sarayı'ndan aşağı indi.⁵²⁵ Bu olaylar olurken Wincenty Witos Hükümeti olağanüstü hâl ilan etti. 17:00 civarında Vistül Nehri üzerinde bulunan Poniatowski Köprüsü'nün ortasında Pilsudski ve Wojciechowski dramatik bir toplantı gerçekleştirdi. Pilsudski'nin Witos kabinesinin istifası talebine karşılık başkan, Pilsudski'nin teslim olmasını istiyordu. Yapılan müzakerede Pilsudski, Cumhurbaşkanı Stanislaw Wojciechowski'ye meydan okuyarak geri çekilmeyi reddetti. Aynı gün öğleden sonra başkana sadık birliklerle mücadele başlayacaktı. Çünkü Pilsudski'ye göre sorunu silah zoruyla halletmek dışında bir çözüm yolu kalmamıştı.⁵²⁶

Başkanın birlikleri ve Pilsudski tarafında yer alan asi lejyonerler nihayet Kierbedz Köprüsü'nde karşı karşıya geldiler. Başkan Wojciechowski, herhangi bir güç başvurusu karşısında hükümete sadık kalan ordu birimlerinin karşı çıkacağını açıkça belirtti. Mareşal ya siyasi yenilgiyi kabul edecek ya da silahları lejyonerlere teslim edecekti. Ancak bu ana kadar gelmişti ve artık geri dönüş olamazdı. Öğleden sonra başlayan çatışmalar üç gün sürdü.⁵²⁷ Ertesi gün Başpiskopos Aleksander Kakowski ve Sejm üyesi Maciej Rataj'ın arabuluculuğunda yeni müzakereler yapılması da bir sonuç vermedi. Pilsudski, milliyetçilerin ağırlığından korkan başta komünistler olmak üzere sol taraftan da destek görüyordu. 14 Mayıs'ta *Polonya Sosyalist Partisi* (PPS) isyancılara destek verdiğini açıkladı ve

⁵²³ Antoni Czubinski, "agm", s.156.

⁵²⁴ Anita Prazmowska, *age*, s.120.

⁵²⁵ Norman Davies, *God's Playground A History of Poland Volume II 1795 TO Present*, Colombia University Press, New York 2005, s.312.

⁵²⁶ Norman Davies, *Hearth Of Europe The Past In Poland's Present*, Oxford University Press, New York 2001, s.108.

⁵²⁷ Norman Davies, *God's Playground A History of Poland Volume II 1795 TO Present*, Colombia University Press, New York 2005, s.312.

Demiryolcular Birliği (Zwiazek Zawodowy Kolejarzy) destek için bir grev çağrısı yaptı. Sosyalist demiryolcuların grevi iletişimi felç etti ve hükümet yanlısı askerî takviyelerin Varşova'ya ulaşmasını engelledi.⁵²⁸ Ancak Pilsudski'ye karşı olanlar da vardı; meslektaş General Kazimierz Sosnkowski ve bazı üst düzey askerî liderler mareşalin eylemlerinin onaylamıyorlardı.⁵²⁹ Bu yüzden genel güç dengesi Pilsudski'nin lehine değildi. Ordu ve vatandaş Pilsudski'nin varsayımının tersine hükümete sadakatini sürdürüyordu. Çünkü henüz bağımsızlık mücadelesinin yükünü atamamış vatandaş ülkede kaos istemiyordu. Havaalanı ve istasyonların tutulması isyancılara büyük bir fırsat sundu. Böylece üç gün içinde Pilsudski'nin adamları tüm önemli binaları ve yetkileri ele geçirdi. 14 Mayıs'ta hem Wincenty Witos hem de Stanislaw Wojciechowski bu isyanın bir iç savaşa dönmemesi için teslimiyeti kabul ederek istifa ettirildi.⁵³⁰ Artık Pilsudski hayatının geri kalan dokuz yılında Polonya'nın etkin hükümdarı olacaktı.⁵³¹

Mareşal Jozef Pilsudski'nin darbesi, komünist olamayan sol, Polonyalı sanayiciler ve pek çok Yahudi örgüt de dahil olmak üzere nüfusun geniş kesimleri tarafından memnuniyetle karşılandı. Yalnızca Ulusal Demokratlar'ın ağırlıklı olduğu Poznan'da kitlesel protestolar vardı.⁵³²

1926 Mayıs Darbesi'nin ardından Pilsudski'nin, ordunun eylemlerinin istikrara destek için yapıldığı gerekçesini başarılı bir şekilde sunması belirleyici bir rol oynadı. Kendisi için yarattığı imaj, sözde parlamenter siyaseti karakterize eden, yozlaşmadan etkilenmemiş bir adam imajıydı. Mayıs darbesinden önce yapılan propaganda kampanyaları halkı, ahlaki bir Haçlı Seferi olarak sunulan şeyi kabul etmeye önceden hazırladı.⁵³³ Pilsudski'nin bir diktatörlük rolü üstlenme arzusu yoktu. Daha güçlü bir başkanlık hükümeti kurma amacını gerçekleştirmek için daha az sayıda kişiyi görevlendirmeyi tercih etti. Elinde aşırı bir güç tutan Sejm darbeyi yasallaştırdı.⁵³⁴ Yaşanan olaylar sırasında 169'u sivil, toplam 400 kişi öldü. Pilsudski'nin Askerî İşler Bakanı olduğu Başbakan Kazimierz Bartel başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu. 31 Mayıs'ta *Ulusal Meclis (Zgromadzenie Narodowe)* Pilsudski'ye cumhurbaşkanlığı teklif etti. Darbenin ardından aceleyle hazırlanan cumhurbaşkanlığı

⁵²⁸ Norman Davies, *age*, s.312.

⁵²⁹ Anita Prazmowska, *age*, s.121.

⁵³⁰ Norman Davies, *Hearth Of Europe The Past In Poland's Present*, Oxford University Press, New York 2001, s.108-109.

⁵³¹ Norman Davies, *God's Playground A History of Poland Volume II 1795 TO Present*, Colombia University Press, New York 2005, s.312.

⁵³² Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.240.

⁵³³ Anita Prazmowska, *age*, s.121.

⁵³⁴ Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.240-241

seçimlerinde Pilsudski Ulusal Demokrat adaya karşı salt çoğunluğu elde ettiğinde görev tamamlanmıştı. Ancak Pilsudski, cumhurbaşkanlığı görevi teklifini ne orduya ne de kendisine meydan okumayacak, itaatkâr biri olan eski sosyalist ve kimyager Ignacy Moscicki lehine reddetti.⁵³⁵ Ignacy Moscicki Ulusal Meclis tarafından 4 Haziran 1926’da cumhurbaşkanı seçildi⁵³⁶ ve Moscicki bu görevi 1939’daki işgale kadar sürdürdü. Ancak mareşalin Askerî Bakanlık görevi ona görünenden daha fazla fiili bir güç sunuyordu. Yani Pilsudski devletin cumhurbaşkanı olmasa da Polonya’nın tartışmasız hükümdarı⁵³⁷ olarak 1935’teki ölümüne kadar görevini sürdürdü. Polonya Hükümetinde baskın bir rol oynamasına rağmen 1926-28’de başbakan ve 1932’de dışışleri bakanı olarak görev yaptığı iki resmî iş dışında çoğunlukla silahlı kuvvetlerin başında başkomutan sıfatıyla görevliydi. Fakat Pilsudski’nin başbakanlık görevinde olmadığı zamanlarda bile yetkisinin sınırlanmadığı görülür.

1926 Mayıs Darbesi’nin en önemli sonucu, ilerleyen başlıklarda daha geniş hâliyle ele alacağımız, 1926 Anayasa değişiklikleri ve 1926-1939 yıllarını kapsayacak sürecek *Sanacja* (*Sanation*) adı verilen hükümetin kurulması oldu.

1.4.2. 1926 Anayasa Değişiklikleri

26 Mayıs 1926 Darbesi’nden sonra yapılan tek resmî düzenleneme anayasada küçük değişiklikler yapılarak, başkanın yetkisinin artırılması oldu.⁵³⁸ Pilsudski’nin darbeden sonra yapmak istedikleri ilk başta sınırlı gibi görünüyordu. Ne Sejm’i dağıttı ne de bir diktatörlük kurdu. Başlangıçta baskı minimum düzeydeydi ve resmî politikalar genellikle ekonomik istikrar, yolsuzluğun temizlenmesi ve ulusal çıkarlar odaklıydı. Bakıldığında bu politikalar başarı da gösteriyordu.⁵³⁹ Darbeden önce Pilsudski tarafındakiler darbeyi ahlaki bir yenilenme olarak göstererek, devletin ekonomik ve siyasi meselelerdeki başarısızlığını parti liderlerinin sorumsuzluğuna yüklediler. Buna karşın mareşalin ve ordunun yarattığı imaj, kendilerini özverili bir şekilde bu başarısızlıkların kökünü kazımaya ve böylece bir iyileşme süreci yaratacak adamlar yönündeydi. Halkın oğu, Polonya’nın bağımsızlığından beri geçen zamanda, şimdi Pilsudski’nin yaptığı şeyin sosyal ve siyasi reform için gerçekten bir çaba

⁵³⁵ Antoni Czubinski, “agm”, s.159-160.

⁵³⁶ DİA, 566.278.1953.12. Tarih:17.06.1926.

⁵³⁷ Norman Davies, *Hearth Of Europe The Past In Poland’s Present*, Oxford University Press, New York 2001, s.109.

⁵³⁸ Adam Zamoyski, *age*, s.342.

⁵³⁹ Anita Prazmowska, *age*, s.121.

olduğunu düşünerek yeni rejimi kabul etti. Yenilenme sürecinde adalet ve sosyal konularda da iyileşme yapılacağı vaat ediliyordu.⁵⁴⁰

Hükümetin işleyişinde köklü değişiklikler yapılamasa da hükümetin işleyiş mekanizması günden güne bozuluyordu. Siyasi kirliliğin suçunu siyasilere atan darbeciler, muhalifleri görmezden geliyor ve onlara küçümsemeyle yaklaşıyordu.⁵⁴¹ Pilsudski'nin politikaları siyasilerin kafasını karıştırıyordu. Parlamentonun feshedilmemesi, yeni hükümetin kurulmasını desteklemesi gibi tutumları onu, mevcut partiye ve demokrasiye karşı durmuyor gibi gösteriyordu. Bu nedenle yeni iktidarın, gücü ellerinde toplama isteğini öngöremediler.⁵⁴² Milliyetçiler endişeli olmak için haklı olsalar da Pilsudski'nin sosyalist geçmişi PPS ve Köylü Partisi liderlerini radikal reformlar içi umutlandırıyordu. Gerçekte Pilsudski'nin radikal reformları teşvik etme niyeti yoktu. Aslında hangi ekonomik politikayı izleyeceği konusunda da net değildi. Şimdilik yönetimle ilgili fikirleri yasama-yürütmeyi kendi lehine çevirmeyi sağlamakla sınırlıydı.⁵⁴³

Polonya'nın 1921 Mart Anayasası daha önce de bahsettiğimiz gibi Yasama Meclisi olan Sejm'e fazla güç vererek, başkanın elindeki gücü asgari düzeyde tutuyordu. Bu da yoğun bir parlamenter sistemi beraberinde getiriyordu. Jozef Pilsudski'nin sisteme karşı başlattığı darbeyle, 12-14 Mayıs 1926'da Polonya siyasi yaşamının dönüm noktasına ulaşıldı. Pilsudski Mart Anayasası'nın kısıtlı koşulları yüzünden başkanlığı reddetmiş, ordunun işleyişine sivil müdahaleyi protesto ederek önceki dört yılını emekli gibi geçirmişti. Ardı ardına kurulan koalisyon hükümetlerinin güçsüzlüğünü ve istikrarsızlığını uzaktan bir göz gibi endişeyle izlemişti.⁵⁴⁴ 1926 Darbesi'nin meydana gelmesinde en büyük etkiye sebep olan bu sistem, elbette Pilsudski'nin darbesi başarıyla sonuçlandığında değiştireceği ilk şey olacaktı. Sejm tarafından temmuz ayında bir Anayasa Değişikliği Tasarısı sunuldu.⁵⁴⁵

1921 Polonya Anayasası, hükümetin yürütme organını güçlendirmek için 2 Ağustos 1926'da değişikliğe uğradı.⁵⁴⁶ Daha etkili bir hükümet sağlamak amacıyla yapılan değişikliklerle anayasa ilk defa cumhurbaşkanına parlamentoyu feshetme yetkisi veriyordu.

⁵⁴⁰ *age*, s.121.

⁵⁴¹ Adam Zamoyski, *age*, s.342.

⁵⁴² Anita Prazmowska, *age*, s.122.

⁵⁴³ *age*, s.122.

⁵⁴⁴ Norman Davies, *God's Playground A History of Poland Volume II 1795 TO Present*, Colombia University Press, New York 2005, s.311.

⁵⁴⁵ Anita Prazmowska, *age*, s.122.

⁵⁴⁶ Ryszard Cholewinski, "The Protection of Human Rights in th New Polish Constitution", *Fordham International Law Journal*, Vol 22, Issue 2, Article 2, 1998, s.242.

Ancak bu parlamenter hükümetin sonu değildi. Sejm yine de çıkan tüm kararnameleri onaylamak zorundaydı.⁵⁴⁷ 1926'da yapılan değişikliklerle, başkana Sejm'i ve Senato'yu görevden alma, Sejm'in onayıyla kanuni yetkiye sahip yasalar çıkartabilme, Sejm'in devlet bütçesi üzerinde anlaşılamadığı durumlarda hükümetin bütçeyi onaylaması gibi yetkiler verildi. Polonya, resmî olarak parlamenter sistemi koruyordu ancak cumhurbaşkanının parlamentoyu feshetme ve kararnameyle yürütme ve devlet bütçesini belirleme gibi yetkileri sistemde değişiklik yaratıyordu. Elinde siyasi bir partisi olmayan Pilsudski, otoritesini dolaylı olarak merkez, sol partiler, silahlı kuvvetler ve sivil idarede terfi edenler içinde bulunan sadık takipçileri aracılığıyla kullanıyordu.⁵⁴⁸ Pilsudski'nin yetkilerine başbakanlık görevinde olmadığı zamanlarda bile karşı çıkılmıyordu. Gücün temelinde darbeye karşı çıkanlardan temizlenen ordu vardı. 1926'da Sejm'deki milletvekillerinin orduya meydan okuma girişimleri önceden tasarlanan vahşet planlarıyla çözüldü. Subaylar Sejm'i işgal etti, toplantıları böldü ve hatta ordu bütçesini artırma girişimlerini eleştiren tanınmış bir milletvekili dövüldü.⁵⁴⁹

1926 Darbesi siyasi partilerin de bölünmesine neden oldu. PSL (*Polskie Stronnictwo Ludowe, Wyzwolenie-Polonya Halk/Kurtuluş Partisi*), Ulusal Demokratlar'ın iktidara gelmesini engellemenin bir yolu olarak gördüğü darbeyi onayladı. Ancak parti, Pilsudski hükümete sosyalistleri atayamadığında ve darbeden sonra hükümetin grevcilere uyguladığı şiddet görüldüğünde olan bitenlerle yüz yüze geldi.⁵⁵⁰ 1928'e gelindiğinde demokrasiye yönelik endişelerin artması için daha fazla neden ortaya çıktı. Çünkü ahlaki yenilenme adı altında uygulanan rejimle, muhalefetin azalması yönünde politik adımlar atılıyordu. Pilsudski'nin rejimi sağlamlaştırmak için beklediği koşullar artık olgunlaşıyordu. 1922'den sonra siyasi hayatta aktif olmayan Pilsudski, parti siyasetinden hâlâ nefret ediyordu. Ancak artık rejimini kuvvetlendirmek için Sejm'de hükümet yanlısı resmî bir gruba ihtiyacı olduğunu farkındaydı. Artık sola bakmak isteyen ve sağı zayıflatmaya kararlı olan Pilsudski, Polonya toplumundaki muhafazakâr unsurlarla, aristokrat toprak sahipleri, sanayiciler ve hatta Katolik Kilisesi'yle yakınlık kuruyordu.⁵⁵¹ Resmî bir oluşum ihtiyacından hareketle 1928'de *Hükümetle İşbirliği İçin Parti Dışı Blok (BBWR)* ortaya çıktı. İlk zamanlar çeşitli ideolojik

⁵⁴⁷ Daniel H. Cole, Poland's 1997 Constitution in Its Historical Context, "Saint Louis-Warsaw Trans-Atlantic Law Journal", Indiana University 1998, s.24.

⁵⁴⁸ Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.242.

⁵⁴⁹ Anita Prazmowska, *age*, s.122.

⁵⁵⁰ *age*, s.122.

⁵⁵¹ Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.242.

bakış açısına sahip herkesi kucaklayan parti zamanla farklı bir hâl aldı. Çünkü kuruluşunda temel iki ilkesi vardı; devlete hizmet ve mareşale sadakat.⁵⁵²

1928 genel seçimlerinde Pilsudski ve destekçileri, bir iktidar partisi kurarak, ordunun sivil yaşam üzerindeki kontrolünü genişleterek kendi konumlarını pekiştirdiler. BBWR, ordunun Polonya siyaseti üzerindeki kontrolünü sağlamlaştırma aracı olmaktan öteye geçmeyerek 1928 seçimlerine çoğunluğu kazandı.⁵⁵³ Ayrıca 1928 seçimlerinde Köylü Partilerinin Sejm'deki milletvekili temsilci sayısı beşte bire indiğinde durumun ciddiyeti kavranmaya başlandı. Sınırlama getiren hükümet politikaları Köylü Partileri'ni birbirine yakınlaştırdı. Çünkü artık demokrasinin saldırıya uğradığı inancı yayılıyordu. Pilsudski rejiminin büyük toprak sahipleriyle ittifak kurması, kırsal kesime düşen vergi yükü gibi olumsuzluklar bu inancı daha da güçlendiriyordu. Tüm bunlar Sol Köylü Partileri ve Hristiyan Demokratları birleşerek Sejm'de bir merkez-sol (Centrolew) muhalefet grubu oluşturdular.⁵⁵⁴ Ayrıca ahlakî yenilenme adı altında uygulanan rejimin, muhalefetin azaltılması yönünde uyguladığı politikalar bu birleşmenin başka bir nedeniydi. Bu sebeple birlikte demokrasiyi savunmanın daha etkili olacağını düşünüyorlardı. 1926'da yapılan değişikliklerin yasama ve yürütme organlarının yetkilerini dengeleyerek, 1921 Anayasası'nı iyileştireceği ve böylece istikrar sağlanacağı düşünülüyordu. Bakıldığında yasal olarak bu doğru olabilirdi. Ancak gerçekte yapılan değişiklikler hiçbir şeyi istikrara kavuşturmadı.⁵⁵⁵

2. 1935 Anayasası

2.1. 1926-1935 Sanacja Rejimi (Sanatsja)

Latince *sanitas* (iyileşme, şifa) kelimesinden hareketle Lehçe “*Sanacja*”⁵⁵⁶ şeklinde ifade edilen kavram, Polonya'da 1926 Değişiklikleri'nin ardından bir rejim olarak kendine yer bulmuştur. Özetle Polonya siyasetinin “*ahlaki iyileşmesi*” anlamına gelir. Hükümetin gücünü azaltmaya yönelik her türlü girişimi etkisiz hâle getiren, baskıcı düzene dayalı bu rejim, resmî olarak yürürlüğe girmese de 1935'teki Jozef Pilsudski'nin ölümüne kadar sürecek, sonrasında gruplara ayrılarak 1939'daki Nazi işgaline kadar devam edecektir.

⁵⁵² *age*, s.242-243.

⁵⁵³ Anita Prazmowska, *age*, s.122.

⁵⁵⁴ *age*, s.123.

⁵⁵⁵ Daniel H. Cole, Poland's 1997 Constitution in Its Historical Context, “Saint Louis-Warsaw Trans-Atlantic Law Journal”, Indiana University 1998, s.24.

⁵⁵⁶ Kelimenin kökeni ve anlamıyla ilgili yazarlar arasında değişik görüşler mevcuttur. Örneğin Adam Zamoyski bunu *sanitation-temizlik* kelimesiyle bağdaştırır. Bkz. Adam Zamoyski, *age*, s.343.

1926 Mayıs Darbesi sonucu kurulan Sanacja Rejimi'ni Norman Davies, “*ahlaki modernizasyona benzer, belirsiz ve zorlayıcı (şiddetli) bir ideoloji*” olarak tanımlar. Yine Davies'in aktarımına göre eleştirmenler bu ideolojinin Nietzsche ve Kant'ın felsefesinden harmanlandığını söylerler. (Varşova argosunda nicze “çöp-saçmalık” anlamında, kant ise dolandırıcılık-dalavere anlamında kullanır.)⁵⁵⁷ Yeni kurulan düzen resmî bir diktatörlük değildi; parlamento, siyasi partiler ve muhalefet işlemeye devam ediyordu. Evet, görünürde durum böyleydi ancak perde arkasında her türlü olaya müdahale söz konusuydu. Arka planda kontrolü elinde tutan Pilsudski, polislerle zor kullanarak, tacizleriyle muhalefeti korkutuyordu. Seçim sistemini manipüle ederek halkın desteğini kazanmak için kurulan BBWR de başarısız olmaya başlayınca artık muhalefete direkt olarak saldırmaya başlayacaktı.⁵⁵⁸ Sanacja aracı olarak kullanılan BBWR, 1928 seçimlerinde seçmenlerin yalnızca dörtte birinin desteğini aldığı açık oylamanın yöntemlerine olan güvenini yitirdi ve önde gelen muhalifler tutuklanmaya başlanarak, adaylıkları iptal edildi ve çoğunluk sağlandı.⁵⁵⁹ Görülüyor ki Sanacja Rejimi'nin bir özelliği de seçimlere hile karıştırmasıdır. 1928'de Pilsudski ve partisi “Başkanın ulusal ve ekonomik problemlerin çözülmesinde etkili ve kararlı bir şekilde hareket edebilmesi için” daha güçlü yürütme yetkisi sağlayacak yeni bir anayasanın yazılması çağrısında bulundu.⁵⁶⁰

Sanacja rejimi, Polonya ekonomisinin 1926-29 yılları arasında gözle görülür derecede gelişmesiyle daha da güçlü bir konuma geldi. Parlamenter demokrasiyi yeniden sağlamaya kararlı olan merkez-sol partileri Eylül 1929'da bir ittifak kurmuştu.⁵⁶¹ Haziran 1930'da Pilsudski'nin yeni atılımlarından korkan muhalefet, bir “Halk Sözleşmesi” çağrısında bulundu.⁵⁶²

⁵⁵⁷ Norman Davies, *Hearth Of Europe The Past In Poland's Present*, Oxford University Press, New York 2001, s.109.

⁵⁵⁸ *age*, s.109.

⁵⁵⁹ Norman Davies, *God's Playground A History of Poland Volume II 1795 TO Present*, Colombia University Press, New York 2005, s.313.

⁵⁶⁰ Daniel H. Cole, “Poland's 1997 Constitution in Its Historical Context”, *Saint Louis-Warsaw Trans-Atlantic Law Journal*, Indiana University 1998, s.24-25.

⁵⁶¹ Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *A Concise History of Poland*, Cambridge University Press, New York 2006, s.242-244.

⁵⁶² 29 Haziran 1930'da Krakow'da toplanan temsilciler şunları beyan ediyordu: “*Polonya, Jozef Pilsudski'nin gerçek diktatörlüğünün iktidarı altında dört yıldan fazla bir süredir yaşarken; diktatörün iradesi değişen hükümetler tarafından gerçekleştirilir. Cumhurbaşkanı diktatörün iradesine tabidir; ulusun kendi devletinin yasalarına olan güveni zayıflamıştır. Halk, cumhuriyetin iç ve dış politikası üzerinde herhangi bir etkiden yoksun bırakılmıştır.*”

“Çözümümüz:

Halk Sözleşmesi karşısında Pilsudski'nin tavrı oldukça sert oldu; muhalefeti tamamen ortadan kaldırmaya niyetlendi. Merkez-solun önde gelen isimlerinden Sejm'in sosyalist üyesi Ignacy Daszynski, Eylül 1930'da Halkın Hakları protestosunu harekete geçirmek için Krakow'da çağrı yaptığında, silahlı subaylar tarafından evi basılarak tutuklandı.⁵⁶³ 9/10 Eylül gecesi diğer merkez-sol liderler tutuklanarak Brzescnad-Bugiem'deki askerî hapishaneye atıldı. Ekim'de toplanan Sejm'in salonu, tabancalar ve kılıçlar taşıyan subaylarla doluydu.⁵⁶⁴ Baş sanıklardan Wincenty Witos gibi isimler komplo suçlamasıyla yargılandı.⁵⁶⁵

Ardından uzun bir yargılama süreci, sert hapis cezaları ve Mart 1933'te milliyetçi muhalefetin *Büyük Polonya Kampı*'nın (OWP) askıya alınması izledi. Sanacja her cephede savaşıyordu. Kırsal kesimdeki asi köylüler vahşice etkisiz hâle getirildi. Ukraynalı azınlık taciz edilerek bastırıldı. Polonya, kutuplaşmaya başlıyordu. Parlamenter rejimin kaotikliğinden daha da kötü olarak Sanacja beceriksiz olarak nitelendiriliyordu.⁵⁶⁶

Rejimin devam ettiği dönem boyunca muhalefet etkinliğini giderek kaybetti. Basın özgürlüğü giderek kısıtlanmaya başlandı. Etkinliğini artıran güç orduydu. Verilen eğitimle

-
1. *Halkın hakları ve özgürlüğü için mücadele, sadece Sejm ve Senato'nun mücadelesi değil, tüm ulusun mücadelesidir.*
 2. *Diktatörlüğün ortadan kaldırılması olmaksızın, ekonomik bunalımı kontrol etmek veya Polonya'nın büyük sorunlarını çözmek imkansızdır.*
 3. *Diktatörlüğün kaldırılması ve bağımsızlığın korunması, cumhuriyetin bütünlüğüne kavuşmanın olmazsa olmazıdır."* Bkz. Norman Davies, *God's Playground A History of Poland Volume II 1795 TO Present*, Colombia University Press, New York 2005, s.313.

"Beyanımız:

1. *Jozef Pilsudski'nin diktatörlüğünün kaldırılması için verilen mücadelenin hepimiz ortaklaşa üstlenildiğini ve zafere ortaklaşa sürdürüleceğini,*
2. *Sadece Sejm'in ve milletin güvenine sahip bir hükümet bizim desteğimizle buluşacak...*
3. *Herhangi bir darbe girişiminin kararlı bir direnişle karşılanacağı;*
4. *Millet böyle bir darbeye iktidarı ele geçiren bir hükümete karşı hiçbir yükümlülüğü kabul etmeyecektir.*

5. *Her terörizm girişimi fiziksel güçle karşılaşacaktır...*

Ayrıca Cumhurbaşkanı Ignacy Moscicki'nin yeminine aldırış etmeden, diktatörlüğe karşı açıkça tavır almıştır... Onun istifa etmesi gerektiğini ilan ediyoruz. Sözleşme, tüm komşularıyla barışçıl ilişkiler sürdürmenin Polonya halkının geniş kitlelerinin iradesi olduğunu belirtmektedir... aynı zamanda emperyalistlerin cumhuriyetin sınırlarını değiştirme girişimlerinin kararlı bir direnişle karşılaşacağını da belirtir...

Yaşasın Bağımsız Polonya Halk Cumhuriyeti! Kahrolsun Diktatörlük! Yaşasın İşçiler ve Köylüler Sözleşmesi Hükümeti!"

Bkz. Norman Davies, *God's Playground A History of Poland Volume II 1795 TO Present*, Colombia University Press, New York 2005, s.314.

⁵⁶³ Norman Davies, *Hearth Of Europe The Past In Poland's Present*, Oxford University Press, New York 2001, s.109.

⁵⁶⁴ Norman Davies, *God's Playground A History of Poland Volume II 1795 TO Present*, Colombia University Press, New York 2005, s.315.

⁵⁶⁵ Adam Zamoyski, *age*, s.343.

⁵⁶⁶ Norman Davies, *age*, s.109.

askerlerin bakış açısı Sanacja'nın lehine şekillendirildi. Ayrıca ordu, Pilsudski'ye siyasi bağlılığın temel taşıydı. Ordu, hükümet çevresini de etkiliyordu. Bundan sonra ordu mensupları hükümet içerisinde yüksek mevkilerde görev almaya başladı.⁵⁶⁷ Mareşal Sejm'i etkisiz hâle getirmek için eski lejyoner takipçilerini meclise yerleştirdi.⁵⁶⁸ Pilsudski ise bu sırada Silahlı Kuvvetler Genel Müfettişliği görevini sürdürüyordu. Ordu haricinde bu dönem Pilsudski'yi ilgilendiren tek bir alan vardı; dışişleri. Çünkü Polonya sınırlarının iki ucunda da tehlike yükseliyordu. Bir tarafta Stalin Rusya'sı diğer tarafta yükselen Nazi Almanyası Pilsudski'yi iki düşman doktrini formüle etmeye yönlendirdi. Bulduğu formülle Polonya her iki komşusuyla da ilişkilerini sürdürecektir ancak ittifak yapmayacaktı. Bu doğrultuda 25 Ocak 1932'de SSCB ile 26 Ocak 1934'te Almanyaya ile on yıllık saldırmazlık paktı imzaladı. Yine de bu paktlara güvenmeyen, Hitler'in genişleme tehdidinin farkında olan mareşal, Batılı güçlere, olası bir savaş durumunda ortak bir önleyici güç konusunda çağrıda bulundu ancak bu çağrısı sessizlikle geri çevrildi.⁵⁶⁹

1939'daki Nazi işgaline kadar devam eden bu rejimin hâkimiyeti istikrarlı olmadı. Tıpkı 1926 Mayıs Darbesi öncesi kısa ömürlü hükümetler gibi geldi ve gitti. 1926 Değişiklikleri de özellikle tarımda görülen tam olarak iyileşmenin sağlanamayacağı düşüş, 1928-29'da verilen mücadeleyle istikrara kavuşturulamadı.⁵⁷⁰ Bu dönemde gerçekleşen Büyük Buhran da diğer Avrupa devletleri gibi Polonya'nın da aleyhine seyretti. Buhran sırasında Polonya endüstrisindeki işsizlik %40'a ulaştı. Kırsal kesimdeki sosyal sıkıntılar arttı. Toplum içindeki karışıklıklar ve yükselen antisemitizm de ülkede endişeye mahal veriyordu.⁵⁷¹ Bu rejimin en büyük başarısı, 23 Nisan 1935'te anayasayı değiştirmesi olacaktı.

2.2. 1935 Anayasası

Norman Davies 1935 ile 1939 arasındaki süreci "*afete giden yol*" olarak tanımlar. Aslında bu kötüye gidiş 1930'lardan beri mevcuttur. Çünkü bu tarihlerde Polonya'yı iki taraftan kısıp alan Almanyaya ve Rusya, dış politikada büyük bir tedirginlik meydana getiriyordu. Bu durumda izlenmesi gereken yol belirsizdi. Polonya ne Almanyaya yanaşabilirdi ne de Rusya'ya. Pilsudski, tehlikeyi ilk sezdiği anda Avrupalı devletlerden

⁵⁶⁷ *age*, s.109-110.

⁵⁶⁸ Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.243-244.

⁵⁶⁹ Norman Davies, *Hearth Of Europe The Past In Poland's Present*, Oxford University Press, New York 2001, s.110.

⁵⁷⁰ Daniel H. Cole, "Poland's 1997 Constitution in Its Historical Context", *Saint Louis-Warsaw Trans-Atlantic Law Journal*, Indiana University 1998, s.24.

⁵⁷¹ Norman Davies, *age*, s.110.

yardım talebinde bulunmuştu ancak bu çabası boşa çıkmıştı. Yani Polonya, Milletler Cemiyetinin “Kolektif Güvenlik” sistemine de güvenemezdi. Devlet ekonomisi ordunun ihtiyaçlarını karşılamak, askerî düzen kurmak ve silahlanmak için kaynak üretmekten yoksundu. Bu durum Polonya’nın 1930’ların sonunda yaşadıklarının gerçekten onların elinde olup olmadığını düşündürüyor.⁵⁷²

Polonya’da 1921 yılından 1935 yılına kadar köklü bir anayasa değişikliği gerçekleşmedi. Yalnızca 1926 Darbesi’nin bir sonucu olarak 1926 değişiklikleri yapılmıştı. Bu durum 1935 yılında değişecekti. Pilsudski ve yanındakiler anayasanın değişmesi için çalışmalara anayasanın ilanından uzunca bir süre önce başladılar. Bu sırada ülkede radikalizm rüzgârları şiddetle esmeye başlıyordu. Mareşalin sağlığının gittikçe bozulması, *Sanacja Rejimi* içerisindekileri hükümet sistemine yeni bir yasal düzen getirmek üzere harekete geçirdi.⁵⁷³ 1931 yılında Pilsudski’nin partisi (BBWR) hazırladığı anayasa taslağını parlamentonun değerlendirmesi için sundu.⁵⁷⁴ Cumhurbaşkanı’nın yetkilerinin genişletilmesiyle Polonya meclisinin toplanma ve karar merci olma yükümlülüğünden kurtulmuş olacağı öne sürülüyordu. Cumhurbaşkanı’nın yetkilerinin genişletilmek istenmesinin yeni bir hadise olmadığı, 1926’da da yapılması istendiği ancak bu seferki yetki teklifinin kanunların değişiklik ve iptali gibi çok geniş haklar bahsettiği açıklanıyordu.⁵⁷⁵ 18 Ocak 1934 tarihli “*Anayasa -değişiklik taslağı- sahadaki sesler*” (*Konstytucja -projekt zmiany ogłosy w terenie-*) başlıklı tasarı İçişleri Bakanlığı tarafından Varşova’da onaylandı.⁵⁷⁶ Hazırlanan tasarinin son versiyonu yeni anayasa (1935 Anayasası) olarak kabul edilerek, 23 Nisan 1935’te kabul edildi.⁵⁷⁷

1935 Anayasası 1921 Anayasası’ndan tamamen farklı ilkelere dayanmaktaydı.⁵⁷⁸ Yeni bir anayasanın tasarlanmasındaki başlıca neden, hükümdarın yönetme gücünü arttırmaktı; öyle de oldu. Anayasanın 2. Maddesinde yer alan “*Devletin tek ve bölünmez otoritesi onun şahsında birleşmiştir*” cümlesi Cumhurbaşkanı’nın üstün yetkilerine dikkat çekerek 3.

⁵⁷² Norman Davies, *age*, s.111.

⁵⁷³ Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *A Concise History of Poland*, Cambridge University Press, New York 2006, s.247.

⁵⁷⁴ Daniel H. Cole, “agm”, s.25.

⁵⁷⁵ BCA, 30-10-0-0/245-658-9. Tarih: 12.04.1933.

⁵⁷⁶ Konstytucja – projekt zmiany – ogłosy w terenie, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/1768828>, Sygnatura 35/403/0/2/225, (Erişim Tarihi: 11.04.2022). 26 Ocak 1934’te Polonya’daki Genel Düzenlemeler, Cumhurbaşkanı, Hükümet, Sejm, Senato olmak üzere rapor alınmıştır. BCA, 30-10-0-0/245-659-12. Tarih: 26.01.1934.

⁵⁷⁷ Daniel H. Cole, “agm”, s.25.

⁵⁷⁸ Marek Zubik, “Polish Constitutionalism And The Constitutional Judiciary In Poland”, *Hungarian Review*, Vol V., No.6., November 2014, s.67.

Maddede yer alan *Hükümet, Sejm, Senato, Silahlı Kuvvetler, Adalet Mahkemeleri* ve *Devlet Denetiminin* ona bağlanmasıyla Cumhurbaşkanının yetki alanı açıklanır. Tüm bu devlet erkinin görevi Cumhurbaşkanına hizmet etmektir. Yine 2. Maddede dikkat çeken diğer bir önemli noktaysa “*Devletin kaderi için Tanrı ve tarih önünde sorumluluk ona aittir*” ifadesiyle, Cumhurbaşkanının yalnızca Tanrı’ya ve tarihe karşı sorumlu tutulmasıdır.⁵⁷⁹

Yeni anayasa her fırsatta devletin önceliğini vurguluyordu. Cumhurbaşkanı artık küçük bir kitle tarafından seçilebilirdi. Onun yetkilerinin artması yüzünden hâliyle Sejm’in yetkileri azaldı. Orantılı temsilin kaldırılması yönünde bir seçim yasası tasarlandı. Bu seçim yasasına göre milletvekili adaylarının seçiminde artık yetkililerin büyük söz hakkı vardı⁵⁸⁰ ve milletvekili seçiminde orantılı temsil sistemi adaylık süreci lehine terk edilerek milletvekili sayısı neredeyse yarı yarıya (444’ten 208’e) düşürüldü. Senato konusuna gelince, başkana yeni senatörlerin üçte birini seçme yetkisi verildi.⁵⁸¹ 1921 Anayasası’ndaki kişisel hak ve özgürlükler yeni anayasada da mevcut olarak korunmasına rağmen daha az önem kazanmıştı.⁵⁸² 1935 Anayasası’nın içeriğinden anlaşıldığı üzere Sanacja’nın otoriter karakteri bu anayasayla pekiştirilmiştir. Yeni anayasa, onu oluşturan kahramanları tarafından “güdümlü demokrasi” olarak adlandırdıkları şeyin temelini oluşturmaktadır.⁵⁸³ Tüm bunlar liberal parlamentarizmden kesin bir kopuşu ifade etmektedir.⁵⁸⁴ Yeni anayasa özünde Mareşal Jozef Pilsudski için tasarlanmıştı. Ancak Pilsudski, tüm yetkiyi kendi eline veren anayasanın mahsulünü toplayamadan, anayasanın ilanından sadece 3 hafta sonra (12 Mayıs 1935) öldü. Polonya lidersiz kalmıştı. Sonrasında siyasi cephede olanlar oldu. Devletin acilen bir lidere ihtiyacı vardı çünkü Sejm artık yönetme gücüne sahip değildi. Yönetme gücünü etkili bir şekilde kullanacak kadar popüler ve karizmatik tek kişi Pilsudski’ydi⁵⁸⁵ ve o da artık yoktu. Ölümü, hayranları kadar eleştirmenlerini de şok etmiş ve üzmüştü. Bir diktatör ve parlamenter demokrasinin yıkıcısı olarak eleştiri almasına rağmen, vatansever ve asker olarak Polonya için

⁵⁷⁹ Sejm, *Constitution of the Republic of Poland April 23, 1935*, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/kpol/e1935.html>, (Erişim Tarihi:15.01.2021).

⁵⁸⁰ Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.247.

⁵⁸¹ Peter D. Stachura, *Poland, 1918-1945 An Interpretive and Documentary History of the Second Republic*, Routledge Taylor&Francis Group, USA and Canada 2004, s.67.

⁵⁸² Ryszard Cholewinski, “The Protection of Human Rights in th New Polish Constitution”, *Fordham International Law Journal*, Vol 22, Issue 2, Article 2, 1998, s.242.

⁵⁸³ Peter D. Stachura, *age*, s.67.

⁵⁸⁴ Daniel H. Cole, “agm”, s.25.

⁵⁸⁵ “agm”, s.25.

yaptıkları hatalarından daha ağır basıyordu.⁵⁸⁶ Hepsinden önemlisi 1920’de “bağımsızlığın babası ve fatihi” olarak Polonyalı kahramanlar içerisinde ayrıcalıklı bir yere sahipti.⁵⁸⁷

Pilsudski’nin ölümü, cumhurbaşkanlığı koltuğuna kimin geçeceği konusunda soru işaretlerini beraberinde getirdi. Cumhurbaşkanı’nın Pilsudski’nin ihtilal arkadaşlarından olan Walery Slawek olacağı yönünde bahisler vardı.⁵⁸⁸ 1926’dan beri cumhurbaşkanlığı görevinde bulunan Ignacy Moscicki, görevini Pilsudski’nin halefi olarak öngörülen Walery Slawek’e teslim etmeyi reddetti; Albayların tavsiyesini reddeden Moscicki, General Edward Rydz-Smigly’i silahlı kuvvetlerin başına atadı.⁵⁸⁹ 1935’te yapılan seçim seçmenlerin çoğu tarafından boykot edildi ve Sanacja içinde iki farklı grup ortaya çıkardı. Gruplardan biri Başbakan Moscicki ve hükümette verimlilik ve profesyonelliğe vurgu yapan seçkin iktisatçı Eugeniusz Kwiatkowski etrafında birleşiyor, diğeryse Rydz-Smigly çevresinde daha askerî ve otoriter yönetimi savunuyordu.⁵⁹⁰ 1936’da iki grup arasındaki uzlaşma, 1939’daki savaşa kadar süren General Felicjan Slawoj-Skladkowski altında baskıcı bir yönetimin yaratılmasıyla sonuçlandı. Pilsudski’nin yerine geçme hırından vazgeçmeyen Rydz-Smigly Kasım 1936’da mareşal rütbesine terfi etti ve 1937’de yandaşlarıyla, güçlü bir milliyetçi ve anti-semitik programa sahip, merkezi bir siyasi parti olan *Ulusal Birlik Kampı*’nı (OZON) kurdu.⁵⁹¹ Pilsudski’nin ölümünden sonra kurulan hükümetler askerî bir rejim modelindeydi. Bu nedenle döneme “*Albaylar Rejimi*” ya da “*Albaylar Kuralı*”⁵⁹² gibi adlar verilmektedir. Adam Zamoyski ise Pilsudski’nin ölümünden sonraki durumu “*diktatörsüz bir diktatörlük*”⁵⁹³ olarak tanımlar. Gruplar arasındaki çatışmalar Polonya’yı, Almanya ve Sovyetler tarafından imzalanan 1939 tarihli Molotov-Ribbentrop Paktı gibi konularda bölünmeye maruz bırakan tutarsız politikalara yol açtı.⁵⁹⁴

Yönetimde askerlerin etkin olduğu “Albay Hükümeti”, Başbakan olarak Slawoj-Skladkowski ve Başkomutan olarak Mareşal Edward Rydz-Smigly günden güne askerî kontrolü güçlendirdi. OZON da Şovenist tavırlarını artırıyordu. Çekoslovakya’dan hareketle

⁵⁸⁶ Peter D. Stachura, *age*, s.67.

⁵⁸⁷ *age*, s.68.

⁵⁸⁸ BCA, 30-10-0-0/245-658-9. Tarih: 12.04.1933.

⁵⁸⁹ Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.247.

⁵⁹⁰ Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.248.

⁵⁹¹ *age*, s.248.

⁵⁹² Anita J. Prazmowska, *Civil War in Poland, 1942-1948*, Palgrave Macmillian, New York 2004, s.14.

⁵⁹³ Adam Zamoyski, *age*, s.343.

⁵⁹⁴ Daniel H. Cole, “agm”, s.25.

ulusal birlik fikrine odaklanmışlardı.⁵⁹⁵ Hükümet, Pilsudski ile bütünleşen Sanacja'yı uygulamaya devam etse de Pilsudski'nin görüşlerinin radikal ve uzlaşmaz düşmanı olan Endecja⁵⁹⁶'nın fikirlerine, ideallerine giderek daha duyarlı hâle geliyordu.⁵⁹⁷ Sanacja ise Pilsudski'nin ölümünden sonra iyice kan kaybetmeye başladı. Özellikle 1935 seçimlerinden sonra etkinliğini giderek kaybetti. Sanacja'nın halkın desteğini kazanmadaki başarısızlığı, ülkedeki siyasi bunalım ve sosyal karmaşayla birlikte tasvir edildi. Ülkede yavaş yavaş ekonomik sıkıntılara dayalı başkaldırıları gerçekleştirmeye başlıyordu. 1936-37 yıllarında sanayi işçileri ve köylülerin büyük çaplı grevlerine şiddetle karşılık verilerek bastırıldı.⁵⁹⁸ Ordu, kaynaklar çerçevesinde yeniden düzenlendi. Merkezi Sanayi Bölgesi (COP) kontrolünde bir silah endüstrisiyle birlikte Polonya'nın ilk ekonomik planı, devletin kendi kendine yeterlilik konusunda attığı bir adımdı. Ancak gecikmiş bir adımdı.⁵⁹⁹ Sanacja etkinliğini yitirmeye başlasa da muhalefet partileri tam olarak Sanacja'ya karşı güçlü bir ortak cephe oluşturamayacak kadar bölünmüş durumdaydı. Ulusal Demokratlar sosyalistler ve masonlarla herhangi bir ilişki içerisinde olmayı reddediyordu. Enerjilerini Yahudi karşıtı öfke ve Dmowski'nin yönetimi ele alması yönünde harcadılar. Sonunda bir grup merkezi politikacı *Morges Cephesi*⁶⁰⁰ adını taşıyan oluşuma dahil oldular.⁶⁰¹

Yurt içindeki siyasi ve sosyal kargaşa 1930'ların sonlarında da devam etmesine rağmen bir şekilde hallediliyordu. Ancak asıl endişe verici durum yurt dışındaki gelişmelerdi. 1937'de Avusturya ve 1938'de Çekoslovakya'da görülen Hitler'in, Polonya'ya da gelmesi

⁵⁹⁵ Norman Davies, *Hearth Of Europe The Past In Poland's Present*, Oxford University Press, New York 2001, s.111.

⁵⁹⁶ Endecja/Ulusal Demokrasi: XIX. yüzyılın sonunda oluşan Polonya milliyetçi hareketinin adı. Bkz. Piotr Wrobel-Richard J. Kozicki (Ed.), *Historical Dictionary of Poland 966-1945*, Greenwood Publishing Group, London 1996, s.377.

⁵⁹⁷ Peter D. Stachura, *age*, s.68.

⁵⁹⁸ Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.248-249.

⁵⁹⁹ Norman Davies, *Hearth Of Europe The Past In Poland's Present*, Oxford University Press, New York 2001, s.111.

⁶⁰⁰ *Morges Cephesi*: Polonya merkez partileri; Polonya Hristiyan Demokrasi Partisi (Polskie Stronnictwo Chrześcijańskie Demokracji), Ulusal İşçi Partisi (Narodowa Partia Robotnicza) ve Köylü Partisi (Stronnictwo Ludowe) ittifakı. İttifak 1936'da General Wladyslaw Sikorski tarafından başlatıldı ve Ignacy Paderewski'nin ikamet ettiği İsviçre kasabasıından türetildi. Grup üyeleri arasında Jozef Haller, Wojciech Korfanty ve Karol Popiel vardı. Kuruluş amacı Sanacja sonrası rejime ve riskli dış politikaya karşı muhalefeti pekiştirmektir. Morges Cephesi ilerleyen yıllarda etkisini genişletmeye çalıştı ve yeni bir örgüt olan İşçi Partisini (Partia Pracy) kurdu. Bu parti 1939-45 yılları arasında sürgündeki Polonya Hükümeti'nin temelini oluşturacaktı.

Bkz. Piotr Wrobel-Richard J. Kozicki (Ed.), *Historical Dictionary of Poland 966-1945*, Greenwood Publishing Group, London 1996, s.151.

⁶⁰¹ Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.248-249.

öngörülemez bir durum değildi.⁶⁰² 1932'den beri Dışişleri Bakanlığı görevinde bulunan Jozef Beck, Almanların kuşatma tehlikesinin farkındaydı. Polonya'da toplumun her kesiminde hissedilen Nazi tehdidi, siyasi ve sosyal bir krizin yaşanmasını engelledi. Münih Konferansı ve Çekoslovakya'nın kaderinden sonra hızla artan tehdit, Polonyalı zihinleri tek bir konu üzerinde yoğunlaştırdı: Hitler tehlikesi. Böylece 1939 boyunca yurt içindeki siyasi çekişmeler azaltıldı, bölünmeler bir kenara bırakıldı. Kaynayan siyasi gerginlik dış tehlikenin çözülmesini beklerken askıya alındı. Yine de sonuç olarak İkinci Cumhuriyet çökecekti ancak siyasi ya da başka bir iç sorun nedeniyle değil.⁶⁰³ Çekoslovakya'nın işgali Polonya'nın işgali konusundaki belirsizlikleri ortadan kaldırıyordu. Büyük Britanya, Polonya'ya sözünü verdiği "garantisini" sunmak üzere hareket geçti. Ancak hem Hitler hem de Stalin Britanya'nın Polonya'yı koruyabilecek askerî güce ve teçhizata sahip olmadığını bildiğinden bu boş bir blöf olarak görüldü. Ortada daha önce imzalanan Polonya-Alman Saldırmazlık Paktı gibi bir belge vardı ancak Hitler, paktın aleyhinde bir savaş hazırlığına girişmişti bile. Stalin ise daha güvenli hareket tarzının Nazilerle bir uzlaşma içine girmek olduğunu düşünüyordu.⁶⁰⁴

Almanların Batı Polonya, Batı Avrupa ve İskandinavya üzerinde emelleri vardı. Sovyetlerinse Doğu Polonya ve Baltık devletleri üzerinde tasarımları vardı. Böylece Nazi-SSCB arasında saldırı önleme anlaşması 23 Ağustos 1939'da Ribbentrop ve Molotov tarafından gizlice Moskova'da imzalandı. İngiliz garantisinin yenilenmesine rağmen Hitler artık Polonya'ya cezasız bir şekilde saldırmakta özgürdü.⁶⁰⁵ İkili arasında imzalanan bu anlaşma Polonya'nın ölümü anlamına geliyordu. Takvim 1 Eylül 1939'u gösteriyordu. Hitler kendi lehine tüm koşulları uygun hâle getirdiğinde Polonya'ya karşı saldırıya geçti. Polonya saldırılara direniş gösterse de Hitler Almanya'sını püskürtecek güce sahip değildi. Evet, İkinci Cumhuriyet zayıftı ama ölümü doğal nedenlerden dolayı olmadı. Polonya, aralarında imzaladıkları gizli anlaşma dahilinde hareket eden iki saldırgan tarafından öldürüldü. 1914'ten sonra tasarlanan Polonya bağımsızlığı doğmuş, büyümüş ve artık ölmüştü.⁶⁰⁶ II. Dünya Savaşı'nın başlamasının bir sonucu olarak 1935 Anayasası fiilen feshedilmiş oldu.

⁶⁰² Norman Davies, *age*, s.111-112.

⁶⁰³ Peter D. Stachura, *age*, s.69.

⁶⁰⁴ Norman Davies, *age*, s.112.

⁶⁰⁵ *age*, s.112.

⁶⁰⁶ Norman Davies, *age*, s.113.

2. İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEM'DE TÜRKİYE'NİN ANAYASAL GELİŞMELERİ

Osmanlı'da yenileşme hareketinin başlangıcı olarak III. Selim Dönemi kabul edilmektedir. Ardından gelen II. Mahmut, Alemdar Paşa'nın da etkileriyle III. Selim gibi batılı tarzda bir yenileşmeye önem veriyordu. II. Mahmut döneminde ayanlarla imzalanan *Sened-i İttifak*, önemli bir hukuki reform olarak Osmanlı tarihindeki yerini aldı. Çünkü bu belgeyle ilk kez iktidarın sınırlandırılmasına yönelik adım atılmış oluyordu. Her ne kadar pratikte tam olarak uygulanamamış olsa da bu belge devlet hukuku için ilerici bir gelişmeydi. II. Mahmut'un ölümünün ardından tahta geçen oğlu Abdülmecid de kendinden önce gelen yenilikçi padişahların karakterini taşımaktaydı.

Abdülmecid'in saltanat devrinde batılı devletler Osmanlı'nın artık kendi kendine varlığını sürdüremeyeceğini öne sürerek Osmanlı'ya iç işlerinde müdahale etme girişiminde bulunuyordu. Dönemin Hariciye Nazırı M. Reşit Paşa, devletin dış güçlere karşı içinde bulunduğu zorluktan *Tanzimat-ı Hayriye* düzenlemeleriyle çıkılacağına inanıyordu.⁶⁰⁷ Onun teşvik ve çabalarıyla *Gülhane Hatt-ı Hümayunu (Tanzimat Fermanı)* adında belge imzalandı. Bunun hazırlanmasında Avrupa'ya Osmanlı'nın *liberal* ve *modern* bir yönetim oluşturabileceğini gösterme amacı da vardı. *Gülhane Hatt-ı Hümayunu* 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edildi. Hat, yeniliklere açık olmasıyla dikkat çekiyordu;⁶⁰⁸ kişinin can ve mal güvenliği, ırz ve namus emniyeti, vergilerin alınması ve askerlik düzenlemeleri, ülke asayışı ve en önemlisi tebaalar arasında eşitliğin sağlanması gibi ilkeler bunlardan bazılarıydı.⁶⁰⁹ *Gülhane Hatt-ı Osmanlı'nın* i. Ve dış meselelerle uğraştığı dönemde, ülke içerisinde eşitliği ve bütünlüğü sağlamak amacıyla yayınlanmıştı ancak ne içeride ne de dışarıda istenilen sonuçlar elde edilemedi. Yine de bu belge padişah egemenliğini yasalarla sınırlaması, tebaaya bazı özgürlükler ve haklar vadetmesi açısından anayasal gelişme hareketleri içinde kendine

⁶⁰⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi V. Cilt*, 9. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s.170.

⁶⁰⁸ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 10. Baskı, Boğaç Babür Turna (çev.), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2018, s.149-150.

⁶⁰⁹ Enver Ziya Karal, *age*, s.170-171.

Metnin tamamı için bkz. Suna Kili-Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000, s.21-23. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi V. Cilt*, 9. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s.255-258.

önemli bir yer buldu.⁶¹⁰ Bu hattın ilanının bir başka önemiye *Tanzimat Dönemi* adı verilen devri başlatmış olmasıydı.

Tanzimat Dönemi'nin ilk belgesi *Gülhane Hatt-ı Hümayunu*'nu 1856'da ilan edilen *Islahat Fermanı* takip etti. Ferman, Kırım Savaşı'ndan sonra hazırlanarak Paris Antlaşması'nı görüşecek devletlere haber verildi. Fermanın ilanının bu sürece denk getirilmesi tesadüf değildi; siyasi bir hedef güdülmekteydi. Osmanlı bürokrasisi bu hareketiyle Avrupalı devletlerin gözünde yıkılan imajını yeniden inşa etmeye çalışıyordu.⁶¹¹ Antlaşma devletlerinden Rusya'nın tezi Osmanlı'daki Hristiyan tebaanın haklarının Avrupalı devletlerce garanti altına alınması yönündeydi. İngiltere ise Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyan tebaaya tam bir dini serbestlik ve hukuken Osmanlı vatandaşlarıyla eşdeğer haklar verilmesini istiyordu. Fransa, Hristiyan ve Müslüman tebaa arasındaki her türlü sosyal, hukuki ve ekonomik farklılıkların bir fermanla kaldırılarak *Gülhane Hatt-ı*'nın geliştirilmesini talep ediyordu. Osmanlı, Rusya ve İngiltere'nin isteklerinin devletin hem haklarına hem de İslam dinine karşı ezici olduğunu düşünerek Fransa'nın isteği üzerinden bir fikirle *Islahat Fermanı*'nı hazırlama yolun gitti. Bu gelişmelere bakılarak Osmanlı'nın bu fermanı yabancı devletlerin baskısı nedeniyle kabul ettiği söylenebilir.⁶¹² Ferman, *Gülhane Hatt-ı* ile benzetilmekteydi fakat arasındaki önemli fark *Islahat Fermanı*'nın daha özelde azınlıklara yönelik yapılmış olmasıydı. Fermanla her din ve mezhepteki tebaanın can, mal ve namus emniyeti gibi hakları yeniden teyit edilerek bunlara yeni maddeler eklendi.⁶¹³ Gayrimüslimlerin dini haklarının gözetilmesi, Gayrimüslim cemaatlerin hastane, mezarlık, patrik gibi yapılarına gerektiğinde tamir uygulanması, gayrimüslimleri Müslüman sınıftan aşağı gören küçük düşürücü lisanın menedilmesi, her din ve mezhebin ayinlerinde serbest olması, kanunların her tebaa için eşit olması, mahkemelerde ve ticarete karma yapının getirilmesi gibi maddeler Gayrimüslimlere yönelik daha ince yaklaşımlardı.⁶¹⁴ Bu farkın yanı sıra her iki belgenin amacı da Osmanlı tebaasının “ırk ve din farkı gözetmeksizin kaynaştırmak” olmuştur.⁶¹⁵ Döneme padişahlık eden Sultan Abdülmecid'in ölümünün

⁶¹⁰ Faruk Yılmaz, *Türk Anayasa Tarihi (1808-2007)*, Berikan Yayınları, Ankara 2007, s.32.

⁶¹¹ Mustafa Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, 4.Baskı, Liberte Yayınları, Ankara 2003, s.10.

⁶¹² Enver Ziya Karal, *age*, s.248-250.

⁶¹³ Metnin tamamı için bkz. Suna Kili-Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000, s.24-29. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi V. Cilt*, 9. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s.258-264.

⁶¹⁴ Metnin tamamı için bkz. Suna Kili-Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000, s.24-29. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi V. Cilt*, 9. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s.258-264.

⁶¹⁵ Enver Ziya Karal, *age*, s.251.

ardından Abdülaziz, bu iki belgeye sadık kalmak şartıyla tahta çıktı.⁶¹⁶ Ancak zamanla yönetimde despotça tavırlar sergilemesi üzerine tahttan hal edildi. Yerine, otoriter rejime karşı duran isimlerin oluşturduğu *Jön Türkler*'in de etkisiyle V. Murat getirildi. O da tahta çıkışında bir anayasa ilan edeceğini söyledi. V. Murat'ın sözünden caydığını gösterir hallerinin üzerine eklenen Çerkez Hasan Olayı'nın da patlak vermesiyle onun da saltanatı uzun sürmedi. II. Abdülhamid, meşrutî bir yönetim oluşturacağını güvencesini vermek kaydıyla abisinin yerine tahta çıkarıldı.⁶¹⁷ *Tanzimat Dönemi* 1876'da II. Abdülhamid'in tahta çıkışıyla ilan edilen *Birinci Meşrutiyet Dönemi*'yle sona eriyordu. Dönemin sona ermesi Osmanlı anayasal gelişmeleri içerisinde asli öneme sahip *Kânûn-i Esâsî*'nin doğuşuna olanak sağlayacaktır.

31 Ağustos 1876'da Abdülhamid'in padişah olmasının üzerine Mithat Paşa liderliğinde komisyon kurularak anayasa için hazırlık çalışmalarına başlandı. Komisyon, birkaç anayasa taslağı hazırladı. Komisyondakilerin fikir alışverişleri ve Belçika, Prusya, Polonya gibi ülkelerin anayasalarından esinlenmeleri neticesinde anayasa taslağı hazırlandı.⁶¹⁸ Taslak padişaha sunulduğunda Sultan Abdülhamid taslak üzerinde bazı değişiklikler yaptı. Anayasa, kişilere birtakım haklar tanıyor, Meclis-i Mebûsan ve Meclisi Âyan ile parlamenter sistem görünümü veriyordu. Ancak padişahın yetkileri hâlâ dokunulmazdı, padişah bu meclisleri istediği zaman kapatabilirdi.⁶¹⁹ Anayasa taslağındaki değişikliklerle ilgili tartışmalar sürerken Mithat Paşa anayasanın bir an evvel ilan edilmesi derdindeydi. Çünkü ayaklanmaya başlayan Balkan devletlerinin durumunu görüşmek üzere Rusya'nın desteğiyle Avrupalı devletler Tersane Konferansı adıyla toplanacaktı. Anayasa bu konferansa yetişmeliydi. Böylece Avrupalı devletlerin Osmanlı iç işlerine karışması engellenecekti. Nihayet 23 Aralık 1876'da konferansın toplandığı gün anayasa ilan edildi. Fakat konferans devletleri bunun bir göz boyama hareketi olduğunu düşünüyordu. Yani anayasa bu doğrultuda nihayete eremedi.⁶²⁰ Artık 1908 yılına dek sürecek *Birinci Meşrutiyet Dönemi* başlıyordu.

Kânûn-i Esâsî özgürce tasarlanmış bir anayasa değildi, padişahın oluşturduğu bir komisyon ve padişahın isteklerince şekillenmiş bir metindi. Anayasanın oluşturulmasında halkın hiçbir talebi yahut söz hakkı yoktu. Kısaca padişah elinden çıkmış tek taraflı bir

⁶¹⁶ Faruk Yılmaz, *age*, s.34-35.

⁶¹⁷ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s.112-113.

⁶¹⁸ Bülent Tanör, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*, 19. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s.133. Coşkun Üçok Kanun-ı Esasî'nin Prusya ve Belçika anayasasına dayandığını yazar. Bkz. Coşkun Üçok, *Siyasal Tarih 1789-1950*, Ajans Türk Matbaası, 5. Baskı, 1961, s.220.

⁶¹⁹ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.99.

⁶²⁰ Faruk Yılmaz, *age*, s.38.

üründü. Bu durumundaki bir metni Bülent Tanör “Ferman Anayasa” olarak adlandırmaktır.⁶²¹ *Kânûn-i Esâsî*’nin ilanıyla Osmanlı Devleti artık anayasal parlamenter sisteme geçmiş gibi görünse de içeriğine bakıldığında pek de öyle olmadığı görülür.⁶²² Çünkü anayasa sunduğu hakların yanı sıra padişaha 113. maddeyle yetkiyi elinde tutma imkânı veriyordu. Tüm bunlara rağmen *Kânûn-i Esâsî*’yi önemli kılan hususlar da vardı. Öncelikle ilk kez bir anayasa ilan edilerek, Amme Hukuku’na mal edilmiş ve kullanılmıştır.⁶²³ Diğer bir önemiye Birinci Meşrutiyet’i başlatmış olmasıdır. Bu hukuki tecrübe ileride yaşanacak gelişmelere yol gösterecek bir hazırlık niteliğindedir. Şimdilik 19 Mart 1877’de toplanan *Meclis-i Mebûsan*’da hükümete yönelik yapılan eleştiriler nedeniyle meclis padişah tarafından dağıtılmıştır. (Anayasanın 35. Maddesiyle padişaha meclisi feshetme yetkisi verilmişti.) Bunun üzerine bir de *Kânûn-i Esâsî*’nin yürürlükten kaldırılmasıyla 1908’de İkinci Meşrutiyet’in ilanına kadar sürecek İstibdat Dönemi başlamış oluyordu.⁶²⁴ *İkinci Meşrutiyet*’in ilanına sebep olacak muhalif kitlenin oluşumu da bu dönemde başlamıştır.

Mustafa Kemal, XIX. yüzyıldaki anayasal hareketlerin toplumun istekleri doğrultusunda değil de yöneticilerin istekleri doğrultusunda şekillendiğini düşünüyordu. Yöneticilerin böyle bir girişimde bulunmasının nedenini ise dış güçlerin baskısına karşın göz boyama ya da içeride meydana gelen dini-sosyal karışıklıklar gibi çatışmaları engelleme olduğu yönündedir. II. Mahmut’un giriştiği yenileşme çabaları batıyı bir taklit olarak görülebilir. 1839’da ilanı gerçekleşen Gülhane Hattı’ndaysa asıl rolü Reşit Paşa oynamıştı. Belgenin gayrimüslim tebaayı memnun etmek üzere çıkarıldığı da açıktır. Bu düşünce 1856 Islahat Fermanı’nda da etkin roldedir.⁶²⁵ Mustafa Kemal, 1 Aralık 1921 tarihli TBMM konuşmasında Osmanlı’nın ilk anayasası niteliğinde olan *Kânûn-i Esâsî*’yi göstererek “*Bu kitap milleti memnun etmek için milletin arzu ve âmal-i hakikiyesi için müspet, maddi bir mâkesi tecelli değildir. Efendiler bu kitap düşmanlarımızı muvakkaten olsun memnun etmek gayesini gözetmiş bir kitaptır.*”⁶²⁶ Sözüyle sert bir dille eleştirir. Yani Tanzimat Dönemi’nden bu yana yaşanan gelişmeler “ya iç karışıklıkları savuşturmak ya da dış baskıları hafifletmek için başvurulmuş gelip geçişi çarelerdi.”⁶²⁷ Mahmut Esat Bozkurt’a göreyse Tanzimat

⁶²¹ Bülent Tanör, *age*, s.133.

⁶²² Mustafa Erdoğan, *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, 4.Baskı, Liberte Yayınları, Ankara 2003, s.15.

⁶²³ Recai G. Okandan, “Amme Hukukumuz Bakımından Tanzimat, Birinci Ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinin Önemi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.15., S.1., s.21

⁶²⁴ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.99.

⁶²⁵ Bülent Tanör, *Anayasal Gelişme Tezleri*, 2. Baskı, YKY, İstanbul 2010, s.14.

⁶²⁶ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III*, 5. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997, 221.

⁶²⁷ Bülent Tanör, *age*, s.22.

reformları halkın ya da padişahın değil Koca Reşit Paşa'nın eseridir. 1876 Kânûn-i Esâsiye Tanzimat ve Islahat döneminde elde edilenlerin anayasallaştırılmasıdır. Bu anayasallaşmayı da yalnızca Mithat Paşa'nın fedakârlığı olarak söyler.⁶²⁸ Ancak tüm eksikliklerine rağmen denilebilir ki Türk devriminin anayasal düşünce süreçleri *Tanzimat* ve *Islahat Fermanı*, *Kânûn-i Esâsi* ve Birinci-İkinci Meşrutiyet'in birikimleri sonucunda oluşmuştur.

II. Abdülhamid Dönemi'ndeki baskıya karşı ilk örgütlenmeler 1889'da *Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne* öğrencilerinin *İttihad-i Osmani* ismiyle kurduğu, daha sonra *İttihat* ve *Terakki Cemiyeti*'ne dönüşen grupla başladı. *Jön Türkler* de basın ve propaganda yoluyla özgürlük için çaba göstermekteydi. İstedikleri tek bir şey vardı; *Kânûn-i Esâsi*'nin yeniden yürürlüğe koyulması.⁶²⁹ 1908 seçimlerinde iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki'nin yapmak istediği şey derhâl meşrutiyeti yeniden tesis ederek ülkeyi parlamentolu bir sistemle demokrasiye taşımaktı.⁶³⁰ Bunun için Rumeli'de hararetli şekilde mitingler düzenleniyordu. Padişaha, *Kânûn-i Esâsi* yürürlüğe girmezse Üçüncü Ordu'nun payitahta doğru yola çıkacağını bildiren telgraflar gönderiliyordu.⁶³¹ Reval Görüşmeleri'nin olduğu sırada Resne'de Niyazi Bey ve yanında topladığı kişilerle bir isyan başlattı. İsyancılar padişaha telgraflar çekerek meşrutiyetin ilanını istiyorlardı. Artan baskıların üzerine Sultan Abdülhami, 23 Temmuz 1908'de meclisi yeniden açıp, *Kânûn-i Esâsi*'yi yürürlüğe koydu. Böylece *İkinci Meşrutiyet Dönemi* başlamış oldu.⁶³² T. Zafer Tunaya meclisin yeniden açıldığı günü “Osmanlı tarihinde ilk kez “Hürriyetin İlanı” adıyla, meşrutiyetçi bir rejimin açılış töreni vardır.” İfadesiyle anlatır.⁶³³ Meşrutiyetin ilanı siyasiler ve halk arasında bir sevinç havası yarattı. Ülkede demokrasinin geldiği ve artık her şeyin iyi olacağı havası hakimdi. Bu sevinç havasına karşın bundan sonra ne yapılacağı hakkında kimsenin net bir fikri yoktu. Meşrutiyeti ilan ettirenler ilk olarak siyasi rejim sorununu çözmek için Kânûn-i Esâsi'de değişiklik yapma yoluna gitti. Çünkü bu, “padişahçı bir anayasa”ydı.⁶³⁴ 1876 anayasasının parlamenter sisteme uymadığı gerekçesiyle değişiklik yapılacaktı. Mebûsan Meclisi henüz “kurucu bir meclis olmadığı için yeni anayasa yapmaktansa eski anayasa üzerinde tadilat yapılmasına karar

⁶²⁸ Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, Türpaş, İstanbul 2003, 72-74.

⁶²⁹ M. Naim Turfan, *Jön Türklerin Yükselişi*, Mehmet Morali (çev.), Alkım Yayınevi, İstanbul 2005, s.97.

⁶³⁰ İhsan Güneş, “Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun (1921 Anayasası'nın) Yapılış Süreci”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.20., S.2., s.235.

⁶³¹ Tarık Z. Tunaya, *Hürriyet'in İlanı*, Yenigün Haber Ajansı, Temmuz 1998, s.16.

⁶³² Bülent Tanör, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*, 19. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s.176.

⁶³³ T. Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 2. Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, C.I., İstanbul 1988, s.3.

⁶³⁴ T. Zafer Tunaya, *age*, s.5.

verdi.⁶³⁵ Ancak bu sırada İktidarı elinde tutan İttihat ve Terakki, meşruti yönetimi henüz tam olarak oturtamamışken muhaliflerle uğraşıyordu. 31 Mart Ayaklanması bu muhalifliğe son noktayı koyan olay oldu. İsyanın Hareket Ordusu tarafından bastırılmasının ardından meclisin ilk işi padişah değişikliği oldu. II. Abdülhamid tahttan indirilerek yerine V. Mehmet geçirildi. Bu taht değişikliğinin öncekilerden farklı bir anlamı vardı; ilk defa milletin temsilcileri millet adına padişahı (monarkı) yönetimden alıyordu.⁶³⁶

Siyasette yaşanan birtakım sorunlar çözüldükten sonra anayasa değişikliği için komisyon toplanarak var olan anayasayı kapsamlı bir şekilde incelemeye başladı. Kânûn-i Esâsî Encümeni'nin hazırladığı değişiklik önerileri il kez 3 Mayıs 1909'da genel kurulda yoğun şekilde görüşüldü. Toplantı sona geldiğinde 29 Haziran 1909'da anayasa değişikliği kabul edildi.⁶³⁷ Kânûn-i Esâsî'nin yirmi bir maddesi değiştirildi ve 119. Madde kaldırılarak yerine 119, 120 ve 121. Maddeler eklendi.⁶³⁸ Yapılan değişikliklerle ortaya padişahın onayladığı 121 maddelik bir metin çıktı.⁶³⁹ Yapılan değişikliklerle padişahın yasama ve yürütme yetkisi alındı (kuvvetler ayrılığı), milletin temsil edileceği bir parlamento oluşturuldu ve meşruti-anayasal bir düzene geçildi.⁶⁴⁰ Kısaca monarşi sınırlandırıldı ve İkinci Meşrutiyet Dönemi anayasal gelişmeler açısından beş yenilik getirdi: *"İlk defa olarak a)hükümet programı hazırlanması ve kamuya ilanı, b)güven oyu sistemi ve güven oylaması, c)güvensizlik oyu ile hükümetin düşmesi, d)hükümet programının meclis güven oyuna sunulması, e)Hâkimiyet-i Milliye kavramının resmen dile getirilmesi."*⁶⁴¹ İkinci Meşrutiyet hakkında, padişah ve yetkilerini kısmi olarak daraltan değişiklikler yapılmış olsa da anayasanın temel karakteri tamamen değişmemiştir şeklinde özet bir yargıya varabiliriz.⁶⁴²

1911'e gelindiğinde meclis içerisinde gücü azalan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı muhalif dalgaların şiddetlendiğini biliyoruz. Cemiyetin karşısına eni bir güç olarak çıkan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, mecliste bölünmeye neden oldu. Hükümet bu nedenle meclisi devre

⁶³⁵ Faruk Yılmaz, *age*, s.47.

⁶³⁶ Bülent Tanör, *age*, s.190.

⁶³⁷ Cem Eroğul, "1908 Devrimi'ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri", *1908-2008 Jön Türk Devrimi'nin 100. Yılı Uluslararası Kongresi*, 2008, s.2.

⁶³⁸ Cem Eroğul, "agm", s.5.

Hangi maddelerde ne şekilde değişiklik yapıldığı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. aynı eserin 5-11 sayfaları ve Burhan Gürdoğan, "İkinci Meşrutiyet Devrinde Anayasa Değişiklikleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 16., Sayı 1., 1959, s.92-99.

⁶³⁹ Faruk Yılmaz, *age*, s.47.

⁶⁴⁰ Bülent Tanör, *age*, s.217.

1909-1914-1916 değişikliklerinin tamamı için bkz. Server Tanilli, *Türk Anayasaları ve İlgili Mevzuat*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1980, s.20-29.

⁶⁴¹ Bülent Tanör, *age*, s.187.

⁶⁴² Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, 2. Cilt, Kastaş Yayınları, İstanbul 2004, s.531.

dışı bırakmak istiyordu ancak 1909'da meclisin feshiyle ilgili yapılan değişiklik duruma engel teşkil ediyordu. Hükümet 16 Aralık 1911'de bu engeli aşmak üzere 1909'da değiştirilen 35. Maddenin yeniden düzenlenerek eski hâline dönmesini öneriyordu. Öneriyle, hükümet ve meclis arasında bir anlaşmazlık olduğunda padişah hükümeti değiştirebilir ya da meclisi feshedebilirdi. Ancak bunu aynı toplantı yılı süresince bir kere yapabiliirdi. Buna ek olarak padişaha herhangi bir savaş durumu söz konusu olduğunda meclisi tatil edebilme imkânı da tanınıyordu. Ancak bu durum meclis içinde daha büyük bir karmaşaya yol açtı. Anayasa değişikliğinin gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceği kavgası oylamaya gidiyor ve oylama sonucu İTC'nin önerisi 124 lehte, 105 aleyhte ve 4 çekimser oyla reddediliyor. (Değişiklik için üçte iki çoğunluk oyu gerekiyordu). Bunun üzerine Âyan Meclisi'ne meclisin feshi için onay gerektiren bir hattı hümayun geliyor ve burada alınan kararla 18 Ocak 1912 günü Mebûsan Meclisi'nin feshi onaylanıyor. Bu gelişmeden sonra anayasada 1921'de Teşkilât'ı Esâsiye hazırlanıncaya dek altı değişiklik daha yapılmıştır.⁶⁴³

1912 yılında İTC baskısı altında yapılan “sopalı seçim” adı verilen seçimlerin sonucunda İTC 6 muhalife karşı 264 oyla iktidarı yeniden eline aldı. Yeniden kurulan meclis, Kânûn-i Esâsî'nin 7, 35, 38, 43 ve 76. Maddelerini değiştiren teklifi 24 Haziran 1912'de kabul etti. Ancak yapılan değişiklikler 28 Mayıs 1914'de kanunlaştırılmıştır.⁶⁴⁴ 1914 değişiklikleri hakkında kısaca denilebilir ki Meclis-i Mebûsan'ın feshini neredeyse imkânsız kılan engeller kaldırılmış, fesihten sonra dört ay içinde meclisin yeniden toplanması kuralı getirilmiş ve feshe ek, meclisin toplanmasının ertelenmesi gibi olanaklar verilmiştir.⁶⁴⁵ Kânûn-i Esâsî'deki son değişiklik 29 Şubat 1914'te savaş nedeniyle tatil edilen ve 28 Eylül 1914'te yeniden açılan Mebûsan Meclisi tarafından 18 Ocak 1914'te yapıp 3 Şubat 1915'te yürürlüğe girmiştir. 1915'te 7. Maddede yapılan değişiklikle padişahın meclisi tatil yetkisi yıllık toplantı süresinin yarısıyla sınırlıyken kesin bir zaman dilimi olarak değiştirildi ve padişahın meclisin toplanmasının bu içtima süresi boyunca tamamen tatil edebilmesi kabul edildi. 43. Maddeyleyse meclisin toplanma süresi 6 aydan 4 aya indirildi.⁶⁴⁶ Bu gelişmelerden sonra anayasada 9 Mart 1916 değişikliği, 20 Mart 1916 değişikliği, 1918 değişikliği ve son olarak 1920 değişikliği girişimleri olmuştur. İkinci Meşrutiyet Dönemi boyunca anayasada değişiklik yapmak için çok sayıda girişim gerçekleşmiş, bazıları sonuca ulaşırken birçoğu

⁶⁴³ Cem Eroğul, “agm”, s.14-15.

⁶⁴⁴ Burhan Gürdoğan, “İkinci Meşrutiyet Devrinde Anayasa Değişiklikleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 16., Sayı 1., 1959, s.102.

⁶⁴⁵ Cem Eroğul, “agm”, s.19.

⁶⁴⁶ Burhan Gürdoğan, “agm”, s.104.

sonuçsuz kalmıştır.⁶⁴⁷ Osmanlı Devleti için önemli siyasi değişikliklerin olduğu bu dönemde Birinci Dünya Savaşı gerçekleşmiş ve ardından 16 Mart 1920’de İtilaf güçlerinin İstanbul’u işgaliyle ülkenin bağımsızlık mücadelesi başlamıştır. İstanbul’un işgalinin ardından Mebûsan Meclisi’nin özgürce çalışamadığı öne sürülerek meclisin çalışmalarına son verildi. Görüldüğü gibi tüm bu zorluklar amaçlanan demokratik gelişmeleri de sekteye uğrattıyordu.⁶⁴⁸

2.1. 1921 Anayasası

2.1.1. Meclisin Açılması ve 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun Hazırlanması

İkinci Meşrutiyet Dönemi’nden sonra payına hep savaşlar düşen Osmanlı Devleti, içeride ve dışarıda birçok sorunla uğraşmıştır. 1911’de *Trablusgarp Savaşı*’yla başlayan, ardından *Balkan Savaşları* ve nihayet *Birinci Dünya Savaşı* ülkenin gücünü tüketti. *Mondros Mütarekesi* ve baskıyla imzalatılan *Sevr Antlaşması*’nın ağır maddeleri devleti güç durumda bıraktı. Mondros Mütarekesi’nin maddelerini bahane eden İtilaf Devletleri’nin işgal girişimleri Anadolu’da başlayarak 16 Mart 1920’de İstanbul’a ulaştı. Mustafa Kemal ve yanında yer alacak silah arkadaşlarının mücadelesi böylece başlayacaktı. Halifeliğin işgallere göz yumar tavırları Mustafa Kemal’in Anadolu’da bir mücadele başlatma kararında etkili oldu. Bu karar neticesinde 19 Mayıs 1919’da Mustafa Kemal’in Samsun’a çıkışıyla Millî Mücadele Dönemi başladı. Samsun’dan Amasya’ya geçen Mustafa Kemal, burada yayınladığı Amasya Genelgesi’yle yurdun bağımsızlığının tehlikede olduğunu halka duyurarak, milletvekillerini daha sonra yapılacak olan Erzurum ve Sivas kongrelerine davet ediyordu.⁶⁴⁹ Zorlu bir sürecin ardından toplanılan *Erzurum Kongresi*’nde⁶⁵⁰ vatanın bölünmez bütünlüğü öne çıkarıldı. Ardına *Sivas Kongresi*⁶⁵¹ de eklenerek Kongreler Dönemi gerçekleştirilerek Millî Mücadele’nin ilerleyişi sistemli bir hâle getirildi. Mustafa Kemal kongreler aracılığıyla ulusal direniş ve Mondros’tan sonra oluşan Müdafaa-i Hukuk hareketlerine önderlik etti. İstanbul’da feshedilen meclis bu direniş karşısında mebûsan seçimlerine izin vermeliydi.

⁶⁴⁷ Cem Eroğul, “agm”, s.26-29.

⁶⁴⁸ İhsan Güneş, “agm”, s.235.

⁶⁴⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, XX. Basım, İstanbul 2017, s.20. Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 2003, s.122-123.

⁶⁵⁰ Kongrenin ayrıntıları için bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, XX. Basım, İstanbul 2017, s.29-47.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III, 5. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997, s.1-5. Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi I Erzurum Kongresi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

⁶⁵¹ Kongrenin ayrıntıları için bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, XX. Basım, İstanbul 2017, s.49-77. *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III*, 5. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997, s. 6-9. Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi II Sivas Kongresi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

Yapılan seçim sonucu Müdafaa-i Hukukçuların çoğunluk sağlamasıyla toplanan son Osmanlı Mebûsan Meclisi Türk yurdunun bölünmezliğini yansıtan Mîsâk-ı Millî'yi kabul etti. Ancak kısa bir süre sonra işgalden dolayı görevini yapamaz hâle gelen meclis kapatıldı.⁶⁵²

Mustafa Kemal Paşa İşgalden hemen sonra Ankara'da *Meclis-i Müessisan* (kurucu meclis) adıyla bir meclis kurarak yeni bir seçim yapılmasını ve bu mecliste rejimi değiştirmek istiyordu. Ancak arkadaşlarından aldığı tepkiler doğrultusunda bu meclisi *Salahiyeti Fevkaladeye Malik Bir Meclis* (olağanüstü yetkilere haiz bir meclis) adıyla topladı. M. Kemal'in milletvekillerini meclise daveti üzerine yurdun dört bir yanından meclise temsilci gönderildi ve 23 Nisan 1920'de meclis açıldı.⁶⁵³ Birinci meclisin ideolojisi Halkçılık üzerine kurulu olacaktı. Meclisten çıkan karar ve kanunların temelinde bu ilk yatmaktaydı. Mustafa Kemal, meclisin prensibinin ne olacağı tartışılırken “Zannederim bugünkü mevcudiyetimizin mahiyet-i asliyesi, milletin temayülât-ı umumiyesini ispat etmiştir, o da halkçılıktır ve halk hükûmetidir” sözüyle açıklıyordu.⁶⁵⁴ Nitekim, meclisin hâkimiyeti kayıtsız şartsız millete vermesi de bunun en büyük göstergesidir.

Olağanüstü yetkilerle açılan meclisin Kânûn-i Esâsî ilkelerine göre hareket etmesi mümkün değildi. Bu sebeple bir yürütme erkinin kurulması elzemdi. Mustafa Kemal, bu doğrultuda bir hükûmetin kurulması gerektiğini 24 Nisan 1920 tarihli konuşmasında belirterek, konuşmasının ardından “hükûmet şeklinin ana ilkelerini” belirten bir önerge sundu.⁶⁵⁵ Konuşmasında hükûmetin kurulması yönünde verdiği önerge şu şekildedir:

- “1- Hükûmet kurulması zorunludur.
- 2- Geçici olarak bir hükûmet başkanı tanımak veya bir padişah vekili ortaya çıkarmak uygun değildir.
- 3- Meclis'te yoğunlaşan ulusal iradenin, doğrudan doğruya vatanın mukadderatına el koyduğunu kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclis'inin üstünde bir güç yoktur.
- 4- Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplamıştır.”

Mustafa Kemal saydığı ilkelerin ardından kurulacak hükûmetin şeklini “*ulusal egemenlik temelinde dayanan halk hükûmetidir; Cumhuriyet'tir*”⁶⁵⁶ ifadesiyle belirtir. Önerge tartışmalardan sonra oylanarak kabul edilir. Sunulan önerge meclisin işleyişi ve konumuna dair bilgiler içeriyor, daha da önemlisi millet egemenliğine dayalı yeni bir devletin müjdesini veriyordu. Ayrıca Kânûn-i Esâsî'nin artık çözüldüğünü belirterek bu boşluğun derhâl yeni bir

⁶⁵² Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, 5. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 1998, s.5.

⁶⁵³ İhsan Güneş, “agm”, s.235.

⁶⁵⁴ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık 2006, s.55.

⁶⁵⁵ Ergun Özbudun, *1921 Anayasası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1992, s.5-7.

⁶⁵⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.299.

anayasayla doldurulması gerekliliğinden bahseder. Yani TBMM'nin ilk görevi anayasal düzeni kurmaktır.⁶⁵⁷ Aynı gün Mustafa Kemal meclis başkanı olarak seçildi. Önergeyle yasama ve yürütme gücü meclise verilmişti. Ancak yürütme gücünün nasıl olacağı konusunda fikir tartışmaları vardı. Milletvekillerinin önerileri sonucunda çıkan fikir ayrılıkları nihayet meclis ikinci başkanı Celaleddin Arif Bey'in fikrine Mustafa Kemal'in de destek vermesiyle 15 kişilik bir "Lâyiha Encümeni" oluşturularak icra vekillerinin meclis ilişkilerini ve seçim şartlarını bu encümenin kararlaştırması sonucuna varıldı. Meclis, 25 Nisan 1920'de *muvaakkat icra encümenini* oluşturdu ve encümenin *hazırladığı Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair 3 Sayılı Kanun* ile icra vekillerinin meclisle ilişkisi kanunlaştırıldı.⁶⁵⁸ Ardından 18 Ağustos 1920'de Hukuk-u Esasiye Encümeni (Anayasa Komisyonu) tarafından *BMM Şekil ve Mahiyetine Dair Mevadd-ı Kanuniye* tasarısı hazırlanarak meclise sunulmuştur. Tasarıda meclisin sürekliliği ilkesi ve genel kurulun yıllık toplantı süresi gibi konular uzun tartışmalara sebep oldu. Tasarının ret edilmesiyle bu sorunlara çözüm olacak başka bir önerge *Nisab-ı Müzakere Kanunu* adıyla 5 Eylül 1920'de kabul edildi.⁶⁵⁹

Meclis içerisinde önemli gelişmeler yaşanırken aynı zamanda meclis İstanbul Hükümeti'yle iletişimini keserek, İstanbul Hükümeti'nin alacağı kararları ve yapacağı anlaşmaları kabul etmeyeceğini belirterek tamamıyla İstanbul'dan bağımsız bir meclis olduğunu kanıtlamıştır. Bülent Tanör, Mustafa Kemal tarafından sunulan ve meclisçe kabul edilen önergenin, meclise *kurucu iktidar* anlamı yükleyerek, 1921 Teşkilat-ı Esasiye'ye kadar bir nevi geçici anayasa görevi üstlendiğini söyler.⁶⁶⁰ Meclisin aldığı kararlar ve çıkardığı kanunlara bakılarak (*Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun, Muvaakkat İcra Encümeni*'nin kurulması, *BMM Şekil ve Mahiyetine Dair Mevadd-ı Kanuniye, Nisab-ı Müzakere Kanunu* yargıda alınan kararlar ve kurulan Temyiz Mahkemesi, İstiklâl Mahkemeleri gibi) hukuka dayalı bir hükümet kurma yolunda önemli adımlar atılmıştır denebilir.⁶⁶¹ Ergun Özbudun'a göre Birinci meclis "hukuki temsilcilik" yanında "sosyolojik temsilcilik" özelliğine de sahiptir ve birinci meclisin Türk toplumunu temsil etmede sonraki meclislere kıyasla daha iyi olduğunu söyler.⁶⁶² BMM'nin yürüttüğü rejime Mahmut Goloğlu

⁶⁵⁷ Mehmet Kayıran-Mustafa Yahya Metintaş, "Türkiye'de Anayasal Gelişme (1876-1924)", *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, Temmuz 2017, C.1., S.1., s.29. ss.14-41.

⁶⁵⁸ Ergun Özbudun, *age*, s.8. Kanun tartışmaları için aynı eserin 8-12. Sayfalarına bakınız.

⁶⁵⁹ *age*, s.12-15.

⁶⁶⁰ Bülent Tanör, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*, 19. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s.235.

⁶⁶¹ Bülent Tanör, *age*, s.236-243.

⁶⁶² Ergun Özbudun, *age*, s.2.

Üçüncü Meşrutiyet adını vermektedir. Ona göre Mustafa Kemal'in meclisin açılışını yayınladığı bildiri *Üçüncü Meşrutiyet* dönemini başlatıyordu. Böyle nitelendirmesinin sebepleri arasında mecliste alınan kararlar, bazı mebusların meşrutiyetin devam ettiğini ve Meclis-i Mebûsan ile BMM arasında bir fark olmadığını öne sürerek, Ankara'daki meclisin kendini İstanbul'daki meclisin yerine koyduğunu ya da devamı olarak gördüğü düşünceleri vardır. Yanı sıra Mustafa Kemal'in genelgelerinde saltanat ve hilafetin kurtarılmasından bahsettiği için bu düşünce eğilimdedir. Ayrıca Mustafa Kemal'i bir ihtilalci olarak adlandırmadığı için bu meclisin ihtilalci bir meclis olamayacağını düşünür. BMM'nin bir "meşrutiyet parlamentosu" olduğu ve üçüncü meşrutiyetin 1921'de anayasa ilan edilene kadar devam ettiğini söyler.⁶⁶³ Bu düşünceye karşın Şerafettin Turan saltanat makamının bu meclis içinde etkin olmadığı için bunun artık meşrutiyet sayılamayacağını söyleyerek, bu durumu adı konmamış bir "Cumhuriyet" olarak niteler.⁶⁶⁴ Goloğlu'nun meclisin ihtilalci olmadığı düşüncesine karşın meclisin ihtilalci olduğu savı da vardır. Bu düşünceye neden olansa meclis ve Kanun-i Esasi arasındaki farklardır. Meclis, Kanun-i Esasi hükümlerinden ayrı durumlar sergiler. Yasama-yürütme gücünü elinde tutan, ulusal siyasetin merkezi olan meclis, padişah buyruğu altında görev almaz. Yine Ankara'da kurulması da bunun Kanun-i Esasi hükümlerinden bağımsız olduğunu kanıtlar. Meclisin meşrutiyetin devamı olduğu yönünde saltanat ve hilafetin kurtarılması teziye dönemin siyasi taktiği gereğidir. Tüm bunların sonucunda birinci meclisin kararları ve uygulamalarına bakılarak ihtilalci olduğu söylenebilir. İstanbul'la iletişimin kesilmesi ve İstanbul Hükümeti'nin yaptığı anlaşmaları geçersiz sayması (Sevr dahil), Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve 1921'de çıkarılacak anayasa bunların kanıtıdır.⁶⁶⁵ Ayrıca yeni kurulan hükümetin dayandığı ilkeler 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'yla daha da açıklığa kavuşturulacaktır.⁶⁶⁶

TBMM, 1921'de anayasa ilan edilmeden önce kendini zaman zaman Kanun-i Esasi'ye bağlı görmüştür. Ancak "selahiyet-i fevkaledeyi haiz bir meclis" olarak anayasayı değiştirme yetkisini de kendine vererek, bu anayasa tamamen bel bağlamamıştır. Bunda Kanun-i Esasi'nin Sevr Antlaşması'nı imzalayan İstanbul Hükümeti'nin yarası olmasının etkisi

⁶⁶³ Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi III Üçüncü Meşrutiyet (1920) Birinci Büyük Millet Meclisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s.212-218.

⁶⁶⁴ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 2.Kitap Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992, s.141.

⁶⁶⁵ Bülent Tanör, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*, 19. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s.245.

⁶⁶⁶ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, 5. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 1998, s.5.

olabilir.⁶⁶⁷ Zaten birinci meclis açıldıktan hemen sonra Mustafa Kemal yeni bir anayasanın gerekliliği konusunda sinyaller vererek, meclise yeni anayasayı yapma misyonu yüklenmişti. Mecliste, 3 Sayılı İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun, bu yasaı değiştiren 47 sayılı Namzetlik Kanunu ve 5 Eylül 1920’de çıkarılan 18 Sayılı Nisabı Müzakere Kanunu adıyla, 1921’deki anayasa dek siyasal yapının temelini oluşturacak bu üç yasa çıkarılmıştı.⁶⁶⁸ 20 Ocak 1921’de Teşkilat-ı Esasiye Kanunuyla son bulacak süreç, BMM’nin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevad-ı Kanuniye adıyla ilk kez 18 Ağustos 1920’de gündeme gelmiş, anayasa komisyonunda görüşülmüş ve 22 Ağustos’ta reddedilmişti.⁶⁶⁹ Kanunun reddinin üzerine Mustafa Kemal 13 Eylül 1920 tarihinde meclise sunduğu bir tasarı sundu. Bu taslak 18 Eylül 1920’de meclis toplantısında görüşüldü.⁶⁷⁰ “Teşkilât-ı Esasiye Kanunu Lâyihası” adıyla sunulan bu belge siyasi tarih içerisinde “Halkçılık Programı” adıyla da anılmaktadır. Çünkü tasarının sunulmasının ardından mecliste bunun bir “kanun tasarısı” mı yoksa “hükümet programı” olduğu konusunda uzunca bir tartışma olmuştur. Tartışma bir sonuca varamayınca konu geçici bir komisyon oluşturularak (Encümen-i Mahsusa) oraya sevk edilmiştir.⁶⁷¹ Siyasal literatürde “Halkçılık Programı” adıyla anılan bu program, 1921 anayasasına esi kaynağı olacak bir taslak mahiyetindeydi. Halkçılık Programı ise büyük ölçüde mecliste 3 Eylül’de hazırlanan yayınlanan *Halk Zümresi Siyasi Programı*’ndan etkilenmiştir.⁶⁷²

Halkçılık Programı’nda halkçılık ve milliyetçilik ideolojilerini içeriyor, ulusal bağımsızlık ve ulus devletin kuruluşu hedeflerinden bahsediliyordu. Ancak hilafet ve saltanattan söz edilmiyordu.⁶⁷³ Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 18 Eylül’de hükümet tarafınca gönderilen bir tasarı olarak tartışılmaya başlandı. Tartışmalar birkaç ana husus üzerinde yoğunlaşıyordu. Bunların üzerinde durmakta fayda vardır.

a. Meclis Hükümeti Sistemi

⁶⁶⁷ Bülent Tanör, *age*, s.246.

⁶⁶⁸ Rıdvan Akın, “1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun Hukuk Tarihimizdeki Önemi” *Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2014*, s.600., ss.599-605.

⁶⁶⁹ Rıdvan Akın, “agm”, s.601.

⁶⁷⁰ Zeki Çevik, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejiminin İlk Anayasası: Teşkilât-ı Esasiye Kanunu”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:26, Mart 2002, s.28., ss.27-38.

⁶⁷¹ Ergun Özbudun, *1921 Anayasası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1992, s.19-21.

⁶⁷² Zeki Çevik, “agm”, s.28.

⁶⁷³ Müzehher Yamaç, “Türkiye Devleti’nin İlk Anayasası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 22, Sayı: TBMM’nin 100. Yılı ve Milli İrade Özel Sayısı, Kasım 2020, s.208, ss.204-220.

Hükümet sistemleri sınıflandırılırken, kuvvetler ayrılığı daha doğrusu yasama ve yürütme kuvvetlerinin birbiriyle olan ilişkileri kriter olarak kabul edilir. Buna göre yasama-yürütmenin bir organda toplandığı rejimler “kuvvetler birliği”, yasama-yürütmenin ayrıldığı rejimlere “kuvvetler ayrılığı” adı verilir. Kuvvetler birliği, iki kuvvetin birlikte ya yasama ya da yürütme organında birleşmesiyle oluşur. Yasama-yürütmenin yürütme organında birleşmesi mutlak monarşi yahut diktatörlük rejimlerinde görülen bir durumdur. Bu iki kuvvetin yasama organında birleşmesiyle “meclis hükümeti” sistemidir.⁶⁷⁴ 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun da “kuvvetler birliği” ilkesine dayalı “meclis hükümeti” sistemini benimsediği açıktır.⁶⁷⁵

Mustafa Kemal Paşa’nın meclis hükümeti sistemi ve kuvvetler birliğini savunduğu yaptığı konuşmalardan anlaşılır. Çünkü kuvvetler ayrılığını meşrutiyetin bir ürünü olarak görmektedir ve bu geçiş sürecinde uygulanabilecek en iyi sistem ona göre meclis hükümeti sistemidir.⁶⁷⁶ Aslında Millî Mücadele Dönemi boyunca var olan olağanüstü şartlarda hızlı karar almak amacıyla bu sistem benimsenmiştir.⁶⁷⁷

Hükümet sistemi, yasama ve yürütmenin TBMM’de toplanması, bakanların tek tek meclisçe seçilmesi, meclisin bakanları her zaman değiştirebilmesi ve onlara yön verebilmesi, buna karşın bakanlar kurulunun meclise karşı kullanılabileceği hiçbir hukuki gücün olmaması (örneğin fesih yetkisi gibi) açılarından tam bir meclis hükümeti sistemi örneği sergiler. Ancak TBMM yetkililerine oldukça saygı gösterilmiştir. Meclisin 1920-23 arasındaki dönemi en büyük iç ve dış tehlikeler karşısında bile demokratik bir denetim sisteminin nasıl sürdürülebildiğini gösteren güzel bir örnektir. Yanı sıra uygulamada meclis hükümeti sisteminden saplamaların olduğu da görülür.⁶⁷⁸ Zaten Mustafa Kemal Paşa meclis hükümeti konusu hakkında katı bir düşünceye sahip değildir. Bu minvalde zaman geçtikçe şartlara göre yönetimin meclis hükümeti sisteminden parlamenter bir sisteme geçişe doğru gittiği görülür. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 2. Maddeyle (“İcra kudreti ve teşri salâhiyeti milletin yegâne ve hakikî mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder.”) bunu kanıtlarken,

⁶⁷⁴ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, 5. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 1998, s.6.

Ek olarak, kuvvetler ayrılığı sistemi de kendi içinde ikiye ayrılır. Yasama ve yürütmenin kesin çizgilerle birbirinden ayrıldığı sisteme başkanlık sistemi, bu sistemlerin yumuşak ve dengeli olarak ayrıldığı sistemlere parlamenter sistem adı verilir.

⁶⁷⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, 3. Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1975, s.333.

⁶⁷⁶ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık 2006, s.122-124.

⁶⁷⁷ Ercan Çelebi, “1921 Anayasası’nın Uygulanmasına İlişkin Değerlendirme ve Tespitler”, *Belgi*, Sayı 22., 2022, s.82., ss.75-93.

⁶⁷⁸ Ergun Özbudun, *age*, s.7.

3. Maddeyle (“Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti “Büyük Millet Meclisi Hükümeti unvanını taşır.”) pekiştirir. Başlangıçta kurucu meclis olma ve yasama görevini kendinde toplayan meclisin, artık yürütme görevini de üzerine aldığı görülür.⁶⁷⁹ Ayrıca bilindiği üzere meclisin açılışından itibaren meclis başkanının aynı zamanda İcra Vekilleri Heyeti Başkanı olması durumu söz konusudur. Encümen-i Mahsusa daha sonra bu iki görevi ayırarak İcra Vekillerinin kendi içlerinden birini başkan seçilmesi ilkesini getirerek bir nevi meclis hükümeti sistemini esnetmiştir.⁶⁸⁰

Meclis hükümeti sistemi, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nu en özgün kılan niteliklerden biridir. Bu sistemin uygulandığı diğer ülkelerin içinde olduğu duruma bakıldığında aslında tehlikeli de bir sistemdi. Sistem örneğin “Fransa’da (Konvansiyon, 1792-95), meclis tahakkümüne ve teröre, başka ülkelerde Avusturya, Litvanya, Letonya, Estonya) hükümet istikrarsızlıklarına (1918-1926/1932), dolayısıyla da güçlü rejim arayışlarına ve diktatörlüklere yol açmıştır.” Ancak Türkiye’de birinci meclis için durum böyle olmadı. Meclis bu sistemin başarılı bir örneği olarak tavrı sergiledi ve ardında demokrasi ve bağımsızlığı da getirdi. Çünkü meclis hukuki yargılara saygı göstermekten geri durmadı. Kafa karıştırıcı bir durum olarak Mustafa Kemal Paşa’nın meclis başkanlığı, hükümetin doğal başkanlığı ve başkumandanlık gibi üstlendiği görevler ona diktatörmüş gibi bir izlenim yüklese de kendini asıl diktatör sayan meclis olmuştur. Buna rağmen meclis kendi içinde demokrasi ve politik çoğulculuğu devam ettirmiştir.⁶⁸¹

b. Mesleki Temsil

“BMM üyelerinin doğrudan doğruya halk tarafından, ama meslekler erbabı temsil edilmek üzere” seçilmesi öneriliyordu. Bu maddenin arkasında duranlar mesleki temsilin halkı (özellikle çiftçi ve zanaatkar gibi üretici grubu) “memurin sınıfı” (bürokrat sınıfa karşı) daha güçlü kılacağını düşünüyorlardı. Yanı sıra mesleki temsili “halkçılık” ilkesinin bir gereği olarak görüyorlardı.⁶⁸² Mesleki temsili savunan milletvekillerinin çoğunlukta olduğunu da söylemek gerekir. Örneğin Encümen-i Mahsusa adına konuşan Yunus Nadi Bey,⁶⁸³ Soysallı İsmail Suphi Bey, İzmir Milletvekili Mahmut Esat Bey, Karesi Milletvekili Vehbi Bey gibi isimle bu görüşü şiddetle savunmuştur. Bu görüşün lehini savunanlarsa mesleki temsilin

⁶⁷⁹ Bülent Tanör, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*, 19. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s.258.

⁶⁸⁰ İhsan Güneş, “agm”, s.245.

⁶⁸¹ Bülent Tanör, *age*, s.269-270.

⁶⁸² *age*, s.250-251.

⁶⁸³ Müzehher Yamaç, “agm”, s.209.

“devlet memurlarının halka tahakkümünü önleyeceğini, bu sistemin lonca ve ahi teşkilatlarında var olduğunu söylerler. Karşı görüşte olanlarsa, bu sistemin uygulanma kabiliyetinin bulunmadığını öne sürerler.⁶⁸⁴ Bu çatışmaların uzun süre devam etmesinin neticesinde mesleki temsili esnaf, çiftçi gibi tabakaların siyasi bakımdan yetersiz mensuplarına etkinlik vereceği nedeniyle uygulanma gücünün olmamasından reddedildi.⁶⁸⁵

c. Seçimlerin Derecesi

Mecliste üzerinde çokça tartışma çıkan diğer bir konu seçimlerin tek dereceli mi yoksa iki dereceli mi yapılacağıdır. Sunulan encümen tasarısında “halkın doğrudan doğruya seçme hakkını kullanacağı belirtilmekle, tek dereceli seçime” yer verilmiştir. Ancak encümenin bu kararı reddedilmiş, seçimlerin çift aşamalı yürütülmesine karar verilmiştir.⁶⁸⁶ Seçimler Birinci Meşrutiyet’ten 1946 seçimlerine kadar iki dereceli şekilde yapılmıştır.⁶⁸⁷

d. Yerinden Yönetim (Yerel Yönetim)

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Osmanlı Türk anayasacılık tarihinde “yerel yönetim” ilkesine en çok ağırlık verilen anayasadır. Yani aşırı derecede bir adem-i merkeziyetçilik vardır. Merkeziyetçilik sınırlandırılarak yerinden yönetime yer vermiştir.⁶⁸⁸ Merkeziyetçilik ve adem-i merkeziyetçilik düşüncesi Osmanlı Devleti’nin yönetim anlayışından bağımsız olarak düşülemez. Çünkü Osmanlı’da merkez ve yerel arasındaki ilişkiyi siyasal merkezin çevreye bakış açısı belirler. Bunu belirleyen en önemli noktaysa çevreye duyulan kuşkuudur. Bu durum kendini 1921’deki anayasada göstermese de İkinci Meclis Dönemi ve 1924 Anayasası’ndan itibaren kendini güçlü bir merkeziyetçilik anlayışıyla göstermiştir. Birinci meclisin yerel yönetimi benimsemesiye, “halkçılık” ve “milli” egemenlik fikriyle biçimlenmiştir.⁶⁸⁹ Bu şu demektir; Türkiye’nin coğrafi ve iktisadi olarak vilayetlere, vilayetlerin kazalara, kazaların da nahiyelere ayrılarak yönetilmesi. Vilayetler tüzel ve yerel işlerde özerk olacak, TBMM kararları dahilinde tüm sağlık, eğitim, ekonomik vs. işler vilayetlerin yetkisi dahilince olacak. Seçilecek başkan ve kurul il özel idarenin yürütme organı olacak, vilayetlere TBMM vali atayacak ve kazalarsa tüzel kişiliğe sahip olmayacak fakat bir yönetim birimi olacaktı. Kazalar TBMM tarafından atanacak kaymakamca yönetilecekti.

⁶⁸⁴ Ergun Özbudun, *1921 Anayasası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1992, s.26-35.

⁶⁸⁵ Müzehher Yamaç, “agm”, s.209.

⁶⁸⁶ Bülent Tanör, *age*, s.251.

⁶⁸⁷ Rıdvan Akın, “agm”, s.602.

⁶⁸⁸ Rıdvan Akın, “agm”, s.603., ss.599-605.

⁶⁸⁹ Barış Kandeğer, “1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu Bağlamında “Meclis Hükümeti Sistemi, Milli Egemenlik ve Ademi Merkeziyetçilik”, *Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2., Sayı:1., s.23., ss.15-32.

Nahiyeler (bucak) tüzel kişiliğe haiz bir yönetim birimi olacaktı.⁶⁹⁰ Yerel yönetim konusuna anayasanın 10-23. Maddeleri arasında detaylı şekilde yer verilerek açıklanmıştır.

e. Anayasanın Yöntemi-Yumuşak Anayasa

1921 Anayasası'nı farklı kılan önemli bir özellik Osmanlı-Türk anayasa tarihinde tek “yumuşak anayasa” olmasıdır. Yani kendi değişiklikleri için özel bir yöntem belirlenmemiş olmamasıdır. Mesela Kanun-i Esasi'nin 116. Maddesi anayasa değişikliği için “her iki meclisin üye tamsayılarının üçte iki çoğunluğunu ve padişahın onayını” esas almıştır.⁶⁹¹ 1921 Teşkilat-ı Esasiye’de böyle bir durum yoktur. Anayasa kendini adî kanunlardan üstün ilan etmez ve değiştirilmesi için bir hüküm vermez. Görüşülmesinin usulü, kabul yeter sayısı ve sonraki anayasa değişiklikleri için diğer anayasalardan farklı olarak hüküm vermeyen esnek bir anayasadır; maddelerin tek tek görüşülmesi, kabul edilmesinde özel bir yeter sayı belirlememiştir. Bu nedenle “yumuşak anayasa” olarak nitelendirilir.⁶⁹² Bu durum meclisin kendini “kurucu” olarak görmesiyle de alakalıdır.

Anayasayla ilgili tartışmaların mecliste en hararetli olduğu dönemde kazanılan I. İnönü Zaferi ve Çerkez Ethem'in alt edilmesi gibi askerî başarılar anayasanın son hâlini alarak kabul edilmesinde etkili olmuştur.⁶⁹³ Beş ay süren ve birçok konunun tartışıldığı görüşmeler sonucunda nihayet 20 Ocak 1921’de (1/20/1337) meclisten geçerek kabul edildi. Olağanüstü koşullarda hazırlanan, BMM tarafından kabul edilen 85 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 23 madde ve bir madde-i münferide’den (ayrık maddeden) oluşan bir “çerçeve anayasa” niteliğindeydi. Böyle olmasının nedeniyse Kanun-i Esasi'nin Teşkilat-ı Esasiye ile çelişmeyen maddelerinin hâlâ yürürlükte olmasıydı. Özetle 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, geçiş döneminin temel ihtiyaçlarını hızlı bir şekilde karşılamak amacıyla hazırlanan kısa bir anayasadır.⁶⁹⁴ Anayasanın Teşkilat-ı Esasiye Kanunu adıyla çıkarılmasının nedeniyse halk üzerinde Kanun-i Esasi’den oldukça ayrı, mevcut düzenin tamamen yıkılacağı yönünde şüphe oluşturmamak içindir.⁶⁹⁵ Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun kabul edilmesinde özel kurallar

⁶⁹⁰ Ergun Özbudun, *1921 Anayasası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1992, s.43-44.

⁶⁹¹ Ergun Özbudun, *age*, s.47-49.

⁶⁹² Müzehher Yamaç, “agm”, s.211.

⁶⁹³ Bülent Tanör, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*, 19. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s.252.

⁶⁹⁴ Bülent Tanör, *age*, s.253-255

⁶⁹⁵ Mümtaz Soysal-Fazıl Sağlam, “Türkiye’de Anayasalar”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, C.1., s.18.

uygulanmamış ve özel bir yeter sayısı aranmamış, anayasanın tümü son oylamada ayağa kalkmak suretiyle, el kaldırılarak yapılan oylamayla kabul olunmuştur.⁶⁹⁶

1921 Anayasası klasik anayasa tekniklerine uygunluk göstermeyen bir belgedir. Çünkü bir anayasada bulunması gereken birçok hususa sahip değildir. Anayasada devlet başkanlığı kurumuna dokunulmamış⁶⁹⁷ ve amme haklarına değinilmemiştir. Amme haklarına yer verilmemesi ihtilal ve savaşın yarattığı durumda dolayı çıkmaza girebilecek olmasındandır.⁶⁹⁸ 1921 Anayasası ayrıca mebusların yemini, yargı organı, yasama dokunulmazlığı, af yetkisi, temel hak ve özgürlükleri içermemesi ve anayasanın nasıl değiştirileceğiyle ilgili hükümlerin yer almamasından dolayı bazı boşluklara sahiptir.⁶⁹⁹ Bu açılardan bakıldığında 1921 Anayasası tam bir anayasa olarak değerlendirilemez. Hatta Birinci Meclisteki üyelerin çoğunun Teşkilat-ı Esasiye'yi yeni bir devletin kuruluşunu sağlayan yeni bir anayasa olarak değil de bağımsızlık savaşında ulusal kuvvetlerin idaresinin temelini ortaya koyan bir anayasa değişikliği olarak görür.⁷⁰⁰ Böyle düşündüren sebep 1876 Kanun-i Esasi'nin hâlâ yürürlükten kaldırılmamış olması olabilir. 1876 Anayasa'sı hâlâ resmî olarak ilga edilmemiş olduğundan 1921 Anayasası 24 maddelik kısa bir metin olarak hazırlanmıştı.⁷⁰¹ Teşkilat-ı Esasiye Kanununu 1876 Kanun-i Esasi'den ayrı düşünmeyenlerin yanı sıra mecliste 1921 Anayasa metninin bir kanun tasarısı mı yoksa hükümet programı mı olduğu tartışmaları da vardı.

1921 Anayasası, mecliste oluşturulan ve demokratik nitelik taşıyan ilk belge olması nedeniyle oldukça önemlidir. Türk anayasacılık geleneğinde ilk olarak ele alınan Kanun-i Esasi, padişahın görüşleri doğrultusunda hazırlanan “ferman anayasa”dır. Üç yıl sonra hazırlanacak 1924 Anayasası'ysa ne kadar bağımsız davranmış olsa da Mustafa Kemal'e borçlu olan kişilerden oluşan bir mecliste yapılmıştır. 1961 ve 1982 anayasalarının da birer darbe anayasası olduğu düşünüldüğünde, 1921 anayasası ayrı bir öneme sahiptir.⁷⁰² 1921 Anayasası'nın en önemli özelliklerinden biri de birinci maddede “*Hâkimiyet bilâ kaydü şart*

⁶⁹⁶ Müzehher Yamaç, “agm”, s.209.

⁶⁹⁷ 1921 Anayasası'nda devlet başkanlığı kurumuna yer verilmemesinin sebebi saltanatın kaldırılmasına hazır bir ortam yaratmak içindir.

⁶⁹⁸ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, 2. Cilt, Kastaş Yayınları, İstanbul 2004, s.533.

⁶⁹⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, 3. Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1975, s.333.

Kanun değişikliğinin yapılması ya da kaldırılması konusunda meclis içerisindeki muhafazakârlar, Kanun-i Esasi'nin 118. Maddesi referans alınarak, dine aykırı olmadan karar verilmesi gerektiğini belirtirler. Bkz. Ergun Özbudun, *1921 Anayasası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1992, s.37.

⁷⁰⁰ Müzehher Yamaç, “agm”, s.209.

⁷⁰¹ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, 5. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 1998, s.6.

⁷⁰² Bülent Tanör, *age*, s.250.

milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.”⁷⁰³ Şeklinde “Millet Egemenliği İlkesini” benimsemesidir. Burada önemli nokta şudur ki meclis, millet egemenliğinin halkta olduğunu kabul eder fakat bir yandan da bu egemenliğin şeriat hükümleriyle sınırlı olduğunu benimser.⁷⁰⁴ Millet egemenliği ilkesi aynı zamanda devrimcidir de. Çünkü anayasada açıkça saltanatın kaldırılacağına dair bir hüküm bulunmasa da “milli egemenlik” ilkesinin kişisel egemenliğe dayalı monarşi yönetim anlayışıyla bağdaşmayacağı açıktır.⁷⁰⁵ Ayrıca millî egemenliği açıklayan birinci madde ile kuvvetler birliğini içeren ikinci madde, tartışmalı maddelerin aksine hiç tartışmasız kabul edilmiştir. Bunun nedeni meclisin açılışından beri bu ilkelere kendini sıkı sıkıya bağlamış olmasıyla açıklanabilir. Meclis içinde iki ayrı gruba mensup reformcular ve muhafazakârlar bu ilkeleri kendilerince yorumlayarak, kabulünde bir sakınca görmemişlerdir. Reformcular bu ilkelerin gelecekteki çağdaş devletin temelleri olduğunu varsaymış, muhafazakârlarsa bu ilkelerin saltanat ve hilafeti korumada işe yarayacağını düşünerek kabul etmiştir.⁷⁰⁶

1921 Anayasası, saltanatın kaldırılmasına dek Kanun-i Esasi’yle birlikte yürürlükte kalmış, ancak 1 Kasım 1922’de saltanat kaldırılınca kesin geçerlilik kazanmıştır. 1924’de yeni bir anayasa hazırlanana kadar yalnızca üç yıl yürürlükte kaldı.⁷⁰⁷ Görüldüğü gibi 1921 Anayasası oldukça kısa ömürlü olmuştur. Fakat gözden kaçırılmaması gereken nokta Türkiye’de siyasal-anayasal hukuku değiştiren büyük bir dönüşümün 1921 Anayasası ve onun yürürlükte kaldığı üç yıl içerisinde yaşandığıdır. Millî Mücadele bu anayasal rejimin altında başarıya ulaştı. Ardından saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilanı ve hilafetin kaldırılması gibi, ülkede devlet sistemini köklü olarak değiştiren hukukî dönüşümler yaşandı.⁷⁰⁸ Mustafa Kemal Paşa’nın da bu dönemde millî harekete yazılı bir anayasa vasıtasıyla hukuki bir boyut kazandırmak istediği açıktır. Tüm bu gelişmelere bakıldığında 20 Ocak 1921 yılında kabul edilen anayasa eksikleri ve kusurlarına rağmen yeni kurulan devletin en kuvvetli temellerinden biridir.⁷⁰⁹

⁷⁰³ 1921 Anayasası, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/>, (Erişim Tarihi: 27.04.2022, 02:00).

⁷⁰⁴ Ergun Özbudun, *1921 Anayasası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1992, s.37.

⁷⁰⁵ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, 5. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 1998, s.6.

⁷⁰⁶ Ergun Özbudun, *1921 Anayasası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1992, s.24.

⁷⁰⁷ Ahmet Mumcu, “1924 Anayasası”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 5, 1986, s.383-384.

⁷⁰⁸ Bülent Tanör, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*, 19. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 269.

⁷⁰⁹ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, 2. Cilt, Kastaş Yayınları, İstanbul 2004, s.533.

2.1.2. 1923 Değişiklikleri

1921’de çıkarılan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 29.10.1923 (1339) tarihinde 364 numaralı kanunla “*Teşkilat-ı Esasiye Kanunun (1921) Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun*” adıyla bazı maddeleri değişikliğe uğradı. Bu değişikliklerden en önemlisi birinci maddeye “*Türkiye Devletinin şekli hükümeti, Cumhuriyettir.*” hükmüyle devlet rejiminin eklenmesidir. İkinci madde değiştirilerek yerine devletin dinini ve dilini belirten *Türkiye Devletinin dini, Dini İslâm’dır. Resmi lisanı Türkçedir.*” hükmü koyulmuştur. Madde dört değiştirilerek Türkiye Devleti’nin Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunacağı ve meclisin bu idareyi İcra Vekilleri vasıtasıyla gerçekleştireceği belirtilmiştir. Onuncu maddedeki Türkiye’nin coğrafi vaziyeti hükmü değiştirilerek “*Türkiye Reisicumhuru, Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyeti Umumiyesi tarafından ve kendi azası meyanından bir intihap devresi için intihap olunur. Vazifesi Riyaset yeni Reisicumhurun intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir.*” ifadesiyle cumhurbaşkanının görev süresiyle ilgili hüküm eklenmiştir. On birinci maddede de cumhurbaşkanının görev kapsamını tanımlayan “*Türkiye Reisicumhuru Devletin Revidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve Heyeti Vekileye riyaset eder.*” Madde eklenmiştir. 1921 Anayasası’nda 1923 değişiklikleri içerisinde son değişiklik on ikinci maddede yapılmıştır. Özgün hâlinde vilayet danışmalarından bahseden madde, *Başvekil Reisicumhur tarafından ve Meclis azası meyanından intihap olunur. Diğer Vekiller Başvekil tarafından gene Meclis azası arasından intihap olunduktan sonra heyeti umumiyesi Reisicumhur tarafından Meclisin tasvibine arz olunur. Meclis hali içtimada değil ise keyfiyeti tasvip Meclis içtimasına talik olunur.*” Şeklinde değiştirilmiştir.⁷¹⁰

2.2. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

1924 yılına gelindiğinde artık Millî Mücadele zaferle sonuçlanmış ve Türkiye Cumhuriyeti doğmuştu. Artık Türkiye Cumhuriyeti’nin tam bağımsızlığını içeride ve dışarıdaki gelişmelerle taçlandırmak zamanıydı. Bu da ancak ülke içi politikada doğru siyasal-sosyal reformalar ve iyi bir dış politika takip etmekten geçiyordu. Öncelikle 1920’de olağanüstü şartlarda açılan meclisten 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu çıkarıldı. Ardından 1 Kasım 1922’de Saltanatın Kaldırılması, 29 Ekim 1923’te Cumhuriyetin İlanı ve 3 Mart 1924’te Halifeliğin Kaldırılması, devletin geleceği için çok büyük adımlardı. Artık olağanüstü şartların yaşandığı bir devlet hâli yoktu; cumhuriyet ilan edilerek devletin yönetim şekli

⁷¹⁰ Kemal Gözler, *Türk Anayasaları*, 1. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa 1999, s.71.

belirlenerek büyük bir belirsizlik ortadan kaldırılmıştı. Bu durumda yapılması gereken yeni cumhuriyetin dinamizmine yönelik atılımlar yapmaktı. Yapılacak atılımların önünü açmak için yeni bir anayasa gerekliydi. Çünkü Kanun-i Esasi hâlâ resmî olarak ilga edilmemiş, yalnızca 1921 Anayasası'yla çelişen maddeleri bu anayasayla kaldırılmış fakat çelişmeyen hükümleriyse 1924 Anayasası'na kadar yürürlükte kalmıştı. Artık ikili anayasa durumu ortadan kalkmalıydı. Öte yandan 1921 Anayasası yeni devletin ihtiyaçlarına cevap verebilecek kapasitede uzun ve ayrıntılı bir metin değildi.⁷¹¹

2.2.1. Yeni Anayasanın Hazırlık Aşaması

Cumhuriyetin ilanıyla devletin rejiminin netlik kazanmasının ardından yapılması gereken bu gelişmeyi bir anayasa esasi üzerine oturtmaktı. Hazırlanacak yeni anayasa öyle olmalıydı ki hem inkılabın zaferlerini koruyacak hem de cumhuriyetin gelecekteki gelişmelerini sağlayacak şekilde tasarlanmalıydı. Neden bu şekilde bir anayasanın gerekliliği olduğu konusunda Şevket Süreyya Aydemir, böyle olmazsa yani elde edinilen zaferlerle yetinilir ve batıdan aktarılmış klasik bir anayasa düzeni oluşturulursa, yeni Türkiye'nin inkılapçı dinamizminin çok çabuk kısırlaşabileceğini söyler.⁷¹² Buna ek olarak yeni anayasa, birlik-beraberliği sağlayacak ve çağdaşlaşmaya da yardımcı bir nitelikte olmalıydı.⁷¹³ Yeni anayasayı hazırlayacak komisyon bu bağlamda 1921 anayasasını düzenleyerek tutarsız bir metin hazırlamaktansa baştan bir anayasa tasarlamayı tercih etti.⁷¹⁴

1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun hazırlanmasındaki temel dayanak, anayasa yapma yetkisini kendinde gören, cumhuriyetin en üstün organı TBMM'ye aittir. Yani 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndan farklı olarak, seçilmiş bir grup "kurucu meclis" in oluşturduğu bir belge değildir.⁷¹⁵ Meclisin kuruculuğuyla ilgili Ahmet Mumcu İkinci Meclis'in kurucu olup olmadığını tartışmıştır. Birinci TBMM'nin hazırladığı 1921 Teşkilat-ı Esasiye'de anayasanın nasıl değiştirileceğine dair bilgi yoktur. Bunun iki nedeni olabilirdi: birincisi, anayasanın yapıldığı dönemin görüşüne uygun olarak, anayasada olmayan hükümlerin anayasaya uygun olmak şartıyla Kanun-i Esasi'de bulunabilirliği. Hatta bazıları bu anayasayı geçici görerek, tekrar Kanun-i Esasi'ye dönüleceğini düşünür. İkinci nedense, Mustafa Kemal

⁷¹¹ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, 5. Baskı, Ankara 1998, s.9.

⁷¹² Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Yükselen Matbaası, İstanbul 1966, s.321.

⁷¹³ Mehmet Kayıran-Mustafa Yahya Metintaş, "Türkiye'de Anayasal Gelişme (1876-1924)", *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, Temmuz 2017, C.1., S.1., s.35. ss.14-41.

⁷¹⁴ Ahmet Mumcu, "agm", s.387.

⁷¹⁵ Mümtaz Soysal-Fazıl Sağlam, "Türkiye'de Anayasalar", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, C.1., s.24.

Paşa'nın düşüncelerinde yatan sebeplerdir. TBMM 1921 Anayasası'nda kendine böyle bir hüküm koyarsa kendini sınırlar ve kuruculuk niteliğini yitirirdi. Zaten daha sonra yapılan 1923 değişikliklerinde de böyle bir hüküm olmadığı görülür. Yani kurulan ikinci meclis 1921 anayasasına göre oluşmuştur. Anayasanın nasıl değiştirileceğine dair yeni meclisi bağlayan bir yargı ve ona denk başka bir güç de olmadığından, ikinci meclis de kuruculuk yetkisi taşır. Bu durum ikinci TBMM'nin bir meclis iradesi benimseyerek bu iradeyi öncelikle halifeliği kaldırmakta kullanmasında da görülür. Sonuç olarak Mumcu, ikinci meclisi “ilkinden de tartışmasız bir kurucu meclis” olarak tanımlar.⁷¹⁶ Ancak 1924 Anayasası'nın daha sonra kabul çoğunluğunu benimsemesi, yani anayasanın mutlak çoğunluğun üçte iki oyla kabul edilmesi ve anayasanın artık sıradan bir kanun gibi kabul edilmemesiyle kurucu güç kendi yetkisini sınırlandırmaya başladığı görülür.⁷¹⁷

1924 Anayasası'nı hazırlamak üzere bir komisyon oluşturularak çalışmalara başlandı. Komisyonun sözcülüğünü üstlenen Celal Nuri Bey, 9 Mart 1924'te başlayan görüşmelerde mecliste yaptığı konuşmada bu anayasa hazırlanırken özellikle Polonya Anayasası'ndan faydalandığını söylediği komisyon raporlarından anlaşılır. Neden diğer anayasalar dururken bu genç devletin anayasasından yararlanıldığı sorusuna cevap olarak Polonya'daki güçler birliği sisteminin etkisi söylenebilir.⁷¹⁸ Polonya Anayasa'sına ek olarak 1924 Anayasası hazırlanırken Fransa'daki Üçüncü Cumhuriyet'in anayasası incelenerek, buradan da bazı maddelerin alındığı anlaşılır.⁷¹⁹ Zaten Polonya'nın 1921 anayasası da Fransa'nın bu anayasasından esinlenerek hazırlanmıştı.⁷²⁰ 12 kişilik bir komisyon tarafından hazırlanan 1924 Anayasası için meclis görüşmeleri 9 Mart 1924'te başlayarak 20 Nisan 1924 tarihinde anayasanın kabulüyle sonuçlanmıştır. Meclis, yasanın görüşülmeye başlandığından beri bunun bir anayasa olduğunu düşünerek, kabulünde üye tam sayısının üçte iki çoğunlukla olacağını kararlaştırmıştır.⁷²¹ 23 Nisan 1924'te yayınlanan anayasa temel olarak üç ilkeye dayanıyordu: cumhuriyet, milliyetçilik ve kuvvetler birliği. Devlet şeklinin cumhuriyet olduğunu belirten ikinci madde değiştirilemezdi ve değiştirilmesi de önerilemezdi;

⁷¹⁶ Ahmet Mumcu, “agm”, s.386-387.

⁷¹⁷ “agm”, s.387.

⁷¹⁸ “agm”, s.387-388.

⁷¹⁹ Mehmet Kayıran-Mustafa Yahya Metintaş, “Türkiye’de Anayasal Gelişme (1876-1924)”, *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, Temmuz 2017, C.1., S.1., s.35. ss.14-41.

⁷²⁰ Norman Davies, *Hearth Of Europe The Past In Poland's Present*, Oxford University Press, New York 2001, s.105.

⁷²¹ Mustafa Kemal Çiçek, *1924 Anayasasının Hazırlanışı ve Temel Özellikleri*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s.56.

cumhuriyetin en önemli özelliğiye milli olmasıydı.⁷²² 1924 Anayasasının hangi temel ilkeler üzerine kurulduğuna birkaç başlık altında bakmak daha anlaşılır bir perspektif sunacaktır.

a) *Hükümet Sistemi*

1924 Anayasası, oluşumunda parlamenter sistemi hedefliyordu. Buna rağmen 1920 geleneklerinden tam anlamıyla bir kopuş gerçekleştiremeyerek, meclisin üstünlüğü gibi durumlar 1924 anayasasında da var oldu. Bu ikilem, parlamenter sistemin ağır bastığı karma bir sistem ortaya çıkardı. Durumu anayasa tasarısı hazırlanırken encümen ve genel kurul arasında yaşanan çekişmelerden analiz etmek mümkündür. Tasarı görüşmeleri sırasında cumhurbaşkanlığı için öngörülen meclis feshetme yetkisinin çok sert bir şekilde reddedilmesi, cumhurbaşkanlığı seçim süresinin yedi yıldan bir seçim dönemine indirilmesi, cumhurbaşkanı için önerilen ve yalnızca meclisin üçte iki çoğunlukla kaldırılabilmesi öngörülen yasaları veto yetkisi, yasaların tekrar görüşülmek üzere geri gönderme şeklinde yumuşatılması, başkomutanlığın cumhurbaşkanının yetkisi olacak şekilde önerilmesi şeklindeki tartışmalar ve değişimler bu durumu açıklar. Tartışma konularına bakıldığında üzerinde durulan noktaların zaman zaman başkanlık sistemine kayan ama parlamenter sistemde rastlanabilecek yetkiler olduğu görülür.⁷²³

1924 Anayasası'nda meclis hükümeti sistemi ve parlamenter sistem arasında karma bir sistemin oluşturulması ve iki hükümet şekline has özelliklerin yer alması anayasanın maddeleri üzerinden örneklendirilebilir. 1924 Anayasası'nda meclis hükümeti sistemini andıran yönler şunlardır: Anayasaya göre milleti temsil yalnızca TBMM tarafından gerçekleşir ve egemenlik hakkını millet adına yalnızca TBMM kullanır (m.4.). Yasama ve yürütme erki TBMM tarafından belirlenir ve onda toplanır (m.5.). Bu hüküm 1921 anayasasına direkt bağlılık gösterir. Meclis, hükümeti her zaman denetleyebileceği ve düşürebileceği (m.7.) hâlde hükümetin meclisi feshetme yetkisi yoktur. Hükümete fesih yetkisi verilmesi önerisi anayasa görüşmeleri sırasında uzun tartışmalardan sonra reddedilmiştir.⁷²⁴ Anayasa parlamenter sisteme yönelen hükümlerse şunlardır: A) meclis yasama yetkisini kendi kullandığı (m.6.) hâlde, yürütme yetkisini ancak cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu eliyle kullanabilir (m.7.) Yani yürütme yetkisi mecliste olsa da bunu tek başına yapamaz. Bu sistemi anayasacılar “kuvvetler birliği ve görevler ayrılığı” sistemi olarak adlandırırlar. B) Hükümetin kurulması konusunda da parlamenter sisteme uygun bir yol

⁷²² Ahmet Mumcu, “agm”, s.389-390.

⁷²³ Mümtaz Soysal-Fazıl Sağlam, “agm”, s.24.

⁷²⁴ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, 5. Baskı, Ankara 1998, s.9.

izlenmiştir. Anayasanın 44. Maddesince “başbakan, cumhurbaşkanınca meclis üyeleri arasından tayin olunur. Öteki bakanlar başbakanca seçilip tamamı cumhurbaşkanı tarafından onandıktan sonra meclise sunulur. Meclis toplanık değilse sunma işi meclisin toplanmasına bırakılır. Hükümet, tutacağı yolu ve siyasi görünüşünü en geç bir hafta içinde meclise bildirir ve ondan güven ister.” Bu sistem 29 Ekim 1923 tarihli anayasa değişikliğinin getirdiği sistemden farklıdır. 1923 değişikliklerine göre başbakan ve bakanlar, meclisin onayına sunulmaktaydı. 1924 Anayasası’ndaysa meclisin onayı şartı kaldırılarak yalnızca güven için meclise sunulma ilkesi getirildi.⁷²⁵ C) 1924 Anayasası, yine parlamenter sistemde temel ilkelerden biri olan “hükümetin kolektif sorumluluğu” ilkesini kabul etmiştir. Anayasanın 46. Maddesince “bakanlar kurulu, hükümetin genel politikasından birlikte sorumludur.” Oysa Birinci TBMM Dönemi’nde bakanlar arasında çıkacak uyuşmazlıkların mecliste çözüleceği kabul ediliyordu. (BMM İcra vekillerinin sureti intihabına dair kanun m.4.)⁷²⁶ 1924 Anayasası’nda cumhurbaşkanının sorumluluk ve yetkileri de parlamenter sistem usulünce düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanının siyasal olarak bir bağıllığının olmaması, parlamenter sistemin özelliğidir.⁷²⁷

b) Meclis-Cumhurbaşkanı İlişkileri

1924 Anayasası devletin başı olan cumhurbaşkanını meclisten kesin olarak ayırmaz, iki taraf her zaman ilişki içerisinde. Seçimle başa gelen cumhurbaşkanı, yemin ettikten sonra göreve başlar ve her dönem başı mecliste açılış konuşması yapar. Ancak meclisin toplantı ve görüşmelerine katılamaz; yalnızca gerekliliği gördüğünde ve özel törenlerde meclise başkanlık1924 Anayasası devletin başı olan cumhurbaşkanını meclisten kesin olarak ayırmaz, iki taraf her zaman ilişki içerisinde. Seçimle başa gelen cumhurbaşkanı, yemin ettikten sonra göreve başlar ve her dönem başı mecliste açılış konuşması yapar. Ancak meclisin toplantı ve görüşmelerine katılamaz; yalnızca gerekliliği gördüğünde ve özel törenlerde meclise başkanlık edebilir ve meclisi tatil zamanlarında dahi lüzum gördüğünde toplantıya çağırabilir.⁷²⁸ Bu ikili arasındaki en önemli konu 1924 anayasasının 35. Maddesince düzenlenen, cumhurbaşkanının geciktirici veto yetkisidir. Bu maddeye göre cumhurbaşkanı, meclis tarafından onaylanan kanunları on güç içerisinde ilan eder. Anayasa bütçe kanunu hariç kanunları muvaffak görmediği takdirde gerekçesiyle beraber bu kanunları yeniden

⁷²⁵ Ergun Özbudun, *age*, s.9.

⁷²⁶ *age*, s.10.

⁷²⁷ Mümtaz Soysal-Fazıl Sağlam, “agm”, s.26.

⁷²⁸ Ömer Anayurt, “1924 Anayasası’nda Meclis-Yürütme İlişkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 8., Sayı 39., s.675., ss.673-694.

müzakere edilmek üzere on günlük süre zarfı içinde meclise gönderme yetkisine sahiptir. Yani zayıf olsa da cumhurbaşkanı bir “geciktirici veto” yetkisine sahiptir. Ancak cumhurbaşkanının meclise geri yolladığı kanun meclis tarafından bir kere daha kabul edilirse cumhurbaşkanının artık yapacağı bir şey kalmaz, kanunu kabul etmek zorundadır; kanunun onayı sadece geciktirilmiş olur. Bu yetkiyi cumhurbaşkanı 1924 Anayasası sürecince hiç kullanmamıştır.⁷²⁹

c) 1924 Anayasası'ndaki Temel Hak ve Hürriyetler

1924 Anayasası'nı 1921 Anayasası'ndan ayıran önemli farklardan biri yeni anayasanın kişisel hak ve özgürlüklere yer vermesi hatta anayasanın beşinci bölümü ile bunun için bir bölüm ayırmasıdır.⁷³⁰ Öncelikle 1924 Anayasası temel hak ve özgürlükler konusunda 1789 Fransız Bildirgesi'ndeki hürriyet tanımından etkilenecek Fransız Devrimi'nden itibaren süregelen “tabii hak” anlayışını benimser. Anayasanın 68. Maddesindeki “*Her Türk hür doğar, hür yaşar. Hürriyet, başkasına muzır olmayacak her türlü tasarrufatta bulunmaktadır. Hukuku tabiiyeden olan hürriyetin herkes için hududu başkalarının hududu hürriyetidir. Bu hudut ancak kanun marifetiyle tesbit ve tayin edilir.*”⁷³¹ İbaresini yer alır. 1789 Fransız Bildirgesi'nin “hürriyet, başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilmekten ibarettir ve herkesin hürriyetinin sınırını başkalarının sahip olduğu eşit haklar oluşturur.” Hükmünü taşıyan 4. Maddeye bakıldığında iki anlayış arasındaki benzerlik göze çarpar. İki metinde de hürriyet sınırının kanun tarafından çizileceğinin belirtilmesi tesadüf değildir.⁷³²

1924 Anayasası'nda beşinci bölümdeki yirmi maddelik “Türklerin Hukuki Âmmesi” bölümü dışında temel hak ve hürriyetler konusu pek tartışılmamış ve bu konu komisyonun teklif ettiği biçimde kabul olunmuştur. Bunun nedeni hakkında net bir şey söylenemese de bazı ihtimaller söz konusudur. İlk olarak meclisi oluşturan üyelerin hukuk teorileri hakkında bilgi sahibi olmadıkları için böyle ince bir sorunun görüşülmemiş olduğu akla gelen ilk olasılıklardan biridir. Ancak bu zayıf bir olasılıktır. Çünkü ikinci mecliste hukuk bilen ve batı hukukunu yakından takip eden pek çok isim bulunur. İkinci neden, doğal hukuk olarak görülen hürriyetin, anayasada düzenlenmeye bile gerek duyulmaması, yeni hürriyet mücadelesinden çıkıldığından bu maddeleri ana kanunla tespit etmek gerektiği yoksa bu

⁷²⁹ Ömer Anayurt, “agm” s.675.

⁷³⁰ Adnan Küçük, “1924 Anayasasında Temel Hak ve Hürriyetler”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı 82, 2016, s.7. ss.5-54.

⁷³¹ Kemal Gözler, *Türk Anayasaları*, 1. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa 1999, s.89.

⁷³² Ömer Anayurt, “agm”, s.3.

bilinen hususların müzakeresine gerek duyulmamış olacağı da düşünülmüş olabilir. Bu ihtimal ilkinde göre daha makuldür.⁷³³

1924 Anayasası'nda 68. Madde haricinde yine beşinci bölümdeki maddelerce dokunulmazlık, vicdan, dini özgürlükler, mal ve mülkü korunması, seyahat özgürlüğü ve düşünce özgürlüğü gibi durumlar güvence altına alınmıştır. Ancak hak ve özgürlükleri yasama organına karşı koruyacak bir güvence sunulmamıştır. Bunun nedeni henüz meclis hükümeti sisteminden tam olarak vazgeçilmemiş olmasıdır. Yani yasama-yürütme erkini elinde tutan bir meclise karşı hakların korunmasının düşünülməsi bu durumda oldukça güçtür. Hatta hakların korunmasının en sağlam güvencesi egemenliğin sadece meclis tarafından kullanılması olarak görülür. Özetle 1924 Anayasası, temel hak ve özgürlüklerin sınırını yasayla belirleyerek, yasa koyucu için bir sınırlama getirmemiştir.⁷³⁴ Kanunların anayasaya uygunluğu konusunda yargısal denetimin olmaması, meclis çoğunluğunun oyuyla, azınlık haklarının ölçsüz şekilde sınırlandırılması mümkündür.⁷³⁵

Anayasada temel hak ve hürriyetler hususuna metnin başında değil sonunda yer verildiği görülür. Anayasa hazırlama tekniğine pek uygun olmayan bu durum nadirdir. Fakat bu şekilde bir düzenleme olması anayasanın hak ve hürriyetleri hiç önemsemediği, geri plana ittiği sonucunu göstermez. 1924 Anayasası incelendiğinde kişisel hakların birçoğuna yer verildiği görülür. Kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünce, konuşma, seyahat, toplantı, cemiyet kurma (madde 70), can, ırz, mal ve mesken güvenliği (madde 71), tutuklanma ve yakalanma konusunda düzenleme (madde 72), işkence, eziyet, angarya ve müsadere yasağı (madde 73), mal ve mülklere kanun dışında ve istisnai durumlar hariç el koyma veya kamulaştırma yasağı (madde 74), din, mezhep, tarikat ve felsefi görüşmelerinden dolayı kimseyle alay edilemeyeceği ve kanuna aykırı olmadıkça her türlü dini ayinin serbestliği (madde 75), mesken dokunulmazlığı (madde 76), basın düzenlemesi (madde 77), olağanüstü hâller dışında kimsenin seyahat özgürlüğüne engel olunmaması (madde 78), haberleşme araçlarının gizliliği (madde 81), kanuni yargı şekli (madde 83).⁷³⁶ Kişisel hakların yanı sıra siyasi haklara da 1924 Anayasası'nda kısmi olarak yer verilmiştir. Seçme ve seçilme hakkı (madde 10-11), ihbar ve

⁷³³ “agm” s.4.

⁷³⁴ Mümtaz Soysal-Fazıl Sağlam, “agm”, s.26.

⁷³⁵ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, 5. Baskı, Ankara 1998, s.11.

⁷³⁶ Ömer Anayurt, “agm”, s.5.

1924 Anayasası, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/>, Erişim Tarihi: 05.01.2022/02:19.

şikâyet, yani dilekçe hakkı (madde 82), vatandaşlık hakkı (madde 88), vergi yükümlülüğü ve bunun kanuniliği (madde 84-85), devlet memuriyetinde bulunma hakkı (madde 92).⁷³⁷

1924 Anayasası'nda kişisel ve siyasal haklara yer verilmesi ve ekonomik haklar gibi küçük düzenlemelerin yanında sosyal haklar açısından bir düzenleme yoktur. Sosyal güvenlik, grev, sendika, sağlık, dinlenme hakkı gibi sosyal hakların adı dahi anayasa geçmemektedir. Sosyal hakların üzerinde durulmamasının iki nedeni düşünülebilir: ilki sosyal haklar konusunun o dönemde klasik haklar kadar yaygın olmamasıdır. 1924 Anayasası'nın çıkarıldığı döneme bakıldığında bu hakların anayasalara yeni girmeye başlamış olduğu görülür ve bu haklara yer veren anayasa sayısı oldukça sınırlıdır. Bilinen en yakın örnekleri *1917 Meksika Anayasası* ve *1919 Alman Weimar Anayasası*'dır. Sosyal hakların anayasalara girme süreci daha çok İkinci Dünya Savaşı'ndan sonradır.⁷³⁸ İkinci bir nedense Millî Mücadele Dönemi'nden yeni çıkmış olması olarak görülebilir. Toplumsal, hukuksal ve ekonomik açıdan zor durumda olan bir ülkenin bunları düşünebilecek bir konumda olmayışı, anayasa koyucu ve toplum ekseninde böyle bir ihtiyacın duyulmaması öne sürülebilir. Buna ek sosyal hakların batıdaki tarihî gelişimi örneği verilebilir. Batıda sosyal haklarla ilgili XIX. yüzyıla uzanan sosyal ve siyasi mücadeleler Türkiye için o yüzyılda söz konusu değildir. Bunun bir sonucu olarak da 1924 anayasa koyucusunun bu haklara yabancı kaldığı ve büyük ölçüde eksikliği duyulan bir şey olarak henüz belirmediği söylenebilir. Buradan çıkarılacak sonuç 1924 Anayasası'nda oluşturulan demokrasi modelinin XVIII. ve XIX. yüzyılda öne çıkan siyasi demokrasi ve onun uzantısı “bireyci hürriyet” anlayışıdır. Sosyal-iktisadi demokrasiyi kurup işletecek kural ve kurumlar oluşturulmamıştır. Yani XX. yüzyılın ihtiyaçlarını ve gelişmelerini karşılayabilecek demokrasi ve hürriyet anlayışı henüz yaratılmamıştır.⁷³⁹

1924 Anayasası hak ve hürriyetlerle ilgili olarak liberal bir bakış açısı çizmiş olsa da çıkardığı bazı uygulamalarla liberallik bakımından kendiyle çelişir. Örneğin anayasadan 4 yıl önce çıkarılan *Hıyanet-i Vataniye Kanunun Tadili Hakkındaki Kanun* ve daha sonra 1925 yılında yürürlüğe giren *Takrir-i Sükûn Kanunu*, bu anayasa döneminde hükümetin hak ve özgürlükleri kısıtlamada en çok faydalandığı kanunlardır. *Hıyanet-i Vataniye Kanunu*'yla “dini veya mukaddesat-ı diniyeyi siyasi gayelere esas veya alet etmek maksadıyla cemiyet

⁷³⁷ Ömer Anayurt, “agm”, s.5-6.

1924 Anayasası, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/>, Erişim Tarihi: 05.01.2022/02:24.

⁷³⁸ Ömer Anayurt, “agm”, s.6.

⁷³⁹ “agm”, s.7.

teşkilî ve bu tür cemiyetlere dahil olunması men olunmuş ve bu tür davranışların gerçekleştirilmesi vatan hainliği olarak tavsif edilmiştir.”⁷⁴⁰ Hükümete hak ve özgürlüklere ilişkin kısıtlama yetkisi veren diğer bir kanun 1925 tarihli *Takrir-i Sükûn Kanunu*’dur. Hükümet, bu kanunla irtica, isyan ve memleketin düzenini, huzurunu ve asayişini ihlal eden her türlü girişimin engellenmesi yetkisine sahip kılınmıştır. Ayrıca bu konuyla ilgili suçluları *İstiklâl Mahkemesi*’ne gönderme yetkisine de sahiptir.⁷⁴¹ Bu dönemde çıkarılan düzenleyici kısıtlamalardan en çok din ve vicdan özgürlüğü etkilenmiştir. Bu durum daha çok Müslüman kesim için etkileyici olmuştur çünkü gayrimüslimlerin hak ve özgürlükleri Lozan’da belirlenmiştir.⁷⁴²

ç) Yurttaşlık

Tanzimat ve Islahat Fermanlarında daha çok gayrimüslimleri içine alan, yurttaşlık çalışmaları bulunuyordu. 1876 Kanun-i Esasi’de yurttaşlık kavramına *Tebaai Devleti Osmaniyenin Hukuku Umumiyesi* kısmında değinilerek geniş bir şekilde ver verilmiyordu.⁷⁴³ Bu dölümdeki “Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olursa olsun bila istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir.”⁷⁴⁴ Tabirini içeren 8. Maddeyle devlet içerisinde din veya ırk farklı gözetmeksizin herkesin Osmanlı sayıldığı görülür. TBMM’nin anayasası olan 1921 Teşkilat-ı Esasiye’de de yurttaşlığa dair somut bir düzenleme yoktur.⁷⁴⁵ 1924 Anayasası’ndaysa bu konuyla ilgili çalışmalara yer verilmiştir. Anayasanın 88. Maddesinde yurttaşlığa dair “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle (Türk) ıtlak olunur.” Şeklinde bir tanım bulunur. Bu düzenlemeden anlaşılan Türklüğün ırksal temelli değil yurttaşlık temelli olduğudur. Ayrıca bu durum laikleşme sürecinde olan devletin, dinsel bir kimliktense ulus-devlet gereği olarak bir ulus oluşturma düşüncesinin de yansımasıdır. Bunun yanı sıra Kanun-i Esasi’de yer alan herkesin Osmanlı sayılması yerine artık Türk sayılmasıyla Osmanlı’dan koğuş bir kere daha kanıtlanmıştır.⁷⁴⁶

d) Yargı Organının Durumu

⁷⁴⁰ Adnan Küçük, “1924 Anayasasında Temel Hak ve Hürriyetler”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı 82, 2016, s.10-11.

⁷⁴¹ Adnan Küçük, “agm”, s.10-11.

⁷⁴² “agm”, s.12-13.

⁷⁴³ Bihterin Vural Dinçkol-Alper Işık, “1924 Anayasası Döneminde Yurttaşlık Anlayışı”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, 2015, s.20. ss.13-43.

⁷⁴⁴ Suna Kili-Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 200, s.44.

⁷⁴⁵ Bihterin Vural Dinçkol-Alper Işık, “agm”, s.21.

⁷⁴⁶ “agm”, s.24.

1924 Anayasası'nda yargı net bir şekilde yasama ve yürütmeden ayrı tutuluyordu. Bu durum 8. Maddedeki “Hakkı kaza, Millet namına, usulü ve kanunu dairesinde müstakil mahâkim tarafından istimal olunur. (Yargı hakkı, millet adına usul ve kanuna göre, bağımsız mahkemeler tarafından kullanılır).” Şeklinde açıklanmıştır. Ayrıca 4. Bölümdeki 53-60 arasındaki maddeler, yargıç güvencesiyle, mahkemelerin bağımsızlığıyla ilgili hükümler içerir. Tıpkı temel hak ve özgürlük esasında olduğu gibi yasaların anayasaya uygunluğu konusunda yargısal denetime de yer verilmesi düşünülmemişti.⁷⁴⁷

e) Temel İlkeler

1924 Anayasası'nı önemli kılan bir unsur da daha sonra 1937 değişiklikleriyle Atatürk İlkeleri olarak benimsenen “Altı İlke”ye devletin nitelikleri olarak 2. Maddesinde yer vermesidir.⁷⁴⁸ (“Türkiye Devleti, Cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılapçıdır.”)⁷⁴⁹

f) Anayasanın Sertliği

1924 Anayasası, “sert anayasalar” içerisinde yer alır. Yani özel bir çoğunluk gerektiren, değiştirilmesi diğer yasalara bağlı olmayan ve farklı özellikler içeren anayasalardandır.⁷⁵⁰ Çoğunluk şartını daha da açmak gerekirse, 102. Maddeye göre anayasada değişiklik teklifinin meclis üye tamsayısının en az üçte biri tarafından imzalanması şartı vardı. Değişiklik tekliflerinin kabulü, üye tam sayısının en az üçte ikisinin oyuyla mümkün olabilirdi. Anayasanın devlet şeklinin cumhuriyet olduğuyla ilgili 1. Maddesi değiştirilemez ve dahi değiştirilmesi teklif edilemezdi. Ayrıca anayasa 103. Maddeyle “anayasanın hiçbir maddesi hiçbir sebep ve bahane ile savsanamaz ve işlerlikten alıkonamaz. Hiçbir kanun anayasaya aykırı olamaz.” Şeklinde bir hükümde de bulunmuştur.⁷⁵¹

g) 1924 Anayasası'nın Uygulanması

1924 Anayasası'nın çıkarıldığı dönemde Millî Mücadele'nin askerî safhası sona ermiş ancak “millî kurtuluş” mücadelesi henüz bitmemişti. Çünkü yeni devlet çağdaş iktisadi kurumlardan yoksun ve sermayesizdi. Devletin çağdaş dünya ekonomisi içinde yer alabilmesi için kendi ihtiyaçlarına göre düzenlenen modern tesislere ihtiyacı vardı. Yani askerî

⁷⁴⁷ Mümtaz Soysal-Fazıl Sağlam, “agm”, s.26-27.

⁷⁴⁸ “agm”, s.27.

⁷⁴⁹ 1924 Anayasası, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/>, Erişim Tarihi: 05.01.2022/17:05.

⁷⁵⁰ Mümtaz Soysal-Fazıl Sağlam, “agm”, s.18.

⁷⁵¹ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, 5. Baskı, Ankara 1998, s.10.

seferberlikten sonra ekonomik seferberlik gerekliydi. Bu temel kurumları inşa etmek için de buna fırsat sağlayacak bir anayasa inşa edilmeliydi. Aksi hâlde harple kazanılanlar hukuki, iktisadi ve sosyal alanlarda yitirilebilirdi.⁷⁵² Bu amaçlardan yola çıkılarak yeni bir anayasa yapılması kararı alınmıştı.

1924 Anayasa'sı 1961 Anayasası'na kadar 37 yıl boyunca tek ve kesintisiz olarak yürürlükte kaldı. Bu uzun ömürlülüğüyle Türk anayasacılık tarihinde önemli bir yer tutmaktadır.⁷⁵³ Yeni anayasa, kısa süren çok partili hayat denemesi (1925 Terakkiperver Fırkası, 1930 Serbest Fırka) bir yana bırakılırsa 1946'ya kadar Tek Parti Dönemi'nde, 1946'dan 27 Mayıs 1960 Darbesi'ne kadar da çok partili rejim içerisinde uygulanma imkânı buldu. 1924 Anayasası aslında demokratik bir ruha sahipti. Fakat uygulamaya koyulduğu süreç henüz demokrasi geleceklerinin tam olarak oturmadığı bir dönemdi. Bu nedenle çok partili hayatın sorunsuz işlemlerini sağlayacak hukuki güvenceleri barındırmıyordu. Anayasanın bu eksikliği özellikle 1954-60 yılları arasında kendini gösterdi. Meclis çoğunluğu tarafından kabul edilen anti-demokratik kanunlar iktidar-muhalefet ilişkisini çıkmaza sokarak, başka nedenlerin de etkisiyle 27 Mayıs Darbesi'ne ortam hazırladı.⁷⁵⁴

1924 Anayasası'nın demokratik ruha sahip olmasıyla ilgili küçük bir ayrıntı vardır. Buradaki demokrasi anlayışı “çoğulcu demokrasi” değil, kökleri J.J. Rousseau'nun genel irade görüşüne dayanan “çoğunlukçu demokrasi”dir. Çoğunluk iradesinde daima kamu iyiliğine yönelme, çoğunluğun çıkarlarını toplumun genel çıkarlarına denk görme düşüncesi vardır. Yani Rousseau'nun deyişiyle, genel idare yanılmazdır. İradenin yanılmazlığı kabul edilirse uygulamada bu iradeyi sınırlayacak, azınlık haklarını koruyacak tedbirlere gerek görülmez. Anayasanın neden böyle bir anlayış benimsediği sorusunaysa birkaç cevap bulunabilir. İlki bu anlayışın Türk hukukun esinlendiği Fransa'da hâkim olmasıdır. Fransa'da kanunların anayasa uygunluğunun bir denetimi yoktu. İkincisi Millî Mücadele'nin yarattığı fikir ortamıdır. Bu ortamda milletin haklarının, milletin temsilcilerinin çoğunluğa karşı korunması akla gelen bir şey olmamıştır. Son olarak 1924 Anayasası hazırlanırken Mustafa Kemal Paşa ve çalışma arkadaşlarının zihninde oluşturduğu devrim programının gerçekleşmesi için çoğunlukçu

⁷⁵² Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Yükselen Matbaası, İstanbul 1966, s.322.

⁷⁵³ Ahmet Mumcu, “1924 Anayasası”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 5, 1986, s.384. Ss.384-400.

⁷⁵⁴ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, 5. Baskı, Ankara 1998, s.11.

demokrasi anlayışının daha elverişli olmasıdır. Çünkü bu sistem iktidarın tek bir mecliste ve hâliyle meclise siyasal olarak hâkim bulunan hükümette toplanmasına imkân veriyordu.⁷⁵⁵

2.2.2. 1924 Anayasası'nda Yapılan Değişiklikler

1924 Anayasası'nda inkılabın ilerlemesini engelleyen maddeler daha sonra değişikliğe uğramıştır. Yapılan değişiklikleri şöyle sıralamak mümkündür:⁷⁵⁶

1) İlk olarak 1924 Anayasası'ndaki şekliyle 2. Maddedeki “*Türkiye Devletinin dini, Dini İslâm’dır; resmî dili Türkçe’dir; makarrı Ankara şehridir.*” Hükmü ilk olarak 10/04/1928 tarihinde değiştirilerek *Devletin dini, Dini İslâm’dır* açıklaması kaldırılarak laiklik amacına uygun bir yol izlenmiştir. Aynı maddeye 05/02/1937’de altı ilke de eklenerek düzenlenmiş, “*Türkiye Devleti, Cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılâpçıdır. Resmî dili Türkçedir. Makkarı Ankara şehridir.*” Şeklinde son hâli verilmiştir.⁷⁵⁷

2) 1924’deki hâliyle seçme ve seçilme hakkını on sekiz yaşını bitiren ve yalnızca erkeklere veren 10. Madde 05/12/1934 tarihinde değiştirilerek yirmi iki yaşını bitiren kadın ve erkeklere verilmiştir.⁷⁵⁸

3) Madde 11’deki otuz yaşını bitiren erkeklere verilen mebusluk hakkı 05/12/1934’de kadın ve erkekleri ayırmaksızın verilmiştir.⁷⁵⁹

4) 05/02/1937’de Atatürk İlkeleri ve Cumhuriyetçi Halk Partisinin altı okunu temsil eden devletin temel özellikleri olan, cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik, devletçilik, laiklik ve inkılapçılık eklenmiştir.

5) Çiftçiyi topraklandırma ve kamuya geçirilen mallarının karşılığının ödenmesi için özel kanunların yapılacağı söylenerek 5/02/1937’de 74. Maddeye eklenmiştir.

6) Aynı tarihteki başka bir değişiklikle “Hiç kimse mensup olduğu din, mezhep, tarikat ve felsefi görüşünden dolayı kınanamaz” hükmü eklenmiştir.

7) 1931 ve 1937 değişikliklerinde bütçe tarihiyle ilgili değişiklikler yapılmıştır.

⁷⁵⁵ Ergun Özbudun, *age*, s.11.

⁷⁵⁶ Mehmet Kayıran-Mustafa Yahya Metintaş, “Türkiye’de Anayasal Gelişme (1876-1924)”, *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, Temmuz 2017, C.1., S.1., s.38. ss.14-41.

⁷⁵⁷ 1924 Anayasası, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1924-anayasasi/>, Erişim Tarihi: 05.01.2022/18:25.

⁷⁵⁸ 1924 Anayasası, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1924-anayasasi/>, Erişim Tarihi: 05.01.2022/18:32.

⁷⁵⁹ 1924 Anayasası, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1924-anayasasi/>, Erişim Tarihi: 05.01.2022/18:38.

Bunlara ek 1924 Anayasası'nın diline 10 Ocak 1945'e kadar baştan sonra Türkçeleştirme uygulanmıştır.⁷⁶⁰

2.3. Türkiye ve Polonya'nın Anayasal Gelişmelerinin Karşılaştırılması

Anayasa konusunda öncelikle karşılaştırılması gereken hususların başında iki ülkenin anayasal gelenekleri gelir. Bu bağlamda baktığımızda Polonya ve Türkiye'nin anayasal tarihi süreçleri arasında derin bir fark görülür. Çünkü Polonya'nın anayasal geleneği çok daha eskiye uzanmaktadır. Tam olarak bir anayasa düzeninde olmasa da Polonya'da XIV. yüzyılda kralın gücünün sınırlandırılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. 1505 yılında üçlü meclis sistemini benimseyen *Nihil Nova* Anayasası kabul edildi ve bir soylu cumhuriyeti oluşturuldu. 1573'te kral tarafından imzalanan *Artkuly Henrykowskie* (*Henrik Yasaları*) ve *Pacta Conventa* (*Anlaşmalar*), kralın seçimle başa gelerek, cumhuriyet yasalarına uymasını garantiliyor ve kralın sorumluluklarını içeriyordu. Bu yasalar tam bir anayasa olmasa da Polonya'da anayasa hukukunun temellerini oluşturuyordu. Bunun Türkiye için erken bir versiyonu olarak 1808 tarihli *Sened-i İttifak* gösterilebilir.

Polonya'nın anayasa geleneğinde gerçek bir anayasa olarak ele alınabilecek ilk anayasa 3 Mayıs 1791 anayasasıdır. Polonya'nın 1795'teki son bölünmesinden dört yıl önce çıkarılan bu anayasa Avrupa'nın da en erken anayasa örneği olma özelliğini taşır. Ancak 4 sene sonunca yaşanan bölünme nedeniyle feshedilerek uzun ömürlü olamadı. Türkiye'de Osmanlı İmparatorluğu bazında düşünüldüğünde anayasal faaliyetlerin tarihi en erken *Sened-i İttifak*'a kadar götürülebilir. İmparatorluğun ilk anayasası olma özelliğini ise 1876 tarihli *Kanun-i Esasi* taşır. 1878'de meclisin tatil edilmesiyle yürürlükten kalkan anayasa, 1908'de tekrar ilan edildi. Anayasal gelişmelerdeki kesintiler Polonya'da 1917'ye dek bölünmeler, 1935'ten sonra da II. Dünya Savaşı nedeniyle olmuştur. Türkiye'de ise Osmanlı İmparatorluğu'ndaki süreç düşünüldüğünde daha çok padişahın anayasayı askıya alma ya da meclisi feshetmesi üzerine gerçekleşmiştir. Polonya ve Türkiye'nin anayasal geleneklerinin başlangıcına bakıldığında iki ülke arasında uzunca yıllar fark olduğu görülür.

İki devlet de hukukî alanda varlığını kanıtlamak adına I. Dünya Savaşı'ndan sonra derhâl anayasa çalışmalarına başlamıştır. Polonya'nın İki Savaş Arası Dönem'de 1917 Anayasa Taslağı, 1919 Küçük Anayasası, 1921 Mart Anayasası, 1926 Anayasa Değişiklikleri ve 1935 Anayasası vardır. Türkiye'ninse 1921 Anayasası, 1923 Değişiklikleri, 1924

⁷⁶⁰ Mehmet Kayıran-Mustafa Yahya Metintaş, "Türkiye'de Anayasal Gelişme (1876-1924)", *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, Temmuz 2017, C.1., S.1., s.38.

Anayasası ve bu anayasanın 1928-1934-1937 yıllarında uğradığı değişiklikler söz konusudur. Polonya'nın 1917 Anayasası bir taslak anayasadır ve asıl şekline 1919'da kavuşur. Türkiye'nin 1921 ve 1924 Anayasalarına Polonya için referans olarak alınabilecek anayasalar 1919 ve 1921 anayasalarıdır.

İlk olarak çapraz bir karşılaştırmayla 1919 Polonya Anayasası ve 1921 Teşkilat-ı Esasiye'ye bakabiliriz. 1919 Anayasası Polonya'ya etkili bir parlamenter sistem getirmiştir. Polonya Meclisi olan Sejm ana karar organıdır ve egemenlik de ona verilmiştir. Bu nedenle 1919 Anayasası'nı bir anayasa olarak değil de sadece parlamenter yasal düzen getirdiğini düşünenler vardır. Türkiye'deki 1921 Anayasası çerçeve anayasa niteliği taşır. Burada önemli olan nokta iki anayasanın da olağanüstü şartlarda hazırlanmış olmasıdır. Polonya'nın bağımsızlığının hemen ardından çıkarılan 1919 Anayasası Polonya'nın siyasi varlığını kanıtlar. 1921 Teşkilat-ı Esasiye de Ankara Hükümeti'nin varlığının dışavurumudur. İki ülke de siyasi varlığını kanıtlamak adına anayasal reformlara başvurmuştur. 1919 Polonya Anayasası'nda yürütme yetkisi devlet başkanına aitti ve başkan hükümet oluşturmakla yükümlüydü. Sejm kararlarının en yüksek uygulayıcısı olan devlet başkanı Sejm'e karşı sorumluydu. Yasama göreviyse Sejm'e aitti. Fakat sert parlamenter sistem nedeniyle devlet başkanlığı meclisin gölgesinde kaldı. Çünkü başkanın meclisi feshetme ya da kararları veto etme yetkisi dahi yoktu ve her konuda meclise karşı sorumluydu. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu bunun aksine güçler birliği ilkesini benimsemiştir. Devletin başkanı meclisin de başkanıdır ve meclis adına imza yetkisi vardır. Ayrıca 1919 Polonya Anayasası meclisi egemenliği ulus adına uygulayan organ olarak konumlandırarak egemenlik hakkını Sejm'e verir. 1921 Teşkilat-ı Esasi ise egemenlik hakkını kayıtsız şartsız millete ithaf eder. Sonuç olarak 1919 Polonya Anayasası'nın parlamenter kabine sistemini benimsemesi 1921 Teşkilat-ı Esasi'nin meclis hükümeti sistemini benimsemesi en büyük farktır. Diğer bir önemli farksa ülkenin mevcut durumuyla ilgilidir. Yani Polonya'da anayasal faaliyetlere başlandığında ülke tamamen bağımsızlığına kavuşmuş bir biçimdedir. Türkiye'de ise henüz işgaller ve Milli Mücadele'nin devamlılığı söz konusudur.

İki ülkede aynı yıl çıkarılan 1921 anayasaları arasında bir karşılaştırma yapmak da yerinde olacaktır. Öncelikle 1921 anayasalarının çıkış dönemlerinde bazı benzerlikler bulunur. 1919-1921 yılları arasında gerçekleşen Polonya-Sovyet Savaşı'nda Polonya'nın zafer kazanması devlete uluslararası saygınlık kazandırdı. Ardındansa yeni bir anayasayla önemli bir hukukî gelişme gerçekleştirildi. Türkiye de benzer bir şekilde I. İnönü Muharebesi'nde

Yunan kuvvetlerine karşı kazanılan zaferle dış politikada itibar sağladı ve ardından ilan ettiği 1921 Anayasası'yla bu itibarı taçlandırdı.

İki ülkenin 1921 yılında çıkardığı anayasaların içeriğine baktığımızda 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu esas hükümlerden sonra İdare, Vilâyet, Kaza, Nahiye, Umumi Müfettişlik bölümleriyle beraber 23 madde ve bir ayırık maddeden oluşur. 1921 Polonya Anayasası ise Cumhuriyet, Yasama Gücü, Yürütme Gücü, Yargı, Vatandaşların Genel Görev ve Hakları, Genel Hükümler ve Geçici Hükümler başlıklarıyla 8 bölüm ve 126 maddeye ek bir giriş kısmından oluşur. Yeri gelmişken iki anayasa arasındaki önemli bir fark olarak anayasaların giriş kısmı zikredilebilir. 1921 Polonya Anayasası'nda “Yüce Tanrının adıyla!” nidasıyla başlayan önsöz niteliğinde giriş bölümü bulunmaktadır. Polonya milleti esaretten kurtulduğu için tanrıya minnetlerini sunar ve 3 Mayıs 1791 Anayasası'na atıfta bulunarak Polonya Cumhuriyeti'nin görevlerinden bahseder. Anayasanın eskiye bir atıfla başlamasının nedeni Polonya'nın yeni kurulmadığını, kadim bir devletin devamı olduğunu kanıtlama ihtiyacıdır. Günümüzde de 3 Mayıs günü Polonya'da *Anayasa Günü* olarak kutlanmaktadır. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununda giriş metni bulunmaz. Ayrıca 1921 Polonya Anayasası'nın 1791 Anayasası'nı saygıyla anması da üzerinde durulacak bir konudur. Çünkü 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu geçmiş gelenekleri benimsemez; yalnızca Kanun-i Esasi'nin bu anayasayla çelişmeyen hükümlerinin yürürlükte olduğunu belirtir. Bu durum 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla son bulmuştur. Bu farkın temelinde Polonya'daki eski devlet geleneğinin devam etmesi, Türkiye'deyse, Ankara Hükümeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir kopuşu temsil etmesi vardır.

1921 tarihli anayasaların karşılaştırmasında ele alınabilecek bir diğer konu iki ülkenin cumhuriyet serüvenidir. İki devlet de I. Dünya Savaşı sonrası cumhuriyet rejimini benimsedi. Ancak arada önemli bir fark bulunmaktadır. Polonya'da 1921 Anayasası 1. maddede açıkça “*Polonya devleti bir Cumhuriyet'tir*” şeklinde ülkenin rejimini belirtir. Ancak bu cumhuriyet 1939'daki işgale kadar *İkinci Cumhuriyet* olarak anılır. Nedeniyse ilk paragrafta belirtilen XVI. yüzyıldaki gelişmelerdir. Türkiye'de ise cumhuriyetin ilanı 1923 değişikliklerinde eklenmiştir ve tek bir cumhuriyet söz konusudur. Ancak bağımsızlık yolunda mücadeleler vermiş iki devletin de cumhuriyete verdiği önem açıktır.

1921 Polonya Anayasası güçler ayrılığı tutumunu devam ettirir. 1921 Teşkilat-ı Esasiye ise güçler birliği ilkesini benimsemiştir. Millî Mücadele'nin getirdiği olağanüstü şartlarda kararların hızlı alınmasını sağlamak için bu sistem uygun görülmüştür. Benimsenen meclis sistemleri farklı olsa da iki devletin bir noktada ortaklık yakaladığı görülür; meclisin

gücü. Türkiye’de birinci meclis yasama, yürütme ve yargıyı elinde bulundurarak güçlü bir meclis hükümeti sistemi oluşturuyordu. Polonya’da parlamenter sistem olsa da 1921 Anayasası’yla güç hâlâ Sejm’in elindeydi. Polonya 1919 Anayasası’ndan farklı olarak 1921 Anayasası’nda Türkiye’deki gibi egemenliği Sejm’den alıp millete verdi.

1921 Polonya Anayasası’nın Yürütme Gücü başlıklı 3. bölümü, 39-73 arasında bulunan maddelerle cumhurbaşkanının yetki ve görevlerini açıklar. Buna göre cumhurbaşkanının bazı yetki ve sınırlılıkları şu şekildedir: Cumhurbaşkanı Sejm ve Senato’daki oyların salt çoğunluğuyla 7 yıl görev süresi için seçilir (md.39). Cumhurbaşkanı yürütme yetkisini Sejm’e karşı sorumlu bakanlar aracılığıyla kullanır (md.43). Cumhurbaşkanı kanunların uygulanması amacıyla, kanuni yetkilere istinaden kanuni emir, talimat ve yasak çıkarma ve bunların kuvvet kullanarak uygulanmasını temin etme hakkına sahiptir. Ancak cumhurbaşkanının her hükümet kararı geçerlilik kazanması için Bakanlar Kurulu Başkanının ve yasayı karşılıklı imzalayarak sorumluluğunu üstlenen yetkili bakanın imzasını gerektirir (md.44). Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu Başkanı atar ve görevden alır ayrıca sivil e askerî görevlere atamalar yapar (md.45). Cumhurbaşkanı aynı zamanda silahlı kuvvetlerin başkomutanıdır ancak savaş zamanında bu başkomutanlığı kullanamaz. Başkomutan, savaş hâlinde Sejm’e karşı sorumlu askerî işler bakanı tarafından sunula teklif üzerine cumhurbaşkanı tarafından atanır (md.46). Ayrıca cumhurbaşkanı cezaların ertelenmesi/hafifletilmesi, devleti dış ilişkilerde temsil etme, diğer devletlerle anlaşma yapma, savaş ilan etme ve barış yapma gibi haklara da sahiptir ancak bunların hepsini yaparken Sejm’in rızasını almalıdır.⁷⁶¹ Sejm’e karşı sorumlu olma bu anayasada üzerinde sıklıkla durulan bir durumdur. Yani cumhurbaşkanının yetkisini kısıtlayan unsur Sejm’dir. Türkiye’de 1921’deki duruma bakıldığında farklı bir manzara görülür. Mustafa Kemal’in 24 Nisan 1920 tarihli, “hükümet şeklinin ana ilkelerini” belirten konuşmasında “*Geçici olarak bir hükümet başkanı tanımak veya padişah vekili ortaya çıkarmak uygun değildir.*”⁷⁶² Şeklinde bir ifade kullanır. Böylece 1921 Teşkilat-ı Esasiye’de bir devlet başkanlığı kurumu bulunmaz. Ancak 9. maddede belirtildiği gibi meclis genel kurulu tarafından seçilen başkan Büyük Millet Meclisi’nin başkanıdır. Bu sıfatla meclis adına imza atma ve Bakanlar Heyeti’nin kararlarını onaylamak için yetkilidir. Ayrıca Büyük Millet Meclisi başkanı Bakanlar Heyeti’nin de başkanıdır. Ancak 29 Ekim 1923’te Cumhuriyetin ilanı ile beraber Mustafa Kemal’in de cumhurbaşkanı seçilmesi durumu değiştirdi ve 1921 Teşkilat-ı Esasiye’de yapılan 1923

⁷⁶¹ Sejm, *Constitution of the Republic of Poland*, March 17, 1921, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/kpol/e1921.html>, (Erişim Tarihi: 17.12.2020).

⁷⁶² Ergun Özbudun, *1921 Anayasası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1992, s.5-7.

değişiklikleriyle cumhurbaşkanının görev ve yetkileri eklendi. Bu şekliyle Polonya ve Türkiye'nin devlet başkanlığı konusundaki yapısı farklı bir tutum sergilemektedir.

Anayasaların maddelerine bakıldığında dikkat çeken bir nokta da iki anayasanın kapsamıdır. 1921 Polonya Anayasası'nın 8 Bölüm başlığı altında meclisten, kanunların yapılmasına, maliye, ordu, para sistemleri, oy hakkı, seçimler, cumhurbaşkanlığı görevi ve seçimleri, bakanlar, cezai kurallar, mahkemeler, vatandaşlık hak ve özgürlükleri, azınlık hakları gibi konuların üzerinde durmasıyla oldukça geniş detaylarla hazırlanmış bir anayasa olduğu göze çarpar. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ise olağanüstü şartların etkisiyle daha kısa bir yapıda hazırlanmıştır ve ayrıntılı hükümlere dayanmaz. Örneğin 1921 Polonya Anayasası'nın 4. Bölümü 74-86. Maddelerle Yargı'ya ayrılmışken 1921 Teşkilat-ı Esasiye'de yargıyla ilgili bir hüküm bulunmaz.

Polonya'nın 1921 Anayasası 1926'da yapılan değişikliklerle birlikte 1935 Anayasası'na kadar yürürlükte kalmıştır. Türkiye'de bu yıllar arasında çıkarılan bir de 1924 Anayasası mevcuttur. Polonya'nın 1921, Türkiye'nin 1924 anayasalarını karşılaştırmak için iyi bir çıkış noktası bulunur; o da 1924 anayasası hazırlanırken 1921 Polonya Anayasası'ndan istifade edilmesi. 1924 anayasasının hazırlanması için oluşturulan Kanun-i Esasi Encümeni'nin üyesi ve mazbata muharriri olan Celal Nuri Bey bu anayasanın hazırlık aşamasında 1921 Polonya Anayasası'ndan sıklıkla ilham aldığını belirtmiştir. Yanı sıra incelenen Fransız Anayasasıyla birlikte iki anayasaya Genel Kurul görüşmelerinde atıfta bulunulmuştur.⁷⁶³ Daha ayrıntılı bir şekilde bakıldığında 1924 Teşkilat-ı Esasiye'nin 1921 Polonya Anayasası'na Genel Kurul görüşmelerinde yaptığı atıflardan üçü “*Cumhurbaşkanı başkumandanlığı meselesine, Cumhurbaşkanına farklı vesilelerle vekâlet etmek icap ettiğinde buna kimin yetkisinin olacağına ve Cumhurbaşkanının sorumluluğunu düzenleyen hükümler*”dir.⁷⁶⁴

Kısmi olarak Polonya Anayasası'ndan etkilenen 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'yla iki anayasa arasında birkaç karşılaştırma yapılabilir. Bu karşılaştırmada yukarıda bahsi geçen 1921 Polonya Anayasası ve 1921 Türkiye Anayasası karşılaştırmalarından farklı olan hükümler üzerinden de karşılaştırma yapılacaktır. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu öncekine benzer şekilde bir giriş kısmı bulundurmaz. Esas Hükümler, Yasama görevi, Yürütme görevi, Yargı erki, Türklerin kamu hakları, türlü maddeler olmak üzere altı bölüm, 105 maddeden

⁷⁶³ H. Aliyar Demirci, “1921 Polonya Anayasası'nın 1924 Türkiye Anayasası Üzerinde Etkileri”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.26., Ocak 2017, s.2. ss. 1-11.

⁷⁶⁴ H. Aliyar Demirci, “agm”, s.6.

oluşur.⁷⁶⁵ 1924 Teşkilat-ı Esasiye kuvvetler birliğini benimsemesiyle bu anayasan ayrılır. 1921 Polonya Anayasası 5. bölümde yer alan Vatandaşların Genel Görev ve Hakları bölümünde 87-104 maddeler arası gibi geniş bir şekilde kişisel hak, özgürlükler ve azınlık haklarından bahseder. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunun da 5. bölümünde kişisel hak ve özgürlüklerden geniş bir biçimde bahsedilir. Polonya Anayasası 36. Maddesiyle Senato ve Sejm'den oluşan çift meclisli bir sistemi benimsemiştir. 1924 Teşkilat-ı Esasiye çift meclis sistemi getirmez.

Bunların yanı sıra iki anayasa arasında idari yönetimle ilgili de fark bulunmaktadır. 1921 Polonya Anayasası ülkeyi 17 idari voyvodalığa böler ve bunlar için bağımsız yargı ve ademi merkeziyetçi bir yerel yönetim sistemi uygular. Türkiye'de ise merkezi yönetim sistemi hâkimdir. İki anayasa arasında bir benzerlik olarak din-devlet ilişkilerinden bahsedilebilir. 1921 Polonya Anayasası 114. maddesiyle Roma Katolikliğinin Polonya ulusu içerisindeki baskınlığını belirtir ve bu dini üstün tutarak ayrıcalıklı kılar. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 2. Maddesi "*Türkiye Devletinin dini, Din-i İslâmdır*" ifadesi yer alır. Bu ifade 1928 yılında kaldırılacaktır.

İki ülkenin belli başlı anayasalarına dair bir karşılaştırma yaptıktan sonra üzerinde durulması gereken önemli bir nokta daha vardır: İki ülkede de var olan diktatörlük çekincesi. 1921 Polonya Anayasası'nın gücü Sejm'in elinde toplaması öylesine sergilenmiş bir tutum değildi. Bunun temelinde devlet başkanı Jozef Pilsudski ile ilgili endişeler yatar. Bu endişeler anayasayı hazırlayanların parlamentoya aşırı güç yükleyerek yürütmeyi elinde tutan cumhurbaşkanına çok az yetki vermesiyle sonuçlanmıştır. Devlet başkanının yetkisinin büyük oranda resmî görevlerle sınırlı olduğu görülür. Yukarıda bahsedildiği üzere başkanın Sejm'i feshetme ya da veto hakkı yoktur. Bunun aksine Sejm'in çoğunluk oyu bakanları, tüm kabineyi ya da başkanı istifaya zorlayabilirdi.⁷⁶⁶ Bu da parlamento ve devlet başkanlığı arasında orantısız bir güç dengesi doğurdu. Zaten Pilsudski'nin 1926'da bir darbe yapmasının temelinde bu orantısız güç dengesizliği vardır. Darbenin ardından yapılan 1926 Anayasa Değişiklikleri ve sonrasında 1935 Anayasası başkanın yetkilerinin artırılmasına ve gücün cumhurbaşkanının elinde bulundurulmasına yöneliktir. Bahsi geçen anayasalarda cumhurbaşkanının elini güçlendiren yetkiler verildikten sonra Pilsudski'nin cumhurbaşkanlığı makamını kabul etmemesi kafa karıştırıcıdır. Ancak onun her zaman cumhurbaşkanının

⁷⁶⁵ 1924 Anayasası, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/>, (Erişim Tarihi: 05.01.2022/02:19.)

⁷⁶⁶ Peter D. Stachura, *Poland, 1918-1945 An Interpretive and Documentary History of the Second Republic*, Routledge Taylor&Francis Group, USA and Canada 2004, s.63.

arkasındaki güç olduğu da unutulmamalıdır. Bu bağlamda Pilsudski'nin gerçekten böyle bir amacının olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Pilsudski'nin diktatörlüğü endişelerine karşın Türkiye'de meclis içerisinde de Mustafa Kemal'e karşı diktatör olacak mı endişeleri vardır. Mustafa Kemal Paşa'ya muhalif bir milletvekilinin “Yunanlılardan kurtulduk. Bakalım Mustafa Kemal'den nasıl kurtulacağız?”⁷⁶⁷ sözleri, Mustafa Kemal Paşa'nın kurucu bir görev üstleneceği anlaşılınca meclis içinde başlayan ayrışmalara⁷⁶⁸ ve muhalefetin sertliğine dair iyi bir örnektir. Paşa'nın hilafet ve saltanatı kaldırmayı istemesi üzerine buna manî olunmadığı taktirde birçok fenalıkların ortaya çıkacağı⁷⁶⁹ söylemleri de gücün Mustafa Kemal Paşa'da toplanacağı endişeleriyle alakalıdır. Hatta bazı gruplar bu söylemleri daha ileriye taşıyarak Mustafa Kemal'e 20 Temmuz 1922'de başkumandanlık verilirken, zaferle beraber diktatörlük kuracağından endişe edenleri tatmin etmek için söylemlerde bulunuyorlardı.⁷⁷⁰ Bu söylemlerin aksine Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir karakterde olmadığı açıktır. Kurduğu Cumhuriyet'e yüklediği anlam ve demokrasiye verdiği önem bunun en büyük kanıtıdır. Esasen Atatürk'ü tanıyan herkes onun siyasi alanda çok yetkin olduğu görüşündedir. Birleştirici ve bütünleştirici niteliği, cesaret ve kararlılığı onu büyük bir devlet adamı kılar.⁷⁷¹

⁷⁶⁷ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2009, s.364.

⁷⁶⁸ Osman Selim Kocahanoğlu, *Atatürk-Rauf Orbay Kavgası Milli Mücadele ve Sonrası*, 3. Baskı, Temel Yayınları, İstanbul 2018, s.57

⁷⁶⁹ Kâzım Karabekir, *Paşaların Kavgası İnkılap Hareketlerimiz*, 3. Baskı, Emre Yayınları, İstanbul 1994, s. 99.

⁷⁷⁰ Kâzım Karabekir, *age*, s.101.

⁷⁷¹ Fehim Kuruloğlu, “Devrinin Üç Bakanı Gözünden Mustafa Kemal Paşa”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.34., 2018, s.63-64.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZINLIKLAR MESELESİ

Polonya’da Birinci Dünya Savaşı’nın ardından başlayan ve *İkinci Cumhuriyet* adı verilen dönem (1918-1939) ayrıca i İki Savaş Arası Dönem’e denk gelir. Yeniden inşa edilen cumhuriyet ayakta kaldığı yirmi bir yıl boyunca birçok ekonomik, sosyal ve siyasi sorunla karşı karşıya kaldı. Bunlardan biri de aslında sınırlar meselesiyle iç içe olan azınlıklar meselesidir. Çünkü devletin sınırları istikrarlı bir şekilde korunamamıştır. Özellikle XVIII. yüzyılda meydana gelen bölünmeler, sınırlar ve azınlıklar açısından durumu oldukça karmaşık bir hâle getirmiştir. Bu bölünmeler özellikle Alman ve Rus olmak üzere birçok farklı etnisiteye mensup azınlığın Polonya sınırları içerisinde kalmasına sebebiyet vermiştir. Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Versay Antlaşması’yla büyük ölçüde batı sınırları meselesini çözüme kavuşturan Polonya, Ruslarla imzaladığı Riga Antlaşması’yla da doğu sınırlarını açıklığa kavuşturmuştur. Belirlenen sınırlar Polonya için yeterli olsa da durum sınırlar içerisinde kalan etnik unsurlar için daha da karamsardı.

3.1.1. Polonya’daki Azınlıklar

Birinci Dünya Savaşı’nın ardından toplanan barış konferansında kurulacak yeni düzen için kararlar alınırken Wilson ilkeleriyle gündeme gelen self-determinasyon ilkesi ön plandaydı. Ancak ulusal topluluklar oluşturmak, değişen sınırlar içerisinde uygulanması oldukça güç bir eylemdi. Savaştan sonra bağımsızlık elde eden ülkelerden biri olan Polonya, diğer Avrupa ülkeleri gibi önemli bir mesele hâline gelen azınlıklar konusunda sıkıntı yaşadı. Çünkü bu dönemde Polonya nüfusunun üçte biri Lehçe konuşmuyordu. Ayrıca Polonyalıların bir kısmı da Çekoslovakya sınırları içerisinde yaşıyordu.⁷⁷² 1919-1920 yıllarına bakıldığında Polonya’da altı farklı para birimi vardı. Beş ayrı idari bölgeden oluşan ülkenin ordusunda dört komuta dili bulunuyordu. Yani ülkede bir bütünlük söz konusu değildi. Yaşamlarını Rusya, Prusya ve Avusturya hegemonyası altında geçirmiş Polonyalılar birbirlerinden farklı alışkanlıklar geliştirmişlerdi. Dolayısıyla hemen bir gecede birbirlerine uyum sağlayamadılar.⁷⁷³ Polonyalılar için durum böyleyken ülke içinde kalan Polonyalı olmayan unsurlar için durum daha da karmaşıktı. İkinci Cumhuriyet Dönemi Polonya’sındaki milliyetleri 1921’de yapılan ilk nüfus sayımına göre ayıracak olursak; Polonya sakinlerinin

⁷⁷² J.M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2015, s.615.

⁷⁷³ Norman Davies, *Hearth Of Europe The Past In Poland’s Present*, Oxford University Press, New York 2001, s.105.

%69'u kendini Polonya vatandaşı olarak tanımlıyordu. En büyük etnik azınlık %16'lık bir dilimle Ukraynalılardı. Yahudilerse %9,8 ile ikinci en büyük azınlıktı. Nüfusun %3,9'u kendini Beyaz Rus olarak tanımlıyordu. Bu Alman vatandaşlarıyla benzer bir orandı. Yani nüfusun üçte biri Polonyalı olmayan kişilerdi. Ancak bu sayım tüm gerçeği yansıtmayabilir. Çünkü milliyetlerini nasıl tanımlayacaklarını bilmeyenler olduğu gibi zulüm endişesiyle bunu yapmakta isteksiz olanlar olduğu da varsayılabilir. Bu şüpheyile bazı tarihçilere göre gerçekte Polonyalı olmayan unsurlar nüfusun %40'ını oluşturuyordu.⁷⁷⁴ Nüfusun dörtte üçünü kırsalda yaşayan tarım işçileri, nüfusun dörtte biriniyse şehirde yaşayanlar oluşturuyordu.⁷⁷⁵

Birçok farklı milletten azınlığı barındıran bir ülkede huzuru sağlamak oldukça zordu. Polonya halkının ve yönetimdekilerin ülkedeki farklı tebaalara karşı daha sorumlu ve anlayışlı olması ancak azınlıklara birtakım haklar verilmesiyle mümkün olabilirdi. Yeniden kurulan Polonya Devleti'nin anayasal hedeflerinde bu konuya da yer verilmeliydi. Polonyalı hukuk tarihçisi Jozef Sieminski, 1917'de hazırlanan anayasa taslağında ulusal azınlıkların haklarının yeterince güvence altına alınmadığını belirterek bu konuya dikkat çekiyordu.⁷⁷⁶ 1919'da Polonya'nın Roman Dmowski temsilciliğinde katıldığı Paris Barış Konferansı'nda Dmowski, Polonya'nın sınırlarıyla ilgili fikirlerini sunma fırsatı bulmuştu. Kendi yaptığı sınır hesaplamaları dahilinde sonuç olarak Polonya içerisinde %40'lık bir azınlık nüfusun olacağını düşünüyordu. Azınlıklara yerel özerklik veya özel statü tanınmayacaktı. Dmowski'nin saldırgan milliyetçiliği ve jeopolitik görüşleri ayrılmaz bir bütündü. Polonya'nın bu tutumu "bütünsel milliyetçilik" olarak adlandırıldı. Ancak Dmowski'nin düşündüğü program, azınlıkları göz ardı etmesi (ya da söz konusu Yahudiler olduğunda açıkça düşmanlık göstermesi) bu programı kusurlu kılıyordu.⁷⁷⁷ Roman Dmowski'ye göre Polonya sınırları içinde kalan, Polonyalı olmayan unsurlar ulusal topluluğa mümkün olduğunda çabuk entegre edilmeliydi. Bu, ulusal bir devlet modelinin varsayımıydı; dilde Lehçe, dinde Roma

⁷⁷⁴ Anita Prazmowska, *Poland A Modern History*, I.B. Tauris and Co Ltd, London/New York 2010, s.102.

⁷⁷⁵ Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *A Concise History of Poland*, Cambridge University Press, New York 2006, s.232.

⁷⁷⁶ Marcin Michal Wiszowaty, "The Draft Constitution of the Polish State of 1917, on the idea of resurrecting the Polish state in 1918 as a mixed (constitutional) monarchy and the main provisions of the monarchical constitution for Poland", *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*, Nr 6, Gdask, March 2019, s.37.

⁷⁷⁷ Mieczysław B. Biskupski, *The History of Poland*, Second Edition, Greenwood, California 2018, s.60.

Katolikliği ve bilinçli olarak devlete bağlı bir toplum. Yani oldukça homojen bir yapı istiyordu. Aksi takdirde azınlıkların devam eden varlığı sosyal dokuyu zayıflatacaktı.⁷⁷⁸

Doğudaki azınlıkların nüfusu hem milliyetçiler hem de federalistler için sorundu. Dmowski için doğudaki azınlıklar uzlaşma karşılığında en iyi ihtimalle Ruslara kaybedilebilecek, pazarlık edilebilir unsurlardı. Azınlıklar meselesi iyi yönetilemediği takdirde Polonya'nın enerjisini ve dinamizmini tüketebilecek bir sorun şeklinde görülüyordu. Jozef Pilsudski'ye konuya başka bir açıdan bakarak azınlıkları Polonya'nın büyüklüğünden kaynaklı olarak görüyordu. Pilsudski, geniş ve çeşitli Polonya nüfusunu, birleştirici bir devlet kültürü olan *Polonizm* aracılığıyla bütünleştirerek, nüfusu etnik, dilsel ve dinî çeşitliliklerini korumaya bırakıyordu. Onun aynı zamanda felsefi-semitik üne sahip olması ve yakın işbirlikçilerinden bazılarının Yahudi ya da diğer azınlıklardan olması şaşırtıcı değildi. Dmowski ve Pilsudski'nin en çok ayrıldığı nokta burasıydı; Pilsudski siyasi çabalarında, Polonya'nın kopmuş sürekliliğini canlandırmaya çalışan modernleştirilmiş bir gelenekçilik yolu izliyordu. Buna karşın Dmowski'ye, Polonya geçmişinin miras bıraktığı sorunları, modern fikirlerden ve örneklerden kılavuzlar bularak çözmeye çalışan bir modernistti.⁷⁷⁹

Paris Barış Konferansı sonunda imzalanan Versay Antlaşması'yla Polonya, sınırları içinde yaşayan azınlıklara tam haklar ve din, dil, eğitim ve diğer ayrıcalıkları garanti eden bir anlaşmayı kabul etmek zorundaydı.⁷⁸⁰ M.C. 1919'dan başlayarak etnik azınlıkların korunması yönünde Polonya, Yugoslavya ve Çekoslovakya gibi devletlerle azınlıklara güvence veren antlaşma yapmaya başladı.⁷⁸¹ Polonya da ulusal azınlıklara yönelik muamelesinde M.C. ile imzalanan Azınlıklar Antlaşması'na uygun olarak hareket etmek zorunda kaldı.⁷⁸² Ancak bu antlaşmalar tam olarak hiçbir zaman uygulanamadı. Bunun nedeni dinsel çeşitliliklerdi. Katolik Polonya'da, Ortodoks Hristiyan olan dört milyon Ukraynalı ve bir buçuk milyon Beyaz Rus vardı. Ayrıca Polonya, Avrupa'daki en fazla Yahudi nüfusa sahip (üç milyon) devlettir. Ek olarak ağırlıklı olarak Protestanlardan oluşan bir milyon Alman nüfus bulunmaktaydı.⁷⁸³

⁷⁷⁸ Mieczysław B. Biskupski, *age*, s.59.

⁷⁷⁹ *age*, s.61.

⁷⁸⁰ Paul Robert Magocsi, *A History of Ukraine*, University of Toronto Press Incorporated, Canada 1996, s.525.

⁷⁸¹ John Merriman, *Rönesans'tan Bugüne Modern Avrupa Tarihi*, Şükrü Alpagut (çev.), Say Yayınları, Ankara 2018, s.1046.

⁷⁸² Anita Prazmowska, *age*, s.106.

⁷⁸³ John Merriman, *age*, s.1046.

Polonya Devleti, içerisinde bulunan ulusal azınlıklara, Haziran 1919'da imzalanan *Azınlıklar Antlaşması* gereğince muamele göstermek zorunda kaldı. Buna rağmen Yahudiler, diğer azınlıklarla birlikte, Azınlıklar Antlaşması tarafından garanti edilen tüm haklarını kullanmakta güçlük yaşadılar. Bu noktada Milletler Cemiyeti gibi uluslararası örgütlerin üye bir devleti ulusal azınlıkları korumaya zorlamada ya da teşvik etmekte etkili bir yol olmadığı anlaşıyordu. Polonya Devleti'nde azınlıkların ana dilde eğitim almaları ve devletin azınlıkların temel eğitim faaliyetleri için finansal destek sağlamakla yükümlü olmasına rağmen, gerçekte bunu uygulamak zor olmuştur. Polonya'nın yeniden kurulmasıyla açığa çıkan ulusal duyguların yoğunluğu, azınlıkların haklarının Polonyalı siyasilere tabi olduğu anlamına geliyordu. Anayasa, tüm vatandaşların haklarını garanti etmesine rağmen, gerçekte ulusal azınlıkların hakları, kendini Polonya ulusal çıkarının savunucusu gören devletin taleplerine dayalıydı. Ayrıca değişen hükümetler çeşitli toplulukların ihtiyaçlarını, Polonya çıkarlarını ve devletin güvenliğini savunmadaki sözde gevşekliği nedeniyle eleştiren *Ulusal Demokrat Parti*'nin talepleriyle dengelemek zorunda kaldı.⁷⁸⁴

Azınlıkların sivil eşitlik ve kültürel özerklik gibi bazı hakları ayrıca 1921 tarihli Mart Anayasası'nın 95. ve 101. Maddesince resmî olarak güvence altına alınsa da bu toplulukların ayrı istekleri, Polonya hükümetinin tasarladığı ulusal birliğin amaçlarıyla temelde örtüşmüyordu. En başından beri Polonyalılar, eşit derecede rekabete taviz vermeyen milliyetçilikleriyle rekabete atıldı. 1922 seçimlerinde Milliyetler Bloku oyların yaklaşık %16'sıyla on yıl kadar sistem içerisinde varlığını sürdürmeye çalıştı. 1930'dan itibaren desteğini resmî *Hükümetle İş birliği İçin Parti Dışı Blok*'a (BBWR) aktardı ve özgürlüklerinin korunması için *Ulusal Demokratlar*'dan yardım talep etti. Ancak Polonyalı yetkililer, ulusal azınlıkların özel taleplerini karşılama konusunda ilk zamanlardaki isteklerini çoktan yitirmişlerdi. İkinci Cumhuriyet'in ilerleyen zamanlarında da toplumlar arası gerilimler giderek artacaktı.⁷⁸⁵ Gerilimini artıran bir durum da *İkinci Cumhuriyet Dönemi*'nde Polonyalı siyasilerin milliyetçilik eğilimidir. Milliyetçiliği tetikleyen şeylerin başında, etnik azınlıkların devlet içerisinde büyük bir pay tutması gerçeği vardı. 1931 nüfus sayımına göre Polonyalılar, toplam nüfusun yalnızca %68,9'unu oluşturuyordu. %19,9 Ukraynalılar, %8,7 Yidce konuşan Yahudiler, %3,1 Beyaz Ruslar ve 2,3 Almanlar, toplamın neredeyse üçte birini

⁷⁸⁴ Anita Prazmowska, *age*, s.106.

⁷⁸⁵ Norman Davies, *God's Playground A History of Poland Volume II 1795 TO Present*, Colombia University Press, New York 2005, s.300.

oluşturuyordu.⁷⁸⁶ Polonya milliyetçiliği hararetli bir şekilde 1930'ların sonlarında toplum içerisinde de hızla yayılmaya devam ederken, bunun sonucu hükümette artan otoriterizm, yükselen anti-semitizm ve diğer etnik azınlıklara karşı daha sert hamleler yapılması oluyordu. Buna karşın muhalif siyasiler yalnızca daha iyi örgütlendi, *Morges Cephesi* buna dramatik bir örnekti ve Eylül 1935 seçimlerini boykot etti.⁷⁸⁷ Ancak var olan rejim, gücünü korumak için çaresiz bir çaba içinde yalnızca Yahudi karşıtı önlemlerle ilişkilendirilmesine ve kısmen de Yahudi karşıtı duygu ve eylemlere göz yumulmasına izin vermekle kalmayıp, 1937'de feshedilen BBWR'nin yerine, Albay Adam Koc liderliğinde, amacı ülkedeki vatansever desteği arkasına almak olan *Ulusal Birlik Kampı*'nı (OZON) kurdu.⁷⁸⁸ Azınlıkları bastırmak için lehlerine birkaç aktif girişimde bulunulmasına rağmen okullar, yetkililer, devlet fonlarının Polonya'nın lehine kullanılacağını gizlemiyorlardı.⁷⁸⁹ Polonya toprakları içerisinde önemli bir pay oluşturan ve önemli bir mesele olan azınlıkları milletler hâlinde başlıklar altında incelemek konuyu daha açık hâle getirecektir.

3.1.2. Yahudiler

Polonya, Avrupa'da içerisinde en çok Yahudi'yi barındıran ülke konumundadır. Bu büyük azınlık zaman zaman devlet ve halk tarafından sorun olarak görülmüştür. Polonya-Yahudi ilişkilerinin dönüşümünde XIX. yüzyıl kilit noktayı teşkil eder. Polonya'nın bu yüzyılda yaşadığı bölünme hem Polonyalılar hem de Yahudiler arasında modern milliyetçiliğin yükselmesine sebebiyet verirken milliyetler arasında "ulusal öteki"ne karşı düşmanlık duygularını beraberinde getirdi. Özellikle 1863 Ayaklanması'ndan sonra politik baskıcı bağlamda Polonya'nın kendi ulusal ve kültürel gelişimine yönelik varoluşsal tehdit algılarının, Yahudi ulusal benliğinin mantıksal gelişimiyle çakıştığı görülür.⁷⁹⁰ XIX. yüzyılın sonunda yoğun olarak hissedilen iki kültür arasındaki kopuşun nedenlerinden biri de siyasi seçkinler arasındaki tutum değişiklikleridir. Fakat ana faktör, daha önce benzeri görülmemiş Yahudi karşıtı dalgadır. Haziran 1898'de Avusturya Galiçyası'nın batı kırsalında etkili olan şiddet, Polonya-Yahudi ilişkilerindeki bir geçiş sürecini gösterir. Alt sınıf Polonyalı

⁷⁸⁶ Norman Davies, *God's Playground A History of Poland Volume II 1795 TO Present*, Colombia University Press, New York 2005, s.299.

⁷⁸⁷ Peter D. Stachura, *Poland, 1918-1945 An Interpretive and Documentary History of the Second Republic*, Routledge Taylor&Francis Group, USA and Canada 2004, s.68.

⁷⁸⁸ Peter D. Stachura, *age*, s.68-69.

⁷⁸⁹ Norman Davies, *age*, s.310.

⁷⁹⁰ Theodore R. Weeks, "Assimilation, Nationalism, Modernization, Antisemitism: Notes on Polish-Jewish Relations, 1855-1905", *Antisemitism and its Opponents in Modern Poland*, Robert Blobaum (Ed.), The National Council for Eurasian and East European Research (NCEEER), Washington 2006, s.4.

Hristiyanlar ve taşralı Yahudiler arasında önceden iş birliğine dayalı ilişkilerde keskin bir kopuş yaşanırken, ekonomik rekabet ve statü değişimi gibi etkenler durumu daha da kötüleştiriyordu. Yahudiler üzerindeki baskının ve kamusal şiddet ortamının meşrulaştırılması, Yahudi mülkiyetlerine saldırılar için uygun koşulları yarattı.⁷⁹¹ Keely Stauter ayrıca Galiçya pogromlarının arifesinde köylüler arasında aşırı nüfus, toprak açlığı, yoksullaşma ve kıtlığa yakın koşulların, Yahudilerin yeniden yorumlanmasına neden olduğunu ve Galiçya Yahudilerinin bir aracı azınlık statüsünden daha tehditkâr bir şeye dönüşmesine yardımcı olduğunu söyler.⁷⁹²

Polonya-Yahudi ilişkilerinin diğer bir anahtar kelimesi de “asimilasyon başarısızlığı”dır. Theodore Weeks’e göre geleneksel Yahudi kültürünü “Asyalı” ve “geri” olarak gören asimilasyonist düşüncenin “sömürgeci” tarafı dışında, Polonya’nın üstün kültür önerisini kabul eden çok sayıda Yahudi’nin şansı, Polonya kültürünün kendisi Rus himayesi altındayken çok zayıftı. Sonuç olarak XIX. yüzyıl sonlarında başarısız olan asimilasyon, aynı zamanda modern antisemitizmin büyümesinin önünü açmaya yardımcı oldu. 1905’ten sonra ise asimilasyon “kişinin Yahudi köklerinden koşulsuz feragat etmesi” olarak görüldü. Ayrıca ekonomik değişim, siyasi ve kültürel baskı ve ulusal bilincin yoğunlaşması gibi uzun vadeli faktörler, Polonya-Yahudi ilişkilerinde tansiyonun daha da yükselmesine sebep oldu. XIX. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Polonyalıların çoğu Yahudileri giderek artan bir şekilde Polonya çıkarlarına karşı kayıtsız veya onlara komplo kuran kişiler olarak görmeye başladı. Bu duruma Yahudileri ulus tanımından dışlayan modern Polonya milliyetçiliği de eşlik etti. Weeks, I. Dünya Savaşı’ndan önceki Polonya-Yahudi ilişkilerinde açıkça görülen ihlalle soykırım arasında doğrudan bir bağlantı kurulmamasına karşın bir uyarıda bulunurken, soykırım sırasında birçok Polonyalının Yahudi komşularına karşı düşmanca ve hatta katil tutumlar sergilemelerini kısmen “Yahudiler için Polonyalıların kendilerinin talep ettiği ulusal hakları tanımayı” reddetmelerine kadar götürür.⁷⁹³

Yahudilerin Polonya toplumunda göze batmasının bir nedeni de sahip oldukları ekonomik koşullardır. “Yasadışı kâr” yoluyla ekonomik hayatta kalmaya çalıştıkları iddiaları ahlaki bir kuralı ihlal etmek olarak görüldü.⁷⁹⁴ Robert Blobaum ise tefeciliğin ve sahtekârlığın

⁷⁹¹ Keely Stauter-Halsted, “Jews as a Middleman Minority in Rural Poland: Understanding the Galician Pogroms of 1898”, *Antisemitism and its Opponents in Modern Poland*, Robert Blobaum (Ed.), The National Council for Eurasian and East European Research (NCEEER), Washington 2006, s.5-6.

⁷⁹² Keely Stauter-Halsted, “agm”, s.6.

⁷⁹³ “agm”, s.5.

⁷⁹⁴ Keely Stauter-Halsted, “agm”, s.6.

uzun süredir Polonya kültüründe Yahudi stereotipinin bir parçasını oluşturduğunu belirtir. Bu kavramlar, Yahudi ticari faaliyetiyle ilişkilendirilir. Ancak yazar bunun, tarım toplumunun önce ticaret fikrine ve nihayetinde kapitalizmin etkisine kültürel muhalefeti ifade etmenin bir yolu olarak düşünülmesi gerektiğini vurgular.⁷⁹⁵

İki Savaş Arası Dönem’de Polonya’daki Yahudi oranı yaklaşık %9’dur. Yahudiler genellikle esnaflık ve zanaatkarlıkla uğraşmakla beraber⁷⁹⁶ Polonya nüfusunun hem yoksul proletarya hem de zengin, profesyonel ve girişimci sınıflarının orantısız bir bölümünü oluşturuyorlardı.⁷⁹⁷ 1921 yılında 2,2 milyonluk bir nüfusa sahip olan Yahudilerin beşte dördü ana dil olarak Yidce’yi kullanıyordu.⁷⁹⁸

Polonya’da sayısal olarak bakıldığında en büyük çoğunluğu Ukraynalılar oluştursa da Yahudiler devlet açısından radikal çözümler gerektiren son derece hassas bir mesele olarak görülmekteydi. Özellikle Ulusal Demokratlar’ın Yahudilere karşı tavrı, onları düşman gibi göstermekten yanaydı.⁷⁹⁹ Partinin bir parçası olan Dmowski, dilleri, dinleri ve gelenekleri Polonyalılardan oldukça farklı olan Yahudilere karşı nefret duyuyordu. Yahudilerin iş ve meslek icra etmede öne çıkmaları nedeniyle bu durumun Polonya orta sınıfının oluşmasını engellediğini ve bu yüzden ulusun gücünün baltalandığına inanıyordu. Samimiyetsiz bir şekilde, Katolikliğe dönüşmüş ve Polonya kültürüyle asimile olmuş Yahudileri Polonyalı kardeşler olarak görürken, ülkenin yoğun Yahudi nüfusu da dahil olmak üzere büyük azınlıkları “Polonize etme” kapasitesini yeterli bulmuyordu.⁸⁰⁰ Bu düşüncelerine paralel olarak Yahudi tehdidine karşı önlemler alınması için çağrıda bulunuyorlardı. Ayrıca ülkede baş gösteren milliyetçi hareket de bağımsız Polonya’daki Yahudi varlığına müsamaha gösterilmemesi yönündeydi. Bu fikre köylü hareketinin bazı kesimleri ve Hristiyan partiler de katıldı. Ulusal Demokratlar, muhalif partileri siyasi yapı içinde Yahudi varlığına iltimas göstermekle suçlayarak saldırma taktiği uyguluyorlardı. Yahudi tehdidine ilişkin tartışmalar, İki Savaş Arası Dönem’de çoğu siyasi partinin kullandığı argümanların özünü oluşturuyordu.

⁷⁹⁵ Robert Blobaum, “Criminalizing the ‘Other’: Crime, Ethnicity and Antisemitism in Early Twentieth-Century Poland”, *Antisemitism and its Opponents in Modern Poland*, Robert Blobaum (Ed.), The National Council for Eurasian and East European Research (NCEEER), Washington 2006, s.18.

⁷⁹⁶ Norman Davies, *Hearth Of Europe The Past In Poland’s Present*, Oxford University Press, New York 2001, s.103.

⁷⁹⁷ Norman Davies, *God’s Playground A History of Poland Volume II 1795 TO Present*, Colombia University Press, New York 2005, s.300.

⁷⁹⁸ Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *A Concise History of Poland*, Cambridge University Press, New York 2006, s.233.

⁷⁹⁹ Anita Prazmowska, *age*, s.104.

⁸⁰⁰ Mieczysław B. Biskupski, *age*, s.59-60.

Siyasi partiler, Yahudi tehdidine nasıl karşı gelineceği sorusu üzerine düşünmeye başladı. *Endecja (Ulusal Demokratlar)*, Yahudilerin Polonya'dan tamamen sınır dışı edilmesini savunurken, ılımlıların Yahudi tehdidine tepkisi, bu azınlık grubunun Polonya ekonomisi, eğitimi, kültürü ve siyaseti üzerindeki etkisinin sınırlandırılması yönünde oldu.⁸⁰¹ Polonyalıların Yahudilere karşı tavrı böyleyken Yahudilerin bir kısmı da Polonya'ya düşmanlık besliyordu. Hatta bazı Yahudiler Polonya'nın bağımsızlığına bile düşmandı. Buna karşın Yahudi entelijansiyanın pek çok üyesi Polonya Devleti'yle iş birliği yapmaya istekliydi. 1920-23 yılları arasında M.C.'de Polonya'yı temsil eden tarihçi Szymon Askenazy gibi asimile olan Yahudiler Polonyalı yurtseverler arasına karışmış bile olabilir.⁸⁰²

Yahudiler sosyal, kültürel ve dinî olarak bölünmüş durumdaydılar. Dinî törenler de aynı toplumu kendi içinde bölüyordu. Ortodoks cemaat sayısal olarak en güçlüyken, Siyonist partiler Polonyalı Yahudilerin siyasi yaşamına egemen oldular.⁸⁰³ 1922'deki ilk Sejm'de Yahudi grup, sosyalistlerin temsilini geride bırakarak kendisi için 35 üye talebinde bulundu.⁸⁰⁴ 1922 seçimlerinde Sejm'e 35 Yahudi milletvekili katıldı. Bunlardan 25'i Siyonist partiyi temsil ediyordu.⁸⁰⁵ Pilsudski'nin dönemindeyse Agudat İsraël ağırlığını BBWR'nin arkasına attı. Tüm demokratik partilerin kısıtlandığı 1935-39 döneminde bile birkaç Yahudi milletvekili ve senatör mecliste oturmaya devam etti. 1930'larda muhafazakâr partilerin üstünlüğü, etkisi en az yedi ana gruba bölünmüş Siyonistler tarafından azaltıldı. Sejm'in dışında, özellikle Yahudi sendikalarında siyasi bir parti olan *Bund*⁸⁰⁶ önemli bir ağırlık

⁸⁰¹ Anita Prazmowska, *age*, s.104.

⁸⁰² Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.233-236.

⁸⁰³ Anita Prazmowska, *age*, s.105.

⁸⁰⁴ Norman Davies, *God's Playground A History of Poland Volume II 1795 TO Present*, Colombia University Press, New York 2005, s.302.

⁸⁰⁵ Anita Prazmowska, *age*, s.105.

⁸⁰⁶ *Bund: (Allgemeiner Jüdischer Arbeiterbund in Litauen, Polen and Russland-Litvanya, Polonya ve Rusya'da Genel Yidiş İşçi Sendikası.)* 1897'de Vilnius'da kurulan, kendini Marksçı ilan eden, anti-siyonist partidir. Partinin seçmenleri Yahudi ulusal azınlıkla sınırlıydı. 1898-1902 ve 1906-1912 yıllarında Bund, Rusya Sosyal Demokrat Partisi'nin önemli bir parçasıydı, ancak Lenin'in aşırı merkezileşme taleplerine yanaşmıyordu. Parti, Yidiş dilinin ve Yahudi özerkliğinin kullanılmasında ısrarcıydı. Polonya'da Bund, Polonya Sosyalist Partisiyle (PPS), yakın çalışmalar yürüttü. Etkileyici bir ilişkili örgütler ağı vardı ve Polonya'daki en güçlü Yahudi partisiydi. Ayrıca 1943 Getto Ayaklanması ve Varşova dışındaki yeraltı Yahudi hareketinde de önemli rol oynadı.

1917 ve 1943 yılları arasında Polonya'da ulusal azınlıklardan oluşan başka sosyalist partiler de vardı ancak bu partiler hakkında ciddi bir soruşturma yapılmadı. İki Savaş Arası Dönem'de Polonya'nın Ukraynalı, Alman ve Beyaz Rusya sosyalistleri, sorunları birçok yönden Bund'un karşılaştığı sorunlara benzer ancak bu kadar keskin tanımlanmamış seçmenleri temsil ediyordu. Bu partiler; belirli coğrafi bölgelerdeki ulusal azınlıkları temsil etmekteydi; Yahudilerse tam tersine Polonya üzerinde dağıldılar ve kendilerini kalıcı bir azınlık olmaya alıştırmak zorunda kaldılar.

taşıyordu. Yahudi üyeler hem PPS'de hem de KPP'de belirgin bir şekilde yer aldı.⁸⁰⁷ Doğu'daki Yahudi cemaati genel olarak aşırı fakir ve Yahudiliğin Ortodoks kollarına aitti. *Kongre Polonyası*'nda Yahudiler büyük kentsel alanlarda, entelektüel ve profesyonel sınıflar arasında bulunabiliyorlardı. Bununla birlikte Polonyalı Yahudilerin çoğu gelirlerini zanaatkârlıktan, küçük ölçekli üretimden veya evde çalışarak elde etti. Yahudilerin büyük sanayiye ve bankacılığı kontrol ettiğine dair iddialara rağmen durum açıkça böyle değildi.⁸⁰⁸

Doğu sınır bölgelerinde yoğun gruplar hâlinde yaşayan Ukraynalıların tersine Yahudiler, Polonya'nın dört bir yanına dağılmış şekilde yaşıyorlardı. Yalnızca bazı bölgelerde farklı gruplar oluşturuyor, geri kalanında diğer ulusal ve dinî topluluklarla bir arada yaşıyorlardı. Bu büyük azınlık neredeyse tamamen kentsel alanlarda yaşıyor, yalnızca %1'i çiftçilikten gelir elde ediyordu. Bir grup İbraniceyi kendi dilleri olarak tanımlarken, çoğu Lehçe'nin ana dilleri olduğunu belirtiyordu. Başka hiçbir azınlık grubu bu kadar çeşitli siyasi fikirlerle bölünmüyordu.⁸⁰⁹

1927 yasasına göre Yahudi erkekler oy hakkıyla seçilebildiler ve kendi mali durumlarını artırmak için yetkilendirildiler. Hastanelerden yetimhanelere, spor kulüplerinden dernek ve kooperatif birliklerine kadar Yahudi sosyal grupları her alanda çoğaldı. Özellikle Yahudi orta sınıfın yaşamı güvenli ve refah bir seviyeye yükseldi. Bu insanların geride bıraktığı ve *Yidischer Visnshaftlekher*'in (*Yiddish Scientific Institute- Yidiş Bilim Enstitüsü, YIVO*)⁸¹⁰ New York'taki savaş sonrası karargâhında toplanan kayıtları gören kimse, bu noktada Polonyalı Yahudiliğin temel dinamizmini anlamakta başarısız olamaz. Her şeyin iyi olmadığı doğru ama tam olarak düzelmemiş bir kasvet de yoktu.⁸¹¹

Büyük Buhran'dan sonra 1930'ların başında Yahudi cemaatler, küçük ticari faaliyetlerde ve üretimde yoğunlaşmaları nedeniyle yoksulluk yaşadılar. Bu durum Polonya toplumuyla çatışmaları da ön plana çıkardı. Ulusal Demokratlar ise Yahudilerin Polonya

Bkz. Piotr Wrobel-Richard J. Kozicki (Ed.), *Historical Dictionary of Poland 966-1945*, Greenwood Publishing Group, London 1996, s.52.- Bernard K. Johnpoll, *The Politics of Futility The General Jewish Workers Bund of Poland, 1917-1943*, Cornell University Press, Ithaca, New York 1967, s. ix.

⁸⁰⁷ Norman Davies, *God's Playground A History of Poland Volume II 1795 TO Present*, Colombia University Press, New York 2005, s.302.

⁸⁰⁸ Anita Prazmowska, *age*, s.105.

⁸⁰⁹ *age*, s.104.

⁸¹⁰ 1925'te Vilnius'ta kurulan enstitü Yidiş faaliyetlerin ve dünyadaki Yahudi kültürünün önde gelen merkezlerinden biridir. Yahudi politikacılar bu enstitüde hem belediye hem de parlamenter siyaset içerisinde özgürce hareket edebilmişlerdi. Herbert Arthur Strauss, *Hostages of Modernization: Studies on Modern Antisemitism 1870-1933/39 Austria-Hungary-Poland-Russia*, Walter de Gruyter, Berlin 1993, s.984.

⁸¹¹ Norman Davies, *age*, s.303.

ulusunun bünyesindeki kötü varlığına dikkat çekerek bu durumdan yararlanmaya baktılar.⁸¹² Öte yandan Ulusal Demokratlar'ın öne sürdüğü *anti-semitizm*, Yahudi/Yahudi olmayan ilişkilerini zehirlemek için çok şey yaptı. Fakat bu durum yalnızca Yahudilerin komünizme karşı bir yakınlık duymasını arttırıyordu. (Yahudiler, İki Savaş Arası Dönem'de Polonya Komünist Partisi'nin üçte birini oluşturacaktı.)⁸¹³ Polonya'daki üç milyon Yahudi ekonomik gerilemeden, demografik patlamadan ve en önemlisi hızla artan ırk ayrımcılığından oldukça muzdaripti. Ancak aynı zamanda İkinci Cumhuriyet'in yirmi yılı boyunca, Polonya'daki Yahudi yaşamının pek çok alanında kısa bir refah dönemi yaşandı. İlk ve orta dereceli Yahudi okulları yeni bir nesil yetiştirdi. Birkaç özel Yahudi okul sistemi -*Agudat Israel* tarafından yönetilen *Khorev* sistemi, Siyonistlerin seküler İbranice *Tarbut* sistemi, *Yidiş CYSHO* ve *Mizrachi*'nin iki dilli; Lehçe-İbranice Yavne sistemi- hem birbirleriyle hem de Polonya Devleti'yle rekabet etti. Yahudi basını hem Lehçe hem de Yidiş dillerinde gelişim gösterdi; Varşova'da *Nasz Przeglqd (Our Review)*, Lwow'da *Chwila (The Moment)* ve Krakov'da *Nowy Dziennik (New Daily)* geniş bir tirajla basındaki yerini aldı. Bunlara ek tiyatro ve film alanında da gelişimler yaşandı. Yahudi yapımcılar çok sayıda Yidiş filmi üretti, Varşova ve Vilnius'daki Yahudi tiyatroları başarının doruğuna ulaştı. Yahudi bilginler iyi bir itibar gördü. Yidiş *Yeni Dalga*'nın (*New Wave*) Yahudi yazarlar ilk asi manifestolarını yayınladı. Ayrıca küçük Yahudi cemaatlerinin özerkliğinin yanı sıra Yahudi partileri de özgürce çalışabiliyordu. Tüm bu gelişmelerden hareketle, bahsi geçen döneme ait belgeleri tarayan bir araştırmacının varacağı sonuç Polonya'da canlı ve özgür bir cemaat yaşamının olduğudur.⁸¹⁴

Polonya'nın Avrupa'daki en fazla Yahudi cemaati barındıran ülke olduğunu söylemiştik. Ancak bu büyük azınlığı burada kötü günler bekliyordu.⁸¹⁵ Polonyalı Yahudilerin sosyal ve maddi konumu 1930'larda gün geçtikçe kötüleşiyordu. Polonya'daki milliyetçi gruplar, köylüleri Yahudi dükkânlarını boykota teşvik etti ve Yahudi karşıtı gösteriler düzenlendi. Hatta hükümet, Yahudi göçü için gerçekliği olmayan planları bile onayladı.⁸¹⁶ Göç, Yahudiler için yoksulluktan ve zulümden kurtulmanın iyi bir yoluydu. 1930'larda Amerika'nın göçmenlik konusundaki kısıtlamaları Yahudilerin Polonya'dan ABD'ye göçünü sınırlasa da Yahudiler için burası bariz bir varış noktasıydı. Buna rağmen, İki Savaş Arası Dönem'de Avrupa'yı terk eden Yahudilerin %50'den fazlası Polonya'dan geliyordu.⁸¹⁷

⁸¹² Anita Prazmowska, *age*, s.105.

⁸¹³ Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.236.

⁸¹⁴ Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, Mehmet Ali Kılıçbay (çev.), İmge Kitabevi, Ankara 2011, s.1042.

⁸¹⁵ Norman Davies, *age*, s.1042.

⁸¹⁶ Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.249.

⁸¹⁷ Anita Prazmowska, *age*, s.105.

Siyonist hareket, ABD'ye göçün yanı sıra bir başka varış noktası olarak Yahudilerin Filistin'e göçünü teşvik ediyordu. Filistin de Yahudilerin göçü için ana hedef hâline gelmekteydi. Ancak 1921-1937 yılları arasında Polonya'yı terk eden Yahudilerin yalnızca üçte biri Filistin'e gitti.⁸¹⁸ Polonya'dan dışarıya göçen Yahudilerin yerlerini 1930'ların sonunda özellikle Almanya'dan Polonya'ya sığınan Yahudiler dolduruyordu. Bu durum devletin gelecek kaygısını daha da ateşledi.⁸¹⁹ Bazı Yahudi gruplar dinî gerekçelerle yahut Polonya'daki karmaşık ekonomik ve siyasi duruma yanıt vermenin doğru yolunun asimilasyon olduğuna inandıklarından ülkeyi terk etmeyi reddetti. Fakat ekonomik faktörler Yahudileri göç etmeye ikna etmede büyük rol oynadı. 1930'ların ortalarında, milliyetçi hareketlerin yanı sıra *Polonya Denizcilik ve Sömürge Birliği*, Yahudileri Polonya'dan göçle denizaşırı bölgelere göndermekten açıkça bahsetti. Polonya'ya, "fazla Yahudileri" yerleştirmeyi umdukları *Madagaskar Adası*'nın verilmesi çağrısı, böyle bir yaklaşımın belirtisiydi.⁸²⁰

1930'larda artan Yahudi karşıtlığına rağmen *Bund*'un popülerliği de artış gösteriyordu. *Bund* daha önce Polonya'nın büyük şehirlerindeki Yahudi yoksullardan iyi bir destek görürken, İki Savaş Arası Dönem'de seçim gücü açısından Siyonistlerin ve Ortodoks Aguda'nın çok daha gerisinde kaldı. 1926'da gerçekleşen Mayıs Darbesi'ne kadar *Bund*, bu ulusal organa tek bir milletvekili bile seçememişti. Ancak bu tarihten sonra Polonyalı Yahudiler ciddi bir antisemitizmle karşı karşıyaydı. *Bund*'un popülaritesinin yükselmesiyle, artan antisemitizm dalgası arasında bir bağ vardı. Partinin yükselmesindeki temel nedenler Bernard Johnpoll'a göre: "Hitlerin yükselişi, Sovyet komünizminin parlaklığını lekeleyen ve yükselen Stalinist terör ve Polonya'da yükselen antisemizm"dir. 1936'daki Yahudi cemaati meclis seçimlerinden başlayarak 1938-39'daki belediye seçimleriyle devam eden *Bund*, önemli bir seçim zaferi elde etti. En büyük yedi şehrin beşinde diğer Yahudi partilerden daha fazla oy aldı. Ayrıca partinin gelişmesinin diğer bir nedeni de savaş arası Polonya Yahudiliğinin sosyo-ekonomik dönüşümüdür. Yahudiler içerisinde artık küçük ticaretten küçük dükkânlara ve el sanatlarına istikrarlı bir geçiş vardı. Yahudi sendika üyeliğindeki

⁸¹⁸ Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.249.

⁸¹⁹ Norman Davies, *age*, s.1042.

⁸²⁰ Anita Prazmowska, *Poland A Modern History*, I.B. Tauris and Co Ltd, London/New York 2010, s.105.

büyük artış (1939'da 100.000'e kadar) sosyal yeniden yapılanmanın altını çizdi. Kısaca *Bund* büyüdü çünkü Polonyalı Yahudiler değişti.⁸²¹

1930'ların son yıllarında Polonya'da resmî bir “*numerus clausus*”⁸²² uygulandı. Polonya Eğitim Bakan Yardımcısı Miklaszewski'ye göre 1923-24'te Krakow Üniversitesi'ndeki öğrencilerin %25.04'ü, Lwow Üniversitesi'ndeki öğrencilerin %33.78'i, Varşova Üniversitesi'ndekilerin %19.57'si ve Poznan Üniversitesi'ndeki öğrencilerin %1'ini Yahudiler oluşturuyordu. Lwow ve Varşova Politeknik Enstitülerinde Yahudiler %1.8'lik oranla Maden Akademisi'nde, %13.6 ile Veterinerlikte, %8.39'la Güzel Sanatlar Akademisi'nde ve %1'lik oranla Dışhekimliği Enstitüsü ve Ziraat Yüksek Okulu'nda bulunuyordu.⁸²³ Yani seçilmiş okul-fakültelerdeki Yahudi öğrenciler, nüfusun genelindeki konumlarıyla orantılı sayılarla sınırlandırılmıştı. Aynı zamanda aşağılayıcı bir “*ghetto benches*”⁸²⁴ ortaya çıktı.⁸²⁵ Büyüyen ekonomik boykot, üniversitelerde Yahudiler için ayrılan getto sıraları ve sokaklardaki artan şiddet antisemitizmin ateşini gittikçe artırıyordu.⁸²⁶ 4 Haziran 1936'da Polonya Başbakanı *Felician Slawoy-Skladkowski*, Sejm'e hükümetin Yahudilere yönelik şiddetini kınarken, ekonomik bir boykotun uygun olduğunu söyledi. Kilise liderleri de şiddeti kınıyorlar ancak ekonomik boykotu onaylıyorlardı. Ancak bu kınamalar olabilecekleri dizginlemeye yetmedi ve fiziksel şiddet olayları arttı.⁸²⁷

⁸²¹ Samuel D. Kassow, “Bundist Counterculture in Interwar Poland Book Reviews”, *East European Jewish Affairs*, Vol. 40., No.2., 26 Aug 2010, s.173-174.

⁸²² Polonya Gençlik Örgütü tarafından Yahudi öğrenci kaydının toplam Yahudi nüfus oranının %10'undan daha az olarak sınırlandırılması. Szymon Rudnicki, “Anti-Jewish Legislation in Interwar Poland”, *Antisemitism and its Opponents in Modern Poland*, Robert E. Blobaum (Ed.), Cornell University Press, New York 2005, s.156.

⁸²³ Szymon Rudnicki, “Anti-Jewish Legislation in Interwar Poland”, *Antisemitism and its Opponents in Modern Poland*, Robert E. Blobaum (Ed.), Cornell University Press, New York 2005, s.156.

⁸²⁴ *Getto Bankları*: Üniversite öğrencilerinin oturma düzenlerinde yapılan ayrımdır. Bu ayrımla Hristiyan ve Yahudi öğrenciler ayrı sıralarda oturtulur. Milliyetçi öğrencilerin talepleri doğrultusunda ortaya çıkan bu uygulama ilk olarak 8 Aralık 1935'te Lwow Politeknik Enstitüsü'nde kabul edilmiş, ardından başka üniversitelere de yayılmıştır. Szymon Rudnicki, “Anti-Jewish Legislation in Interwar Poland”, *Antisemitism and its Opponents in Modern Poland*, Robert E. Blobaum (Ed.), Cornell University Press, New York 2005, s.165.

Ayrıca bkz. Barbara B. Balser-Abraham H. Foxman, “Anti-Semitism and Xenophobia After 1989”, *Poland: Democracy and the Challenge of Extremism A Special Report by the Anti-Defamation League*, 2006, s.11.

⁸²⁵ Norman Davies, *God's Playground A History of Poland Volume II 1795 TO Present*, Colombia University Press, New York 2005, s.310.

⁸²⁶ Samuel D. Kassow, “agm”, s.173.

⁸²⁷ “agm”, s.173.

3.1.3. Ukraynalılar

Polonya ve Ukrayna arasındaki sınırlar Versay Antlaşması sonucu çözüme kavuşmamış, ihtilafli bir durumdaydı. Ukrayna ile olan doğu sınırına ilişkin kararı daha sonra başlıca Müttefik Güçler belirleyecekti.⁸²⁸ Yaşanan *Polonya-Ukrayna Savaşı* ve *Polonya-Sovyet Savaşı* sonucu imzalanan 1921 tarihli *Riga Antlaşması*'yla Polonya Devleti'nin doğu sınırları netliğe kavuştu. Antlaşma, Ukraynalıların bir kısmını Polonya sınırları içerisinde bırakıyordu. Bu da Polonya'da Ukraynalıların büyük bir azınlığı oluşturmaya sebebiyet verdi.

İki Savaş Arası Dönem'de Polonya'nın en büyük azınlığını sayısı 4 milyonu aşan ve genellikle doğuda sınır bölgelerinde yoğunlaşan Ukraynalılar oluştuyordu. Çoğunluğu yoksul ve köylülerin oluşturduğu Ukraynalı nüfus yaklaşık %15'lik bir dilimdi.⁸²⁹ Doğu Galiçya adıyla anılan ve Avusturya tarafından yönetilen bölge, ihtilaf oluşturan bir durumdaydı.⁸³⁰ XIX. yüzyılın sonlarında Galiçya bölgelerinde "Ukraynalı" teriminin kullanılmaya başlanması Ukrayna ulus inşa sürecinin önemli bir boyut kazandığını gösterir. Aslında Slav kabilelerinden gelen bu ırkın kendini etnik bir ulus olarak inşa etme süreci, Lehistan-Litvanya Birliği dönemine kadar gider. Bu durum Ukraynalıların Polonyalıların baskısı altında alt kimlik olarak kalmalarından meydana gelmektedir.⁸³¹

Bölgede Ukraynalılar arasında özerklik fikri 1913'ten beri tartışılmaktaydı.⁸³² Bu fikirden hareketle Ukraynalılar, 1917-1921 yılları arasında bağımsızlıkları için mücadele vereceklerdi. Sonuç olarak zaman zaman gerek Polonyalılara gerek Ruslara karşı ayaklanmalar gerçekleştirdiler. Fakat tartışmadan bir sonuç çıkmayacağı gerçeği etnik gruplar arasındaki ilişkiler için zararlı sonuçlar doğurdu. Hakikaten 1920'lerin başında Ukraynalı milliyetçiler Polonya Devleti'ne karşı savaşa girişti.⁸³³ Ulusun milliyetçilik duygularınca

⁸²⁸ Paul Robert Magocsi, *A History of Ukraine*, University of Toronto Press Incorporated, Canada 1996, s.525.

⁸²⁹ Norman Davies, *Hearth Of Europe The Past In Poland's Present*, Oxford University Press, New York 2001, s.103-104.

⁸³⁰ Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.233.

⁸³¹ Nergiz Özkural Köroğlu-Sabina Satymova, "Ukrayna Ulus İnşasının Yapıtaşları ve Bugüne Yansımaları", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.10., Sayı:1., 2021, s.527, ss.525-534. Lehistan-Litvanya Birliği altındaki Ukrayna'nın durumuna ayrıntılı bakmak için bkz. Paul Kubicek, *The History of Ukraine*, Greenwood Publishing Group, London 2008, s.31-43.

⁸³² Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.233.

⁸³³ *age*, s.233.

hareket edebilecekleri konusunda kırılma noktasıysa 1917-1918 yıllarında Rus ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarının çöküşüydü. Bu boşluğu fırsat bilerek 1917 ve 1920 arasında bağımsız Ukrayna olmayı arzulayan birkaç oluşum meydana geldi.⁸³⁴ Ayrıca 1917 Ekim Devrimi'nden etkilenen Ukraynalılar millî bilinci geliştirmek için dil-kültür gibi birçok alanda Ukraynalılaştırma çabasına giriştiler.⁸³⁵

Ukraynalı milliyetçi liderlerin Batı ve Doğu Ukrayna'yı kapsayacak şekilde bir Ukrayna Devleti kurulması gerektiği düşüncesi neticesinde 20 Kasım 1917'de merkezi Kiev olan Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nin kuruldu.⁸³⁶ Polonya sınırları içerisinde kalan Galiçya bölgesinde yaşayan Ukraynalılar, Rus İmparatorluğu'nun çökmesiyle kendilerini Rus yönetiminden kurtarmaya en istekli duran taraftı. 18 Ekim 1918'de Ukraynalı milletvekilleri Lviv'de *Ukrayna Ulusal Konseyi*'ni kurdu. 1 Kasım'da savaşın bitmesine henüz günler kala Ukrayna Ulusal Konseyi, *Batı Ukrayna Halk Cumhuriyeti* (WUPR) olarak adlandırılan bağımsız *Ukrayna Devleti*'nin kurulduğunu ilan etti. Ancak WUPR'a kendi bölgesel ve ulusal özelemleri olan Polonya hoş bakmadı. Polonyalılar Galiçya'nın tamamını talep etti; bu, Lviv'de dahil olmak üzere en büyük gruptu. Bu çekişmelerden dolayı Polonyalılar ve Ukraynalılar arasında Kasım ayında sokak kavgalarının patlak vermesiyle Polonyalılar, 22 Kasım'da, doğmakta olan Batı Ukrayna hükümetini Lviv'den çıkmaya zorladı. Bu çatışmalar daha sonra Sovyet-Polonya savaşına dönüşen Ukrayna-Polonya Savaşı'nı yarattı.⁸³⁷ Ukraynalı bir azınlık Galiçya eyaletinde, eyaletin başkenti Lviv şehrinde (Lwow/Lemberg/Leopolis) silahlı bir saldırı düzenleyerek kontrolü ele geçirmeye çalıştı.⁸³⁸ 1918 yılının sonuna doğru savaş sona ermiş ve 1919 başlarında barış görüşmeleri başlamış olmasına rağmen Doğu Avrupa'da düşmanlıklar henüz son bulmuyordu. Ukrayna topraklarında iki yıl daha bu durum sürecekti.⁸³⁹

Ukraynalılar Polonya'ya karşı iyi örgütlenmiş bir birlik içerisindeydi. WUPR'nin Ukrayna Galiçya Ordusu vardı. WUPR eski çarlık Rus topraklarında meydana gelen diğer Ukraynalı devletle birleşmek için yönünü doğuya da çevirdi. 22 Ocak 1919'da iki Ukrayna

⁸³⁴ Paul Kubicek, *The History of Ukraine*, Greenwood Publishing Group, London 2008, s.79.

⁸³⁵ Nergiz Özkural Köroğlu-Sabina Satymova, "agm", s.528.

⁸³⁶ Anita Prazmowska, *Poland A Modern History*, I.B. Tauris and Co Ltd, London/New York 2010, s.94.

⁸³⁷ Paul Kubicek, *The History of Ukraine*, Greenwood Publishing Group, London 2008, s.85-86.

⁸³⁸ Eva Cristina Hoffman Jedruch, "Poland's Legislative Parliament (Sejm Ustawodawczy) and the small constitution (Mala Konstytucja) of 1919", *Parliaments, Estates and Representation*, 24 Jun 2020, s.8.

⁸³⁹ Paul Robert Magocsi, *A History of Ukraine*, University of Toronto Press Incorporated, Canada 1996, s.523.

devleti resmen birleşti. Ancak bu Ukrayna Devleti, doğuda Bolşevik batıda Polonya silahlarına yenik düştü ve hiçbir zaman yaşama şansı olmadı. Batıda, Ukrayna Galiçya Ordusu'nun Polonyalılara karşı başlattığı savaş da başarısız oldu. Bunun bir nedeni de müttefiklerin Polonyalıları Almanya ve Rusya'ya karşı desteklemeleriyle, Polonyalıların davaları için Batı'nın desteğini sağlamayı başarmalarıydı. Paris görüşmelerinde Ukrayna heyet başkanı Arnold Margolin, Amerikalıların ve Avrupalıların Ukraynalılar hakkında bilgisiz olduğunu öne sürüyordu. Amerikalıların tavrıysa Polonyalılardan yanaydı. Başkan Wilson'ın ilkelerinden “kendi kaderini tayin hakkı” bu nedenle Ukrayna topraklarında uygulanmadı.⁸⁴⁰

1919'da Kiev/Ukrayna'da durum yeterince karışıkken kaostan ortasında birçok bölgede Yahudilere karşı pogromlar meydana geldi ve 30.000'den fazla can aldı. Bu olaylar, Nazi öncesi Avrupa'da Yahudilerin en büyük modern toplu katliamı olarak adlandırıldı. Tüm taraflar (Beyazlar, Kızılar) bu vahşetten suçluydu. Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nin (UPR) ulusal azınlıklara yönelik muamelelerinde iyi bir sicile sahip olduğu ve Yahudi işleri bakanlığı kuran ve Yahudi kültürünün haklarını garanti altına alan ilk modern devlet olduğu iddiasına rağmen kanıtlar çok sayıda pogrom yapıldığını göstermektedir.⁸⁴¹

Polonyalılar, Ukrayna savaşından galip çıkmak için Fransa'dan Bolşeviklerle savaşta kullanılması için gönderilen orduyu kullandı. Temmuz 1919'da Versay Antlaşması'yla Galiçya üzerinde geçici kontrol Polonya'ya verildi. Kurulan iki Ukrayna hükümetinin de farklı jeopolitik yönelimleri vardı. Batı Ukraynalılar, doğudaki yurttaşlarının Polonya'yla mücadelelerinde kendilerine yardımcı olacağını umarken, UPR'yi kontrol eden liderler, Bolşeviklerle kendi mücadelelerinde Polonyalıları müttefik olarak gördüler. Ukrayna Galiçya Ordusu 1919'un çoğunda Rehber güçlerinin yanında savaştı, hatta Ağustos'ta Kiev'i işgal etti. Bununla beraber, Rus iç savaşının parçası olarak hem Kızılar hem de Beyazlarla yapılan çatışmalar ve tifüs salgınlarının etkisiyle Ukrayna Galiçya Ordusu Kasım'da Beyazlara teslim oldu. Bu arada Ukrayna Rehberi ile ayrı bir barış yapan Polonya kuvvetleri, Volhynia ve Podolia eyaletlerini işgal ederek Ukrayna'ya doğru ilerledi. Polonya-Sovyet güçleri arasında 1920'de batı Ukrayna'da çatışmalar yaşanmasına ve Polonya kuvvetlerinin Mayıs'ta Kiev'e ulaşmasına rağmen, WUPR yeniden canlanamadı. Nihayet Mart 1921'de imzalanan Riga

⁸⁴⁰ Paul Kubicek, *age*, s.86

⁸⁴¹ *age*, s.89.

Ukrayna pogromlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Nokhem Shtif, *The Pogroms in Ukraine, 1918-19 Prelude to the Holocaust*, Maurice Wolfhal (translated), Open Book Publishers, 2019.

Antlaşması şartlarınca Sovyetler, Galiçya ve Batı Volhynia üzerindeki Polonya kontrolünü tanıdı.⁸⁴²

Antlaşmanın en önemli özelliği Polonya'nın doğu sınırlarının belirlenmesiydi. Bu durum Polonya'da sınırlar konusundaki ihtilafı süreci aydınlatacak önemli bir gelişme olsa da aynı şey Ukraynalılar için geçerli değildi; aksine onlar için sorun niteliğindeydi. Çünkü bu antlaşmayla Ukrayna'nın büyük bir kısmı hâlâ Rusya'da olsa da beş milyon Ukraynalı kendini Polonya sınırları içinde buldu.⁸⁴³ Ukraynalı milliyetçilerin Polonya Devleti'ne karşı başlattığı ve başarısızlıkla sonuçlanan savaşı ve antlaşmanın Ukraynalıları tatmin etmeyen sonuçları, İki Savaş Arası Dönem'de Polonya'daki siyasi yaşam üzerinde istikrarsızlaştırıcı etkiye sahip olacaktı.⁸⁴⁴

1921'deki sınırlardan sonra beş milyona yakın Ukraynalı, Polonya'daki en büyük azınlığı oluşturmuş oldu. Genellikle Karpat Dağları'nın uzunluğunca Poprad Nehri'ne kadar batıya, Przemyśl, Rawa Ruska, Kowel, Luck, Rowne'nin güneydoğu bölgelerine düzensiz şekilde dağıldılar.⁸⁴⁵ Bu büyük azınlık Ukraynalı olarak tanımlanmasına rağmen, resmîlikten uzaktı. Doğu Galiçya'da bulunan Ukraynalıların çoğu, Ortodoks Hristiyan Kilisesi'nin bölümü olan ve kendisini Roma Kilisesi'ne tabi kılan *Uniate Kilisesi*'ne bağlıydı. Volhynia bölgesindeki Ukraynalılar genellikle Ortodoks Hristiyan Kilisesi'ne tabiydi.⁸⁴⁶

Ukraynalıların Polonya Devleti'ne karşı tutumu, geçmişteki siyasi deneyimlerine, yerel ekonominin durumuna ve ulusal farkındalık derecesine bağlı şekilde geliyordu. Dört temel siyasi eğilim topluluk arasında kendini gösterdi. *Ukrayna Ulusal Demokrat Partisi*, bağımsız Ukrayna'nın kurulmasını destekliyordu. Ukrayna ve Galiçya Komünist Partileri, Sovyetlere dahil olan Ukrayna bölgeleriyle birlik arayışında oldular. Üçüncü grupsa çoğunlukla tarım partileriydi ve Polonya'ya katılmayı kabul ediyorlardı. Ancak Polonya içinde özerklik kampanyaları yürütmeyi de ihmal etmediler. 1918-1919'da aktif askerî örgütlerden gelen son grup, aşırı milliyetçi bir program izledi. Son grup, Ukrayna'nın bağımsızlığı için savaşmaya hazır gençlik örgütlerini paramiliter birimleri eğitmeye odaklandı.⁸⁴⁷ Bunlardan başka eski Ukrayna Sosyal Demokrat Partisi (USDP), Polonya siyasi hayatı içerisinde aralıklarla faaliyet göstermeye devam etti. Fakat üyelerinin yarısını yasadışı

⁸⁴² Paul Kubicek, *age*, s.87.

⁸⁴³ John Merriman, *age*, s.1025.

⁸⁴⁴ Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.233.

⁸⁴⁵ Norman Davies, *God's Playground A History of Poland Volume II 1795 TO Present*, Colombia University Press, New York 2005, s.300.

⁸⁴⁶ Anita Prazmowska, *age*, s.102.

⁸⁴⁷ *age*, s.103.

Sovyet yanlısı komünist yeraltı grubuna, diğer yarısını ise PPS'e benzer Ukrayna Sosyalist Köylü-İşçi Sendikası'na bıraktı. Ukrayna Sosyalist-Radikal Partisi (USRP) dergisi Hromadskiy Holos Ortak Ses) ile Volhynia ve Stanislavow bölgelerindeki köylüler arasında önemli bir destek gördü. Lviv'deki *Dilo (The Cause)* gazetesiyle birlikte eski sosyal, kültürel ve kooperatif organizasyonlarının çoğunu miras alan liberal *Ukrayna Ulusal Demokrat Birliği* (UNDO) ile birlikte Polonya parlamento hayatına katıldı. Yine de bu partilerin hiçbiri, Polonya'daki Ukrayna ayrılıkçılığına karşı artan düşmanlığı engelleyemedi. Daha da kötüsü uzlaştırıcı siyaset yerini yavaş yavaş terörizme bıraktı.⁸⁴⁸ Ayrıca Ukrayna siyaseti içerisinde meydana gelen bu bölünmeler, sayısal güçlerine rağmen Ukrayna toplumunun parlamenter siyasette neden başarılı olamadığını açıklar niteliktedir.⁸⁴⁹

Ukraynalı azınlık ve Polonya Devleti arasındaki açık gittikçe açılıyordu. Devletin, toplulukların uyumunu baltalamak için elinden geleni yapması, Ukraynalıların, işe alınma kampanyalarını ve Polonya devlet örgütlerini boykot etmesiyle sonuçlandı. Bu, Polonya'nın Ukraynalı azınlığa davranış modelini belirledi. Ukrayna dilinde eğitim hakkı kısıtlandı. Toprak reformuyla Polonyalı savaş gazilerine Ukrayna bölgelerinde çiftlik arazileri verilirken, yerel topluluğa toprak hakkı tanınmadı.⁸⁵⁰

1929'daki *Büyük Buhran*'ın da teşvik ettiği siyasi ve milliyetçi radikalizm, Polonya'da ulusal azınlıklar sorunlarını daha da vurguladı. *Uniate Kilisesi*, yaygın Ukrayna kooperatif hareketini ve ılımlı Ukraynalı siyasi partiler, Ukrayna'nın kültürel ve ekonomik çıkarlarını korumak için yasal yollarla uğraştı. Stalin'in Sovyet Ukrayna'da kolektivizasyonun yarattığı kötü etki, SSCB'nin Polonyalı Ukraynalılar üzerinde yaratabileceği çekiciliği de ortadan kaldırmış durumdaydı.⁸⁵¹ Ukraynalılar hoşnutsuzlukla kaynıyordu.⁸⁵²

1930'da Ukrayna bölgeleri vahşice pasifize ediliyordu. Polis ve ordu birlikleri Ukraynalıları tutuklayarak içeri gönderiyordu. Ukraynalı kooperatifler, kültür merkezleri ve okullar kapatılmaya başlandı. Bu sert eylemler ve 1930'ların başlarındaki ekonomik durgunluktan ciddi şekilde etkilenen Ukraynalı toplulukların kırsal alanlarda yoğunlaşması ve topluluğun radikalleşmesine yol açtı. Toplumun bazı kesimleri 1930'larda Polonya'yla uzlaşma arayışına girse de uyum sağlanması oldukça zor oldu. Polonya Devleti'yle Ukrayna

⁸⁴⁸ Norman Davies, *God's Playground A History of Poland Volume II 1795 TO Present*, Colombia University Press, New York 2005, s.300.

⁸⁴⁹ Anita Prazmowska, *age*, s.103.

⁸⁵⁰ *age*, s.103.

⁸⁵¹ Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.249.

⁸⁵² Norman Davies, *Hearth Of Europe The Past In Poland's Present*, Oxford University Press, New York 2001, s.111

toplumu arasında, Sovyetlerle ilgili ortak bir endişede bulunarak ortaklık kurma girişimleri, Polonya'yı gittikçe Ukrayna milliyetçiliğinin ana düşmanı olarak gören milliyetçiler için çekici hâle getirdi.⁸⁵³ Aynı şekilde Polonya hükümeti tarafından 1930'ların ortalarında yapılan bazı uzlaştırıcı jestlere rağmen, resmî Ukrayna karşıtı ayrımcılık örnekleri, giderek daha iddialı hâle gelen Ukraynalıların sertliğini yalnızca daha da ateşlendirdi. Bazıları Almanya'da eğitim almış milliyetçi paramiliter gruplar, Polonya yönetimini baltalamak için terörizme bile yöneldiler.⁸⁵⁴

Yasadışı Ukrayna Askerî Örgütü (UOV) ve 1929'daki halefi, Almanya ve Avusturya'da faaliyet gösteren *Ukrayna Milliyetçileri Örgütü* (OUN), 1930'larda öngörülebilir tüm uzlaşma umutlarını baltalayacak sabotaj ve cinayet kampanyasını başlattı. Jozef Pilsudski'nin önde gelen sosyalist teorisyenlerinden Tadeusz Hotowko'nun 1931'de öldürülmesi ve 1934'te asker ve politikacı İçişleri Bakanı Albay Bronistaw Pieracki'nin suikasta uğrayarak ölmesi, Polonya'da mevcut *Sanacja* rejimini şiddetli misillemelerle karşılık vermek için kışkırttı.⁸⁵⁵ 1932-1933'te Volhynia, Polesie ve Lesko bölgelerinde meydana gelen küçük partizan kampanyaları, Polonya ordusunun ve polisin çift taraflı kuvvetli ilerlemesi ve isyancıları barındırdığından şüphelenilen köylerin yerle bir edilmek suretiyle yıkılmasıyla cevaplandı. *Bereza Kartuska* gözaltı kampı veya toplama kampı⁸⁵⁶ ilk olarak 1934'te bu acil durum mahkûmlarını barındırmak için inşa edildi. Ardından birçok Ukrayna okulu kapatıldı. Lehçe okuyamayan veya yazamayan Ukraynalı köylüler, memurlar tarafından seçim kütüğünden çıkarıldı. Polonyalı askerî sömürgeciler sınır bölgelerine yerleştirildi. Polonya'da yabancılaşan ve SSCB'nin sınır ötesi zorla kolektifleştirme ve kitlesel açlık hikâyelerini duydukça dehşete düşen Ukrayna ulusal hareketi, rahatlık ve destek için giderek Almanya'ya yöneldi.⁸⁵⁷ 1911'de henüz Avusturya himayesi altında olan Galiçya'da sayısı 2500'ü bulan Ukrayna okullarının sayısı, 1938 yılında 461'e kadar düşecekti. Bu açıdan bakıldığında Polonya, Avusturya'dan daha az hoşgörülü olduğunu kanıtladı ve kendini kültürel şovenizm suçlamalarına açık hâle getirdi.⁸⁵⁸

⁸⁵³ Anita Prazmowska, *age*, s.103-104.

⁸⁵⁴ Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.249.

⁸⁵⁵ Norman Davies, *God's Playground A History of Poland Volume II 1795 TO Present*, Colombia University Press, New York 2005, s.300-301.

⁸⁵⁶ 1934-1939 yılları arasında ağırlıklı olarak Ukraynalıların ve aralarında Belarosluların da tutulduğu gözaltı kampı. Diana Howansky Reilly, *Scattered: The Forced Relocation of Poland's Ukrainians after World War II*, The University of Wisconsin Press, USA 2013, s. ix.

⁸⁵⁷ Norman Davies, *age*, s.302.

⁸⁵⁸ *age*, s.310.

Polonya'nın Ukraynalı topluluğa karşı kötü muamelesi, 1934'te M.C. tarafından kınanmasına sebep oldu. Polonya Dışişleri Bakanı Albay Josef Beck'in kınanmaya karşı yanıtıysa, Azınlıklar Antlaşması'nın artık Polonya'yı bağlamadığını ilan etmesi şeklinde oldu. Bu yanıt uluslararası ilgiyi Polonya'ya odakladı. Nazi Partisi ise Almanya'da iktidara geldiğinde bu durumu fırsata çevirecek şekilde Ukraynalı azınlığı destekleyerek Polonya Devleti'nin altını içeriden oymayı başardı.⁸⁵⁹

3.1.4. Belaruslular

Belarus topluluğu İki Savaş Arası Dönem'de Polonya'sında nüfusun %5'lik kısmını oluşturarak, Polonya Devleti içerisindeki ikinci büyük azınlığı temsil ediyordu.⁸⁶⁰ Belaruslular kuzeydoğuda, yoksul bir şekilde ekonomik ve kültürel olarak en geri olan bölgede yoğunlaşıyordu. Bu milletin toplulukları, Polonyalıların sahip olduğu büyük mülklerin egemen olduğu kırsal alanlarda yaşıyorlardı.⁸⁶¹

Belaruslu azınlık da tıpkı Ukraynalılar gibi Polonya hükümetiyle çatışma hâlindeydi. Bunun bir nedeni, Polonyalıların sınır bölgelerindeki varlığını artırmak amacıyla yerleşim bölgelerindeki girişimleri idi. Bu da etnik çatışmaları artırdı. Belaruslu köylülerin toprağı gelen Polonyalıların eline teslim eden toprak reformundan faydalanmalarının hiçbir yolu yoktu. Bu da azınlık gruplarının kitlesel protestolarına yol açtı. Ayaklanmalar hükümetin Polonyalı yerleşimcileri silahlandırarak veya asker göndererek yanıt vermesiyle sonuçlandı. Polonya Devleti, Beyaz Rusya toplumunun beklentilerini göz ardı ediyordu. Ayrıca meşru köylü örgütlerinin temsilcilerinin işlerinin zorlaştırılması, komünistlerin bu alanlarda destek bulmasını oldukça kolaylaştırdı.⁸⁶² İki milyon Beyaz Rus, Ukraynalıların deneyimlerini paylaşıyordu. Batı Beyaz Rusya'yla Batı Ukrayna, Polonya'nın en geri bölgesi *Polska B*'nin (İkinci sınıf Polonya) kalbini oluşturdu. Bölge ayrı bir siyasi veya idari statüye sahip değildi. Özgür basın, demokratik seçimler, ulusal eğitim ve siyasi örgütler alanında geniş kapsamlı tavizlerin verildiği ilk dönem olan 1924'ten sonra başlayan Belaruslu ayrılıkçılığına karşı resmî tepkilerin başlangıcına tanık olundu. Polonya alfabesinin de özelliklerini içeren Latin alfabesiyle birleşen Beyaz Rusça'ya çok az destek verildi. Üç yüz Beyaz Rusya okulu Polonyalı öğretmenlere devredildi. Sosyalist köylü hareketi Beyaz Rusya Hramada'sı

⁸⁵⁹ Anita Prazmowska, *age*, s.104.

⁸⁶⁰ Norman Davies, *Hearth Of Europe The Past In Poland's Present*, Oxford University Press, New York 2001, s.103-104.

⁸⁶¹ Anita Prazmowska, *age*, s.105.

⁸⁶² *age*, s.106.

(Komün) 1928'de polis operasyonlarıyla parçalandı ve liderleri hapsedildi. 1930'larda Beyaz Rusya kırsalı, Sanacja'nın pasifleştirme kampanyalarından payını aldı.⁸⁶³ Belaroslular arasında sosyal huzursuzluk giderek artıyordu.⁸⁶⁴

Polonyalı yetkililer, Ortodoks Belarus Rusini'nin (Ruthenliler) potansiyel irredantizminden şüphelenirken, Bialopolaki (Beyaz Polonyalılar) olarak sınıflandırdıkları Beyaz Rusya Katoliklerini tercih etme eğilimindeydi. 1935'te daha fazla okul, Ortodoks kilisesi ve kültürel topluluklar kapatıldığında yeni bir baskı dalgası başladı. 1939'a gelindiğindeyse, Beyaz Ruslar hâlâ büyük ölçüde siyasi statüde değildi. Siyasette aktif olan birkaç kişi Polonya bağlantısına çok az heves gösteriyordu. Bu millî bir uyanıştan kaynaklanıyordu.⁸⁶⁵

3.1.5. Almanlar

Polonya'nın 1918'de bağımsız olmasından sonra Almanya'yla yaşadığı sınır sorunları vardı. Doğu-Batı Prusya, Yukarı Silezya ve Danzig'de sınır hususunda yaşanan ihtilafların çözüme kavuşturulması birçok Almanın Polonya sınırları içerisinde kalmasına neden oldu. Bu durum Polonya'nın özellikle batı sınırlarında Alman azınlığı oluşturdu. 1921'de binlerce kişi Polonya'yı terk etti. Ancak sosyal ve ekonomik açıdan önem arz eden 1 milyonluk Alman azınlık Polonya sınırları içinde kaldı.⁸⁶⁶ İkinci Cumhuriyet Döneminde Almanlar, batı şehirlerinde küçük ama nispeten zengin bir burjuvaziyi oluşturuyorlardı.⁸⁶⁷ Alman dili nüfusun %2'sini kapsıyordu.⁸⁶⁸ Alman azınlıkla ilgili en önemli sorunların başında gelecekte zorunlu bir göçe tabi tutulup tutulmayacakları ve Polonya idaresinin bu azınlığa yönelik olumsuz bir politika takip edip etmeyeceği gelmekteydi.⁸⁶⁹

Almanlar, Polonya'da siyasi hayatta da yer yer kendini gösteriyordu. *Alman Sosyalist İşçi Partisi* (DSAP), Yukarı Silezya, Lodz ve Poznan'da 1925'te kuruldu. Polonya Sosyalist

⁸⁶³ Norman Davies, *God's Playground A History of Poland Volume II 1795 TO Present*, Colombia University Press, New York 2005, s.303.

⁸⁶⁴ Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.233.

⁸⁶⁵ Norman Davies, *age*, s.303.

⁸⁶⁶ Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.233.;

Bu Almanların azınlığın bir kısmının Polonya'dan gönderilmesi yönünde bir karar alınmış olsa da daha sonra bu kararın ertelendiği anlaşılmaktadır. Bu erteleme Lokarno Antlaşmaları'nın ruhuna da uygun olması hasebiyle Alman tarafını da memnun etmiştir. DİA, 556.238.1995.12 Tarih: 31.10.1925.

⁸⁶⁷ Norman Davies, *God's Playground A History of Poland Volume II 1795 TO Present*, Colombia University Press, New York 2005, s.300.

⁸⁶⁸ Norman Davies, *Hearth Of Europe The Past In Poland's Present*, Oxford University Press, New York 2001, s.103.

⁸⁶⁹ DİA, 501.31527.124651.1. Tarih:04.10.1922.

Partisi ile yakın iş birliği içinde çalışırken kendi sendikalarını ve gençlik hareketini yönetti. Bu iki örgüte de Bielsko'dan (Bielitz) faaliyet gösteren milliyetçi *Jungdeutsche Partei* (*Genç Alman Partisi*) karşı çıktı.⁸⁷⁰ Ancak 1930'lara gelindiğinde Polonya'daki etkin yönetimin de etkisiyle milliyetçi akımlar güçlendi. Bu konuda en büyük rolü üstlenen isimlerden biri Rydz Smigly'di. Rydz, güçlü bir milliyetçiydi ve anti-semitik programlı, oldukça merkezi bir siyasi parti olan *Ulusal Birlik Kampı*'nı (OZON) 1937'de kurdu. Slawoj Skladkowski, Rydz Smigly gibi isimler OZON'un gün geçtikçe artan “*şovenist*” tavırlarını tasdiklemekten geri durmuyorlardı. Birçok Polonyalı da bu konuda savunmacıydı; nihayetinde birkaç milliyetçi parçalanmış grup ve faşist çeteler ortaya çıktı. Bu süreçte kilise de siyasete yakın durmaya başladı. Çok sayıda Katolik rahip, milliyetçi dalganın etkisi altındaydı.⁸⁷¹ Jozef Pilsudski'nin vefatının ardından takipçilerinin çoğu mareşalin aşırılıkçı olmayan ideallerine ihanetinden dehşete düşmüştü. Bu olaydan sonra OZON çizgisini yumuşatmaya başlattı.⁸⁷² Bu sırada Almanya'da *Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi* (*Nazi*) siyasette kendini göstermeye başlıyordu. 1930'larda tüm Alman toplumu Hitler'in yükselişe geçmesinin şok dalgalarını hissediyordu. 1931'de bir milyona yakın Alman, *Rat der Deutschen'de* (*Polonya'daki Almanlar Konseyi*) çok sayıda siyasi, kültürel ve sosyal organizasyonlara katıldı.⁸⁷³ Polonya'daki Alman azınlık da Nazizm'in etkisiyle hızla dönüşmeye başlıyordu.⁸⁷⁴ Bu etki Polonya içindeki milliyetçi gerilimleri daha da artırdı.⁸⁷⁵

3.1.6. Tatarlar

Altın Orda Devleti'nin yıkılmasından sonra Tatarların bir kısmı Lehistan-Litvanya sınırlarına göç etmiştir. Dağınık olarak Lehistan-Litvanya, Ukrayna ve Belarus gibi ülkelere yayılan Tatarlara “*Lipkalar*” adı verilir.⁸⁷⁶ *Lipka* adının nereden geldiğinde dair en yaygın görüş, Topaktaş'ın da belirttiği üzere Litva kelimesinin evrilerek Lipka şeklinde söylenmesidir.⁸⁷⁷ Benzer şekilde Arık da bu ismin Litvanya'ya verilen Litva adından

⁸⁷⁰ Norman Davies, *God's Playground A History of Poland Volume II 1795 TO Present*, Colombia University Press, New York 2005, s.303.

⁸⁷¹ Norman Davies, *Hearth Of Europe The Past In Poland's Present*, Oxford University Press, New York 2001, s.111.

⁸⁷² Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.248.

⁸⁷³ Norman Davies, *God's Playground A History of Poland Volume II 1795 TO Present*, Colombia University Press, New York 2005, s.303.

⁸⁷⁴ Norman Davies, *Hearth Of Europe The Past In Poland's Present*, Oxford University Press, New York 2001, s.111.

⁸⁷⁵ Jerzy Lukowski-Hubert Zawadzki, *age*, s.249.

⁸⁷⁶ İsa Özkan, “Polonya'da Yaşayan Tatar Türkleri”, *Kırım Üç Aylık Fikir ve Kültür Dergisi*, Yıl 1., Sayı 3., Nisan-Mayıs-Haziran 1993, s.6.

⁸⁷⁷ Hacer Topaktaş, “Lipkalar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 2., Ankara 2019, s.158.

oluşturduğunu ve Leh kaynaklarına buradan geçmiş olabileceğini belirtir.⁸⁷⁸ Cengiz Orhonlu ise bu konuda yeterli delil olmamasına rağmen *Lipka* kelimesinin bir oymak yahut yer/bölge adından gelebileceğini ifade eder. *Lipka* adının ilk defa XVI. yüzyılda kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu adın kullanıldığı ilk resmî belgeyse 21 Ekim 1520 tarihli bir yarlıktır.⁸⁷⁹ XIX. yüzyıl sonlarında Lehçede *Lubka/Lupka* şeklinde kullanılan kelimenin Kırım Tatarlarının ismini nitelediği söylenmektedir. Önceleri Litvanya Tatarlarını ifade etmek için kullanılan “*Kırım Tatar Lipka*” ismi daha sonra Lehistan-Litvanya Tatarlarının tamamı için kullanılmaya başlanmıştır.⁸⁸⁰ Tatarların bu bölgeye ilk ne zaman yerleştiği tam olarak bilinmemekle birlikte bazı yazarlar tarafından öne sürülen görüşler vardır. Bu görüşler ortak bir bağlamda, Lipka Tatarları’nın buraya ilk olarak XIV. yüzyılda yerleştiği kanaatinde birleşmiştir. Tatarların Litvanya’ya yerleşmesi *Litvanya Büyük Dükü Vytautas (Lithuanian Vytautas Didysis / Polish Witold Wielki)* döneminde (1384-1430) gerçekleşmiştir. Bu göç Jan Dlugosz’un kroniklerinde de kaydedilmiştir.⁸⁸¹ Ayrıca Tatarların 1410’da Polonya-Litvanya’nın Töton Şövalyeleri’ne karşı zafer aldığı *Grunwald Savaşı*’na da katıldığı bilinir.⁸⁸² Tatarların bölgeye gelişi hakkında, anonim bir Tatar’ın XVI. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman’a sunmak üzere İstanbul’da yazdığı *Risâle-i Tatar-ı Leh* adlı eserde de önemli bilgiler mevcuttur. Risaleye göre Tatarların gelişi Timur döneminde Leh kralının Timur’dan düşmanlara karşı yardım talebi üzerinedir. Böylece gidenler orada verilen tımarlara yerleşmişlerdir. Yazar gidenleri iskân ettiren kralın adını Withod olarak anmaktadır.⁸⁸³

Lipkaların buraya yerleşmesi dükün iktidarı boyunca çeşitli göç dalgaları hâlinde gerçekleşmiştir ve Witold döneminde Tatarlar bazı haklar elde etmişlerdir.⁸⁸⁴ Tatarların Witold tarafından kabul edilmesinin arkasında yatan sebepse Witold’un Moskova Knezliği’ne karşı Altın Orda Devleti’nin nüfuzundan yararlanma isteğidir. Kral Witold,

⁸⁷⁸ Sabire Arık, “Polonya-Litvanya Müslüman Tatarlarının (Lipkalar) Elyazmaları”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7., Sayı 1., Mart 2010, s.62.

⁸⁷⁹ Cengiz Orhonlu, “Lipkalar”, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 16., İstanbul 1971, s.60.

Bahsedilen yar Kırım Hanı Mehmet Giray’ın I. Zygmund’a gönderdiği belgedir ve burada “Lipka” ismi kullanılır. Bkz. Sabire Arık, “Polonya-Litvanya Müslüman Tatarlarının (Lipkalar) Elyazmaları”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7., Sayı 1., Mart 2010, s.62.

⁸⁸⁰ Aizada Imankulova, *Polonya Müslüman Tophuluğunun Dini Hayat Analizi (Polonya Lipka Tatarları Örneği)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2019, s.14.

⁸⁸¹ Aizada Imankulova, *agt*, s.15.

⁸⁸² Hacer Topaktaş, “Lipkalar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 2., Ankara 2019, s.158., ss.158-160.

⁸⁸³ M. Tayyib Gökbilgin, “Lehistan Tatarları Hakkında Bir Risâle -Risâle-i Tatar Leh-“, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 2., İstanbul 1971, s.125.

⁸⁸⁴ Cengiz Orhonlu, “agm”, s.57.

Altın Orda Devleti içinde Toktamış ve Timur Kutluğ arasında meydana gelen taht çekişmelerinde Toktamış'ı destekliyordu. Ancak Toktamış bu mücadeleyi kaybetti. Bu olayın sonucunda Toktamış Han'ın ailesi ve taraftarları Witold'un topraklarına yerleşti. Toktamış Han'ın artık etkin bir rolü kalmasa da Witold'un Moskova Knezliği'ne karşı planlarında Toktamış'a ihtiyacı vardı. Bu nedenle Han'ı Troki⁸⁸⁵ bölgesine iskân ettirdi. Witold, ülkesine iltica edenlerin yanı sıra esir alınan Tatarları da önce Troki civarındaki köylere yerleştirdi. Ağırlıklı olarak Waka Nehri civarına yerleştirilen mültecilere Litvanya yanında savaşa katılmaları neticesinde vergilerden muafiyet hakkı tanındı.⁸⁸⁶ Bu bölgeye yerleşen Tatarların sayısının başlangıçta 4000 kadar olduğu söylenir. Altın Orda'dan iltica eden bu Türkler daha sonra sistemli bir şekilde Polonya ve Litvanya'nın doğu sınırlarına güvenlik tesisi amacıyla yerleştirilmiştir. Çoğunluğunu bekârların oluşturduğu bu topluluğa din değiştirmeye zorlamamak şartıyla Hristiyan kadınlarla evlenme hakkı verildi. 1508'de Lipkaların bölgedeki nüfusu 200.000 olarak verilmektedir.⁸⁸⁷

Sınır bölgelerinde güvenlik unsuru olarak yaşayan, içlerinde tercümanlık, elçilik gibi görevlerde bulunan Tatarlar zamanla seçkin birlikler oluşturdular. Witold döneminde Tatarlara tanınan imtiyazlar Zygmunt August tarafından daha da genişletildi ve Litvanya'nın 1529-1564⁸⁸⁸ anayasalarında haklar tanındı. 1564 (1566) Anayasası'ndaki maddelerde Tatarların kendileriyle ilgili durumlarda bazı esneklikler fark etmeleriyle krala başvurmaları üzerine 1569'da düzenlenen anayasada Tatarlar lehine imtiyaz verildi: "Her ihtilafı madde Tatarların lehine halledilecektir." Tanınan bu imtiyaz XVII. yüzyılın sonuna dek devam etmiştir.⁸⁸⁹

1569'da Polonya-Litvanya Birliği'nin kurulmasıyla iki devlet bölgedeki en önemli güç unsurlarından biri hâline geldi. Bu dönemde Polonya'da yaşayan Tatarlar askerlik hizmetleri, tarım-hayvancılık ve ticaret gibi işlerle meşguldü ve Kıpçak Türkçesi konuşmaktaydılar. XVII. yüzyıla gelindiğindeyse Tatarlar arasında 1672'de ayaklanmalar gerçekleşti ve bunun sonucu olarak bazı gruplar aynı yıl gerçekleşen Kamanice seferinde Osmanlı safına geçti. Sefer sonundaki *Bucaş Antlaşması*'yla Podolya bölgesi Osmanlıların

⁸⁸⁵ Günümüzde Litvanya sınırları içerisinde yer alan, Karaylar ve Tatarlar gibi etnik unsurlara ev sahipliği yapmış Trakai şehri.

⁸⁸⁶ Cengiz Orhonlu, "agm", s.57-59.

⁸⁸⁷ İsa Özkan, "agm", s.6.

⁸⁸⁸ 1529 yılında yasalaşan ve 1566-1588 yıllarında yeniden revize edilen 3 aşamadan oluşan Litvanya tüzükleri. Bkz. Dainius Zalimas (Ed.), *Lithuanian Constitutional The Past and The Present*, Constitutional Court of the Republic of Lithuania, Vilnius 2017, s.7.

⁸⁸⁹ Cengiz Orhonlu, "agm", s.63.

eline geçti. Böylelikle Tatarlar Osmanlı'ya göç imkânı buldular. Polonya Kralı III. Jan Sobieski Tatar ayaklanmasına karşı bir sefere girişti.⁸⁹⁰ 1672-76 yılları arasında Osmanlı-Tatar ordusu ve Polonya güçleri arasında gerçekleşen muharebe sonucu yapılan *Zurawno Antlaşması*'nda (*İzvança Antlaşması* 1676) Tatarlara Osmanlı ya da Polonya yanında savaşmaları konusunda özgür olma hakkı tanındı. Buna ek Mart 1677'de Sejm'de Tatarlara eski hak ve imtiyazları yeniden devredildi. Bunlar eski camilerini yeniden inşa etmek, önceden Tatarlara ait olmayan asil arazileri satın alabilmek gibi haklardı. Ayrıca vergilerden de muaf tutuldular.⁸⁹¹ Aslında dinî hoşgörü ve inanç özgürlüğü Polonya'da XVI. yüzyıla kadar uzanmaktadır. 1573'te *Varşova Konfederasyonu*'nda kurulan meclisle dinî özgürlükler güvence altına alındı. Bu, Avrupa'da dinî hoşgörüyü yasallaştıran ilk belgeydi.⁸⁹² 1676'da Tatarlara tanınan taraf özgürlüğü hakkı üzerine Tatarların bir kısmı 1683'te gerçekleşen *Viyana Kuşatması*'nda III. Jan Sobieski'nin yanında yer alırken⁸⁹³ bir kısmı Osmanlı tarafında bulundu. Tatarların Osmanlı topraklarına bir diğer göçü Stanislaw Leszczyński'nin de aday olduğu krallık seçimlerinin yapıldığı XVIII. yüzyılın başlarında gerçekleşti. Polonya'nın XVIII. yüzyıldaki bölünmesine karşın Tatarlar Polonya'ya geri döndü. Bunun üzerine Sejm 1775'de Polonya Tatarlarına soylu statüsü de verdi.⁸⁹⁴ Tatarlar Polonya'nın bölünmesine karşı Kral Stanislaw August Poniatowski'nin yanında bulunarak Polonya için fayda gösteriyorlardı. Bar Konfederasyonu'na da katılan Tatarlar 1792'de Polonya'nın ikinci bölünmesine giden süreçte yaşanan Polonya-Rus Savaşı'nda da Polonya yanında yer aldılar. 1794'te Tadeusz Kosciuszko tarafından Polonya'nın bölünmesine karşı ayaklananlar arasında Tatarlar da vardı. Bundan başka XIX. yüzyılda Napolyon Savaşları ve Polonya'nın bağımsızlığını geri kazanması için gerçekleşen diğer ayaklanmalarda da Polonya safında yerlerini aldılar.⁸⁹⁵

XVIII. yüzyılın sonları ve XIX. yüzyıl boyunca Tatarlar gittikçe Polonyalılaşıyordu. Benliklerini kaybetmeleri, özellikle üst ve orta sınıfların Leh dilini ve geleneklerini benimsemesiyle (ama İslam dininden ayrılmadan) oldu.⁸⁹⁶ Polonya'da

⁸⁹⁰ Hacer Topaktaş, "agm", s.158.

⁸⁹¹ Aizada Imankulova, *agt*, s.17.

⁸⁹² Daniel H. Cole, "Poland's 1997 Constitution in Its Historical Context", *Saint Louis-Warsaw Trans-Atlantic Law Journal*, Indiana University 1998, s.11.

⁸⁹³ Hacer Topaktaş, "Lipkalar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 2., Ankara 2019, s.158., ss.158-160.

⁸⁹⁴ Aizada Imankulova, *Polonya Müslüman Topluluğunun Dini Hayat Analizi (Polonya Lipka Tatarları Örneği)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2019, s.17.

⁸⁹⁵ Hacer Topaktaş, "agm", s.158.

⁸⁹⁶ Aizada Imankulova, *agt*, s.18.

yaşayan Tatarların dinî ve millî kimliklerini korumaları konusunda sıkıntılar yaşadığı XIX. yüzyıl göçleri de beraberinde getirdi. Ancak 1838 ve 1858’de Kuran’ın Lehçeye çevrilmesi ve yayınlanması gibi olumlu gelişmeler de oldu.⁸⁹⁷ Daha önce 1721’de Pomeranyalı Michal Boguslaw Ruttich Kur’an’ı Lehçeye çevirmiştir ancak bu nüsha basılmamıştır. 1858’de Jan Murza Tarak Buczacki’nin (Selim Mirza) Fransızcadan Lehçeye yaptığı Kur’an tercümesi, Müslümanların dinî bilgilenmelerinde ve dinî kimliklerinin korunmasında önemli rol oynamıştır.⁸⁹⁸

XX. yüzyıla gelindiğinde yeni bir göç dalgasıyla Bialystok’ta bulunan bazı Tatarlar Amerika’ya gitti. 1919’da *Ulan Tatar Alayı* kuruldu. Alayın yanı sıra bir grup Tatar birliği de Polonya-Rusya Savaşı’nda Polonya lehine savaştı. Bir kısım Tatar grubuysa I. Dünya Savaşı sonrası Nowogrodek’e⁸⁹⁹ göçtü.⁹⁰⁰ Savaş sonrası Polonya’da kalan Tatarlar için birtakım önemli gelişmeler yaşandı. 1923 yılında Varşova’da bir *Müslümanlar Birliği* kuruldu. İki sene sonra Müslümanlar için bir kongre düzenlendi ve Jakup Szykiewicz, Müslümanların Polonya’daki ilk müftüsü olarak Vilnius merkezli makamında göreve başladı.⁹⁰¹ Daha önceleri Müslümanların ibadet merkezlerinde imam ya da molla (*mulla*) bulunuyor ve bunlar Tatarların evlilik, cenaze gibi dinî merasimlerinde önderlik ediyorlardı. Ancak 1925’te kurulan müftülük kurumuyla tüm din işleri Polonya Cumhuriyeti Müftülüğü bünyesine devredildi.⁹⁰²

İki Savaş Arası Dönem’de Polonya’da 6000 nüfuslu ve 19-20 cemaatli Müslüman topluluğun yaşadığı bilinmektedir. Bu dönemde Polonya’da yaklaşık 20 cami bulunuyordu. 1928’de Müslümanların yardımıyla yeni bir caminin yapılması düşüncesine II. Dünya Savaşı engel teşkil etmiştir. (Savaş sonrasında sadece 2 cami ayakta kalmıştır.)⁹⁰³ XX. yüzyılın başlarındaysa Polonya’da Tatarların Lublin şehrinde tek bir camileri olduğu ve bunun 1915’te Ruslar tarafından yıkıldığı bilinmektedir.⁹⁰⁴

Birinci Dünya Savaşından sonraki yirmi yıl Polonya’daki Tatarların refah içerisinde yaşadığı bir süreci ifade eder. Çünkü bu süreçte kültür ve sosyal açıdan birçok

⁸⁹⁷ Hacer Topaktaş, “agm”, s.158.

⁸⁹⁸ Kemal Beydilli, “Polonya, Ülkede İslâmiyet ve Şarkiyat Araştırmaları”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.34., İstanbul 2007, s.317.

⁸⁹⁹ Günümüzde Belarus sınırları içerisinde bir kasaba.

⁹⁰⁰ Hacer Topaktaş, “agm”, s.159.

⁹⁰¹ Kemal Beydilli, “agm”, s.318.

⁹⁰² 1989’dan sonra da devlet okullarında dini eğitim vermeye başlanmıştır. Bkz. Hacer Topaktaş, “agm”, s.159.

⁹⁰³ Kemal Beydilli, “agm” s.319.

⁹⁰⁴ Hacer Topaktaş, “agm”, s.158.

önemli gelişme kaydedilmiştir. Tatar yayın hayatı da bunlardan biridir. 1930-32 ve 1934-37 yılları arasında Varşova’da *İslam Dergisi*, 1932-38 arasında Vilnius’da *Tatar Almanacağı* ve 1934-35 arasında *Tatar Yaşamı* isimli dergiler çıkarıldı. Diğer bir önemli konuya Tatarların etnik bir azınlık olarak tanımlanması ve 21 Nisan 1936’dan itibaren Müslüman cemaati olarak resmî bir şekilde tanınmasıydı. Müslümanların en üst düzey temsili olan bu cemaat, tanındığı tarihten itibaren yasal koruma altına girmiştir. Burada önemli bir nokta, cemaate tanınan bu statünün Polonya’da *II. Cumhuriyet Dönemi*’nde (1918-1939) verilmesi nedeniyle diğer cemaatlere verilen haklar gibi “vergi muafiyeti veya II. Dünya Savaşı esnasında komünist rejim tarafından müsadere edilen malların iadesi gibi” durumlar içermemesi ve 1936’daki durumu esas almasıdır. Bu durumda cuma günü bütün imamlar “cumhuriyetin ve devlet başkanının sağlık ve selameti için dua etmek zorundadır.” Ancak 2004 yılında toplanan *Müslümanlar Kongresi*’nde bu yasanın eskimiş olduğu düşüncesiyle, 1936 hükümlerince cemaatin yasal faaliyetlerini düzenleyen yeni bir tüzük hazırlandı.⁹⁰⁵ 1925’te yapılan kongrenin devamında 1939’da daha büyük bir kongre organize edilerek, Müslümanların sorunlarına çözüm bulmak amaçlı *Müslüman Danışma Konseyi* kurulmuştur.⁹⁰⁶

Bu çalışmalar Polonya’nın uzun yıllardır içince barındırdığı Tatarlara karşı özeninin gösterir niteliktedir. Ancak 1939’da başlayan savaş neticesinde Sovyetlerin Polonya’yı ilhakıyla Doğu Polonya yani Müslümanların çoğunlukta bulunduğu bölge bölündü ve Müslümanların %80’i Rus idaresine girdi. I. Dünya Savaşı’nda Ulan Tatar Alayı’nda Jozef Pilsudski yanında savaşan Tatarlar, II. Dünya Savaşı’nda da XIII. Ulan Alayı’nın I. Süvari Birliği’nde Vilnius’da Almanlara karşı savaştı.⁹⁰⁷

II. Dünya Savaşı’nın sonucunda komünizm altında hayatına devam eden Polonya’da 2000 kadar Müslüman ve 2 tane ahşap caminin ayakta kaldığı tahmin edilmektedir. Bunlardan biri Kruszyńniany dıgeriyse Bohoniki’deki camilerdir. Müslümanlar genel olarak Białystok şehri ve yakınlarındaki Kruszyńniany, Bohoniki, Baltık’ta Gdansk, Szczecin ve Varşova’ya dağılmış şekilde yaşamlarına devam ettiler. Önceden Vilnius’ta olan müftülük kurumu Białystok merkezli olarak tanındı. Ülkedeki

⁹⁰⁵ 2004’te yapılan değışiklikle cemaatin bağımsız olduğu belirtilmiştir. Cemaatte yazışma ve müftünün konuşma dili Lehçe olup, mühründe Arapça, bazı işaretler ve semboller de yer alabilecektir. Müftü aslında Polonyalılardan seçilecek olsa da İçişleri Bakanlığı istisnai durumlarda bunu uygulamayabilir. Bkz. Kemal Beydilli, “Polonya, Ülkede İslâmiyet ve Şarkiyat Araştırmaları”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.34., İstanbul 2007, s.319.

⁹⁰⁶ Kemal Beydilli, “agm”, s.319.

⁹⁰⁷ “agm”, s.319.

Müslüman nüfussa giderek azalıyordu. 1985'te toplam nüfusu 35 milyon olan Polonya'da Kruszyńiany ve Bohoniki'de 1400, Gdansk ve Szczecin'de 200, Varşova'da 100 olmak üzere 1700 (*The Muslim World League Journal*, XIV/1 1986 s.39 verilerine göre) ve en fazla 2200 (El, VII, 695 verilerine göre) olarak verilmektedir. Bazı kaynaklarda 6000 şeklinde verilen nüfus abartıdır ve İki Savaş Arası Dönem'deki sayıyla karıştırılmıştır. Kruszyńiany, Bohoniki ve Varşova'da toplam dört Müslüman mezarlığı bulunmaktadır.⁹⁰⁸ Günümüzde Polonya'da yaklaşık 4000 tane Tatar yaşadığı bilinir. Bunların çoğu, sosyalist ideolojinin de etkisiyle Polonya kültürünü benimsemiş ve Lehçe ad-soyadı kullanmaya başlamıştır.⁹⁰⁹

1990'da Sovyetlerin çökmesinin ardından 2 Nisan 1997 tarihinde yeniden düzenlenen ve günümüzde hâlâ kullanılan Polonya Anayasası'nda din ve vicdan özgürlüğü geniş bir şekilde ele alınmıştır. Anayasanın *Kişilerin ve Vatandaşların Özgürlükleri, Hakları ve Ödevleri Genel İlkeler* başlıklı II. Bölümü özellikle 35. Madde ile kişisel hakların azınlıklar içinde nasıl kullanıldığını açıkça içerir.⁹¹⁰ 53. Maddenin içerisinde bulunan 7 fıkrayla, Polonya'da din özgürlüğü garanti edilir ve dinî hayatın işleyişi ayrıntılı olarak açıklanır.⁹¹¹ Anayasanın bu hükümlerinden anlaşılan Polonya'nın din ve inançlar konusunda tarafsız kaldığıdır. Devlet, Katolik Kilisesi'nin kurduğu fiilî hâkimiyete rağmen kendini laik bir ülke konumuna koymuştur.⁹¹²

⁹⁰⁸ Kemal Beydilli, "agm", s.319.

⁹⁰⁹ Hacer Topaktaş, "agm", s.159.

⁹¹⁰ Madde 34. 1. Polonya Cumhuriyeti, ulusal veya etnik azınlıklara mensup Polonya vatandaşlarına kendi dillerini koruma ve geliştirme, gelenek ve göreneklerini sürdürme ve kendi kültürlerini geliştirme özgürlüğü sağlar.

2. Ulusal ve etnik azınlıklar, dini kimliklerini korumak için tasarlanmış eğitim ve kültür kurumları, kurumlar kurma ve kültürel kimlikleriyle bağlantılı sorunların çözümüne katılma hakkına sahip olacaklardır.

Bkz. The Constitution of the Republic of Poland, <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm>. (Erişim Tarihi 10.04.2022. 03:00).

⁹¹¹ The Constitution of the Republic of Poland, <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm>. (Erişim Tarihi 10.04.2022. 03:03).

⁹¹² Kemal Beydilli, "agm", s.319.

3.2. TÜRKİYE’DE AZINLIKLAR MESELESİ

3.2.1. Osmanlı İmparatorluğunda Azınlıklar ve Millet Sisteminin Ortaya Çıkışı

Millet kelimesi Arapça *imlâl* (imlâ) kökünden türeyerek işitilen/okunan bir şeye dayanması veya dikte edilmesi yönünden *din* kelimesiyle aynı anlamda kullanılmıştır. Yanına aldığı tamlamalarla (el-milletü’l-İslâmiyye gibi) belli dinleri ifade eden *millet* kelimesi daha sonra modern dönemde batıdaki *nation* kavramıyla anılarak Türkçe ve Farsçaya da geçerek sosyolojik bir anlamı ihtiva etmiştir.⁹¹³ Kelime, Osmanlı Devleti’nde klasik dönem itibariyle “dini zümreler” için kullanılmıştır. Bu kullanım XIX. yüzyılda devam ederek dini bir aidiyeti ifade eder.⁹¹⁴ *Millet* kelimesi ancak XX. yüzyılda *nation* kelimesine karşılık olarak *ulus* anlamıyla kullanılmıştır.⁹¹⁵

Osmanlı’nın kuruluşundan itibaren beraber yaşayan Müslüman Türkler ve gayrimüslimler arasındaki ilişkiler ve gayrimüslimlerin yönetimi devlet kontrollü bir mekanizmaya oturtulmamıştı. Bu durum düzenli işlemesi ancak İstanbul’un fethini takiben gerçekleşti. Fatih Sultan Mehmet, Galata zimmilerine ve Ortodoks Rum reaya bazı özerklikler tanıdı.⁹¹⁶ Rumlara bir Ortodoks patriği atandı. Bu, devlet kontrollü millet sisteminin başlangıcıydı.⁹¹⁷ İlber Ortaylı’nın tabiriyle millet sistemi, *bir bölgenin dârüislâma katılmasından sonra buradaki ehl-i zimmenin bir ahidnâme, hukuk ve himaye bahşedici bir ahidle islâm devletinin idaresi altına girmesinden doğan bir teşkilât; bir hukukî varlıktır.*⁹¹⁸ Şeklinde açıklar ve millet sistemini insanların kendi grupları içerisinde yükselme imkânına sahip bir kompartıman sistemine benzetir.⁹¹⁹ Başka bir ifadeyle *İslâm hukukunun bazı prensiplerinden hareketle Osmanlı Devleti’nin, ülkesinde yaşayan toplulukları din ya da mezhep esasına göre teşkilâtlandırmak suretiyle yönetme biçimine* deniyordu.⁹²⁰

⁹¹³ Recep Şentürk, “Millet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 30., Ankara 2020, s.64. ss.64-66.

⁹¹⁴ İlber Ortaylı, “Osmanlılarda Millet Sistemi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 30., Ankara 2020, s.66.

⁹¹⁵ Gülcan Avşın Güneş, “Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Dönem Millet Sistemi”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1., Sayı 2., 2015, s.12.

⁹¹⁶ İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 10., Ankara 2002, s.393.

⁹¹⁷ Uğur Kurtaran, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 8., s.60.

⁹¹⁸ İlber Ortaylı, “Osmanlılarda Millet Sistemi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 30., Ankara 2020, s.66. ss.66-70.

⁹¹⁹ İlber Ortaylı, *Osmanlı Barışı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2007, s.11.

⁹²⁰ Bahaeddin Yediyıldız, *Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış*, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 10., Ankara 2002, s.330.

Gayrimüslimlerin Osmanlı tabiiyetinde uyum içerisinde yaşamaları *Pax Ottomana* (Osmanlı Barışı) tabiriyle izah edilmiştir.⁹²¹

Osmanlı millet sisteminin en önemli özelliklerinden biri ırk esasına değil, din-mezhep esasına dayanmasıdır. Bu nedenle Osmanlı’da *mümin/müslim* olmayanlar İslâmı kabul etmeyenlere verilen genel bir tabirle *gayrimüslim*⁹²² olarak adlandırılmıştır. Gayrimüslimlerle ilişkili diğer bir kavram da *zimmî*’dir. Etimolojik olarak “*bir kimsenin yüklendiği, ödemeye mecbur olduğu bor., alacak; himaye, sahip çıkma; antlaşma, ahid*” anlamındaki *zimet kökünden gelen zimmî* “*kendisine güvence verilen, koruma alınan kişi*” anlamına gelir.⁹²³ Kısaca İslâm dininin hâkim olduğu ülkelerde yaşayan gayrimüslimlere verilen genel addır. İslâm hukukuna göre *zimet* akdiyle gayrimüslimlere dini özgürlükler sağlanır, can ve mal güvenliklerine garanti altına alınır. *Zimmî* statü altında bulunan gayrimüslimler Osmanlı Devleti tarafından himaye altındadır ve buna karşılık vergi yükümlülükleri vardır; cizye adı verilen baş vergisini ödemekle mükelleflerdir.⁹²⁴ İşsizler, din adamları, yaşlılar ve hastalar cizye vergisinden muaf tutulmuştur. Gayrimüslimler ayrıca askerlikten de muaftır.⁹²⁵ Osmanlı’nın gayrimüslimlere bakışında cemaat algısı geçerlidir; gayrimüslimleri birey olarak değil de cemaatler olarak görmüştür.⁹²⁶ Ehl-i ahd tasnifinden *zimmî*ler kendi içerisinde de birçok gruba ayrılrsa da Osmanlı’ya konu olan üç ana gayrimüslim ehli Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerdir.⁹²⁷ Millet sistemine dahil olan Dürzîler ve Yezîdiler İslâm ulemasınca İslâm ümmeti içinde sayılmamıştır. Bu iki grup millet olarak da nitelenmemektedir.⁹²⁸ Osmanlı’da Müslüman grup içerisinde yer alan unsurlarsa Türkler, Araplar, Arnavutlar, Boşnaklar, Berberiler, Çerkezler, Gürcüler, Abazalar ve Çeçenlerdir.⁹²⁹

Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan beri iç içe yaşadığı gayrimüslim tebaaya yönelik temel politikası onları *zimet* ve *eman* anlayışıyla yönetmek olmuştur. Bu yönetim anlayışı uygulanırken ana unsurlardan biri hoşgörüdür. Osmanlı’nın dini serbestlik yönündeki

⁹²¹ İlber Ortaylı, *age*, s.11.

⁹²² Ahmet Özel, “Gayri Müslim”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 13., İstanbul 1996, s.418.

⁹²³ Mustafa Fayda, “*Zimmî*”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 44., İstanbul 2013, s.428.

⁹²⁴ İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 10., Ankara 2002, s.393.

⁹²⁵ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Yönetimi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s.31.

⁹²⁶ Uğur Kurtaran, “*agm*”, s.62.

⁹²⁷ Gülcan Avşın Güneş, “Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Dönem Millet Sistemi”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1., Sayı 2., 2015, s.18., ss.1-30.

⁹²⁸ İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 10., Ankara 2002, s.397., ss.393-399.

⁹²⁹ Uğur Kurtaran, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 8., s.62.

anlayışını İstanbul'un fethinin ardından kiliselere ve gayrimüslim tebaaya verilen imtiyazlarda görmek mümkündür.⁹³⁰ Bu noktada denilebilir ki II. Mehmed'in İstanbul'u fethinin ardından Osmanlı'da gayrimüslimlere yönelik düzenlemeler sistematik hâle gelerek hukuki bir boyut kazanmıştır. Fetihten sonra gayrimüslimlere *emân* göstergesi olarak sunulan ve sonraki yüzyıllarda da Katoliklere güvence sağlayan bir ahidnâme verilmesi gayrimüslimlerin hukuki konumunu belirleyen ilk belge olması açısından önemlidir.⁹³¹ Osmanlı'da yaşayan Gayrimüslimlerin, Müslümanlar gibi evlenme, miras, mal ve mülk edinme hakları vardır. Gayrimüslimlerin kamu düzeniyle ilgili olan durumlarda İslâm hukuku benimsenmiş, aile, miras ve ticaret gibi konularda gayrimüslimlerin kendi inançlarından esinlenen özel hukuk kurallarıyla belirlenmiştir.⁹³² Gayrimüslimlere tanınan can, mal ve namus güvenliği tıpkı Müslümanlarınki gibi dokunulmazdır. Yardıma muhtaç gayrimüslimler Osmanlı sosyal haklarından yararlanabilirlerdi. İstisnalar haricinde devlet görevinde bulunabilirlerdi.⁹³³

Osmanlı millet sistemi zaman zaman batı eksine bağlı bozulmalara maruz kalmıştır. Devlet içerisinde yaşayan gayrimüslimler XIX. yüzyıl başından itibaren ayrı milletler olarak ortaya çıkmak için girişimlerde bulundu.⁹³⁴ Aslında Fransız İhtilali'nin beraberinde getirdiği *milliyetçilik akımı*⁹³⁵ ve Fransız İhtilali'nin başlattığı "self determinasyon"⁹³⁶ Osmanlı Devleti gibi çok uluslu yapıya sahip devletleri etkilemişti. Osmanlı'ya bu bozulmalardan kurtulmak ve hatta batının azınlıklar bahanesiyle Osmanlı iç işlerine karışmalarını önlemek için bazı düzenlemelere gitti. Bunlar Tanzimat Fermanı (1839), ve Islahat Fermanı'nın (1856) ilanındır.

Halil İnalcık 3 Kasım 1939'da ilan edilen *Gülhane Hattı*'nı Osmanlı devlet idaresinde modernleşmenin başlangıcı olarak niteler.⁹³⁷ Tanzimat Fermanı'yla Osmanlı, tebaasında bulunan Müslüman ve diğer dinlere mensup tüm cemaatlere can, mal ve namus güvenliği

⁹³⁰ M. Macit Kenanoğlu, "Zimmî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 44., İstanbul 2013, s.438., ss.438-440.

⁹³¹ Gülcan Avşin Güneş, "agm", s.16-17.

Ayrıca Fatih Sultan Mehmed'in gayrimüslim tebaaya yönelik yaptığı ahidnâmenin yanı sıra çıkardığı kanunnameler Osmanlı hukuki tarihi açısından oldukça önemlidir. Bkz. Halil İnalcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş Orfî-Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 13., Sayı 02., 1958, s.111-126.

⁹³² Uğur Kurtaran, "agm", s.62.

⁹³³ Ahmet Akgündüz, *age*, s.32.

⁹³⁴ Uğur Kurtaran, "agm", s.63-64.

⁹³⁵ İlber Ortaylı'ya göre milliyetçilik Osmanlı'ya Fransız İhtilali'yle gelmemiştir; milletler arasında imparatorluğun hâkimiyetinin ilk günlerinden beri bir Helenizm vardır. İlber Ortaylı, *Osmanlı Barışı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2007, s.143.

⁹³⁶ Doğan Kılınç, "Self Determinasyon İlkesinin Azınlıklar Açısından Değerlendirilmesi", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XII., Sayı 1-2., Yıl 2008, s.951., ss.949-982.

⁹³⁷ Halil İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayûnu, Tanzimat'ın uygulanması ve sosyal tepkileri", *Belleten*, Cilt XXVIII, Sayı 112, Ekim 1964, s.603.

garanti etmiştir.⁹³⁸ Böylece Osmanlı Devleti *Tanzimat Dönemi*⁹³⁹ adı verilen, reformların yaşandığı bir döneme girdi. Buradaki amaç Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki farkı kapatarak tebaalar arasında eşitliği sağlamaktı. Ancak yapılan düzenlemeler batıların baskısını azaltmadığı gibi gayrimüslimlerin yeni hak taleplerini de engellemedi.⁹⁴⁰ Müslüman halk da gayrimüslimlere tanınan haklardan hoşnut değildi.⁹⁴¹

Batılı devletler Osmanlı'nın Tanzimat'ın getirdiği uygulamaları gerçekleştirmediği iddiasıyla devletin iç işlerine karışmaya devam ediyorlardı. Bu baskıya son vermek üzere Osmanlı tam da Kırım Savaşı'ndan sonra Paris'te toplanacak barış konferansında yaşanabilecek durumları önlemek için 1856 yılında *Islahat Fermanı*'nı yayımladı. Fermanla 1839 fermanındaki vaatlerin gerçekleştirileceği söyleniyor, cizyenin kaldırılması ve bunun yerine gayrimüslimlere askerlik görevi verilmesi öngörülüyordu. Ya da *bedel-i askeri* vereceklerdi. Gayrimüslimlere hakarete varan hiçbir sözde bulunulmayacak, mahkemelerde gayrimüslimlerin de tanıklığı kabul edilecekti.⁹⁴² Müslüman ve gayrimüslimlerin bir arada idareye katılmaları için her vilayette üyeleri her iki grubu da barındıran Meclis-i Umumi kurulacaktı. Din konusunda bilindiği gibi Müslümanların din değiştirme özgürlüğü yoktu; İslâm'dan dönenler ölümle cezalandırılırdı. Gayrimüslimlerin din değişikliği ile Müslüman olup sonradan bundan vazgeçmeleri hâlinde böyle bir ceza olmaması için batılı devletler tepki gösterdi. Osmanlı bu durumda “hâlen ve gelecekte, önce Müslüman olduktan sonra irtidad eden bir Hristiyan'ın idam edilmemesi için Sultanın lütfuyla büyük devletlerle olan ilişkileri daha samimi kılmak üzere tedbirler alınacağını” İngiltere'ye bildirdi. Böylece 1934'te çıkarılan “Hristiyanların mezhep değiştirmelerini yasaklayan ferman” kaldırıldı. Zimmîler dini ibadetlerini serbestçe yerine getirebiliyorlardı.⁹⁴³ Gayrimüslim cemaatler verilen ayrıcalıklara uygun bir şekilde kendi dini kuruluş, hastane, darülaceze ve okul kurabilirdi.

⁹³⁸ Halil İnalcık, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayûnu”, *Belleten*, Cilt 28, Sayı 112, Ekim 1964, s.613.

⁹³⁹ *Tanzimat Dönemi*'nde gayrimüslimlerin kamu ve özel hukuk bakımından Osmanlı'daki durumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Belkıs Konan, “Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 64., Sayı 1., 2015, ss.171-194.

⁹⁴⁰ Abdülazim İbrahim, “Tanzimat Sonrası Gayrimüslim Osmanlı Tebaasının Hukuki Durumu”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 5., Sayı 1., 2022, s.3., ss.63-91.

⁹⁴¹ Halil İnalcık, “Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, *Belleten*, Cilt 28., Sayı 112., Ekim 1964, s.624.

⁹⁴² Niyazi Berkes, Ahmet Kuyaş (hzl.), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s.216-217.

Islahat Fermanı'na neden gerek duyulduğuna ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Gül Bülbül, “Islahat Fermanı'nı Hazırlayan Sebepler ve Islahat Fermanı”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 2., Sayı 2., 1989, s.157-179.

⁹⁴³ Abdülazim İbrahim, “agm”, s.79-84.

Kendi dillerinde verilen bu eğitim sistemi devlet denetiminin dışındaydı. Bu durum Tanzimat'tan önce ve sonra da geçerliydi. Islahat Fermanı'yla gayrimüslimlere askerî okullar da dâhil tüm okullara girebilme hakkı verildi. Her cemaat kendi kültür ve diline uygun okul açabilecekti ancak okulların ders programları Meclis-i Maarif'in denetiminde olacaktı. Daha sonra 3 Temmuz 1910 tarihli kanunla gayrimüslimlere ilk kez kilise ve okul inşa etmek için para yardımı verileceği taahhüt edildi.⁹⁴⁴ Kısaca diyebiliriz ki özelde gayrimüslimler için çıkarılan Islahat Fermanı'yla gayrimüslimlere verilen haklar daha da genişletilmiş ve Müslim-gayrimüslim arasındaki açıklık azaltılmıştır. Müslümanlar bu durumdan hoşnut değildi. Ayrıca tanınan haklar ne batılı temsilcileri ne de kilise ruhanîlerini memnun etmiyordu. Batı, verilen hakları yeterli bulmuyor ve Osmanlı'da din özgürlüğü olmadığını düşünüyordu. Niyazi Berkes'in tabiriyle gayrimüslim “milletlerin anayasal gelişiminin başlangıcı” sayılan 1856 fermanın Müslümanların da tepkisi artacaktı.⁹⁴⁵

1876 yılında II. Abdulhamid'in tahta çıkışı ve meşrutiyetin ilanıyla Tanzimat Dönemi son buldu. Ardından gelen Osmanlı'nın ilk anayasası 1876 tarihli *Kânûn-ı Esâsî*, sekizinci maddesiyle Osmanlı tabiiyetinde bulunan herkesi din ve dil ayırmaksızın Osmanlı olarak kabul etmiştir.⁹⁴⁶ *Kânûn-ı Esâsî*'nin ilanıyla başlayan *I. Meşrutiyet Dönemi*, 1878'de sultan Abdulhamid tarafından feshedilmişti. Yeni bir parlamenter sistemin oluşmasıysa 1908'de *II. Meşrutiyet*'in ilanıyla gerçekleşti. Bu dönemde yapılan 1908-1912 ve 1914 seçimlerinde Rum, Ermeni ve Yahudi asıllı nüfuzdan parlamentoya vekiller seçildiği görülür.⁹⁴⁷

3.2.2. Azınlıkların Bölgesel Nüfus Verileri

Osmanlı'da gayrimüslimlerin coğrafi dağılışı din-mezhep veya etnik açıdan olmuştur. Din-mezhep temelli olanlar şu şekilde ayrılır:

“1- Hristiyanlar

- a) Katolikler: Latinler, Katolik Ermeniler, Katolik Süryaniler, Kildanîler, Marunîler, Kiptîler, Katolik Rumlar.
- b) Katolik olmayanlar: Ortodokslar (Pavlakî, Thondrakî, Selikian ve Bogomiller dahil.) Gregoryenler, Naturîler, Yakubî Süryaniler, Melkitler, Mendeîler.
- 2) Musevîler
 - a) Rabbanîler
 - b) Karaîler
 - c) Samirîler.

⁹⁴⁴ Abdülazim İbrahim, “agm”, s.87.

⁹⁴⁵ Niyazi Berkes, Ahmet Kuyaş (hızl.), *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s.218.

⁹⁴⁶ Kânûn-ı Esâsî, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/>, (Erişim Tarihi: 20.04.2022 17:37).

⁹⁴⁷ Önder Kaya, *Tanzimat’tan Lozan’a Azınlıklar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s.132-133.

d) Sabiiler.”

Osmanlı’da yaşayan Katoliklerin sayısı çok olmadığı için çoğunlukta olduğu bölgeler de yoktur. Örneğin Katolik olmayanlar olanlara göre daha düzenli dağılışı gösterirken Yahudiler ticaretin daha yoğun olduğu bölgelere yerleşmişlerdir. Çoğunluğu Rum olan Ortodokslar Doğu Karadeniz, Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerine azınlık olarak yerleşmişlerdir. Ermeniler Çukurova ve Doğu Anadolu’da yaşayan azınlık unsuruydu. Yahudilerse İstanbul, Edirne, İzmir, Bursa gibi önemli ticaret merkezlerine yerleşmişlerdir. Türkiye’ye ilk olarak 1394 yılında gerçekleşen Yahudi göçüyle Fransa’dan çıkarılan Yahudiler Türkiye’ye gelmiştir. Ardından Almanya, İspanya ve Portekiz’den de göçler olmuştur.⁹⁴⁸

Gayrimüslimlerin etnik olarak dağılışı ise şu şekildedir:

1. “Rumlar
2. Yunanlılar⁹⁴⁹
3. Bulgarlar
4. Pomaklar
5. Sırlar
6. Hırvatlar
7. Karadağlılar
8. Bosnalılar
9. Arnavutlar
10. Romenler
11. Türkler (Gagauz)
12. Macarlar
13. Polonyalılar
14. Çingeneler
15. Ermeniler
16. Gürcüler
17. Süryanîler
18. Kildanîler
19. Araplar (Marunî, Melkit vs.)
20. Yahudiler
21. Kıptîler
22. Habeşler”

⁹⁴⁸ Yavuz Ercan, “Türkiye’de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İctimai ve İktisadi Durumu”, *Bellekten*, Cilt: 47., Sayı 188., 1983, s.1127-1129.

⁹⁴⁹ Yavuz Ercan Hoca, Rumlar ve Yunanlıları iki ayrı etnik grup olarak almıştır. Bunun nedenini Roma İmparatorluğu’nun ikiye ayrıldıktan sonra Doğu Roma’nın Bizans adını alması, fakat asırlarca Romanlı anlamındaki Rum kelimesinin Türkçede Bizans’ı yani Anadolu’yu ifade etmek için kullanılmasıdır. Türklerin Anadolu’yu fethinden sonra da Rum tabiriyle Anadolu ve burada Türklerden önce yaşayan halk nitelenmiştir. Ancak Rum deyiminin hiçbir zaman Yunanistan ve Yunanlıları ifade etmek için kullanılmadığını belirtir. Bkz. Yavuz Ercan, Türkiye’de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İctimai ve İktisadi Durumu”, *Bellekten*, Cilt: 47., Sayı 188., 1983, s.1130-1131.

Yukarıda bahsi geçen gruplardan Rumlar, Pomaklar, Çingeneler, Ermeniler ve Yahudiler hariç diğerleri hemen hemen bugün de yaşadıkları belirli yerlerde bulunuyorlardı. Neredeyse yarısı Müslüman olan Çingeneler Rumeli’de bulunuyordu. Büyük kısmı Müslüman olan Pomaklar çoğunlukla Bulgaristan ve Rumeli’de yaşıyordu.⁹⁵⁰ Türkiye’deki azınlık unsurların XX. yüzyılın başlarında nüfus dağılımı şu şekildeydi:

1906/1907 nüfus sayımına göre Türkiye’de toplam 15.099.738 kişi yaşamaktadır. Bu rakam 1881/82/93 sayımına göre 3.000.000 artmıştır. Toplam nüfusun 11.633.507’si (%77, 51) Müslüman, 3.376.231 (%22, 49) gayrimüslimdi. Türkiye genelinde 1.794.850 (11, 95) oranında olan Rumların önceki sayıma göre oranı artmıştır. Ermeni nüfusu (121.378) genel nüfusa oranla (%0, 81) artmıştır. 1914 tarihli nüfus sayımındaysa toplam nüfus 16.064.061’e ulaşmıştır. Bunun 12.997.459’unu (%80, 91) Müslümanlar, 3.066.602’sini (%19.09) Gayrimüslimler oluşturmaktadır. Müslüman nüfusun artmasında 1912 Balkan Savaşları sonucunda Türkiye’ye göç eden Müslümanların etkisi vardır.⁹⁵¹

Osmanlı İmparatorluğu’nda ezelden var olan ve Fransız İhtilali’nin etkisiyle daha da gün yüzüne çıkan *milliyetçilik* akımından en çok Rum ve Ermeni tebaa etkilenmiştir. Osmanlı’nın kuruluşundan önce Anadolu’da iskân eden Rumlar, II. Mehmed’in İstanbul ve Trabzon’u fethiyle Osmanlı tebaası hâline gelmişlerdi. Rumlara bir patrik atanarak ve sonrasında imtiyazlar sağlanarak hoşgörülü bir yaklaşım sergilenmişti. Ancak özellikle Avrupa’da okuyan Rumların Osmanlıdakilere aktardığı milliyetçilik fikirleri durdurulamayan Rum milliyetçiliği fitilini ateşlemişti. Rum patrikliği de Millî Mücadele Dönemi’nde Türk mücadelesine zarar verici faaliyetlerde bulundu. 1919 Paris Barış Konferansı’nda Rum davasını savunan “Trabzon metropoliti Hrisantos”, Pontus Bölgesi’nde 600.000’den fazla Rum’un yaşadığını ve buna Rusya ve Kafkasya’ya göç eden 250.000 Rum’un da eklenmesi gerektiğini söylüyordu. Aynı bölgede Müslüman halkın nüfusunun 232.000’ni Lazistan’a ait olmak üzere 1.068.00 olduğunu söylüyordu. Pontus’ta kalan 836.000 Müslüman’ı farklı milliyetlere ait sayıyor ve yalnızca 340.000’nin gerçek Türk olduğunu söylüyordu. Ancak Hrisantos’un bu davası batılıların Trabzon üzerine kendi çıkarlarınınca oynaması nedeniyle boşa çıktı.⁹⁵²

⁹⁵⁰ Yavuz Ercan, “agm”, s.1130.

⁹⁵¹ Ali Güler, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Azınlıklar*, Türkar, Ankara 2007, s.63-64.

⁹⁵² Önder Kaya, *age*, s.135-140.

3.2.3. I. Dünya Savaşı ve Sonrasında Azınlıkların Durumu

Milliyetçilik fikirlerinden etkilenen diğer bir millet olan Ermeniler (*millet-i sadıka*) Osmanlı bürokrasi ve ticaret hayatında oldukça faaldiler. Ancak zamanla Ermeniler Osmanlı'ya sadık bir millet olmaktan çıkıp imparatorluğa karşı ayaklanmaya başlamışlardır. Kurdukları *Taşnak* ve *Hınçak* gibi cemiyetlerle Doğu Anadolu'da kendilerine bir devlet kurma hedefinde birçok katliam gerçekleştirmişlerdir. 1878 *Berlin Anlaşması*'yla (*Berlin Kongresi*) batının yarattığı *Ermeni Meselesi* Osmanlı'nın en çok uğraştığı sorunlardan biri olacaktır. Sorunun çözüme kavuşturulması yolunda *Tehcir Kanunu* uygulanmıştır.⁹⁵³

Tüm bunlar yaşanırken Osmanlı I. Dünya Savaşı'na katılmış ve savaştan mağlup ayrılmıştı. Savaş sonunda ABD Başkanı Woodrow Wilson'un kendi adıyla bütünleşen ilkelerinin 12. maddesi “*Osmanlı İmparatorluğu'nun, nüfusun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bölümlerinde Türk egemenliği güvence altına alınmalı; İmparatorluk sınırları içindeki diğer ulusların yaşam güvenlikleri ve özerk gelişimleri sağlanmalıdır...*”⁹⁵⁴ ifadesiyle imparatorluk içerisinde yaşayan azınlıkların muhtar birer unsur olmasını talep ediyordu. İtilaf Devletleri ve Osmanlı arasında imzalanan *Mondros Mütarekesi* de azınlıkların durumunu ilgilendiriyordu. Anlaşmanın 24. Maddesinde geçen “*Vilâyat-ı sittede iğtişâş zuhurunda mezkûr vilâyetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını itilâf devletleri muhafaza ederler.*”⁹⁵⁵ İfadesi Doğu Anadolu'da kurulması istenen Ermeni devletine bir göndermeydi.

I Dünya Savaşı sonunda Osmanlı'ya dayatılan *Sevr Antlaşması*'nda azınlıklarla ilgili hükümler yer almaktaydı. Öncelikle *Sevr Antlaşması* Türkiye'nin doğusunda Amerika'nın hakimliğinde bir Ermenistan kurulmasını istiyordu. Azınlıklar konusundaysa Osmanlı Hükümeti *Sevr Antlaşması*'yla I. Dünya Savaşı sürecince Türkiye'de işlenen adam öldürmeler sırasında verilen zararların tazminatını ödemeyi kabul ediyordu. Yanı sıra 1 Kasım 1914'den itibaren hangi dine ve ırka mensup olursa olsun kaybolan kişilerin aranması için kurulacak karma yapıdaki komisyonların işini kolaylaştıracağını garanti ediyordu. Hristiyanlar konusundaysa onların geride bıraktıkları malları kimde olursa olsun alınıp, malları elinde

⁹⁵³ *age*, s.141-144.

⁹⁵⁴ Asena Boztaş, “Wilson İlkeleri'nin Türk Dış Politikasına Yansımaları: Realist ve Pragmatist Bir Perspektif”, *Akademik Bakış*, Cilt 7., Sayı 14., Yaz 2014, s.169., ss.163-176. İhsan Şerif Kaymaz, “Wilson Prensipleri ve Liberal Emperyalizm”, *Atatürk Araştırma Dergisi*, Cilt 23., Sayı 67-68-69., 2007, s.151.

⁹⁵⁵ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt 1., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, s.524.

tutanlara hiçbir tazminat vermeden asıl sahiplerine iade edilecekti. Bu konuda çıkabilecek anlaşmazlıklar Cemiyeti Akvam tarafından çözülecekti. Gayrimüslim tebaa mahkemelerde kendi dillerini kullanabileceklerdi. Yabancı üniversitelerden diploma alanlar Türkiye’de işlerini yapabilecekti. Gayrimüslimlere fermanlarla verilen her türlü imtiyaz ve muafiyetler korunacaktı.⁹⁵⁶ Özetle “*Azınlıklar hükümleri diye konulan hükümlerden Türklerden başka unsurların Türk unsuru üzerine hâkimiyeti ve tahakkümü tesis olunuyordu.*”⁹⁵⁷ Görüldüğü gibi *Sevr Antlaşması*’nın sunduğu bu hükümler diğer konularda olduğu gibi azınlıklar konusunda da oldukça iç işlerine müdahale odaklıydı.

Azınlıklar Meselesi Millî Mücadele Dönemi’nde de Türkiye’yi uğraştıran bir konu oldu. Erzurum Kongresi ve Amasya Protokolü’nde konuyla ilgili kararlar alındı.⁹⁵⁸ Ardından Misak-ı Millî’de alınan kararların 1. ve 5. maddeleri azınlıklarla ilgiliydi.

“Madde1) Osmanlı Devleti’nin yalnızca Arap çoğunluğunca oturulan ve 30 Ekim 1918 tarihli Ateşkesin imzası sırasında düşman ordularının işgali altında kalan bölgelerinin geleceği, halkın özgür biçimde verecekleri oylara göre saptamak gerekir. Sözü geçen Ateşkesin çizdiği sınır içinde, dince, ırkça ve asılca birlik, birbirine karşı saygı ve fedâkarlık duyguları ile dolu, gelenekleri ile toplumsal çevrelerine tüm olarak bağlı Osmanlı-İslâm çoğunluğunca oturulan bölgelerin tamamı gerçekten ya da hükmen, hiçbir nedenle ayrılmaz bir bütündür.

Madde 5) Yeniden devletlerle düşmanları ve bazı ortakları arasında yapılan antlaşmalardaki esaslar çerçevesinde, azınlıkların hukuku, etraftaki ülkelerde bulunan Müslüman ahâlinin de aynı hukuktan yararlanmaları koşulu ile tarafımızdan güvence altına alınacaktır.”⁹⁵⁹

3.2.4. Millî Mücadele Dönemi Sonrası Azınlık Kavramı ve Lozan Antlaşması’nda Azınlıklar

Latince “*minor*” kelimesinden gelen “*azınlık*” kavramı, çoğunluğun olduğu yerlerde genellikle öteki manasında kullanılmaktadır. Kavramın tanımı uluslararası örgütlere ve akademisyenlere göre değişiklik göstermektedir.⁹⁶⁰ Osmanlı devlet ve toplumu içerisinde *azınlık* tabirinin kullanımı devletin son on yılı gibi oldukça geç bir döneme

⁹⁵⁶ Abtülâhat Akşin, *Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s.115.

⁹⁵⁷ Abtülâhat Akşin, *age*, s.117.

⁹⁵⁸ Önder Kaya, *age*, s.146-150.

⁹⁵⁹ Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, 20. Baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1996, s.46-47.

⁹⁶⁰ Azınlık kavramının geniş çaplı tanımları için bkz. Özlem Seven, “Lozan’da Azınlık Kavramı ve İki Dünya Savaşı Arası Dönemdeki Uygulamaları”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dal Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2007, s.18-24.

rastlamaktadır.⁹⁶¹ Batı kökenli ekalliyet manasındaki azınlık kavramının Türkiye’de Lozan’dan önce kullanımı yaygın değildir ve hukukumuzda Lozan Antlaşması’yla girmiştir. Bundan önce Osmanlı’da gayrimüslimleri ifade etmek için “cemaat-ı muhtelif, mil-i saire, tebaa-i gayrimüslime” gibi kavramlar kullanılıyordu. Lozan Antlaşması’nda azınlıklar kavramı Türkiye’deki Müslüman olmayan grupları nitelemek için kullanılacaktır.⁹⁶²

Türkiye’de yaşayan azınlıkların durumunun ne olacağı ne gibi haklar tanınacağı konuları için son noktayı koyan belge *Lozan Antlaşması*’dır. Lozan Konferansı’nda Türkiye için azınlıklar konusu en az sınırlar ve kapitülasyonlar kadar önemliydi. Kasım 1922’de başlayan ve Temmuz 1923’te bir barış antlaşmasıyla sona eren *Lozan Konferansı* görüşmeleri sırasında konferansın işleyişi üç ana komisyon tarafından yürütüldü. Komisyonlara İngiltere, İtalya ve Fransa devletlerince memur atandı. Birinci Komisyon: Lord Curzon başkanlığında ülke ve askerî işler (sınırlar, uyrukluk, azınlıklar, Boğazlar vs.), İkinci Komisyon: Garroni başkanlığında, Türkiye’de yabancılara uygulanacak rejim (yargı yetkisi, ayrıcalıklar vs.) konuları, Üçüncü Komisyon: Barrere başkanlığında ekonomik ve finansal işlerle (Osmanlı’nın borçları) ilgilenecekti.⁹⁶³

Azınlıklar konusu Birinci Komisyon’un beş, Türkiye adına Rıza Nur, Mustafa Şeref Bey ve Şükrü Bey’in görüşmelere katıldığı Azınlıklar alt komisyonunun on altı toplantısında görüşüldü. Bu konuda en önemli tartışma nedenlerinden biri “azınlıklar” kavramının kendisiydi. Batılılar antlaşma için azınlıklar kavramını uygun görürken Türk delegeler gayrimüslim kavramının kullanılmasını istiyordu. Bu konu oldukça önemliydi. Çünkü burada art bir niyet vardı. Azınlık kavramının kullanılmasındaki amaç, Türkiye içerisindeki Müslüman olan unsurları da dil ve ırk ayrımına tabi tutarak (özellikle Kürtler için) onları da azınlık saymaktı. Türkiye ise asla Müslümanlardan azınlık olarak söz edilemeyeceğini vurguluyordu. Çünkü bu durum Türkiye’nin “*parçalanamaz bütünlüğünü ve milletin bölünemez birliğini*” ilgilendiriyordu.⁹⁶⁴ Komisyonun Türk Heyeti Başkanı Dr. Rıza Nur *Batılıların azınlık anlayışı* başlığı altında yazdığı yazısında şunları söylüyordu:

“Frenkler bizde ekalliyet diye üç nevi biliyorlar: Irkça ekalliyet, dilce ekalliyet, dince ekalliyet. Bu bizim için gayet vahim bir şey, büyük bir tehlike. Aleyhimize olunca şu adamlar ne derin ve ne iyi düşünüyorlar... Irk tabiri ile Çerkez, Abaza, Boşnak, Kürt,

⁹⁶¹ İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 10., Ankara 2002, s.394.

⁹⁶² Bilal Eryılmaz-Mücahit Bektaş, “Lozan Perspektifinden Türkiye’de Azınlık Politikaları (1923-2016)”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt 5., Sayı 2., Eylül 2017, s.29.

⁹⁶³ Ali Güler, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Azınlıklar*, Türkar, Ankara 2007, s.175.

⁹⁶⁴ Ali Güler, *age*, s.182.

ilh...yi Rum ve Ermeni'nin yanına koyacaklar. Dil tabiri ile Müslüman olup başka dil konuşanları da ekalliyet yapacaklar. Din tabiri ile halis Türk olan iki milyon kızılbaşı da ekalliyet yapacaklar. Yani bizi hallaç pamuğu gibi dağıtacaklar. Bu taksimi işittiğim vakit tüylerim ürperdi. Kollarım sanki birer kazık oldu. Bilekleri sıvadım. Bütün kuvvetimi bu tabirleri kaldırmaya verdim. Pek uğraştım. Pek müşkilât ile fakat kaldırdım.”⁹⁶⁵

Komisyonun ikinci toplantısında Başkan Montagna önceki toplantıda da bildirildiği üzere azınlıkların korunmasında Avrupa Antlaşmaları'nda kabul edilen hükümlerin temel alınacağını tekrarlaması üzerine Dr. Rıza Nur *“Türkiye’de din azınlıkları bulunduğunu fakat ırk (soy) azınlıkları bulunmadığını, böyle olunca Türk Temsilci Heyeti’nin soy ya da dil azınlıklarının koruması ilkesini kabul etmediğini”* söylemiştir. Montagna’nın komisyon tutanaklarına göre soy azınlıklarının gerçek olduğunu söylemesi üzerine Rıza Nur Türkiye’deki Kürtlerin Türklerle kader birliğinde olduğunu, Yahudilerin de böyle haklar istemediğini ve yalnız Rum azınlıkların bunları istediğini belirtmiştir.⁹⁶⁶ Nihayet İtilaf Devletleri bu tutumundan vazgeçmiştir ve Lord Curzon 9 Ocak 1922’de konu hakkında şunları söylemiştir:

“Alt Komisyonun Türk temsilci Heyeti’ne verdiği iki büyük tavize geçiyorum. Alt Komisyon önce, bütün etnik azınlıkların, başka bir deyişle, Müslüman olmayan azınlıklar gibi, Müslüman azınlıkların da -örneğin Kürtlerin, Çerkezlerin ve Arapların- tasarındaki koruma tedbirlerinden yararlanmalarında direnmişti. Türk Temsilci Heyeti, bu azınlıkların korunmaya ihtiyaçları olmadığını ve Türk yönetimi altında bulunmaktan tamamıyla memnun olduklarını söylemiştir. Durumun gerçekten böyle olduğunu ummak isterim. Ne olursa olsun, Alt Komisyon, bu inandırıcı sözler üzerine, koruma tedbirlerini yalnız Müslüman olmayan azınlıklarla sınırlamayı kabul etmiştir.”⁹⁶⁷

Böylece Lozan’da Türkiye’deki azınlıklar ifadesinin kapsamı Müslüman olmayan unsurları nitelemek üzere sınırlandırıldı ve çeşitli etnik kökenli Müslüman unsurlar azınlık kapsamının dışında tutuldu.⁹⁶⁸ Yani Lozan Antlaşması’nda yalnızca Rum, Ermeni ve Yahudi gayrimüslimler azınlık olarak kabul edilerek bahsi geçen tebaaya uluslararası garanti verildi.⁹⁶⁹ 21 Kasım 1922- 24 Temmuz 1923 tarihleri arasında sekiz ay süren Lozan Konferansı sonucunda Lozan Barış Antlaşması imzalandı. 143 maddeden oluşan bu antlaşmanın “Kesim III, Azınlıkların Korunması” başlığı altında bulunan 37-45. maddeleri Türkiye’deki azınlık haklarıyla ilgiliydi.⁹⁷⁰ Antlaşmada yer alan maddeler şu şekildedir:

⁹⁶⁵ Dr. Rıza Nur, *Lozan Hatıraları*, Üçüncü Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992, s.103.

⁹⁶⁶ Ali Güler, *age*, s.183.

⁹⁶⁷ Hasan Tunç, “Uluslararası Sözleşmelerde Azınlık Hakları Sorunu ve Türkiye”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 8., Sayı 2., 2004, s.218.

⁹⁶⁸ Bilal Eryılmaz-Mücahit Bektaş, “agm”, s.29.

⁹⁶⁹ İlker Hasan Duman, “Azınlık Hakları ve Lozan Antlaşması”, *TBB Dergisi*, Sayı 57., s.307.

⁹⁷⁰ Nilgün Atıcı Köktaş-Hakkı Büyükbaş, “Lozan Antlaşması, Dini Azınlıklar ve Dış İlişkiler Boyutu”, *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 2., Sayı 3., s.4.

“Madde 37) Türkiye, 38.den 44.e dek Maddelerde belirtilen hükümlerin temel yasalar [Lcs Lois fondamentales] olarak tanınmasını ve hiçbir yasa, hiçbir yönetmelik ve hiçbir resmî işlemin bu hükümlerle çelişkili ya da onlara aykırı olmamasını ve hiçbir yasanın, hiçbir yönetmeliğin ve hiçbir resmî işlemin söz konusu hükümlere üstün sayılmamasını yükümlenir.

Madde 38) Türkiye Hükümeti, doğum, milliyet, dil, soy ya da din ayırt etmeksizin, Türk halkının tümünün yaşam ve özgürlüklerini, en geniş biçimde, korumayı yükümlenir.

Türkiye'nin tüm halkı, kamu düzeni ve genel ahlak ile bağdaşmazlık göstermeyen her din, mezhep ya da inanışın gerek genel gerek özel biçimde özgürce kullanılması hakkına sahip olacaktır. Müslüman olmayan azınlıklar, Türkiye Hükümetince ulusal savunma ya da kamu düzeninin korunması için ülkenin her yerinde ya da bir bölümünde alınan ve tüm Türk yurttaşlarına uygulanan önlemler saklı kalmak koşulu ile, dolaşım ve göç özgürlüğünden bütünü ile yararlanacaklardır.”

“Madde 39) Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk yurttaşları Müslümanlarla özdeş medeni ve siyasal haklardan yararlanacaklardır.

Türkiye'nin tüm halkı, din ayırt edilmeksizin, yasa önünde eşit olacaktır.

Din, inanç ya da mezhep farkı hiçbir Türk Yurttaşının medeni ve siyasal haklardan yararlanmasına ve özellikle genel hizmetlere kabulüne, memurluğa ve yukarı derecelere ulaşmasına, ya da çeşitli meslekleri ve sanatları yapmasına bir engel sayılmayacaktır.

Herhangi bir Türk yurttaşının gerek özel ya da ticaret ilişkilerinde, gerek din, basın ya da her türlü yayın konusunda ve gerek toplantılarda herhangi bir dili serbestçe kullanmasına karşı hiçbir sınır konulmayacaktır.

Resmî dilin varlığı kuşkusuz olmakla birlikte, Türkçeden başka dil ile konuşan Türk yurttaşlarına yargıçlar önünde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri için gerekli kolaylıklar gösterilecektir.”

“Madde 40) Müslüman olmayan azınlıklara ilintili olan Türk yurttaşları hukuk bakımından ve fiilen öteki Türk yurttaşlarına uygulanan işlemlerin ve sağlanan güvencelerin tıpkısından yararlanacaklar ve özellikle, harcamaları kendilerince yapılmak üzere, her türlü yardım, dinsel ya da sosyal kurumları, her türlü okul ve benzeri öğretim ve eğitim kurumları kurma, yönetme ve denetleme ve buralarda kendi dillerini özgürce kullanma ve dinsel ayinlerini serbestçe yapma bakımından eşit bir hakka sahip bulunacaklardır.”

“Madde 41) Genel öğretim konusunda Türk Hükümeti, Müslüman olmayan yurttaşların önemli bir oranda yerleşmiş oldukları kentler ve kasabalarda, Türk yurttaşlarının çocuklarının ilk okullarda kendi dilleriyle öğretim görmelerini sağlamak üzere, gerekli kolaylığı gösterecektir. Bu hüküm Türk Hükümetinin söz konusu okullarda Türk dilinin öğretilmesini zorunlu kılmasına engel olmayacaktır.”

“Müslüman olmayan azınlıklara ilintili Türk yurttaşlarının önemli oranda bulundukları kentlerde ya da kasabalarda, bu azınlıklar Devlet bütçesi Belediye ya da benzeri bütçelerde eğitim, din, ya da yardım amacıyla genel gelirlerden verilecek paralardan yararlanma ve ödenek ayrılması konusunda hakça bir pay alacaklardır. Söz konusu paralar ilgili kurumların yetkili temsilcilerine ödenecektir.”

“Madde 42) Türkiye Hükümeti Müslüman olmayan azınlıkların aile ya da kişi statüleri konusunda, bu sorunların sözü geçen azınlıkların törelerine göre çözümlenmesine uygun her türlü hükümleri koymayı kabul eder.

İşbu hükümler Türkiye Hükümeti ile ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerinden oluşan özel Komisyonlarda düzenlenecektir. Anlaşmazlık olursa, Türkiye Hükümeti ile Milletler Cemiyeti Meclisi, birlikte, Avrupalı hukukçular arasından bir üst hakem atayacaktır.

Türkiye Hükümeti söz konusu azınlıkların Kiliseleri, Havraları, mezarlıkları ve öteki dinsel kurumlarına her türlü koruyuculuğu göstermeyi yükümlenir. Bu azınlıkların bugün Türkiye'de bulunan vakıflarına ve dinsel ve yardım kurumlarına her türlü kolaylığı gösterecek ve izinleri verecek ve yeni dinsel ve yardım kurumları kurulması için, benzeri öteki özel kurumlara sağlanmış olan gerekli kolaylıklardan hiçbirini esirgemeyecektir.”

“Madde 43) Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk yurttaşları, inançlarına aykırı ya da dinsel ayinlerini bozucu herhangi bir işlem yapmaya zorlanamayacakları gibi, hafta tatilleri gününde Mahkemelerde hazır bulunmaktan ya da herhangi bir yasal işlemin yapılmasından kaçınmaları nedeniyle, onların hiçbir hakkı ortadan kalkmayacaktır.

Bununla birlikte, bu hüküm söz konusu Türk yurttaşlarının, kamu düzeninin korunması bakımından, öteki tüm Türk yurttaşlarının bağlı olduğu yükümlerden bağışık kılmayacaktır.”

“Madde 44) Türkiye, işbu Kesimin yukarıdaki Maddelerinin, Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıklarına ilişkin bulunduğu ölçüde; uluslararası toplumu ilgilendirici nitelikte yükümler getirdiğini ve onların Milletler Cemiyetinin güvencesi altına konulmasını kabul eder. İşbu hükümler Milletler Cemiyeti Meclisinde çoğunlukla alınan bir karar olmaksızın değiştirilemeyecektir. Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya Milletler Cemiyeti Meclisinde işbu Maddeler konusunda, yöntemine uygun biçimde, çoğunlukla kabul edilecek olan herhangi bir değişikliği reddetmemeyi bu Antlaşma ile yükümlenirler.

Türkiye, Milletler Cemiyeti Meclisi üyelerinden her birinin bu yükümlülüklerden herhangi birine aykırılık olması ya da olma tehlikesi üzerine, buna Meclisin dikkatini çekmeğe yetkili olacağını ve Meclisin, duruma göre, uygun ve etkin sayılacak bir davranışta bulunabileceğini ve yönerge verebileceğini kabul eder.

Bundan başka, Türkiye, işbu Maddelere ilişkin hukuksal ya da edimsel sorunlarda, Türkiye Hükümeti ile bağıtlı öteki devletlerden herhangi biri ya da Milletler Cemiyeti Meclisi üyelerinden herhangi bir devlet arasında görüş ayrılığı ortaya çıkınca bu anlaşmazlığın, Milletler Cemiyeti Antlaşmasının 14. Maddesi uyarınca, uluslararası nitelikte bir anlaşmazlık gibi sayılmasını kabul eder.

Türkiye Hükümeti bu türden olan herhangi bir anlaşmazlığın, öteki Taraf istemde bulunursa, uluslararası Daimi Adalet Divanına götürülmesini kabul eder. Daimi Divan kararı istinaf edilemeyip Milletler Cemiyeti Antlaşmasının 13. Maddesi uyarınca verilmiş bir kararın güç ve hükmünün tıpkısına sahip olacaktır.”

“Madde 45) İşbu Kesim hükümleri ile Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıkları için tanınan haklar, Yunanistan tarafından da kendi topraklarında bulunan Müslüman azınlığa tanınmıştır.”⁹⁷¹

İmzalanan bu maddeler gereğince Türkiye yalnızca bünyesindeki Müslüman olmayan dini gruplara azınlık makamı vermiş, bu gruplar haricindekileri çoğunluğun bir parçası olarak görmüştür. Antlaşmadaki maddelerden çıkarılan Türkiye'deki azınlıkların ayırım yapılmadan toplumsal, ekonomik ve siyasi yaşama katılmasına müsaade edilerek her türlü kültürel hakka tabii tutulmuşlardır. Azınlıklar ibadet yerlerini açarak ibadet ve ayinlerini özgürce

⁹⁷¹ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s.103-106.

gerçekleştirebilirdi. Okullarında kendi dillerinde eğitim alarak, önemli günlerini kutlayabilirlerdi. Ayrıca yayın özgürlükleri de vardı. Tanınan tüm bu haklar Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin güvencesiyle gerçekleşecekti.⁹⁷² Ancak birkaç gayrimüslim grup 17 Şubat 1926 tarihinde kabul edilen Türk Medeni Hukuku'yla bazı haklarından feragat edeceklerdi.

Yukarıda bahsi geçtiği üzere Lozan Antlaşması'nın 42. Maddesi azınlıklara aile hukuku gibi konularda kendi dini hükümlerini uygulama hakkı tanıyordu. Ancak bu madde devletin egemenliğine bir müdahale gibi görülüyordu. Ayrıca daha önce sırasıyla 1862'de Rumlara 1863'te Ermenilere ve 1856'da Yahudilere verilen nizamnameler patrikhaneler ve Hahambaşılığın cemaat üzerindeki yetkilerini belirliyordu. Bu nizamnamelerin devlete aykırı görünmeyen hükümleri Lozan'dan sonra da uygulanmış fakat aykırı görülen hükümleri uygulanmamıştır. Bu da Yahudilere nazaran özellikle Rum ve Ermeni azınlıkların patrikhaneler, okullar ve vakıflar hususunda devletle sorunlar yaşamasına neden olmuştur.⁹⁷³ Lozan Antlaşması'ndan sonra çıkarılan 1924 Anayasası 88. maddesinde bulunan *“Türkiye’de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese Türk denir.”*⁹⁷⁴ İbaresıyla Türkiye’de yaşayan vatandaşlar resmî olarak Türk kabul ediliyordu. Türkiye’nin iç siyasette uyguladığı bu değişiklik Lozan’ın 42. Maddesiyle de alakalıydı. *“Türkiye, bu maddeyi çift hukukluğuna sebep olacağı gerekçesiyle problemlili bulmaktaydı.”* Başlayan Medeni Kanun çalışmaları neticesinde de Türkiye Cumhuriyeti’nin bünyesinde bulunan azınlıklarının haklarını temin etmek için kendinin yeterli olacağı söylüyordu. 1926 yılında çıkarılan Türk Medeni Kanunu ile kamuoyunun da etkisiyle önce Yahudiler daha sonra Ermeniler ve Rumlar aile hukuku konusunda Medeni Kanun’a uymayı kabul ederek da Lozan’ın 42. Maddesinden feragat ettiler. Sırasıyla Katolikler ve Protestanlar da bu maddeden feragat etti. Artık aile hukukunda tüm halk için Medeni Kanun geçerli olacaktı. Hükümet, azınlıkların bu tutumunu hoşnutlukla karşıladı.⁹⁷⁵

Lozan Antlaşması’nda azınlıklarla ilgili en önemli konulardan biri de Türkiye ve Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesidir. 30 Ocak 1923’de imzalanan *“Türk ve Rum Nüfus*

⁹⁷² Hasan Tunç, “agm”, s.220-221.

⁹⁷³ Reyhan Gülşen, “Türkiye’deki Musevilerin Lozan’daki Haklarından Feragati ve Hahambaşılık Makamının Yetkilerinin Kısıtlanması”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt 10., Sayı 1., 2021, s.5.

⁹⁷⁴ 1924 Anayasası, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1924-anayasasi/>, (Erişim Tarihi: 22.04.2022 23:23).

⁹⁷⁵ Ramazan Erhan Güllü, “Lozan Antlaşması Sonrası Türkiye’nin Azınlıklara Yönelik Politikaları”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt 7., Sayı 2., 2018, s.275-277.

Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol” başlıklı belgeyle iki ülke arasındaki nüfus değişiminin nasıl olacağı saptandı. Protokole göre:

“Madde 1. Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininde Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyrukluların, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine girişilecektir.

Bu kimselerden hiçbiri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye’ye ya da Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan’a dönerek orada yerleşmeyecektir.

Madde 2. Birinci maddede öngörülen mübadele:

- a) İstanbul’da oturan Rumları,
- b) Batı Trakya’da oturan Müslümanları kapsamayacaktır,” deniyordu.

Ayrıca 1912 yasasının sınırladığı şekilde İstanbul içinde bulunan 30 Ekim 1918’den (Mondros Mütarekesi) önce yerleşen tüm Rumlar, İstanbul’da oturuyor sayılacaktı.⁹⁷⁶

Protokol gereğince mübadelenin düzenini sağlamak için bir komisyon kurulacaktı. Komisyon üyeleri I. Dünya Savaşı’na katılmamış Türk ve Yunanlardan oluşacak ve tarafsızlık başkanı bulunacaktı. Fakat komisyon üyelerinin anlaşmazlığı nedeniyle konu *Milletler Cemiyeti’nden La Haye Daimi Adalet Divanı’na* taşındı. Ancak Divan da anlaşmazlıkları çözemedi ve iki ülke arasındaki ilişkiler gerginleşerek her ülke içinde bulunan azınlıkların mallarına el koymaya başladı. Yaşanan olayların sonucunda iki ülke arasındaki gerginliğin son bulması için 1926 yılında bir antlaşma imzalandı. Fakat Türkiye ve Yunanistan arasında belirsizlikte kalan mübadele meselesini sona erdiren çözüm 10 Haziran 1930 tarihindeki antlaşma olmuştur. Bu antlaşmayla “geldikleri ve doğdukları yer ne olursa olsun İstanbul’daki Rumlarla, Batı Trakya’daki Türklerin hepsi yerleşmiş sayıldı.” Azınlıkların malları hakkında da düzenleme yapıldı.⁹⁷⁷

3.3. İki Savaş Arası Dönem’de Türkiye ve Polonya’da Azınlıklar Meselesinin Karşılaştırılması

Polonya ve Türkiye arasında azınlıklar konusunda yapılacak bir karşılaştırma için üzerinde durulacak ilk nokta iki ülkedeki azınlık anlayışının niteliğidir. Çünkü bu noktada önemli bir fark söz konusudur. Polonya’da azınlık kavramı ırksal aidiyeti temsil eder. Yani Polonyalı olmayan milletler azınlık sayılmaktadır. Böylece ülke içinde bulunan unsurlar dinî birer topluluk olarak değil de azınlık olarak görür. Türkiye’deyse, Osmanlı İmparatorluğu bazında düşünüldüğünde azınlık kavramı dinî aidiyete dayalıdır. Millet sistemi adı verilen düzen, ırk temeline değil din/mezhep temelinde dayalıydı. Toplum Müslim/Gayrimüslim

⁹⁷⁶ İsmail Soysal, *age*, s.185.

⁹⁷⁷ Nilgün Atıcı Köktaş-Hakkı Büyükbay, “agm”, s.7-8.

olarak ayrılmıştı. Bu ayrıma işaret edildikten sonra iki devlet içerisindeki azınlıkların durumuna bakılabilir.

Polonya'nın 1772 yılından itibaren yaşadığı bölünmeler Polonyalı olmayan diğer milletlerin Polonya devleti sınırları içerisinde kalmasına neden oldu. Prusya, Avusturya ve Rusya tarafından bölünen devlet bu üç bölücü gücün yarattığı nüfus problemleriyle daha sonraki yıllarda da karşılaşacaktır. XVIII. yüzyıldaki bölünmelerden azınlık problemini devralan Polonya, 1918'de yeniden bağımsız olduğunda bu problemin çözümü için siyasal süreçler geçirecektir. Gerek anayasal metinlerinde azınlıklara yer verdiği maddelerle gerekse uluslararası antlaşmaların getirdiği hükümlerle bu problemi çözmeye çalışacaktır.

Türkiye ise azınlıklar sorununu Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralacaktır. Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki Rumlar, Yahudiler ve Ermeniler Müslüman olmayan unsurlar olarak devlet içerisinde bazı haklara sahip olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Gayrimüslimler Osmanlı için özellikle XIX. ve XX. yüzyılda büyük sorunlar oluşturmuştur. Yabancı devletlerin müdahaleleri imparatorluk üzerinde baskı kurmuştur. Bu problemleri devralan Türkiye Cumhuriyeti sorunu çözmek için Polonya'yla benzer yollardan geçmiştir.

XVIII. yüzyılda yaşanan Fransız İhtilali sonucunda ortaya çıkan milliyetçilik akımları ve yarattığı self determinasyon anlayışı, Osmanlı İmparatorluğu gibi çok uluslu yapıları etkilemiştir. Bu süreç imparatorluğun azınlık haklarını da içeren iki fermanı ilan etmesine sebep olmuştur. 1839'da çıkan Tanzimat Fermanı'yla Osmanlı vatandaşlarının can ve mal güvenliği sağlanmıştır. 1856 yılında çıkarılan Islahat Fermanı ise daha özelde gayrimüslimlerin haklarına atıfta bulunuyordu. İmparatorluğun tebaasına sunduğu hakları bir belgeyle garantilemesinin ardında Batı etkisi yatmaktaydı. Benzer bir durum daha geç bir tarihte Polonya'da da bulunmaktadır. I. Dünya Savaşı'nın yarattığı sınır değişiklikleri Polonya gibi bu değişikliğe maruz kalan birkaç ülke içerisinde azınlık gruplarının kalmasına neden olmuştur. Bu nedenle azınlık gruplarının bulunduğu devlet içerisinde himayesini belirlemek için düzenlemeler yapılması talep edilmiştir. Milletler Cemiyeti'ne bağlı olarak yürütülen bu düzenlemeden Polonya da nasibini almıştır ve devlet, azınlıklara dil, din, eğitimin yanı sıra birçok ayrıcalığı garanti eden bir anlaşmayı imzalamak durumunda kalmıştır.⁹⁷⁸ 28 Haziran 1919 tarihinde Polonya'nın imzaladığı Azınlık Antlaşması diğer ülkelerinkine göre azınlıklar

⁹⁷⁸ Paul Robert Magocsi, *A History of Ukraine*, University of Toronto Press Incorporated, Canada 1996, s.525.

lehine en detaylı hükümlerin yer aldığı anlaşma olmuştur.⁹⁷⁹ İki ülkenin de batının güçlü devletlerinin baskısıyla yüklendikleri sorumluluklar benzeşebilir. Türkiye bu hakları daha erken bir dönemde temin etmek zorunda kalmıştır. Ancak Polonya'nın 1919 yılında imzaladığı antlaşma hükümlerinde azınlıklara sunduğu hakların Tanzimat ve Islahat Fermanlarından daha geniş kapsamlı olduğunu belirtmek gerekir.

Azınlık haklarının belirlenmesi noktasında temel araçlardan biri anayasalardır. Bu bağlamda iki ülkedeki anayasaları karşılaştırmak yerinde olacaktır. Polonya'nın 1921 Anayasası'na bakıldığında anayasanın "Vatandaşların Genel Görev ve Hakları" başlıklı V. bölümü azınlık haklarına yer verir. Bu bölümde yer alan 95. maddeyle Polonya Cumhuriyeti'nde yaşayan herkese milliyet, dil veya din ayrımı yapmaksızın yaşam özgürlüğü tanınmış ve mülkiyet hakkının korunması garanti edilmiştir. 96. madde tüm vatandaşları kanun önünde eşit tutar. 101. maddeyle her vatandaşa devlet sınırları içinde seçme, göç etme, malını taşıma ve özgür meslek seçimi hakkı tanınır. 104. madde her vatandaşa yasaları ihlal etmediği sürece fikir özgürlüğü sunar. 109. madde her vatandaşa vatandaşlığını koruma, anadilini ve ulusal özelliklerini geliştirme hakkı verir. Ayrıca devletin özel tüzükleri Polonya Devleti'ndeki azınlıklara genel özyönetim birliklerinin sınırları içinde, kamu hukuku niteliğine sahip özerk azınlık birliklerinin yardımıyla, ulusal niteliklerinin tam ve özgürce gelişmesini garanti edecektir. Devlet bu faaliyetlerle ilgili gerektiğinde kontrol etme ve mali olanaklarını destekleme hakkına sahiptir. 110. madde ulusal, dini veya dilsel azınlıklara mensup Polonya vatandaşlarını diğer vatandaşlarla aynı haklara sahip tutar. Azınlıklar, masrafları kendilerine ait olmak üzere hayır kurumları, dini ve sosyal kurumlar ve eğitim kurumlarını serbestçe kullanma hakkına sahiptir. Bu kurumlarda kendi dillerinde ve dinlerinin hükümlerine riayet edebilirler. 111. madde tüm vatandaşlara vicdan ve din özgürlüğü garanti eder. Hiçbir vatandaş, dini inançları nedeniyle diğer vatandaşların sahip olduğu hakların kısıtlanmasına maruz kalmaz. Ayrıca tüm Polonya sakinleri kamu düzenine ve genel ahlaka aykırı olmadıkça dinlerini kamuda ve özelde özgürce açıklama ve dinlerinin ayin veya emirlerini yerine getirme hakkına sahiptir. 113. maddeyle devlet tarafından tanınan her dini cemaatin toplu ve kamu hizmetleri düzenleme hakkına sahip olduğunu açıklar. 115. madde dini azınlıkların kiliseleri ve yasal olarak örgütlenmiş diğer dini topluluklar, kanuna aykırı kurallar içermedikçe kendi yasalarına göre yönetilirler.

⁹⁷⁹ Ayşe Füsün Arsava, *Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi, Ankara 1993, s.11.

Yukarıdaki maddelere bakıldığında 1921 Polonya Anayasası'nın azınlıklara yasalara aykırı tutumları olmadıkça Polonyalılarla eşit şartlar sağladığı görülür. Buna karşılık Türkiye'de 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu azınlıklarla ilgili bir madde bulundurmaz. Azınlıklarla ilgili Türkiye'de baz alınabilecek anayasa 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'dur. Bu anayasanın 5. bölümü "Türklerin kamu hakları" başlığıyla genel hak ve özgürlükleri ele alır. İlgili bölümün 88. maddesinde yer alan "Türkiye'de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese Türk denir," ifadesi oldukça önemlidir. Çünkü burada bir vatandaşlık tanımı söz konusudur ve bu tanıma göre Türkiye'de yaşayan herkes Türk sayılmıştır. Aynı madde Türk vatandaşlığının nasıl kazanılacağını açıklar. 1921 Polonya Anayasası'nda böyle bir vatandaşlık tanımı bulunmaz. Yalnızca 88. maddeyle vatandaşlığın hangi yollardan elde edildiğinden bahseder. Vatandaşlık bakımından herkesi Türk sayan 1924 Anayasası kişisel hak ve özgürlükleri açıklarken Türk ifadesini kullanır. Böylelikle yalnızca 75. maddede kimsenin din ve mezhebinden dolayı kınanmaması gerektiğiyle ilgidir. Kanuna aykırı hükümler bulunmadıkça her türlü dini törenlerin yapılması serbest bırakılmıştır.

İki devletin azınlıklara yaklaşımı da bir karşılaştırma unsurudur. 1919'da Paris Barış Konferansı'nda Polonya temsilcisi olan Roman Dmowski'nin azınlıklara yönelik düşüncelerine bakalım. Dmowski'nin azınlıklara yerel özerklik ya da özel statü tanınmayacağını belirten programı azınlıkları göz ardı ediyor ve daha özelde Yahudilerin bahsi geçtiğinde açıkça bir düşmanlık göstergesi sergiliyordu. Polonyalı olmayanlar ulusal topluluğa hemen entegre edilmeliydi. Bunu ulusal bir devlet modeline dayandıran Dmowski, dili Lehçe, dini Roma Katolikliği olan bir devlet istiyordu. Böyle olmazsa azınlıkların varlığı devletin sosyal yapısını zayıflatacaktı. Bunun yanı sıra doğuda kalan azınlıklıkları uzlaşma karşılığında Ruslara kaybedilecek pazarlık payı olarak görmekteydi. Ve azınlık meselesi çözülmediği takdirde Polonya'nın dinamizmini tüketecekti. Dmowski'nin lideri olduğu Ulusal Demokrat Parti'nin tavrı da Yahudileri düşman gibi göstermekten yanaydı. Yahudilerin dilleri, dinleri ve gelenekleri gereği Polonyalılardan oldukça farklı oluşu Dmowski'de Yahudilere karşı bir nefrete sebep oluyordu. Ayrıca Yahudilerin Polonya'da orta sınıfın oluşmasını engellediğini düşünüyor, Yahudi tehdidine karşı önlemler alınmasını istiyordu.⁹⁸⁰ Bunun üzerine Polonyalı siyasi partiler Yahudi tehdidine karşı çözümler üretmeye başladı. Endecja (Ulusal Demokratlar) yönetimi Yahudilerin Polonya'dan tamamen sınır dışı edilmesini savunuyordu. Ilımlımlılar ise Yahudilerin Polonya ekonomisi, eğitimi, kültürü ve

⁹⁸⁰ Mieczysław B. Biskupski, *The History of Poland*, Second Edition, Greenwood, California 2018, s.59-61.

siyaseti üzerindeki etkisinin sınırlandırılması yönünde olmuştur.⁹⁸¹ Dmowski'nin tutumuna karşın devlet başkanı Jozef Pilsudski'nin tutumu birçok konuda olduğu gibi azınlıklar konusunda da farklıdır. Pilsudski Polonya içindeki azınlıkları devletin büyüklüğünden kaynaklı görüyordu. Azınlıkları Polonizm aracılığıyla bütünleştirerek etnik, dilsel ve dini çeşitlilikleri koruma düşüncesindeydi. Polonya'da etkin bir siyasi partinin ve yönetimdekilerin bir azınlık unsuruna karşı bu tutumuna bakıldığında Türkiye'de etkin siyaset içerisinde böyle bir tutumun ya da açıkça bir düşmanlığın söz konusu olmadığı görülür. Herhangi bir ırka ya da dinî azınlığa yönelik olarak Türkiye bir ötekileştirme hareketi içerisinde bulunulmamıştır.

1919 Azınlık Antlaşması ve 1921 Polonya Anayasası azınlıklara geniş haklar tanımıştı. Ancak devletin bu hakların uygulanmasına ne derecede olanak tanıdığına bakıldığında gerekli ortamı ve şartları tam olarak sağlayamadığı açıktır. Özellikle Yahudiler ve diğer azınlıklar, Azınlıklar Antlaşması tarafından garantilenen hakları kullanmakta zorlanmışlardır. Polonya Devleti içerisinde azınlıkların ana dillerinde eğitim alması ve devletin azınlıkların temel eğitim faaliyetleri için finansal destek sağlamakla yükümlü olmasına rağmen gerçekte bunu uygulamak oldukça zor olmuştur. Ayrıca burada unutulmaması gereken bir şey Polonya'nın yeniden kurulmasıyla ortaya çıkan ulusal duyguların yoğunluğudur. Bu da azınlık haklarının Polonyalı siyasilere tabi olduğu anlamına gelir. Yani anayasa tüm vatandaşların haklarını garanti etse de gerçekte azınlıkların hakları, kendini Polonya milletinin çıkarının savunucusu gören devletin taleplerine dayalıdır.⁹⁸² Ayrıca 1921 Polonya Anayasası'nda 95. ve 101. maddelerle resmî olarak güvence altına alınan eşitlik ve kültürel özerklik gibi haklar, Polonya hükümetinin tasarladığı ulusal birliğin amaçlarıyla örtüşmemekteydi.⁹⁸³

1930'larda artan Polonya milliyetçiliğinin temelinde etnik azınlıkların ülke içinde büyük bir orana sahip olması sebebi yatmaktaydı. Buna bağlı hükümette artan otoriterlik ve antisemitizm etnik azınlıklara sert hamleler yapılmasına neden oluyordu. Hatta 1937'de milliyetçi bir tutum sergileyen, antisemitik programlı ve şovenist tavırlarıyla ünlü Ulusal Birlik Kampı kuruldu. Polonyalı halkın bir kısmı da bu tavırları destekliyordu ve birkaç

⁹⁸¹ Anita Prazmowska, *Poland A Modern History*, I.B. Tauris and Co Ltd, London/New York 2010, s.104.

⁹⁸² Anita Prazmowska, *Poland A Modern History*, I.B. Tauris and Co Ltd, London/New York 2010, s.106.

⁹⁸³ Norman Davies, *God's Playground A History of Poland Volume II 1795 TO Present*, Colombia University Press, New York 2005, s.300.

milliyetçi, faşist çete grubu ortaya çıktı.⁹⁸⁴ Milliyetçi gruplar Yahudi dükkanlarını boykot ediyor ve Yahudi karşıtı gösteriler düzenliyorlardı. 1930'ların sonunda Polonya Gençlik Örgütü tarafından Yahudi öğrenci kaydını toplam Yahudi nüfus oranının %10'undan da az sınırlandırılan uygulama gerçekleşti. Aynı zamanda Polonya'daki üniversitelerde Hristiyan ve Yahudi öğrencileri ayıran getto sıraları oluşturuldu. Bu sırada hükümet Yahudilere yönelik şiddeti kınarken ekonomik bir boykotun yeterli olduğunu söylüyordu. Fakat bu kınama bir şeyi değiştirmede ve fiziksel şiddet olayları arttı.⁹⁸⁵

Bahsi geçen sınırlamalar yalnızca Yahudiler için geçerli değildir. 1930'lardaki milliyetçi radikalizm Ukraynalı azınlığı da etkiledi. Ukraynalıların Polonya'ya karşı tutumları neticesinde Polonya'da Ukrayna dilinde eğitim kısıtlandı. Polonyalı gazilere Ukrayna bölgelerinde çiftlik arazileri verilirken, yerel topluluğa toprak hakkı tanınmadı. Ukrayna bölgeleri pasifize edilmeye başlandı. Bazı Ukraynalılar polis ve ordu tarafından tutuklandı. Ukraynalı kültür merkezleri ve okulları kapatılmaya başlandı. Ancak en acımasızca tutum Bereza Kartuska adlı gözaltı ve toplama kampının kurulması oldu.⁹⁸⁶ Kampa Ukraynalı ve Belaruslu birçok milliyetçinin gönderildiği bilinir. Bu örnekler Polonya'da Azınlıklar Antlaşması ya da 1921 Anayasası'yla vadedilen özgürlüklerin uygulanamadığını yeterince açıklar niteliktedir. Zaten 1934 yılında Polonya Dışişleri Bakanı Josef Beck Azınlıklar Antlaşması'nın artık Polonya'yı bağlamadığını ifade etmiştir.

Polonya'nın imzaladığı Azınlıklar Antlaşmasına benzer şekilde Türkiye'de de azınlık hakları büyük ölçüde uluslararası antlaşmalarla belirlenmiştir. I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu'na imzalatılan Sevr Barış Antlaşması azınlıklarla ilgili hükümler barındırıyordu. Ancak antlaşmanın meclis tarafından onaylanmamasıyla getirdiği hükümler de geçersiz kaldı. Türkiye'de yaşayan azınlıkların durumunun ne olacağı ve azınlıklara ne gibi haklar tanınacağı konuları için nihai karar Lozan Antlaşması'yla verilmiştir. Lozan Konferansı sırasında Türkiye'nin tutumu sayesinde azınlıklar kavramı Müslüman olmayan grupları nitelemek için kullanılmıştır. Aksi hâlde Batılıların görüşlerine göre Türkiye'deki azınlıklar dil ve ırk ayrımına göre şekillenecek ve bazı Müslüman unsurlar da azınlık

⁹⁸⁴ Norman Davies, *Hearth Of Europe The Past In Poland's Present*, Oxford University Press, New York 2001, s.111.

⁹⁸⁵ Samuel D. Kassow, "Bundist Counterculture in Interwar Poland Book Reviews", *East European Jewish Affairs*, Vol. 40., No.2., 26 Aug 2010, s.173

⁹⁸⁶ Norman Davies, *Hearth Of Europe The Past In Poland's Present*, Oxford University Press, New York 2001, s.302.

sayılacaktı (Kürtler gibi). Bu durum Polonya ve Türkiye'nin azınlıklarla ilgili imzaladığı anlaşmalardaki durumu farklı kılar. Lozan Antlaşması'nın 37-45. maddelerinde bulunan Türkiye'deki azınlıklarla ilgili hükümlere genel olarak bakılacak olursa, Türkiye Hükümeti, doğum, milliyet, dil, soy ya da din ayırt etmeksizin, Türk halkının tümünün yaşam ve özgürlüklerini, en geniş biçimde korumayı yükümlenecektir. Ayrıca Türkiye'nin tüm halkı kamu düzeni ya da genel ahlakla uyuşmazlık göstermeyen her din, mezhep ya da inanışın özgürce kullanılması hakkına sahip olacaktır. Müslüman olmayan azınlıklar, dolaşım ve göç özgürlüğünden faydalanabilecektir. Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk vatandaşları Müslümanlarla eşit medeni ve siyasi haklardan yararlanacaklardır. Türkiye'nin tüm halkı din ayırt edilmeksizin yasalar önünde eşit olacaktır. Bunun yanı sıra azınlıkların kiliseleri, havraları, mezarlıkları ve diğer dinsel kurumlarının her türlü koruyuculuğu Türkiye hükümeti tarafından yüklenilir. Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk yurttaşları, inançlarına aykırı ya da dinsel ayinlerini bozucu bir işlem yapmaya zorlanmayacaktır. Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıkları için tanınan haklar, Yunanistan tarafında da kendi topraklarında bulunan Müslüman azınlığa da tanınmıştır.⁹⁸⁷ Lozan Antlaşması'yla Müslüman olmayan dinî gruplar azınlık olarak görülmüş ve bu grup haricindekiler azınlık statüsünde olmamıştır. Lozan Antlaşması'nın azınlıklarla ilgili maddelerinden yapılan genel bir çıkarımla Türkiye'deki azınlıkların ayırım yapılmadan ekonomik, toplumsal ve siyasi yaşama katılmasına imkân tanındığı ve her türlü kültürel hakka tabii tutulduğu görülür. Ancak 1924 Anayasası'nda bulunan *“Türkiye’de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese Türk denir.”* ibaresiyle Türkiye’de yaşayan her vatandaş resmî olarak Türk sayılmıştır. Ayrıca Türkiye’de Medeni Kanun’un hazırlanması neticesinde Türkiye Cumhuriyeti bünyesinde bulunan azınlıkların haklarını temin etmek noktasında kendini yeterli görüyordu. 1926’da ilan edilen Medeni Kanun’la Yahudiler, Ermeniler ve Rumlar Lozan’ın 42. maddesinde yer alan aile hukuku hükmünden feragat ederek Medeni Kanun’a uymayı kabul ettiler.⁹⁸⁸ Polonya’nın içerisinde bulunduğu mevcut siyasi koşullar nedeniyle 1919 tarihli Azınlıklar Antlaşması’nın uygulamada başarısız olmasına karşın Türkiye’de düzen ve güvenlik içerisinde tesis edilmiş bir yol vardır.

Polonya ve Türkiye'nin azınlıklar meselesinde ayrıldığı bir durum da Türkiye’de Rum nüfusa yönelik mübadeledir. Lozan Antlaşması’nda “Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine

⁹⁸⁷ İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s.103-106.

⁹⁸⁸ Ramazan Erhan Güllü, “Lozan Antlaşması Sonrası Türkiye’nin Azınlıklara Yönelik Politikaları”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt 7., Sayı 2., 2018, s.275-277., ss.268-298.

İlişkin Sözleşme ve Protokol”le Türk ve Yunan toprakları arasında gerçekleşecek bir nüfus mübadelesi yapılmıştır. Polonya’daysa sınırlar içinde kalan etnik azınlıklara yönelik böyle bir değişim mevzu bahis değildir.

Polonya’da pek de olumlu seyretmeyen azınlık politikalarına karşı azınlık gruplarının birçok siyasi parti faaliyetinde bulunduğu görülür. Örneğin Polonya’da Yahudi azınlığın yürüttüğü partilerden olan Bund, oldukça güçlü bir taraftar kitlesine sahipti. Bunun yanı sıra Ukrayna Ulusal Demokrat Parti, Ukrayna ve Galiçya Komünist Partileri, Ukrayna Sosyal Demokrat Partisi, Ukrayna Sosyalist-Radikal Partisi, Alman Sosyalist İşçi Partisi, Genç Alman Partisi gibi çeşitli partiler bulunmaktaydı. Türkiye’deyse azınlıkların kurduğu siyasi bir parti bulunmamaktadır.

SONUÇ

XX. yüzyılın ilk yarısı dünya tarihini derinden etkileyen iki önemli olaya sahne oldu: I. ve II. Dünya Savaşları. İnsanların düşünce, yönetim ve hayat tarzlarını, tarihin belirli bir döneminden çok daha fazla değiştiren bu iki büyük savaş, özellikle iki ülkenin tarihinde kırılma etkisi yaratan önemli bir dönüm noktası oldu. Polonya ve Türkiye, iki dünya savaşı arasındaki dönemde birtakım benzer süreçler yaşadı.

Çalışmada ilk olarak ele aldığımız sınırların belirlenmesi hususu İki Savaş Arası Dönem’de iki ülkenin de üzerinde çokça uğraştığı meselelerden biri olmuştur. Farklı iki coğrafyada bulunan Polonya ve Türkiye’nin meseleye çözüm bulmak amacıyla izlediği politikada benzerlikler olduğu görülmüştür. İki ülkenin de sınırlarının çizilmesinde başvurduğu yol uluslararası görüşmeler ve antlaşmalarda birleşmiştir. Polonya, sınırlarının belirlenmesini Versay Antlaşması ve Riga Antlaşması’yla sağlarken Türkiye’ye, Lozan Antlaşması aracılığıyla sağlamıştır. Benzer bir tutumla I. Dünya Savaşı öncesi eski sınırlara dönüşü kendine hedef alan iki ülkenin imzaladığı nihai sınır antlaşmalarında bu tutumlarında çoğunlukla başarı sağladıkları görülür. Sınırlar meselesinin halledilmesinde iki ülkeyi ayıran en büyük fark Türkiye’de bir Millî Mücadele Dönemi yaşanmış olmasıdır. Türkiye topyekûn mücadeleyle sağladığı bağımsızlığın meyvesini daha kararlı ve güvenli sınırlara sahip olmakla almıştır. Polonya ise II. Dünya Savaşı’nın yıkıcı etkisini birçok konuda olduğu gibi sınırlar konusunda da en derinden hissetmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünü teşkil eden ve bağımsızlık yolunda atılan adımların temelini oluşturan anayasa konusunda iki ülkeyi hem birleştiren hem ayırtıran durumlar tespit edilmiştir. Öncelikle iki ülkenin anayasal tarihsel süreçlerinde göze çarpan farklılıklar büyüktür. Polonya’da XVI. yüzyıla uzanan anayasal gelenekler, Türkiye’deki tarihsel süreç düşünüldüğünde çok daha erken bir döneme rastlamaktadır. Ancak İki Savaş Arası Dönem’deki duruma bakıldığında, iki ülkenin de bağımsızlık yolunda olağanüstü şartlarda hazırladığı ilk anayasaları kurulan hükümetlerin ülkenin bağımsızlığı için bir meşruluk kaynağı olarak kullandığını gösterir.

İki Savaş Arası Dönem’de anayasalar arasındaki farklılıkların başında Polonya’daki kuvvetler ayrılığı ve güçlü parlamenter sistem, Türkiye’deyse kuvvetler birliğinin hâkim olması gelir. 1921 Polonya Anayasası’nın 1921 Teşkilat-ı Esasiye ve 1924 Teşkilat-ı Esasiye’ye göre daha kapsamlı olması da bir ayrımdır. Ayrıca Polonya’nın geçmiş anayasa geleneklerini benimsemesini de onu Türkiye’de yapılan anayasalardan farklı kılmıştır.

Çalışmanın üçüncü ve son kısmını oluşturan azınlıklar meselesinde iki ülkenin meseleyi çözmeye yönelik girişimlerinde benzer adımlar attığına yönelik sonuçlar elde edilmiştir. Uluslararası antlaşmaların himayesinde iki ülke de içerisinde bulunan azınlıklara haklar sağlamıştır. Antlaşmalar içerisinde iki ülkedeki azınlıkları ayıran en büyük farklardan birinin Lozan Antlaşması'nda Türkiye'deki yalnızca Müslüman olmayan unsurların azınlık olarak sayılmasıdır. Polonya'nın 1919'da Milletler Cemiyeti dahilinde imzaladığı Azınlıklar Antlaşması'nda böyle bir ayrımın söz konusu olmadığı görülür. Aslında iki ülkeyi azınlıklar konusunda ayıran en temel fark da Polonya'da ırka dayalı bir azınlık anlayışı, Türkiye'de ise dini aidiyete dayalı bir azınlık anlayışının esas olmasıdır. Bu fark İki Savaş Arası Dönem'de iki ülkenin azınlık siyasetinde de etkili olmuştur.

Çalışmanın sonucunda genel olarak söylenebilecek bir yargı İki Savaş Arası Dönem'de Türkiye'de Millî Mücadele Dönemi'nin yaşanmasının Polonya ve Türkiye arasındaki en büyük fark olduğudur. Millî Mücadele Dönemi Türkiye'yi Polonya'dan farklı bir askeri politika içerisine sokmuştur. Ancak elde edilen zaferden sonra Türkiye'nin Polonya'dan farklı olarak sınırlar ve azınlık entegrasyonunda daha başarılı ve istikrarlı bir tutum sergilemesi de Millî Mücadele'nin bir sonucudur. Türkiye'nin bu başarısında Atatürk'ün siyasi ve askerî liderliği inkâr edilemez. İki Savaş Arası Dönem'de Türkiye'nin Atatürk gibi bir lidere sahip olması Türkiye'yi bağımsızlık sürecinde diğer ülkelere örnek olarak kılmıştır. Polonya'da ise Jozef Pilsudski ülkenin bağımsızlığı ve siyasetinde etkin lider olarak karşımıza çıkar. Ancak Pilsudski başkomutanlık ve cumhurbaşkanlığı görevini bilfiil taşımamıştır. Pilsudski'nin 1926'da gerçekleştirdiği darbe eylemi de önemli bir ayrıntıdır. Türkiye'de böyle bir darbe gerçekleşemediği gibi tek partili bir yönetim hâkimdir.

Tüm bu gelişmelere bakıldığında farklı bölge, kültür ve din eksenli iki ülkenin İki Savaş Arası Dönem'de modern bir devlet kurma yolunda benzer sorunlarla benzer süreçler geçirdiği, bu sorunlara zaman zaman benzer zaman zaman farklı çözümler ürettiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

ACUN, Fatma, “Modern Çağda Uygarlık Tarihçiliği ve Arnold Toynbee”, *Dünyada Tarihçilik*, Ahmet Şimşek (Ed.), Pegem Akademi, Ankara 2017.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Yönetimi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.

AKŞİN, Abtülhat, *Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

Akulov, Mikhail, *War Without Fronts: Atamans and Commissars in Ukraine, 1917-1919*, Harvard University, Cambridge-Massachusetts 2013.

ALPKAYA, Gökçen-Alpkaya-Faruk, *20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.

ARIK, Sabire, *Kuruluştan XVII. Yüzyıla Polonya Tarihi*, Köksav Yayınları, Ankara 2010.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.

ANDERSON, Malcolm, *Frontiers Territory and State Formation in the Modern World*, Oxford Polity Press, UK 1998.

ARSAVA, Ayşe Füsün, *Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi, Ankara 1993.

ATASOY, Emin, IGOR, Jelen, WENDT, Jan. A., Recep Efe, “Orta Avrupa’da Polonya’nın Jeostratejik ve Jeopolitik Konumu 1918-1939”, *Sosyal Bilimler Işığında Polonya Cumhuriyeti*, Emin Atasoy-Jan A. Wendt (Ed.), Beta Yayıncılık, İstanbul 2017.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III, 5. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.

ATAY, Falih Rıfkı, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2009.

ATEŞ, Davut, *Uluslararası Örgütler*, Dora Yayıncılık, Bursa 2016.

ATEŞ, Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, 10. Baskı, Der Yayınları, İstanbul 2003.

-----, *Türk Devrim Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 2003.

Atlas Historyczny Swiata, Panstwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, Warszawa-Wrocław 1986.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, Yükselen Matbaası, İstanbul 1966.

BAYUR, Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.III., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s.22-34. Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, 20. Baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1996.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.

BERKES, Niyazi, Ahmet Kuyaş (hazl.), *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

BISKUPSKI, Mieczysla B. *The History of Poland*, Second Edition, Greenwood, California 2018.

BİLGE, A. Suat- ESMER, Ahmet Şükrü- GÖNLÜBOL, Mehmet vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası Ankara 1969.

BLOBAUM, ROBERT, “Criminalizing the ‘Other’: Crime, Ethnicity and Antisemitism an Early Twentieth-Century Poland”, *Antisemitism and its Opponents in Modern Poland*, Robert Blobaum (Ed.), The National Council for Eurasian and East European Research (NCEEER), Washington 2006.

BLOCH, Marc, “Avrupa Toplamlarının Karşılaştırmalı Tarihi İçin”, Ali Boratav (çev.) *Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde*, Ali Boratav (drl.), Kırmızı Yayınları, İstanbul 2007, ss.33-81.

-----, *Feodal Toplum*, Mehmet Ali Kılıçbay (çev.), Savaş Yayınları, Ankara 1983.

-----, *Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği*, Ali Berkay (çev.), İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

BREISACH, Ernst, *Tarihyazımı*, Hülya Kocaoluk (çev.), Yapı Kredi Yayınları, 3.Baskı, İstanbul 2018.

BOZKURT, Mahmut Esat, *Atatürk İhtilali*, Türpaş, İstanbul 2003.

BURKE, Peter, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, Mehmet Küçük (çev.), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2002.

CROLL, Kirsteen Davina, *Soviet-Polish Relations, 1919-1921*, University of Glasgow Department of Central and East European Studies, Submitted in Fulfilment of The Requirements For The Degree of Doctor of Philosophy, September 2008.

DAVIES, Norman, *Avrupa Tarihi*, Mehmet Ali Kılıçbay (çev.), İmge Kitabevi, Ankara 2011.

-----, *God's Playground A History of Poland Volume II 1795 to Present*, Colombia University Press, New York 2005.

-----, *Hearth Of Europe The Past In Poland's Present*, Oxford University Press, New York 2001.

DONNAN, Hastings-WILSON, Thomas M., *Borders Frontiers of Identity, Nation and State*, Oxford International Publishers, New York 2001.

ERDOĞAN, Mustafa, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, 4. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara 2003.

ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri Cilt I*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.

-----, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt 1., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.

FROST, Robert, *The Oxford History of Poland-Lithuania Volume I: The Making of the Polish-Lithuanian Union, 1385-1569*, Oxford University Press, New York 2015.

GIDDENS, Anthony, *Ulus Devlet ve Şiddet*, Cumhur Atay (çev.), Kalkedon Yayınları, İstanbul 2008.

GOLOĞLU, Mahmut, *Milli Mücadele Tarihi I Erzurum Kongresi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

-----, *Milli Mücadele Tarihi II Sivas Kongresi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

-----, *Milli Mücadele Tarihi III Üçüncü Meşrutiyet (1920) Birinci Millet Meclisi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

GÖZLER, Kemal, *Türk Anayasaları*, 1. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa 1999.

GRABSKI, Stanisla, *The Polish-Soviet Frontier*, London 1943.

Grişin, Yakov Yakovleviç, *Polonyalı Sürgünlerin Gözüyle Kazan ve Kazan Türkleri (17. ve 19. Yüzyıllar Arası)*, Muhammet Şen (çev.), Selenge Yayınları, İstanbul 2019.

GÜLER, Ali, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Azınlıklar*, Türkar, Ankara 2007.

GÜNAY, Mehmet, *Almanya-Polonya Sınırı Sorunu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1991.

GÜNEŞ, İhsan, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1997.

HALECKI, Oscar, *A History of Poland*, Monica M. Gardner, Mary Corbridge-Patkaniowska (translated), Roy Publishers, New York 1943.

-----, *Borderlands Of Western Civilization A History Of East Central Europe*, Second Edition, Andrew L. Simon (Ed.), Simon Publications 1980.

HELMREICH, Paul C., *Sevr Entrikaları*, Şerif Erol (çev.), Sabah Kitapları, İstanbul 1996.

HOBBSAWM, Eric, *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, Yavuz Alogan (çev.), Sarmal Yayınevi, İstanbul 1996.

JAESCHKE, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

John Merriman, *A History of Modern Europe From the Renaissance to the Present*, W.W. Norton&Company, USA 2010.

JOHNPOLL, Bernard K., *The Politics of Futility the General Jewish Workers Bund of Poland, 1917-1943*, Cornell University Press, Ithaka New York 1967.

KARABEKİR, Kâzım, *Paşaların Kavgası İnkılap Hareketlerimiz*, 3. Baskı, Emre Yayınları, İstanbul 1994.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi V. Cilt*, 9. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011.

KARPAT, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

KAYA, Önder, *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.

KEMP-Welch, A., *Poland Under Communism A Cold War History*, Cambridge University Press, New York 2008.

KISSINGER, Henry, *Diplomasi*, İbrahim Kurt (çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 2000.

KİLİ, Suna, *Türk Devrim Tarihi*, 14. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

-----, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Basım, Tekin Yayınevi, Ankara 1982.

KİLİ, Suna-GÖZÜBÜYÜK, Şeref, *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000.

KOCAHANOĞLU, Osman Selim, *Atatürk-Rauf Orbay Kavgası Milli Mücadele ve Sonrası*, 3. Baskı, Temel Yayınları, İstanbul 2018.

KORYS, Piotr, *Poland From Partitions To EU Accession A Modern Economic History 1772-2004*, Palgrave Macmillan, 2018.

KUBICEK, Paul, *The History of Ukraine*, Greenwood Publishing Group, London 2008.

ŁAKTA, Jerzy S. *Lehistan'dan Gelen Sefirler*, Antoni-Nalân Sarkady (çev.), Perka A.Ş., İstanbul.

-----, *Polonya-Türkiye İlişkileri (1945-1988)*, Bogumila Chochlinska-Mustafa Turan (çev.).

LEE, Stephen J., *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, Savaş Aktur (çev.), Dost Kitabevi, Ankara 2004.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 10. Baskı, Boğaç Babür Turna (çev.), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2018.

LUKOWSKI, Jerzy and ZAWADZKI, Hubert, *A Concise History of Poland*, Third Edition, Cambridge University Press, New York 2019.

LUKOWSKI, Jerzy, *The Partitions Of Poland 1172,1793, 1795*, Routledge Taylor & Francis Group, New York USA 2014.

MACMILLAN, Margaret, (Peacemakers) *Paris 1919 Six Months That Changed The World*, Random House, New York 2002.

MAGOCSI, Paul Roberts, *A History of Ukraine*, University of Toronto Press Incorporated, Canada 1996.

MARCUS, Joseph, *Social and Political History of the Jews of Poland 1919-1939*, Mouton Publishers, 1983 Berlin.

McNEILL, William H., *Dünya Tarihi*, Alâeddin Şenel (çev.), 12. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2007.

MEMMEDLİ, Marziye – AKGÜLLER, Hilal, “Brest Litovsk Barış Antlaşması’nın Siyasi Sonuçları (Sovyet Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Açısından)”, *Belgi Dergisi*, C.2., S.20., Yaz 2020/II, ss.2713-2734.

MERAY, Seha L.- OLCAY, Osman, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1977.E

MERRIMAN, John, *Rönesans’tan Bugüne Modern Avrupa Tarihi*, Şükrü Alpagut (çev.), Say Yayınları, Ankara 2018.

MIERZWA, Janusz, *Przewrot Majowy*, Sulejówek, Warszawa 2020.

MUMCU, Ahmet, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, 20. Baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1996.

NICOLSON, Harold, *The Congress of Vienna A Study in Allied Unity: 1812-1822*, Grove Press, New York 2001.

Notes O The Senate, Senate Of The Republic of Poland, Zbigniew Szczańska, 2012, Warsaw.

NUR, Rıza, *Lozan Hatıraları*, Üçüncü Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992.

Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

-----, *Nutuk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, XX. Basım, İstanbul 2017.

-----, *Nutuk*, Zeynep Korkmaz (hızl.), Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.

OLCAY, Osman, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara 1981.

ORAN, Baskın, “Türk Dış Politikası: Temel İlkeler ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980*, Baskın Oran (Ed.), 15. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Barışı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2007.

ÖZBUDUN, Ergun, *1921 Anayasası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1992.

-----, *Türk Anayasa Hukuku*, 5. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 1998.

ÖZER, Yusuf Ziya, *Mukayeseli Hukuku Esasiye Dersleri*, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara 1939.

PEHLİVANOĞLU, Öner, *Sevr, Lozan Antlaşmaları ve Avrupa Birliği*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2005.

POGONOWSKI, Iwo Cyprian, *Poland A Historical Atlas*, Revised Edition, Hippocrene Books Inc., New York 1988.

PRAZMMOWSKA, Anita J, *Civil War in Poland, 1942-1948*, Palgrave Macmillian, New York 2004.

-----, *Poland A Modern History*, I.B. Tauris and Co Ltd, London/New York.

REILLY, Diana Howansky, *Scattered: The Forced Relocation of Poland's Ukrainians After World War II*, The University of Wisconsin Press, USA 2013.

REYCHMAN, Jan, *Polonya ile Türkiye Arasında Diplomatik Münasebetlerin 550. Yıldönümü*, Ankara 1964.

ROBERTS, J.M., *Avrupa Tarihi*, Fethi Aytuna (çev.), İnkılap Kitabevi, İstanbul 2015.

RYKAŁA, Andrzej, "Polonya'daki Ulusal, Etnik ve Dini Azınlıkların Oluşumları ile Tarihsel ve Coğrafi-Politik Koşulları", *Sosyal Bilimler Işığında Polonya Cumhuriyeti*, Emin Atasoy-Jan A. Wendt (Ed.), Beta Yayınları, İstanbul 2017, ss.69-92.

SELEK, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, 2. Cilt, Kastaş Yayınları, İstanbul 2004.

SELEK, Sebahattin, *Anadolu İhtilali Cilt 2*, Kastaş Yayınları, İstanbul 2004.

SHTIF, Nokhem, *The Pogroms in Ukraine, 1918-19 Prelude to the Holocaust*, Maurice Wolfhal (translated), Open Book Publishers, 2019.

SKOCPOL, Theda, *Social Revolutions in The Modern World*, Cambridge University Press, New York 1997.

SONYEL, Salahi R., *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006.

-----, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003.

SOYSAL, İbrahim, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

STACHURA, Peter D., *Poland, 1918-1945 An Interpretive and Documentary History of the Second Republic*, Routledge Taylor&Francis Group, USA and Canada 2004.

STAUTER-HALSTED, Keely, "Jews As A Middleman Minority in Rural Poland: Understanding the Galician Pogroms of 1898" *Antisemitism and its Opponents in Modern Poland*, Robert Blobaum (Ed.), The National Council for Eurasian and East European Research (NCEEER), Washington 2006.

STONE, Daniel Z, "An Introduction to Polish Democratic Thought", *The Origins of Modern Polish Democracy*, M. B. B. Biskupski-James S. Pula- Piotr J. Wrobel (Ed.), Ohio University Press, USA 2010, ss.1-22.

STRAUSS, Herbert Arthur, *Hostages of Modernization: Studies on Modern Antisemitism 1870-1933/39 Austria-Hungary-Poland-Russia*, Walter de Gruyter, Berlin 1993.

TACALAN, Nurdoğan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Milliyet Yayınları, Eylül 1970.

TANÖR, Bülent, *Anayasal Gelişme Tezleri*, 2. Baskı Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

-----, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 19. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.I., Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973.

-----, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.III., Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973.

-----, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar IV*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019.

TOLON, Ahmet Hurşit, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim ve Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004.

TOYNBEE, Arnold, *Tarih Bilinci*, Bates Yayınları, İstanbul 1978.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Hürriyet'in İlanı*, Yenigün Haber Ajansı, Temmuz 1998.

-----, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, 3. Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1975.

-----, *Türkiye 'de Siyasal Partiler*, 2. Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, C.I., İstanbul 1988.

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi 2. Kitap. Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992.

TURFAN, M. Naim, *Jön Türklerin Yükselişi*, Mehmet Moralı (drl.), Alkım Yayınevi, İstanbul 2005, 41-167.

ÜÇÖK, Coşkun, *Siyasal Tarih (1789-1960)*,

WATT, Richard M., *Bitter Glory Poland and its Fate 1918-1939*, Published by Simon and Schuster, New York 1982.

WEEKS, Theodore R., “Assimilation Nationalism, Modernization, Antisemitism: Notes on Polish-Jewish Relations, 1855-1905”, *Antisemitism and its Opponents in Modern Poland*, Robert Blobaum (Ed.), The National Council for Eurasian and East European Research (NCEEER), Washington 2006.

WISZOWATY, Marcin Michal, “The Draft Constitution of the Polish State of 1917, on the Idea of Resurrecting the Polish Satate in 1918 As A Mixed (constitutional) Monarchy and the Main Provisions of the Monarchical Constitution For Poland”, *Przeglad Prawa Konstytucyjnego*, Nr 6., Gdansk, March 2019, ss.25-39.

WINTER, Jay-PARKER, Geoffrey-HABECK, Mary R., *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, Tansel Demirel (çev.), İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2018.

WROBEL, Piotr – KOZICKI, Richard J. (Ed.), *Historical Dictionary of Poland 966-1945*, Greenwood Publishing Group, London 1996.

YILMAZ, Faruk, *Türk Anayasa Tarihi (1808-2007)*, Berikan Yayınları, Ankara 2007.

YÜCE, Neşe Taluy, *Özgürlük Peşindeki Polonya*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2004.

ZALIMAS, Dainius (Ed.), *Lithuanian Constitutional The Past and The Present*, Constitutional Court of the Republic of Lithuania, Vilnius 2017.

ZAMOYSKI, Adam, *The Polish Way A Thousand Year History of the Poles and Their Culture*, John Murray Publishers Ltd, London 1987.

Sürelî Yayınlar

AKIN, Rıdvan, “1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun Hukuk Tarihimizdeki Önemi”, *Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2014, ss.599-605.

ANAYURT, Ömer, “1924 Anayasası’nda Meclis-Yürütme İlişkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 8., Sayı 39., ss.673-694.

ANAYURT, Ömer, “1924 Anayasası’nda Temel Hak ve Hürriyetler”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 7., Sayı 1., 2003, ss.1-21.

ARIK, Sabire, “Polonya-Litvanya Müslüman Tatarlarının (Lipkalar) Elyazmaları”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7., Sayı 1., Mart 2010, s.62. ss.61-70.

ARMAOĞLU, Fahir, “Amerika, Sevres Antlaşması ve “Ermenistan” Sınırları”, *Belleten*, C.LXI, S.230., Nisan 1997, ss.133-147.

ATABEY, Figen, “Hatay’ın Anavatana Katılma Süreci”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4., Sayı 7., Temmuz 2015, ss.193-209.

ATEŞ, Sinan, “Birinci Dünya Savaşı ve Kafkasya”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2., Sayı 5., 2013, ss.163-178.

ATICI-KÖKTAŞ, Nilgün – BÜYÜKBAŞ, Hakkı, “Lozan Antlaşması, Dini Azınlıklar ve Dış İlişkiler Boyutu”, *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 2., Sayı 3., ss.1-11.

ATİK, Kayhan, “Tarih Araştırmalarında Yeni Bir Yöntem: Karşılaştırmalı Tarih”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5, S.16, Eylül 2014, ss.272-291.

BALSER, Barbara B.-FOXMAN Abraham H., “Anti-Semitism and Xenophobia After 1989”, *Poland: Democracy and the Challenge of Extremism A Special Report by the Anti-Defamation League*, 2006, ss.1-20.

BOLAT, Mehmet Ali, “Yeni Türkiye İçin Kars Antlaşması’nın Önemi”, *Adam Akademi Sosyal Bilimler Akademisi*, Cilt 9, Sayı 2, 2019, ss.267-306.

BOZKURT, Gülnihal, “Sevr’i Bilmek Lozan’ı Anlamak”, *Atatürk Araştırma Merkezi*, Cilt 19., Sayı 56., ss.483-505.

BOZTAŞ, Asena Boztaş, “Wilson İlkeleri’nin Türk Dış Politikasına Yansımaları: Realist ve Pragmatist Bir Perspektif”, *Akademik Bakış*, Cilt 7., Sayı 14., Yaz 2014, ss.163-176.

CHOLEWINSKI, Ryszard, “The Protection of Human Rights in th New Polish Constitution”, *Fordham International Law Journal*, Vol 22, Issue 2, Article 2, 1998, ss.236-291.

COLE, Daniel H, “Poland’s 1997 Constitution in Its Historical Context ”, *Saint Louis-Warsaw Trans-Atlantic Law Journal*, Indiana University 1998, ss.1-44.

CZUBINSKI, Antoni, “Przewrót Majowy 1926 roku”, Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1989, ss.142-166.

ÇAĞAPTAY, Soner, “Reconfiguring the Turkish Nation in the 1930s”, *Nationalism and Ethnic Politics*, 8:2, 2002, ss.67-82.

ÇEVİK, Zeki, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejiminin İlk Anayasası: Teşkilât-ı Esasiye Kanunu”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:26, Mart 2002, ss.27-38.

DAYI, Esin Derinsu, “Milli Mücadele Dönemi’nde Elviye-i Selâse ve Nahçıvan”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 22, Sayı 64-65-66, 2006, ss.98-118.

“Demographic Problems of Poland”, *Population Index*, Vol.5 No.4, Oct.1939, ss.233-238.

DUMAN, Hasan, “Azınlık Hakları ve Lozan Antlaşması”, *TBB Dergisi*, Sayı 57., ss.307-321.

DURAL, A. Baran- DENİZ, Habibe, “Gümrü-Moskova Antlaşmaları’nda Milli Mücadele’nin Doğu Cephesi’nde Barışın Sağlanması”, *İpekyolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu Bildiri Kitabı*, ISSAS, Nevşehir, 2018, ss.791-802.

EBERHARDT, Piotr, “The Curzon Line As The Eastern Boundary of Poland: The Origins and The Political Background”, *Geographia Polonica*, Vol 85, Issue 1, 2012, ss.5-21.

ERARSLAN, Cezmi, “Mudanya Mütarekesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30., 2005, ss.356-358.

ERCAN, Yavuz, “Türkiye’de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İhtimai ve İktisadi Durumu”, *Belleten*, Cilt: 47., Sayı 188., 1983, ss.1119-1150.

EROĞUL, Cem, “1908 Devrimi’ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri”, *1908-2008 Jön Türk Devrimi’nin 100. Yılı Uluslararası Kongresi*, 2008, ss.1-31.

ERYILMAZ, Bilal- BEKTAŞ, Mücahit, “Lozan Perspektifinden Türkiye’de Azınlık Politikaları (1923-2016)”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt 5., Sayı 2., Eylül 2017, ss.25-50.

FİLDİŞ, Berna, “Braudel’i Tarihsel Sosyoloji Bağlamında Okumak”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.41, Aralık 2015, ss.789-794.

GOROVE, Stephan, “The New Polish Constitution”, *Washington University Law Review*, Volume 1954, Number 3, June 1954, ss.261-282.

GORSKI, Gorski, “The Origins of the Polish Sejm”, *The Slavonic and East European Review*, Vol.44., No. 102., 1966, ss.122-138.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Lehistan Tatarları Hakkında Bir Risâle -Risâle-i Tatar Leh-“, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 2., İstanbul 1971, ss.121-153.

Gül Bülbül, “İslahat Fermanı’nı Hazırlayan Sebepler ve İslahat Fermanı”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 2., Sayı 2., 1989, ss.157-179.

GÜLLÜ Ramazan Erhan, “Lozan Antlaşması Sonrası Türkiye’nin Azınlıklara Yönelik Politikaları”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt 7., Sayı 2., 2018, ss.268-298.

GÜLŞEN, Reyhan, “Türkiye’deki Musevilerin Lozan’daki Haklarından Feragati ve Hahambaşılık Makamının Yetkilerinin Kısıtlanması”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt 10., Sayı 1., 2021, ss.1-38.

GÜNEŞ, Gülcan Avşın, “Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Dönem Millet Sistemi”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1., Sayı 2., 2015, ss.1-30.

GÜNEŞ, İhsan, “Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun (1921 Anayasası’nın) Yapılış Süreci”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.20., S.2., ss.233-256.

GÜRDOĞAN, Burhan, “İkinci Meşrutiyet Devrinde Anayasa Değişiklikleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 16., Sayı 1., 1959, ss.91-105.

HOFFMAN JEDRUCH, Eva Cristina, “Poland’s Legislative Parliament (Sejm Ustawodawczy) and the small constitution (Mala Konstytucja) of 1919”, *Parliaments, Estates and Representation*, 24 Jun 2020, ss.1-13.

EMİROĞLU, Hüseyin, “İkinci Dünya Savaşı’na Giden Süreçte Küresel ve Bölgesel Aktör-Devlet Davranışlarının Çözümlemesi”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Dergisi*, C.2007., S.14., ss.63-89.

İBRAHİM, Abdülazim, “Tanzimat Sonrası Gayrimüslim Osmanlı Tebaasının Hukuki Durumu”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 5., Sayı 1., 2022, ss.63-91.

İNALCIK, Halil, “Osmanlı Hukukuna Giriş Orfi-Sultanî Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 13., Sayı 02., 1958, ss.102-126.

-----, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayûnu, Tanzimat’ın uygulanması ve sosyal tepkileri”, *Belleten*, Cilt XXVIII, Sayı 112, Ekim 1964, ss.603-690.

-----, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, *Belleten*, Cilt 28., Sayı 112., Ekim 1964, ss.623-690.

KACZMARCZYK-KALK, KATARZYNA, “System Rzadow w Polsce w Latach 1918-1922”, *Studia Prawnicze Kul*, S.1, 2018, ss.58-80.

KANDEĞER, Barış, “1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu Bağlamında “Meclis Hükümeti Sistemi, Milli Güvenlik ve Ademi Merkeziyetçilik”, *Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 2., Sayı:1., ss.15-32.

KARAYAMAN, Mehmet, “İzmir Valisi İzzet Bey’in Kaleminden İzmir’in İşgali”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VI/15, 2007 Güz, ss.3-18.

KASSOW, Samuel D., “Bundist Counterculture in Interwar Poland Book Reviews”, *East European Jewish Affairs*, Vol 40., No 2., 26 Aug 2010, ss.173-215.

KAYA, Tülay, “Immanuel Wallerstein Bir Tarihsel Sosyal Bilimci”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.43, Nisan 2018, ss.46-65.

KAYIRAN, Mehmet-METİNTAŞ, Mustafa Yahya, “Türkiye’de Anayasal Gelişme (1876-1924)”, *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, Temmuz 2017, C.1., S.1., ss.14-41.

KAYMAZ, İhsan Şerif, “Wilson Prensipleri ve Liberal Emperyalizm”, *Atatürk Araştırma Dergisi*, Cilt 23., Sayı 67-68-69., 2007, ss.145-174.

KESKİN, Ömer Ali, “Küreselleşen Dünyada Karşılaştırmalı Tarih Eğitimi ve Çalışmalarının Gerekliliği”, *III. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu*, Sakarya, 25-27 Haziran 2014, s.63-72.

KILINÇ, Doğan, “Self Determinasyon İlkesinin Azınlıklar Açısından Değerlendirilmesi”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XII., Sayı 1-2., Yıl 2008, ss.949-982.

KIRMIT, Ömer Faruk, “Lozan’a Giden Süreçte Mudanya Ateşkes Antlaşması”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 21., Sayı 1., 2021, ss.145-162.

KONAN, Belkıs Konan, “Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 64., Sayı 1., 2015, ss.171-194.

KORKMAZ, Telli, “Türk-Sovyet İlişkilerinde G.V. Çiçerin ve Ermeni Meselesi”, *Belleten*, Cilt LXXX, Sayı 288, Ağustos 2016, s.632-633.

KURTARAN, Uğur, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 8., ss.57-71.

KURULOĞLU, Fehim, “Devrinin Üç Bakanı Gözünden Mustafa Kemal Paşa”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.34., 2018, ss.55-80.

KÜÇÜK, Adnan, “1924 Anayasasında Temel Hak ve Hürriyetler,” *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı 82., 2016, ss.5-54.

LUDWIKOWSKI, Rett R, “Two Firsts: A Comparative Study of the American and the Polish Constitutions”, *Michigan Journal of International Law*, Columbus School of Law, Catholic University of America 1987, Volume 8, Issue 1, ss.117-156.

MILEWICZ, Przemyslaw, “National Identification in Pre-Industrial Communities: Peasant Participation in the November Uprising in the Kingdom of Poland, 1830-1831”, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Neue Folge 2010, ss.321-352.

MAHONEY, James, “Comparative-Historical Methodology”, *Annual Review of Sociology*, Vol.30, (2004), ss.81-101.

MUMCU, Ahmet, “1924 Anayasası”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 2., Sayı 5., 1986, ss.384-400.

-----, “Misak-ı Millî ve Anayasamız”, *Atatürk Araştırma Merkezi*, Cilt 1., Sayı 3., 1985, Mss.813-830.

NORTH, Geoffrey, “Poland’s Population and Changing Economy”, *The Geographical Journal*, Vol.124, No.4, Dec.1958, ss.517-527.

OKANDAN, Recai G., “Amme Hukukumuz Bakımından Tanzimat, Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinin Önemi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.15., S.1., ss.14-33.

OKUR, Mehmet, “Gümrü, Mskova ve Kars Antlaşmaları Çerçevesinde Ermeni Sorunu Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 8, Sonbahar 2011, ss.73-90.

ÖZKAN, İsa, “Polonya’da Yaşayan Tatar Türkleri”, *Kırım Üç Aylık Fikir ve Kültür Dergisi*, Yıl 1., Sayı 3., Nisan-Mayıs-Haziran 1993, ss.6-8.

ÖZKURAL-KÖROĞLU, Nergiz-SATYMOVA, Sabina, “Ukrayna Ulus İnşasının Yapıtaşları ve Bugüne Yansımaları”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.10., Sayı:1., 2021, ss.525-534.

PAWŁA, Jana, “Konstytucja 1791r.”, *Szkolna Gazetka ZZSP*, Nr 6., ss.1-10.

RUDNICKI, Szymon, “Anti-Jewish Legislation in Interwar Poland”, *Antisemitism and its Opponents in Modern Poland*, Robert E. Blobaum (Ed.), Cornell University Press, New York 2005.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 13. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2013. s.15-16.

SARINAY, Yusuf, “Millî Mücadele’de Türk-Sovyet Münasebetleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 1986, ss.200-218.

SEVEN, Özlem, “Lozan’da Azınlık Kavramı ve İki Dünya Savaşı Arası Dönemdeki Uygulamaları”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dal Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2007.

SÖNMEZ, Erdem, “Annales Okulunun Türkiye’deki Tarih Araştırmalarına Etkisi”, *Mehmet Fuad Köprülü Armağanı*, Yahya Kemal Taştan (Ed.), Ankara 2012, ss.253-265.

- ŞAHİNKAYA, Serdar, “Mustafa Kemâl Paşa’nın Halkçılık Programı (13 Eylül 1920)”, *Memleket Siyaset Yönetim*, Sayı 32., 2019, ss.183-194.
- SHORTER, Frederic C., “The Population of Turkey after the War of Independence”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol.17, No.4, Nov. 1985, ss.417-441.
- TEBİNKİ, Jacek, “Brytyjskie memoranda z 1944 r. w sprawie zmian linii Curzona”, *Dzieje Najnowsze*, Rocznik XXIX, 29/1, 1997, ss.149-166.
- TEKİN, Ferhat, “Sosyolojik Açıdan Sınır: Derecik Örneği”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, S.28., ss.28-48.
- TOPAL, Coşkun, “Türk-Rus İlişkileri ve Moskova Anlaşması”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4/6, 2018, ss.313-330.
- TUNÇ, Ahmet, “San Remo Konferansı’nın (18-26 Nisan 1920) İstanbul Basını’ndaki Yansımaları”, *Kesit Akademi Dergisi*, Yıl:5, Sayı:21, Aralık 2019, ss.456-479.
- TUNÇ, Hasan, “Uluslararası Sözleşmelerde Azınlık Hakları Sorunu ve Türkiye”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 8., Sayı 2., 2004, ss.181-238.
- TURAN, Mustafa, “İzmir’in İşgali Üzerine”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 12., Sayı 36., 1996, ss.739-753.
- TÜTÜNCÜ, Gülsüm, ÜNAL, Neslihan, “Karşılaştırmalı Tarih: Doğuşu, Gelişimi, Metodolojisi ve Türkiye’deki Durumu”, *Al-Farabi International Journal on Social Sciences*, S.3, Aralık 2019, ss.79-93.
- VURAL DİNÇKOL, Bihterin- IŞIK, Alper, “1924 Anayasası Dönemi’nde Yurttaşlık Anlayışı”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt 21., Sayı 1., 2015, ss.13-43.
- YALANSIZ, Nedim, “Karşılaştırmalı Tarih: Tarih Öğretiminde Yeni Bir Yaklaşım”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol. 2/9, Güz 2009, ss.493-498.
- YAMAÇ, Müzehher, “Türkiye Devleti’nin İlk Anayasası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 22., Sayı: TBMM’nin 100. Yılı ve Milli İrade Özel Sayısı, Kasım 2020, ss.204-220.
- YAVUZ, Resul, “Paris Barış Konferansı Sırasında Amerika Birleşik Devletleri’nin Osmanlı Devleti ile İmzalanacak Barış Antlaşmasına Karşı Tutumu”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XXI/43, 2021 Güz, ss.633-675.

ZUBIK, Marek, “Polish Constitutionalism And The Constitutional Judiciary In Poland”, *Hungarian Review*, Vol V., No.6., November 2014, ss.66-73.

Tezler

ÇELİKKAYA, Muhammed, *The Great Powers And Poland: The National And International Dynamics Behind The First Partition Of Poland*, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü YL Tezi, Ankara 2014.

ÇİÇEK, Mustafa Kemal, *1924 Anayasasının Hazırlanışı ve Temel Özellikleri*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.

IMANKULOVA, Aizada, *Polonya Müslüman Topluluğunun Dini Hayat Analizi (Polonya Lipka Tatarları Örneği)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2019.

KAYA, Abdulkadir, *Sevr ve Lozan'da Sınırlar ve Toprak Meselesi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

Ansiklopediler

BEYDİLLİ, Kemal, “Polonya, Ülkede İslâmiyet ve Şarkiyat Araştırmaları”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.34., İstanbul 2007, ss.309-317.

FAYDA, Mustafa, “Zimmî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 44., İstanbul 2013, ss.428-434.

KENANOĞLU, M. Macit, “Zimmî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 44., İstanbul 2013, ss.438-440.

ORHONLU, Cengiz, “Lipkalar”, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 16., İstanbul 1971, ss. 57-87.

ORTAYLI, İlber, “Osmanlılarda Millet Sistemi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 30., Ankara 2020, ss.66-70.

-----, Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 10., Ankara 2002, ss.393-399.

ÖZEL, Ahmet, “Gayri Müslim”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 13., İstanbul 1996, ss.418-427.

ÖZTÜRK, Cemil, “Mondros Mütarekesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.30., İstanbul 2005, ss.271-273.

SOSYAL, Mümtaz- SAĞLAM, Fazıl, “Türkiye’de Anayasalar”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, C.1., ss.19-38.

ŞENTÜRK, Recep, “Millet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 30., Ankara 2020, ss.64-66.

TOPAKTAŞ, Hacer, “Lipkalar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 2., Ankara 2019, ss.158-160.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış*”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 10., Ankara 2002, ss.330-392.

Resmi Yayınlar

Rada Regencyjna, *Oredzie Rady Regencyjnej w przedmiocie rozwiązania Rady Regencyjnej i przekazania Najwyższej Władzy Państwowej naczelnemu dowodcy wojsk polskich Józefowi Piłsudskiemu (Naiplik Konseyi'nin, Naiplik Konseyi'nin feshedilmesi ve Yüksek Devlet Otoritesinin Polonya birliklerinin başkomutanı Józef Piłsudski'ye devredilmesiyle ilgili konuşması)*, Dziennik Ustaw, 1918 nr 17, poz.39., <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19180170039>, (12.09.2021/19:19).

Sejm, *Uchwała Sejmu z dnia 20 lutego 1919 r. o powierzeniu Józefowi Piłsudskiemu dalszego sprawowania urzędu Naczelnika Państwa.* (*Seym'in 20 Şubat 1919 tarihli Józef Piłsudski'ye Devlet Başkanlığı görevinin daha fazla yürütülmesini emanet etme kararı.*), <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19190190226>, Dziennik Praw. Poz., 226, 1919-02-20, (Erişim Tarihi: 11.04.202. 17:29.)

Rada Regencyjna, *Oredzie Rady Regencyjnej do Narodu Polskiego (Naiplik Konseyi'nin Polonya Ulusuna Mesajı)*, Dziennik Ustaw, 1918 nr 12 poz.23., <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19180120023>, (12.09.2021/03:24).

TBMM Tutanaklar, “Lozan sulh muahedenamesinin kabulüne dair kanunlar”, No:340,341,342,343.

Arşivler

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

30-10-0-0/245-659-12. Tarih: 26.01.1934.

30-10-0-0/245-658-9. Tarih: 12.04.1933.

30-10-0-0/245-657-1. Tarih:06.12.1923.

Devlet Arşivleri, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (DİA)

566.263.2052.65. Tarih:09.11.1920.

566.238.2000.8. Tarih:14.12.1927.

DİA, 566.263.2044.15. Tarih:15.09.1927.

DİA, 566.278.1953.12. Tarih:17.06.1926.

556.238.1995.12 Tarih: 31.10.1925.

501.31527.124651.1. Tarih:04.10.1922.

İnternet Siteleri

1924 Anayasası, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/>, Erişim Tarihi: 05.01.2022.

Constitutionnet, Constitutional history of Poland, Constitutionnet, Constitutional history of Poland, <https://constitutionnet.org/country/constitutionalhistorypoland#:~:text=On%2020%20February%201919%2C%20the,Poland%20as%20a%20democratic%20republic.>, (Erişim Tarihi: 25.05.2021/13:11)

Kânûn-ı Esâsî, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/>, (Erişim Tarihi: 20.04.2022 17:37).

Konstytucja-projekt-zmiany-odgłosy w terenie, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/1768828>, Sygnatura 35/403/0/2/225, (Erişim Tarihi: 11.04.2022 17:08.)

Konstytucja t.I., <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/5274805>, Sygnatura 2/2/0/1/51, (Erişim Tarihi: 11.04.2022 15:52.)

Przewrót Majowy, Narodowe Archiwum Cyfrowe, Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny-Archiwum Ilustracji, İmza: 3/1/0/6/2702a/, 1926, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/5968973>, (Erişim Tarihi: 23.06.2021/14:37).

Sejm, Constitution of the Republic of Poland April 23, 1935, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/kpol/e1935.html>, Erişim Tarihi:15.01.2021/ 13:46.

Sejm, Ustawa Rzadowa z dnia 3-go maja 1791 roku, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/kpol/1791.html>, (Erişim Tarihi: 12.04.2022 02:05.)

The Constitution of the Republic of Poland, <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm>. (Erişim Tarihi 10.04.2022. 03:00).

Türk Dil Kurumu Sözlükleri, <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi 22.04.2022. 02:07.).

EK-1

Kim Kimdir?

Józef Piłsudski (5 Aralık 1867-12 Mayıs 1935): 1918-1922 yılları arasında Polonya devlet başkanlığı, 1926-1928 arasında başbakanlık yapmıştır. 1923 yılına kadar Polonya Sosyalist Parti üyesiydi ancak daha sonra siyasi faaliyetlerden çekilmiştir. 1926 Darbesi'nden sonra parlamento tarafından kendisine verilen cumhurbaşkanlığını görevini reddederek 1930'da Dışişleri Bakan Yardımcısı, 1932'de Dışişleri Bakanı oldu. Resmî görevleri dışında çoğunlukla silahlı kuvvetlerin başında olarak bulundu. Bağımsız Polonya'nın kurucu lideri ve mareşali olan Piłsudski 1935 yılında hayatını kaybetti.

Roman Dmowski (9 Ağustos 1864-2 Ocak 1939): Ulusal Demokrat Parti lideri ve Polonya Ulusal Komitesi temsilcidir. Polonya'nın kurtuluş mücadelesinde devrimci hareketleri ve özellikle Piłsudski'nin görüşlerini reddederek Polonya'nın kurtuluşu için Rusya'yla iş birliğini savunmuştur. Bu isteğinden 1915'te vazgeçerek tam bağımsızlığı benimsedi ve Paris Barış Konferansı'nda Polonya'nın temsilcisi olarak Versay Antlaşması'nı imzaladı. 1919-1922 arasında Sejm'de üye olarak bulundu ve 1923'te kısa süreliğine Dışişleri Bakanlığı görevi yaptı.

Wincenty Witos (27 Ocak 1874- 31 Ekim 1945): 1918-1935 Polonya Halk Partisi lideri. 24 Temmuz 1920-13 Eylül 1921, 28 Mayıs 1923-14 Aralık 1923 ve 10 Mayıs 1926-14 Mayıs 1926 arasında olmak üzere üç kere başbakanlık görevinde bulunmuştur. 1926'da gerçekleşen darbeyle hükümeti devrilmiştir ve Sanacja rejimine muhalif olduğu için hapse atılmıştır. 1933-1939 yıllarını Çekoslovakya'da sürgünde geçirmiş ardından Polonya'ya geri dönmüştür ve 1945 yılında ölümüne kadar Polonya Halk Partisi'nin başkanlığını üstlenmiştir. Bağımsız Polonya'nın öncülerinden biridir.

Aleksander Skrzyński (19 Mart 1882- 25 Eylül 1931): 20 Kasım 1925-5 Mayıs 1926 arası Polonya Başbakanı ve 27 Temmuz 1924-5 Mayıs 1926 arası Polonya'nın Dışişleri Bakanı.

Władysław Grabski (7 Temmuz 1874-1 Mart 1938): 19 Aralık 1923- 14 Kasım 1925 arasında Polonya Başbakanı. Ayrıca 1919'dan 1923'e kadar aralıklarla Hazine Bakanlığı görevinde bulunmuştur.

Stanisław Wojciechowski (15 Mart 1869-9 Nisan 1953): 16 Ocak 1919- 9 Haziran 1920 arasında İçişleri Bakanı, 20 Aralık 1922-15 Mayıs 1926 arasında Polonya Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olarak görevde bulunmuştur. 1926 Darbesi nedeniyle istifa ettirilmiştir.

Ignacy Mościcki (1 Aralık 1867-2 Ekim 1946): 4 Haziran 1926-30 Eylül 1939 yılları arasında bulunduğu cumhurbaşkanlığı göreviyle Polonya İkinci Cumhuriyet tarihinin en uzun cumhurbaşkanı olmuştur. Polonya Almanya ve Rusya tarafından işgal edildiğinde ülkenin cumhurbaşkanıdır.

Felician Sławoj Składkowski (9 Haziran 1885-31 Ağustos 1962): 15 Mayıs 1936-20 Eylül 1939 arasında Polonya Başbakanı. Polonya'nın işgaliyle Romanya'ya kaçmış ve orada yakalanması üzerine Türkiye ve oradan Filistin'e gitmiştir. 1947'de Londra'ya giderek burada ölmüştür.

Władysław Eugeniusz Sikorski (20 Mayıs 1881-4 Temmuz 1943): 16 Aralık 1922-26 Mayıs 1923 ve 30 Eylül 1939-4 Eylül 1943 arasında Polonya Başbakanı. Ayrıca 1939-1943 yılları arasında Silahlı Kuvvetler Genel Müfettişidir.

Edward Rydz-Śmigły (11 Mart 1886-2 Aralık 1941): Pilsudski'nin ölümünün ardından 1936'da mareşal rütbesi aldı ve 1935-39 arası Silahlı Kuvvetler Başkomutanı olarak görev aldı.

Józef Beck (4 Ekim 1894- 5 Haziran 1944): 2 Kasım 1932-30 Eylül 1939 Polonya Dışişleri Bakanı. Pilsudski'nin yakın arkadaşlarından biriydi. Almanya ve Sovyet tehdidine karşı zaman zaman uzlaşma zaman zaman meydan okuma yoluna gitti. 1939'da Almanların işgali nedeniyle kabinesiyle birlikte Romanya'ya gitti.

Józef Haller (13 Ağustos 1873-4 Haziran 1960): Polonyalı lejyoner ve korgeneral. I. Dünya Savaşı, Polonya-Ukrayna Savaşı ve Polonya-Sovyet Savaşı'ndaki kilit isimlerden biridir.

ÖZGEÇMİŞ

